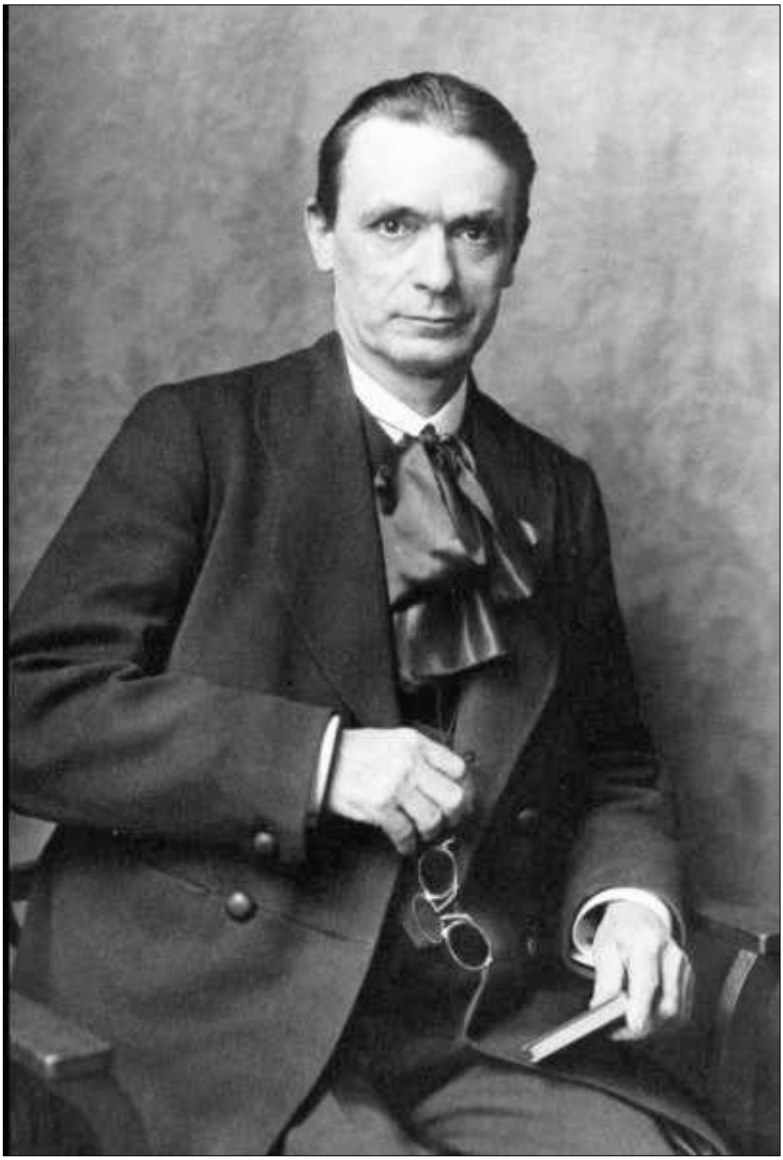
RUDOLF STEINER

CURSUL VIEŢII MELE
O AUTOBIOGRAFIE NETERMINATĂ

GA 28

Rudolf Steiner 1916

CUPRINS

I VIEŢUIRI DIN TIMPUL COPILĂRIEI 9
II PERIOADA ŞCOLARĂ 29
III. ANII DE STUDENŢIE 45
IV. PRIETENII DIN TINEREŢE 63
V. STUDII ŞTIINŢIFICE (TEORIA CULORILOR, OPTICĂ) 76
VI. MEDITATOR LA FAMILIA SPECHT; STUDII DESPRE GOETHE 87
VII. ÎN CERCURI DE ÎNVĂŢAŢI ŞI ARTIŞTI DIN VIENA 99
VIII. REFLECŢII ASUPRA ARTEI ŞI ESTETICI 115
IX. MUTAREA LA WEIMAR, BERLIN ŞI MÜNCHEN 125
X. FILOSOFIA LIBERTĂŢII 134
XI. DESPRE MISTICĂ ŞI MISTICI 140
XII. PROBLEME DE DESTIN 144
XIII. CĂLĂTORII LA BUDAPESTA ŞI SIBIU; AMINTIRI DESPRE FAMILIA SPECHT 152
XIV. COLABORAREA LA ARHIVA GOETHE-SCHILLER 163
XV. ÎNTÂLNIRI CU HAECKEL, TREITSCHKE ŞI LAISTNER 179
XVI. PRINTRE ÎNVĂŢAŢI ŞI ARTIŞTI; ÎNTRUNIRI DEDICATE LUI GOETHE 191
XVII. OBSERVAŢII CRITICE ASUPRA ESTETICII 199

XVIII. OASPETE LA ARHIVA NIETZSCHE; NIETZSCHEANA 208

XIX. ÎNTREBĂRI PRIVIND CUNOAŞTEREA – LIMITELE CUNOAŞTERII; PRINTRE ARTIŞTI 222

XX. CERCUL DE PRIETENI DE LA WEIMAR 235

XXI. PRIETENII (NEUFFER, ANSORGE); CARTEA *CONCEPŢIA DESPRE LUME A LUI GOETHE*, CA ÎNCHEIERE A LUCRULUI LA EDIŢIA SOPHIE 253

XXII. A PUTEA TRĂI ÎN ŞI ÎMPREUNĂ CU OPOZIŢIILE 264

XXIII. „INDIVIDUALISMUL ETIC” 277

XXIV. REDACTOR LA „MAGAZIN FÜR LITERATUR”; ÎNTÂLNIREA CU HARTLEBEN, SCHEERBART, WEDEKIND 284

XXV. ÎN CADRUL „SOCIETĂŢII LITERARE LIBERE”; VIAŢA TEATRALĂ ÎN BERLIN 295

XXVI. POZIŢIA FAŢĂ DE CREŞTINISM; „CREŞTINISMUL CA FAPT MISTIC” 303

XXVII. PERSPECTIVE PRIVIND RĂSCRUCEA DINTRE SECOLE; REFLECŢII ASUPRA LUI HEGEL, MACKAY ŞI REFERITOARE LA ANARHISM 306

XXVIII. CA PROFESOR LA ŞCOALA DE EDUCAŢIE A MUNCITORILOR 314

XXIX. PRINTRE LITERAŢI („DIE KOMMENDEN”) ŞI MONIŞTI (ASOCIAŢIA „GIORDANO BRUNO”) 319

XXX. ESOTERISM ŞI VIAŢĂ PUBLICĂ 329

XXXI. ÎNCEPUTUL COLABORĂRII CU MARIE VON SIEVERS....345
XXXII. TEOSOFIE ŞI ANTROPOSOFIE....353
XXXIII. ASPECTE INTERIOARE ALE CĂRŢII *TEOSOFIA*....366
XXXIV. CUNOAŞTEREA SPIRITULUI ŞI ARTA....370
XXXV. DESPRE CĂRŢI, CONFERINŢE ŞI EFECTELE ACESTORA ASUPRA PUBLICULUI LARG....372
XXXVI. ÎNDRUMĂRI ESOTERICE....377
XXXVII. MATURIZAREA SUFLETULUI; CONFERINŢE LA PARIS DIN 1906....384
XXXVIII. CONGRESUL TEOSOFIC DE LA MÜNCHEN DIN 1907....390
POSTFAŢĂ....397
RUDOLF STEINER – VIAŢA ŞI OPERA_O cronica....399
NOTE....410

I VIEŢUIRI DIN TIMPUL COPILĂRIEI

De la un timp, în discuţiile publice despre antroposofia cultivată de mine se fac tot felul de afirmaţii şi aprecieri în legătură cu viaţa mea; şi deoarece din ele se trag concluzii cu privire la originea fenomenelor considerate „schimbări" în dezvoltarea mea spirituală, unii prieteni şi-au exprimat părerea că ar fi bine să scriu eu însumi despre viaţa mea.

Trebuie să mărturisesc că nu sunt înclinat deloc să fac acest lucru. Eu am căutat întotdeauna – la tot ceea ce aveam de spus sau credeam că trebuie să fac – o formă care să corespundă cerinţelor lucrului însuşi, nu dorinţelor mele personale. Şi, deşi am considerat întotdeauna că, în multe domenii, elementul personal e cel care dă activităţilor umane coloritul cel mai preţios, părerea mea e că acesta trebuie să se reveleze prin modul de a vorbi şi de a acţiona, şi nu din contemplarea propriei personalităţi. Ceea ce poate rezulta dintr-o asemenea contemplare e un lucru asupra căruia omul trebuie să-l rezolve cu sine însuşi.

Mă pot hotărî să scriu cele ce urmează numai pentru că am datoria să aduc într-o lumină corectă, printr-o descriere obiectivă, unele opinii greşite privitoare la raportul dintre viaţa mea şi cauza căreia îi slujesc; şi pentru că, în faţa unor asemenea opinii, insistenţele prietenilor îmi par îndreptăţite.

Părinţii mei [Nota 1] erau originari din Austria de Jos. Tatăl meu se născuse în Geras, un sătuc situat în zona pădurroasă a Austriei de Jos, iar mama mea în Horn, un oraş din aceeaşi regiune.

Tatăl meu şi-a petrecut copilăria şi tinereţea având strânse legături cu călugării de la Mănăstirea din Geras. Îi plăcea să-şi amintească de acea perioadă a vieţii sale, să povestească despre felul cum a fost educat de călugări, ca

şi despre serviciile aduse de el acestora. A devenit, mai târziu, paznic de vânătoare al contelui Hoyos, a cărui familie poseda o proprietate la Horn. Acolo s-au cunoscut tatăl şi mama mea. Părăsind postul de paznic de vânătoare, tata s-a angajat ca telegrafist la căile ferate din Austria Meridională. Fu trimis mai întâi într-un sat din Stiria de Sud, după care fu transferat la Kraljevec [Nota 2], pe frontiera ungaro-croată. În această perioadă se căsătoreşte cu mama mea al cărei nume de fată este Blie, familie veche din Horn. Eu m-am născut la Kraljevec, la 27 februarie 1861 [Nota 3]. Naşterea mea a avut deci loc departe de locul meu de baştină.

Atât tata, cât şi mama erau adevăraţi copii ai acelei minunate regiuni, bogate în păduri, care se întinde în Austria de Jos, la nord de Dunăre. Calea ferată a fost introdusă aici târziu, iar prin Geras nici astăzi nu trece. Părinţilor mei le era nespus de drag ceea ce trăiseră acasă; când vorbeau despre acele locuri, se simţea că sufletele lor nu se dezlipiseră de acestea, deşi destinul a vrut ca cea mai mare parte a vieţii să şi-o petreacă departe de patrie. De aceea, de îndată ce tatăl meu, după o viaţă de muncă, a ieşit la pensie, s-au întors la Horn.

Tatăl meu era un om cât se poate de binevoitor, dar cu un temperament care, mai cu seamă în anii tinereţii, putea uşor să ia foc. Îşi îndeplinea munca sa de feroviar din spiritul datoriei, fără plăcere. Pe când eram copil trebuia uneori să presteze serviciu trei zile şi trei nopţi la rând, după care cineva îl înlocuia pentru 24 de ore. De aceea pentru el viaţa nu era prea roză, ci cenuşie. Îi făcea plăcere să urmărească evenimentele politice. Deoarece familia era lipsită de avere, mama trebuia să se dedice cu totul treburilor casnice. Zilele ei erau pe de-a-ntregul absorbite de îngrijirea afectuoasă a copiilor şi a micii gospodării.

Mama, Franziska Steiner, n. Blie (1834-1918)	Tatăl, Johann Steiner (1829-1910)	Sara Leopoldine (1864-1927) şi Rudolf Steiner la vârsta de cca 4 ani

Când aveam un an şi jumătate, tatăl meu fu mutat la Mödling, lângă Viena, unde rămăseserăm şase luni. I se încredinţă apoi conducerea unei mici gări a căilor ferate din Sud: Pottschach, în Austria de Jos, aproape de hotarul cu Stiria. Am trăit aici de la vârsta de doi ani până am împlinit 8 ani. Un peisaj minunat mi-a încântat copilăria. Privirea cuprindea munţii care unesc Austria de Jos cu Stiria: Schneeberg, Vechsel, Raxalpe, Semmering. Cu vârful său pleşuv şi stâncos, Schneebergul capta razele soarelui, şi ceea ce acestea vesteau, când se răsfrângeau de pe munte asupra micii gări, era în zilele frumoase de vară, primul salut al dimineţii. Într-un contrast net cu el se înălţa versantul cenuşiu Vechsel. Verdele, care surâdea prietenos de pretutindeni în acest peisaj, părea să fi născut aceşti

munţi din sânul lui; departe, la orizont, măreţia piscurilor, iar în imediata apropiere, graţia fermecătoare a naturii.

În mica gară, însă, întreaga atenţie se concentra în jurul traficului feroviar. De fapt, în această regiune trenurile circulau foarte rar. Dar atunci când soseau, de cele mai multe ori în gară era adunat un număr destul de mare de oameni, dintre cei care aveau timp şi căutau să aducă puţină variaţie în viaţa ce le părea, probabil, destul de monotonă. Aici îşi făceau apariţia învăţătorul, preotul, administratorul moşiei, adesea şi primarul.

Cred că n-a fost lipsit de importanţă pentru viaţa mea faptul că mi-am petrecut copilăria într-o asemenea ambianţă. Căci interesul meu a fost intens captat de aspectele tehnice în faţa cărora mă punea această existenţă. Îmi amintesc cum acest interes căuta mereu să pună în umbră rolul inimii în sufletul meu de copil: aceasta se simţea atrasă de natura caldă şi totodată măreaţă, în ale cărei depărtări dispăreau de fiecare dată aceste trenuri supuse legilor mecanicii.

Pottsschach, vedere dinspre Semmering

Casa familiei Steiner din Staţia de cale ferată de la Pottschach

Pe toate acestea şi-a pus amprenta impresia pe care o făcea asupra mea o personalitate de mare originalitate – aceea a preotului din Sf. Valentin [Nota 4], o localitate situată faţă de Pottschach la o distanţă ce putea fi parcursă

pe jos în trei sferturi de oră. Acest preot venea cu plăcere în casa părinţilor mei. Îşi făcea aproape zilnic plimbarea până la noi şi întotdeauna rămânea mai mult timp. Era tipul preotului catolic liberal, tolerant, sociabil. Un bărbat robust, lat în spate. Era glumeţ, îi plăcea să vorbească în şarade şi să vadă în jurul lui oameni râzând. Aceştia mai râdeau de spusele lui mult timp după ce el plecase acasă. Era un om al vieţii practice şi dădea cu plăcere tot felul de sfaturi folositoare. Un astfel de sfat a avut o îndelungă înrâurire în viaţa familiei mele. Calea ferată din Pottschach era străjuită pe ambele părţi de salcâmi. Mergeam odată pe poteca îngustă ce ducea de-a lungul acestui şir de copaci. Deodată el spune: „Ah, ce flori de salcâm frumoase sunt aici!" Se urcă repede într-unul din copaci şi culese o cantitate destul de mare de flori de salcâm. Apoi îşi desfăcu enorma batistă roşie – strănută zdravăn – înfăşură în ea cu grijă recolta şi-şi luă „legăturica" sub braţ. După aceea spuse: „Ce bine de voi că aveţi aşa mulţi salcâmi!" Tatăl meu se miră şi întreabă: „Da, la ce sunt buni?" „Ceee?" – spuse preotul – „dar nu ştiţi că florile de salcâm se pot coace ca şi socul şi că au un gust mult mai bun, deoarece dau o aromă mult mai delicată." Şi de atunci, dacă se ivea ocazia, aveam şi noi din când în când la masă „flori de salcâm prăjite".

În Pottschach părinţii mei au fost dăruiţi cu o fiică şi cu un fiu [Nota 5]. Familia nu a crescut mai mult.

Ca băiat foarte mic aveam un obicei ciudat. Din momentul în care am fost în stare să mănânc singur, trebuia să fiu supravegheat îndeaproape. Eu eram de părere că o farfurie de supă sau o ceaşcă de cafea ar trebui folosite o singură dată. De aceea, atunci când nu eram supravegheat, după ce mâncam, aruncam farfuria sau ceaşca sub masă ca să se facă cioburi. Când mama se

apropia de mine, o primeam cu exclamaţia: „Mamă, eu am terminat deja!”

Nu putea fi vorba la mine de o manie furioasă a distrugerii. Jucăriile le păstram cu o grijă nemaipomenită şi mult timp ele rămâneau în stare bună. Dintre jucării m-au captivat acelea despre care şi azi am părerea că sunt deosebit de bune. Erau cărţi ilustrate cu figuri mobile, pe care le puteam mişca trăgând de nişte fire. Prin aceste poze puteai urmări mici povestiri cărora le dădeai viaţă, în parte, tu însuţi, prin faptul că trăgeai de fire. În faţa acestor cărţi cu poze stăteam împreună cu sora mea, adesea, ceasuri întregi. Tot din ele am învăţat ca de la sine şi primele elemente ale citităului.

Tatăl meu dorea să învăţ de timpuriu să scriu şi să citesc. Când am ajuns la vârsta şcolară, am fost trimis la şcoala din sat. Învăţătorul era un domn în vârstă, pentru care şcoala constituia o ocupaţie plictisitoare. Dar şi pentru mine era plictisitor să primesc învăţătură de la el. Nu puteam crede nici în ruptul capului că aveam ceva de învăţat de la el. Venea adesea în casa noastră cu soţia şi cu fiul lui. Cum odrasla lor era, după mintea mea de atunci, o haimana, îmi vârâsem în cap ideea următoare: de la un om al cărui fiu este o haimana, nu se poate învăţa nimic. Dar iată că s-a mai întâmplat un lucru „de-a dreptul îngrozitor”. Odată, această haimana care mergea şi ea la şcoală, s-a amuzat înmuind o aşchie în toate călimările din băncile şcolii şi desenând în jurul lor cercuri de cerneală. Tatăl său observă această poznă. Cei mai mulţi dintre elevi plecaseră deja. Eu, fiul învăţătorului şi încă vreo câţiva băieţi eram încă în şcoală. Învăţătorul îşi ieşise din fire, ne ocăra cum îi venea la gură. Eram ferm convins că ar fi „urlat” mereu dacă n-ar fi fost răguşit. În ciuda furiei împotriva noastră, îşi dădea seama cam cine putea fi făptaşul. Dar lucrurile luară o altă întorsătură. Locuinţa învăţătorului se învecina

cu sala de clasă. „Doamna învăţător” auzise gălăgia şi veni în clasă. În ochi avea luciri sălbatice şi gesticula violent cu mâinile. Pentru ea era limpede că puişorul ei nu fusese în stare de o asemenea ispravă. Mă învinui pe mine. Eu ieşii alergând din clasă. Când adusei vestea acasă, tatăl meu fu cuprins de indignare. Şi când familia învăţătorului ne făcu o nouă vizită, el le spuse pe şleau că n-are nevoie de prietenia lor şi declară: „Băiatul meu nu mai are voie să facă nici măcar un pas în şcoala voastră”. Şi, de atunci, tata luă asupra sa sarcina de a mă învăţa. Aşa se făcu că stăteam acum ore întregi în biroul lui, scriind şi citind, în timp ce el îşi rezolva problemele de serviciu.

Nici el nu mi-a putut trezi interesul pentru ceea ce trebuia să-mi fie transmis prin învăţătură. Ceea ce scria tata – iată ce mă interesa pe mine! Voiam să fac şi eu ce făcea el. Am mai învăţat astfel câteva lucruri folositoare. Pentru ceea ce întreprindea el spre a mă intrui, nu aveam nici cel mai mic interes. În schimb, mă introduceam, în felul meu copilăresc, în tot ceea ce era activitatea practică. Atenţia îmi era captivată de felul cum se desfăşura activitatea din gară, de tot ce era legat de ea. Mai ales ceea ce mi se revela din legile naturii mă atrăgea până în cele mai mici detalii. Dacă scriam, făceam acest lucru numai pentru că trebuia să-l fac; îl făceam chiar cât mai repede cu putinţă, ca să am imediat o pagină întreagă scrisă. Fiindcă atunci puteam presăra peste pagină nisipul folosit de tata. Mă vrăjea apoi iuţeala cu care se usca nisipul cu cerneala şi amestecul de substanţe care rezulta de aici. Păpăiam iarăşi şi iarăşi literele cu degetele; voiam să văd care se uscase deja şi care nu. Curioziatea mea era mare şi din această cauză de obicei făceam prea repede literele. Exerciţiile mele de caligrafie luau de aceea o înfăţişare care nu-i plăcea deloc tatei. Dar el avea inimă bună şi mă pedepsea numai prin faptul că mă numea foarte des un „mâzgălici”

incorigibil. Dar aceasta nu era singura urmare a exerciţiilor mele caligrafice. Mai mult decât formele literelor mă interesa forma peniţei de scris. Dacă luam cuţitul de tăiat foi al tatei, puteam să-l introduc în tăietura peniţei şi să fac astfel studii fizice asupra elasticităţii materialului din care era făcut. După aceea făceam penița să revină la forma ei normală, dar, totuşi, aspectul scrisului meu avea mult de suferit.

Aceasta a fost, totodată, perioada în care, cu interesul meu pentru cunoaşterea proceselor din natură, am fost pus în situaţia de a pătrunde, pe de o parte, în esenţa unui lucru, iar pe de altă parte, de a mă afla în faţa „limitelor cunoaşterii". Cam la o distanţă de trei minute de casa părintească se afla o moară. Familia morarului erau naşii fraţilor mei. La moară eram primit cu drag. Dispăream chiar foarte des de acasă pentru a mă duce acolo. Studiam cu entuziasm toată activitatea din moară. În acest fel am descoperit „faţa interioară a naturii". Dar şi mai aproape se afla o fabrică de textile. Materia primă destinată acesteia trecea mai întâi pe la gară; tot pe aici plecau produsele finite. Urmăream cu cel mai viu interes ceea ce dispărea în interiorul fabricii şi ceea ce ieşea apoi afară. Era strict oprit să arunci o privire „în interior". Niciodată n-am ajuns atât de departe. Aici mă izbeam de „limitele cunoaşterii". Şi ce mult aş fi vrut să trec de aceste limite! Aproape în fiecare zi directorul fabricii venea la tata cu diferite treburi oficiale. Şi acest director era pentru mine, băieţelul de atunci, o problemă care-mi ascundea, ca printr-o vrajă, taina „interiorului" fabricii. Era plin peste tot de scame albe; ochii săi dobândiseră o anumită imobilitate din cauza maşinilor de care se ocupa. Vocea îi era aspră, parcă vorbea o limbă mecanizată. „Ce legătură există între acest om şi ceea ce se ascunde dincolo de acele ziduri?" În faţa sufletului meu stătea mereu această problemă de

nedezlegat. Dar eu nu întrebam nimic în legătură cu această taină. Pe vremea aceea părerea mea era că nu are rost să întrebi despre un lucru pe care nu-l poţi vedea. Aşa îmi petreceam vremea între moara cea prietenoasă şi neprietenoasa fabrică de textile.

Odată la gară s-a întâmplat ceva de-a dreptul „zguduitor". Un tren de marfă încărcat gonea pe şine. Tata se uita la el. Un vagon de la urmă era în flăcări. Echipajul trenului nu observase nimic. Trenul venise arzând până în gara noastră. Tot ceea ce s-a întâmplat atunci a făcut asupra mea o impresie profundă. Într-un vagon se aprinsese o substanţă uşor inflamabilă. Mult timp m-a urmărit întrebarea cum se poate întâmpla aşa ceva. Ceea ce-mi spuneau cei din jur, ca şi în alte situaţii asemănătoare, nu putea să mă mulţumească. Eram plin de întrebări şi trebuia să le port în mine fără a fi găsit niciun răspuns. Aşa am ajuns la vârsta de opt ani.

Pe când aveam opt ani, familia mea s-a mutat la Neudörfl, un mic sat maghiar, aşezat chiar la graniţa cu Austria de Jos. Această graniţă era formată de râul Laytha. Gara de care trebuia să se ocupe tata era la un capăt al satului. Aveai de mers o jumătate de ceas până la râul ce forma frontiera. După încă o jumătate de oră ajungeai la Wiener-Neustadt.

Munţii Alpi, pe care la Pottschach îi aveam în imediata noastră apropiere, nu se mai zăreau acum decât în depărtare. Îi vedeam, totuşi, la orizont, trezindu-mi amintiri, când mă uitam la ei de pe munţii mei mici, la care puteai ajunge în scurt timp de la noua locuinţă a părinţilor mei. Într-o parte peisajul era mărginit de munţi nu prea înalţi, acoperiţi de frumoase păduri; în cealaltă parte puteai vedea, spre Ungaria, un şes acoperit cu ogoare şi păduri. Dintre munţi l-am îndrăgit nespus de mult pe cel care putea fi urcat în trei sferturi de oră [Nota 6]. Pe vârful lui se

afla o capelă cu o icoană a sfintei Rozalia. Această capelă era punctul terminus al unei plimbări pe care, la început, o făceam adeseori împreună cu părinţii şi fraţii mei şi pe care mai târziu o făceam cu plăcere singur. Asemenea plimbări erau un prilej de bucurie şi datorită faptului că, în anumite perioade ale anului, puteai să te întorci încărcat de darurile bogate ale naturii. În păduri puteai găsi afine, mure, zmeură. Simţeam adesea o mare satisfacţie lăuntrică atunci când, după o oră şi jumătate de cules, puteam adăuga un desert delicios la cina familiei, care consta, de altfel, numai din pâine cu unt sau cu brânză.

Peregrinările prin aceste păduri, care erau proprietate moşierească, îmi mai prilejuiau şi alte bucurii. Oamenii din sat se aprovizionau de acolo cu lemne. Cei săraci şi le luau singuri, cei bogaţi îşi trimiteau argaţii. Făceam cunoştinţă cu toţi aceşti oameni, care de cele mai multe ori erau inimoşi şi de treabă. Ei aveau totdeauna timp de taifas atunci când se apropia de ei „Rudolf al lui Steiner". „Ei, Steiner-Rudolf, şezi oleacă aici cu noi." Aşa intram în vorbă şi apoi povesteau câte toate. Oamenii nu luau seama la faptul că în faţa lor stătea, totuşi, doar un copil. În adâncul sufletului rămăseseră şi ei tot copii, chiar dacă unii trecuseră de şaizeci de ani. Şi aşa, din povestirile lor, eu ştiam, de fapt, aproape tot ce se întâmpla şi în interiorul caselor din sat.

La o jumătate de oră de mers pe jos de la Neudörfl se află Sauerbrunn, care are un izvor cu apă ce conţine fier şi acid carbonic. Drumul merge de-a lungul căii ferate, şi o bună parte din el străbate frumoase păduri. În timpul vacanţelor, având la mine o cofă, parcurgeam în fiecare zi, dis-de-dimineaţă, acest drum. În cofa mea încăpeau trei până la patru litri. Din izvor puteai lua apă fără să plăteşti nimic, iar familia putea să savureze la amiază o apă proaspătă şi spumoasă.

Spre Wiener-Neustadt, şi mai departe, către Stiria, treptat munţii fac loc câmpiei. Pe câmpie şerpuieşte râul Laytha. La poalele muntelui era o mănăstire de redemptorişti. Mă întâlneam adeseori, în plimbările mele, cu aceşti călugări. Îmi mai aduc aminte şi acum ce bucuros aş fi fost dacă ei ar fi intrat în vorbă cu mine. Dar n-au făcut-o niciodată. Aceste întâlniri nu-mi lăsau astfel decât o impresie nedefinită, dar sărbătorească, ce mă urmărea mult timp. Aveam nouă ani când a prins în mine rădăcini ideea: probabil că treburile acestor călugări au legătură cu nişte lucruri importante, pe care va trebui să le aflu. Şi aici se întâmpla tot aşa: eram plin de întrebări pe care le purtam în mine fără a le putea da răspuns. Da, aceste întrebări despre lucrurile cele mai diferite făceau să fiu un băiat foarte singuratic.

Lângă dealurile din faţa Alpilor se vedeau cele două castele: Pitten şi Frohsdorf. În acesta din urmă locuia pe atunci contele Chambord [Nota 7], cel care pe la 1870 voise să se încoroneze ca rege al Franţei sub numele de Henric al V-lea. Puţinul pe care-l aflasem despre viaţa de la castelul Frohsdorf avusese asupra mea o profundă impresie. Contele cu suita sa călătorea de cele mai multe ori pornind de la gara Neudörfl. Tot ceea ce vedeam la aceşti oameni îmi atrăgea atenţia. O impresie deosebită mi-o făcea un om din suita contelui – avea numai o ureche, cealaltă fusese retezată din rădăcină. Părul de deasupra ei îl purta împletit. Aşa am aflat prima dată ce este un duel; omul îşi pierduse urechea tocmai într-o astfel de împrejurare.

În legătură cu Frohsdorf mi s-a dezvăluit câte ceva şi despre viaţa socială. Învăţătorul suplinitor [Nota 8] din Neudörfl, care-mi dăduse voie să-l privesc cum lucrează în cămăruţa sa, scria nenumărate jalbe pentru oamenii săraci din sat şi din împrejurimi, jalbe adresate contelui de Chambord. Pentru fiecare jalbă se percepea taxa de un

gulden, din care suplinitorul putea să-şi păstreze şase creiţari pentru osteneala sa. Avea cu adevărat nevoie de acest venit: slujba sa îi aducea numai 58 de guldeni pe an. Pe lângă aceasta el îşi primea cafeaua de dimineaţă şi masa de prânz la învăţător. Mai făcea şi „ore speciale" cu vreo zece copii, printre care mă număram şi eu. Pentru asta i se dădea un gulden pe lună.

Acestui suplinitor îi datorez mult. Nu că m-aş fi ales cu cine ştie ce de pe urma lecţiilor pe care le ţinea. În această privinţă nu mi-a mers cu mult mai bine decât la Pottschach. Imediat după ce ne-am mutat la Neudörfl, am fost înscris la şcoala de acolo. Ea era formată dintr-o singură odaie, în care învăţau carte în acelaşi timp cinci clase, băieţi şi fete. În vreme ce băieţii care stăteau în acelaşi rând de bănci cu mine aveau de copiat istoria regelui Árpád, cei mici de tot stăteau în picioare lângă o tablă, pe care li se caligrafiau cu cretă vocalele i şi u. Era, deci, imposibil să faci altceva decât să laşi sufletul să viseze, în timp ce mâinile copiau textul aproape mecanic. Suplinitorul trebuia să se ocupe singur de aproape tot procesul de învăţământ. Învăţătorul îşi făcea apariţia în şcoală extrem de rar. El era şi notarul satului şi se spunea că în această calitate avea atâtea de făcut, încât nu mai putea să se ocupe şi de şcoală.

În ciuda tuturor acestor împrejurări, am învăţat să citesc bine relativ devreme. Datorită acestui fapt, suplinitorul a putut aduce în viaţa mea ceva hotărâtor pentru evoluţia mea. La puţin timp după ce am intrat la şcoala din Neudörfl, am descoperit în camera lui o carte de geometrie [Nota 9]. Mă înţelegeam atât de bine cu el, încât mi-a dat voie să iau, pentru un timp, cartea la mine. M-am adâncit cu entuziasm în studiul ei. Săptămâni de-a rândul sufletul mi-a fost absorbit cu totul de egalitatea şi asemănarea triunghiurilor, patrulaterelor, paralelogra-

melor; îmi spărgeam capul cu întrebarea unde se întretăiau, de fapt, paralelele; teorema lui Pitagora mă fermeca.

Faptul că puteam trăi sufleteşte creând nişte forme perceptibile în mod pur interior, fără impresiile date de simţurile exterioare, îmi dădea cea mai înaltă mulţumire. Găseam în el mângâiere în dispoziţia dată de întrebările rămase fără răspuns. A putea concepe ceva exclusiv în spirit, mă umplea de fericire lăuntrică. Ştiu că prin geometrie am aflat pentru prima dată ce este fericirea. În relaţia mea cu geometria văd prima înmugurire a unei concepţii care s-a dezvoltat treptat în mine. Ea a trăit în mine, mai mult sau mai puţin inconştient, încă din copilărie, iar pe la vârsta de douăzeci de ani a luat o formă bine conturată, deplin conştientă.

Îmi spuneam: obiectele şi procesele pe care le percep simţurile sunt în spaţiu. Dar asemenea acestui spaţiu din jur, înlăuntrul omului există şi un fel de spaţiu sufletesc, iar acest spaţiu sufletesc este terenul de manifestare a proceselor şi entităţilor spirituale. În gânduri eu nu puteam vedea doar nişte imagini pe care omul şi le face despre lucruri, ci revelările unei lumi spirituale în acest spaţiu sufletesc. Geometria mi se înfăţişa ca o sumă de cunoştinţe care în aparenţă sunt create de om, dar care, cu toate acestea, au o existenţă absolut independentă de el. Copil fiind, îmi spuneam (nu în mod clar, firește, dar simţeam): trebuie că purtăm în noi cunoştinţele despre lumea spirituală aşa cum purtăm geometria.

Pentru că de realitatea lumii spirituale eram tot atât de sigur ca de aceea a lumii fizice. Dar aveam nevoie de un fel de justificare a acestei presupuneri. Voiam să-mi pot spune că a trăi în lumea spirituală este tot atât de puţin o iluzie ca şi a trăi în cea fizică. În legătură cu geometria îmi spuneam că aici ţi se permite să ştii ceva ce a fost trăit

numai de suflet prin propriile sale puteri. Acest sentiment mă făcea să mă simt îndreptăţit a vorbi de lumea spirituală pe care o percepeam în interiorul meu la fel cum vorbeam de lumea sensibilă. Şi aşa şi vorbeam despre ea. Aveam două idei, care desigur că nu erau precis conturate, dar care, încă înainte ca eu să fi împlinit opt ani, jucau un rol important în viaţa mea sufletească. Eu deosebeam lucruri şi fiinţe „care se văd" şi lucruri şi fiinţe care „nu se văd".

Povestesc toate acestea conform adevărului, deşi poate că oamenii care caută motive de a califica antroposofia drept fantasmagorie, vor trage de aici concluzia că încă din copilărie am fost predispus spre fantazare, şi atunci nici o mirare că în mine s-a putut dezvolta o concepţie despre lume fantasmagorică.

Dar tocmai pentru că ştiu cât de puţin am dat curs, mai târziu, la descrierea unei lumi spirituale, tendinţelor mele personale, ci numai necesităţii interioare a lucrurilor, pot privi eu însumi cu totul obiectiv la modalitatea copilărească, stângace pe care o găsisem de a justifica cu ajutorul geometriei faptul că trebuia, totuşi, să vorbesc despre o lume „care nu se vede".

Mai trebuie să spun un singur lucru: îmi plăcea să trăiesc în această lume. Aş fi simţit lumea sensibilă ca pe un întuneric în jurul meu, dacă ea n-ar fi fost luminată din această direcţie.

Suplinitorul din Neudörfl îmi pusese la dispoziţie, prin cartea sa de geometrie, acea justificare a lumii spirituale, de care aveam nevoie pe atunci. Dar îi mai sunt dator şi pentru altele. El m-a făcut să mă apropii de artă. Cânta la vioară şi la pian şi desena mult. Aceste preocupări mă făceau să fiu atras de el. Stăteam la el cât de mult permiteau împrejurările. Era pasionat mai ales de desen; şi m-a învăţat să desenez în cărbune încă de la vârsta de nouă ani. Sub supravegherea sa trebuia să copiez în felul acesta

diferite ilustraţii. Mult timp am petrecut, de exemplu, copiind portretul contelui Széchenyi [Nota 10].

Mai rar la Neudörfl, dar adeseori în localitatea învecinată, Sauerbrunn, puteam auzi tulburătoarea muzică ţigănească maghiară.

Toate acestea şi-au pus amprenta asupra unei copilării trăite în imediata apropiere a bisericii şi a cimitirului. Gara Neudörfl este la câţiva paşi de biserică, între ele aflându-se cimitirul.

Dacă mergeai de-a lungul cimitirului şi apoi încă puţin mai departe, ajungeai în satul propriu-zis. El era format din două şiruri de case. Unul începea cu şcoala, celălalt cu casa parohială. Între cele două şiruri de case curgea un pârâiaş, iar pe malurile lui se înălţau nişte nuci falnici. În legătură cu aceşti nuci, între copiii de la şcoală se statornicise o anumită ierarhie. Când nucile începeau să se coacă, băieţii şi fetele aruncau cu pietre în copaci, intrând astfel în posesia unei provizii de nuci pentru iarnă. Toamna aproape că nimeni nu mai vorbea decât de mărimea proviziilor sale de nuci. Cel care adunase cele mai multe era cel mai respectat. Urmau apoi ceilalţi în ordinea descrescândă, până la mine, cel din urmă, care, ca „străin de sat", n-aveam dreptul să particip la această ierarhizare.

Lângă casa parohială, de la şirul principal de case din sat în care locuiau „ţăranii înstăriţi", pornea în unghi drept un şir de vreo douăzeci de case care erau proprietatea ţăranilor „mijlocaşi". Alături de grădinile care ţineau de gară, mai erau un grup de case acoperite cu paie, proprietatea „celor cu case mici". Acestea constituiau imediata vecinătate a casei noastre. Drumurile care ieşeau din sat treceau peste câmpuri şi vii, ale căror proprietari erau locuitorii satului. În fiecare an luam parte la culesul viilor, la familiile „celor cu case mici"; o dată am fost acolo şi la o nuntă.

În afară de suplinitor, dintre personalităţile care făceau parte din conducerea şcolii îl mai iubeam pe pastor [Nota 11]. El venea cu regularitate de două ori pe săptămână pentru a ţine orele de religie şi uneori mai venea la şcoală în inspecţie. Imaginea acestui om s-a întipărit adânc în sufletul meu; şi de-a lungul întregii mele vieţi el mi-a revenit de multe ori în amintire. Dintre oamenii pe care îi cunoscusem până la zece sau unsprezece ani, el a fost, fără îndoială, cel mai important. Era naţionalist maghiar convins. Participa cu mare însufleţire la politica de maghiarizare ce se înfăptuia în acea vreme pe teritoriul maghiar. Scria articole în limba maghiară inspirate de aceste sentimente, pe care le-am cunoscut datorită faptului că el le dădea suplinitorului să le scrie în curat, iar acesta, cu toate că eu eram încă foarte tânăr, comenta cu mine conţinutul lor. Dar preotul mai era şi un slujitor destoinic al bisericii. M-am convins până în adâncul sufletului de acest lucru cu ocazia unei predici.

În Neudörfl exista şi o lojă francmasonică. În jurul ei locuitorii satului creaseră o atmosferă de mister şi ţesuseră cele mai ciudate legende. Rolul conducător în această lojă îl deţinea directorul unei fabrici de exploziv de la capătul satului. Alături de el mai contau ca personalităţi ce aveau legături strânse cu loja, numai un alt director de fabrică şi un negustor de haine. Puteai remarca importanţa lojei numai după faptul că, din când în când, veneau „de departe" oaspeţi străini, care făceau asupra sătenilor o impresie extraordinară. Negustorul de haine era o personalitate marcantă. Mergea totdeauna cu capul plecat, ca şi cum ar fi fost adâncit în gânduri. Era numit „simulantul", şi din cauza felului său ciudat de a fi, nu aveai nici posibilitatea, dar nici nu simţeai nevoia să te apropii de el. Loja îşi avea sediul în casa lui.

N-am putut să intru în legătură cu această lojă; corespunzător cu întreaga atitudine a oamenilor din jurul meu faţă de ea, a trebuit să renunţ să pun şi eu întrebări – şi apoi discursurile insipide despre Biserică pe care le ţinea proprietarul fabricii de exploziv îmi păreau respingătoare.

Într-o duminică, preotul a ţinut o predică în felul său energic de a vorbi, arătând importanţa adevăratei moralităţi în viaţa omului, după care s-a referit la duşmanii adevărului, folosind imagini luate de la membrii lojei. Apoi predica sa atinse punctul culminant cu propoziţia: „Iubiţi creştini, luaţi seama la cei ce sunt duşmanii acestui adevăr, de pildă, un francmason şi un evreu". Prin aceasta el îi indicase cu autoritate în faţa sătenilor pe directorul fabricii şi pe negustorul de haine. Energia cu care a pronunţat acest cuvinte mi-a plăcut în mod deosebit.

Şi acestui preot îi datorez extraordinar de mult în ceea ce priveşte orientarea mea spirituală de mai târziu, datorită unei anumite impresii puternice pe care mi-a făcut-o. Venind odată la şcoală îi adună pe elevii „mai copţi", printre care socotea că mă număr şi eu, în jurul său, în mica sală profesorală; despături un desen făcut de el însuşi şi ne explică pe acest desen sistemul astronomic al lui Copernic. Vorbea foarte convingător despre mişcarea Pământului în jurul Soarelui, despre rotaţia sa în jurul axei sale, despre poziţia oblică a axei Pământului, despre vară şi iarnă, ca şi despre emisferele Pământului. Am fost cu totul captivat de aceste lucruri; am copiat planşa zile întregi, iar preotul îmi mai dădu apoi şi unele informaţii speciale despre eclipsele de Soare şi de Lună, făcând astfel ca întreaga mea dorinţă de a şti să se îndrepte în acea vreme, dar şi mai târziu, spre acest domeniu al cunoaşterii.

Pe atunci aveam vreo zece ani şi nu ştiam încă să scriu corect, ortografic şi gramatical.

O importanţă covârşitoare pentru acea perioadă din viaţa mea a avut-o vecinătatea bisericii şi a cimitirului din jurul ei. Tot ce se întâmpla în şcoală avea legătură cu ele. Acest lucru nu era determinat numai de condiţiile sociale şi politice care domneau pe atunci în acel ţinut, ci, înainte de toate, de faptul că preotul era o personalitate puternică. Suplinitorul era în acelaşi timp organist, custode la veşmintelor şi al celorlalte obiecte de cult. El îi făcea preotului toate serviciile auxiliare legate de slujba religioasă. Noi, băieţii de la şcoală, trebuia să facem oficiul de ministraţi şi corişti la slujbele religioase şi la înmormântări. Solemnitatea limbii latine şi a cultului [Nota 12] erau un element în care sufletul meu de copil se simţea bine. Prin faptul că până la vârsta de zece ani am participat atât de intens la aceste servicii religioase, puteam fi adesea în apropierea pastorului pe care-l preţuiam atât de mult.

Acasă nu eram deloc stimulat în raporturile mele cu biserica. Pe tata nu-l interesau aceste lucruri. Pe atunci el era „liber cugetător". Nu mergea niciodată la biserică, de care eu mă simţeam atât de legat; cu toate că şi el, în anii copilăriei şi ai primei tinereţi, îi fusese credincios şi îi slujise. Această atitudine a lui s-a schimbat din nou atunci când, la bătrâneţe, pensionar, s-a retras la Horn, ţinutul său de baştină. Atunci a redevenit un „om evlavios". Numai că în acea vreme eu pierdusem demult orice contact cu casa părintească.

Din perioada copilăriei pe care am petrecut-o la Neudörfl îmi răsare în suflet felul cum participarea la slujba religioasă, însoţită de acordurile muzicii bisericeşti solemne, făcea ca în sufletul omului să prindă viaţă, într-o formă foarte concretă, întrebările fundamentale ale existenţei. Cunoştinţele din Biblie şi din Catehism pe care ni le preda pastorul aveau o influenţă mult mai mică asupra lumii mele sufleteşti decât ceea ce el făcea când

oficia serviciul religios, ca mijlocitor între lumea sensibilă şi cea suprasensibilă. De la bun început aceasta n-a fost pentru mine o vorbă goală, ci o trăire profundă. Cu atât mai mult cu cât cu aceste înclinaţii în casa părintească eram un străin. În adâncul sufletului nu uitam de viaţa care pătrunsese în mine prin intermediul serviciului divin, nici atunci când eram în mijlocul vieţii de fiecare zi. Trăiam fără să mă leg trup şi suflet de lumea din jur. O vedeam; dar de fapt meditam, simţeam şi gândeam necontenit la acea altă lume. Şi totuşi, nu eram un visător; mă orientam cu uşurinţă în toate situaţiile practice în care mă punea viaţa.

În totală contradicţie cu această lume a mea, erau preocupările politice ale tatei. El făcea de serviciu alternativ cu un alt angajat. Acesta locuia în altă gară, care-i fusese dată tot lui în grijă. Venea la Neudörfl numai o dată la două-trei zile. Seara, când nu mai aveau de lucru, el şi tata discutau politică. În acest timp stăteau la o masă de lângă gară, sub doi tei mari, minunaţi. Acolo era adunată atunci întreaga familie şi musafirul. Mama tricota sau croşeta; fraţii mei făceau nebunii; iar eu stăteam adesea la masă şi ascultam interminabilele discuţii politice ale celor doi bărbaţi. Mă interesa însă nu conţinutul spuselor lor, ci forma pe care o lua discuţia. Nu erau niciodată de aceeaşi părere; dacă unul spunea „da", celălalt trebuia să spună „nu". Toate acestea se petreceau sub semnul vehemenţei, al îndârjirii, dar şi sub acela al bunătăţii, care era o trăsătură fundamentală în firea tatei.

În micul cerc ce se aduna adesea aici şi în rândurile căruia se aflau nu rareori unele „notabilităţi" ale orăşelului, îşi făcea uneori apariţia un medic din Wiener-Neustadt [Nota 13]. El îngrijea mulţi bolnavi din localitate, pentru că, pe atunci, acolo nu era nici un medic. Făcea pe jos drumul de la Wiener-Neustadt la şi după ce trecea pe la bolnavii lui, venea la gară ca să aştepte trenul cu care se întorcea

acasă. În casa părinţilor mei, şi pentru cei mai mulţi dintre cei care-l cunoşteau, el trecea drept un om ciudat. Nu vorbea cu plăcere despre lucruri legate de profesia lui de medic, vorbea în schimb cu pasiune despre literatura germană. De la el am auzit pentru prima dată de Lessing, Goethe, Schiller. În casa noastră nu se vorbea niciodată de ei. Nici la şcoala din sat nu se oferea nimic în această direcţie. Aici totul era axat pe istoria maghiară. Pastorul şi suplinitorul nu erau atraşi de culmile literaturii germane; aşa se face că, prin medicul de la Wiener-Neustadt, la orizontul vieţii mele spirituale şi-a făcut apariţia o lume cu totul nouă pentru mine. Acesta se ocupa cu plăcere de mine, adesea, după ce se odihnea puţin sub tei, mă lua alături de el, se plimba cu mine în sus şi-n jos prin piaţa gării şi vorbea despre literatura germană pe un ton deloc didactic, ci cald şi plin de entuziasm. În acelaşi timp el dezvolta tot felul de idei despre ce este frumos şi ce este urât.

Şi aceasta este o imagine care de-a lungul întregii mele vieţi, când îmi revenea în minte, îmi prilejuia momente de bucurie deosebită: medicul înalt, zvelt, cu mersul său larg şi apăsat, mereu cu umbrela în mâna dreaptă pe care o ţinea în aşa fel, încât se bălăngănea pe lângă şold, într-o parte, în cealaltă parte fiind eu, băiatul de zece ani, cu totul captivat de spusele sale.

Pe lângă toate acestea, mă interesau foarte mult instalaţiile staţiei de cale ferată. Legile electricităţii le-am cunoscut pentru prima dată în mod practic, văzând telegraful de la gară. La vârsta aceea, învăţasem deja să telegrafiez.

În ceea ce priveşte limba mea maternă, ea s-a dezvoltat în întregime din dialectul german care se vorbeşte în estul Austriei de Jos. Este acelaşi dialect care mai era vorbit pe atunci în ţinuturile maghiare de la

frontiera cu Austria de Jos. Raporturile mele cu cititul erau altele decât cele cu scrisul. În copilărie citeam fără să iau seama la cuvinte, sufletul meu căutând direct faptele, noţiunile şi ideile, aşa încât prin citit nu câştigam nimic din ceea ce ar fi putut să-mi dezvolte simţul pentru scrierea corectă, ortografică şi gramaticală. Dimpotrivă, când scriam aveam tendinţa de a fixa în sunete imaginile cuvintelor aşa cum le auzisem pentru prima dată în dialect. Din această cauză mi-am însuşit cu cea mai mare greutate limba literară scrisă, în timp ce cititul a fost pentru mine de la bun început o joacă.

În aceste împrejurări am crescut până la vârsta la care tatăl meu a fost pus în faţa întrebării dacă trebuie să mă înscrie la gimnaziu sau la şcoala reală din Wiener-Neustadt. Începând cu această perioadă, în afară de politică, am auzit vorbindu-se mult şi despre viitorul meu. Tatei i se dădea un sfat sau altul; dar deja pe atunci eu ştiam că el ascultă cu plăcere ce spun ceilalţi, dar acţionează conform propriei sale voinţe bine cumpănite.

II PERIOADA ŞCOLARĂ

La alegerea pe care tata trebuia s-o facă pentru mine între gimnaziu şi şcoala reală a fost decisivă intenţia lui de a-mi oferi pregătirea potrivită pentru a mă putea angaja la căile ferate. În cele din urmă, în mintea lui s-a conturat ideea că eu trebuia să devin inginer la căile ferate. Aceasta l-a făcut să aleagă şcoala reală.

Înainte de toate trebuia să se vadă dacă eu eram destul de matur pentru a putea trece de la şcoala sătească din Neudörfl la una dintre şcolile din Wiener-Neustadt. A trebuit să dau mai întâi examen de admitere la şcoala comunală.

Pe mine, personal, mă interesau prea puţin toate demersurile ce se făceau în legătură cu viitorul meu. La acea vârstă îmi era indiferentă problema „anjagării" mele, ca şi întrebarea dacă trebuia să urmez şcoala comunală, şcoala reală sau gimnaziul. Prin ceea ce observasem în jurul meu, prin ceea ce gândisem în tăcere în mine, purtam în suflet întrebări nedefinitie, dar arzătoare despre viaţă şi despre lume şi voiam să învăţ ceva pentru a putea să le găsesc răspuns. Mă interesa prea puţin la ce fel de şcoală urma să primesc învăţătura.

Examenul de admitere la şcoala comunală l-am trecut cu succes. Adusesem cu mine toate desenele pe care le făcusem la învăţătorul suplinitor; şi ele au făcut o impresie atât de bună asupra celor din comisie, încât s-a făcut abstracţie de unele lacune din cunoştinţele mele. Am trecut examenul cu o medie „strălucită". În casa părinţilor mei, la suplinitor, la pastor, la multe notabilităţi din Neudörfl era mare bucurie. Erau bucuroşi de succesul meu, pentru că în ochii multora el era o dovadă a faptului că „şi şcoala din Neudörfl era bună la ceva".

În consecinţă, în mintea tatei încolţi gândul că dacă ajunsesem atât de departe, nici nu mai era nevoie să stau un an la şcoala comunală, ci trebuia să intru imediat la şcoala reală. Aşadar, câteva zile mai târziu am fost dus la examenul de admitere în această şcoală. Aici lucrurile n-au mai mers chiar aşa de bine; totuşi, am fost admis. Era luna octombrie a anului 1872.

Şi acuma trebuia să fac în fiecare zi drumul de la Neudörfl la Wiener-Neustadt. Dimineaţa puteam merge cu trenul, seara trebuia să mă întorc pe jos pentru că la acea oră nu era nici un tren potrivit. Neudörfl era în Ungaria, Wiener-Neustadt, în Austria. Veneam aşadar zilnic din „Transleithania" în „Cisleithania". (Aşa erau numite oficial teritoriile maghiar şi austriac.)

În timpul amiezii rămâneam la Wiener-Neustadt. Se găsise o doamnă care mă cunoscuse cu prilejul unei opriri în gara Neudörfl şi care aflase că urma să merg la şcoală în Wiener-Neustadt. Părinţii mei îşi exprimaseră faţă de ea îngrijorarea în legătură cu felul cum urma să rezolve problema prânzului. Ea spusese că este gata să-mi ofere zilnic masa de prânz în mod gratuit şi să mă primească în casa ei ori de câte ori aş fi avut nevoie.

Drumul pe jos de la Wiener-Neustadt la Neudörfl este foarte frumos vara; iarna era însă destul de anevoios. Înainte de a ajunge de la periferia oraşului în sat trebuia să faci un drum de o jumătate de oră peste un câmp care nu era curăţat de zăpadă. Eram nevoit, deci, adesea, să „înot" în zăpadă până la genunchi şi să mă întorc acasă ca „om de zăpadă".

Nu puteam participa din adâncul sufletului la viaţa de oraş, aşa cum se întâmpla cu viaţa de la ţară. Priveam visător la cele ce se petreceau între şi în căsuţele înghesuite unele într-altele. Numai în faţa librăriilor din Wiener-Neustadt mă opream îndelung.

La început, atât ceea ce-mi oferea şcoala, cât şi ceea ce mi se cerea să fac acolo treceau pe lângă mine fără să-mi stârnească prea mare interes. În primele două clase a trebuit să-mi dau mare osteneală pentru a ţine pasul cu ceilalţi colegi. De-abia în a doua jumătate a clasei a doua am început să învăţ mai bine. De-abia acum devenisem un „elev mai bun"[Nota 14].

Aveam în suflet o nevoie ce se cerea imperios împlinită. Simţeam nevoia să trăiesc în preajma unor oameni spre care să pot privi ca spre nişte idealuri demne de urmat. Astfel de oameni nu s-au aflat printre profesorii care ne predau în primele două clase.

În viaţa mea de şcolar a survenit un alt eveniment care a exercitat o adâncă influenţă asupra sufletului meu.

Directorul şcolii [Nota 15] publicase într-unul din numerele revistei de comunicări ştiinţifice care apărea la sfârşitul fiecărui an şcolar, un articol cu titlul: „Forţa de atracţie ca efect al mişcării". Firește, la cei unsprezece ani ai mei, n-am putut înţelege la început aproape nimic din conţinutul articolului. Pentru că, încă din primele rânduri, făcea referiri la matematicile superioare. Dar din câteva propoziţii izolate mi-am putut da seama cam despre ce era vorba. În mintea mea se formă o punte de legătură între cunoştinţele despre alcătuirea Universului, pe care le primisem de la pastor, şi conţinutul acestui articol. În acesta din urmă se făceau referiri şi la o carte pe care o scrisese directorul: *Mişarea universală a materiei – cauză fundamentală a tuturor fenomenelor din natură*. Am făcut economii până mi-am putut cumpăra această carte. Îmi făcusem un fel de ideal din învăţarea cât mai rapidă a tuturor lucrurilor care mă puteau ajuta să înţeleg conţinutul unui articol sau al unei cărţi.

Era vorba de următorul lucru. Directorul nostru considera că „forţele" care izvorăsc din sânul materiei şi acţionează la distanţă sunt o ipoteză „mistică", neîndreptăţită. El voia să explice atât „atracţia" corpurilor cereşti, cât şi pe aceea a moleculelor şi atomilor fără ajutorul unor asemenea „forţe". El spunea: între două corpuri se află multe corpuri mai mici, în continuă mişcare. Acestea se ciocnesc – mişcându-se încoace şi încolo – de corpurile mai mari. Tot aşa sunt lovite aceste două corpuri mari şi pe feţele ce nu stau faţă-n faţă, ciocnirile fiind mai numeroase pe aceste feţe decât acelea de pe suprafeţele aflate faţă-n faţă. Din această cauză corpurile se apropie unul de celălalt. „Atracţia" nu este o forţă deosebită, ci doar un „efect al mişcării". Pe primele pagini ale cărţii am găsit exprimate două idei: 1. „Există un spaţiu şi în acesta există o mişcare care se desfăşoară pe o perioadă de timp mai

întinsă. 2. Spaţiul şi timpul sunt mărimi omogene continui; dar materia este compusă din particule separate (atomi)". Autorul voia să explice toate procesele fizice şi chimice din natură prin mişcările care iau naştere, în felul arătat, între părţile mici şi cele mari ale materiei.

În mine nu exista nimic care m-ar fi putut determina să adopt această concepţie; dar aveam sentimentul că dacă voi înţelege ideile afirmate aici, acest lucru va avea o mare importanţă pentru mine. Şi am făcut totul pentru a-mi atinge acest scop. Profitam de orice ocazie ca să fac rost de cărţi de matematică şi de fizică. Studiul mergea foarte încet. Reîncepeam de nenumărate ori lectura cărţii şi a articolului; de fiecare dată lucrurile mergeau ceva mai bine.

La toate acestea s-a mai adăugat ceva. În clasa a treia ne-a venit un profesor care întruchipa cu adevărat „idealul" care stătea în faţa sufletului meu [Nota 16]. Lui puteam dori să-i semăn. Preda aritmetica, geometria şi fizica. Lecţiile sale erau extraordinar de sistematice şi transparente. Construia totul atât de clar din elementele date, încât simţeam că urmându-i raţionamentele asupra gândirii se exercită o influenţă bnefăcătoare în cel mai înalt grad.

El era autorul unui al doilea articol din revista de comunicări anuale a şcolii. Se ocupa de calculul probabilităţilor şi al asigurărilor de viaţă. M-am adâncit şi în studiul acestui articol, deşi nici din el n-am putut înţelege mare lucru. Am ajuns totuşi, curând, să înţeleg ce este calculul probabilităţilor. Dar o consecinţă şi mai importantă pentru evoluţia mea a avut-o faptul că prin exactitatea cu care-şi preda materia, iubitul meu profesor mi-a dat un model pentru gândirea mea matematică. Toate acestea au făcut ca între mine şi acest profesor să se creeze o legătură deosebit de frumoasă. Pentru mine a fost o mare fericire să am un asemenea profesor de matematică şi fizică de-a lungul tuturor claselor de la şcoala reală.

Prin ceea ce am învăţat de la el m-am apropiat din ce în ce mai mult de enigma în faţa căreia mă puseseră scrierile directorului.

De-abia mai târziu am intrat în legături sufleteşti mai apropiate cu un alt profesor [Nota 17]. Era cel care la clasele mai mici preda desenul geometric, iar în cele superioare geometria figurativă. El ne-a predat deja în clasa a doua. Dar de-abia în clasa a treia am început să înţeleg ce fel de om era. Era un constructor extraordinar. Şi lecţiile sale erau exemplar de clare şi de sistematice. Datorită lui am îndrăgit desenul cu compasul, linia şi echerul. Pe fondul celor aflate prin directorul şcolii, prin profesorul de matematică şi fizică şi prin desenul geometric în mintea mea s-au conturat, într-o concepţie copilărească, marile întrebări legate de fenomenele din natură. Simţeam că trebuia să mă apropii de înţelegerea naturii, pentru a dobândi o poziţie clară faţă de lumea spirituală care mi se revela ca o realitate incontestabilă.

Îmi spuneam că nu am s-o pot scoate la capăt cu trăirea lumii spirituale în suflet decât dacă însăşi gândirea se va modela în aşa fel, încât să poată ajunge la esenţa fenomenelor din natură. Cu aceste sentimente în suflet am trecut prin clasele a treia şi a patra de la şcoala reală. Subordonam tot ceea ce învăţam ţelului despre care am vorbit şi de care voiam să mă apropii.

Odată am trecut pe lângă o librărie. În vitrină am văzut *Critica raţiunii pure* [Nota 18] a lui Kant, Ediţia Reclam. Am făcut tot posibilul pentru a-mi cumpăra cât mai repede această carte.

Pe vremea aceea, când Kant şi-a făcut apariţia în orizontul meu spiritual, nu ştiam încă absolut nimic despre locul lui în istoria spirituală a omenirii. Nu ştiam nimic despre părerile aprobatoare sau dezaprobatoare pe care unul sau altul le exprimaseră în legătură cu ideile sale.

Interesul meu imens pentru *Critica raţiunii pure* a fost stârnit de viaţa mea sufletească strict personală. În felul meu copilăresc căutam să înţeleg în ce măsură poate raţiunea omenească să pătrundă cu adevărat în esenţa lucrurilor.

Cu lectura lui Kant am întâmpinat unele greutăţi legate de condiţiile vieţii exterioare. Din cauza drumului lung pe care trebuia să-l fac între casă şi şcoală, pierdeam cel puţin trei ore pe zi. Seara nu ajungeam acasă înainte de ora şase. Şi atunci trebuia să mă lupt cu o sumedenie de teme pentru şcoală. Iar duminicile le dedicam aproape exclusiv desenului constructiv. Îmi făcusem un ideal din executarea riguros exactă a construcţiilor geometrice, din realizarea culorii şi haşurii cu cea mai mare acurateţe.

Astfel, de-abia dacă-mi mai rămânea timp pentru a citi *Critica raţiunii pure*. Am găsit următoarea soluţie. Istoria ne era predată de un profesor care doar în aparenţă vorbea liber, căci în realitate citea dintr-o carte. Apoi, de la o oră la alta, noi trebuia să învăţăm din manualul nostru materia predată în acest fel. M-am gândit că, oricum, tot trebuia să citesc acasă ceea ce era scris în manual. Din „prelegerea" profesorului nu mă alegeam cu absolut nimic. Nu câştigam nimic ascultând ceea ce citea el. Aşa încât deschideam lucrarea lui Kant şi o puneam în cartea de istorie, care de obicei stătea deschisă în faţa mea în timpul orei, şi-l citeam în acest fel pe Kant în timp ce de la înălţimea catedrei era „predată" istoria. Natural că aceasta era o încălcare gravă a disciplinei şcolare; dar ea nu deranja pe nimeni şi venea atât de puţin în conflict cu ceea ce pretindea de la noi profesorul de istorie, încât în acea perioadă am primit la materia lui calificativul „excelent".

În perioada vacanţelor îmi continuam cu zel lectura din Kant. Citeam câte o pagină de mai bine de douăzeci de

ori la rând. Voiam să-mi formez o părere despre raportul în care se află gândirea umană faţă de activitatea din natură.

Sentimentele pe care le aveam faţă de această căutare a gândirii erau influenţate din două direcţii. Pe de o parte, eu voiam să dezvolt în mine gândirea în aşa fel încât fiecare gând să fie absolut limpede, pentru ca nici un sentiment imprecis să nu-l poată duce într-o direcţie sau alta. Pe de altă parte, voiam să creez în mine o armonie între o astfel de gândire şi învăţăturile religioase. Fiindcă pe atunci şi acestea mă preocupau în cel mai înalt grad. Tocmai la aceste materii aveam manuale excelente. Învăţam din aceste manuale cu real entuziasm dogmatica şi simbolica, descrierea cultului, istoria Bisericii. Trăiam cu adevărat aceste învăţături. Dar raporturile mele cu ele purtau pecetea faptului că pentru mine lumea spirituală era un conţinut al percepţiei umane. Aceste învăţături au pătruns atât de adânc în sufletul meu tocmai pentru că ele m-au făcut să simt că, prin cunoaştere, spiritul omenesc poate găsi drumul spre suprasensibil. Veneraţia pentru lumea spirituală – ştiu asta în mod sigur – n-a fost absolut deloc afectată de această atitudine a mea faţă de cunoaştere.

Pe de altă parte, mă preocupa mereu întrebarea cât de departe poate să ajungă capacitatea de a gândi a omului. Eu simţeam că gândirea se poate dezvolta şi că ea poate fi transformată într-o forţă care cuprinde în mod real lucrurile şi procesele din natură. O „materie" care rămâne în afara gândirii, asupra căreia poţi numai să „reflectezi", era pentru mine o idee insuportabilă. Ceea ce este în lucruri, îmi spuneam eu iarăşi şi iarăşi, trebuie să poată intra în gândurile omului.

Dar de acest sentiment se ciocnea mereu ceea ce citeam din Kant. Pe atunci de-abia dacă observam această ciocnire. Căci, înainte de toate, prin *Critica raţiunii pure* voiam să găsesc nişte puncte de sprijin solide pe care să-mi

pot întemeia propria mea gândire. Oriunde şi oricând îmi făceam plimbările din timpul vacanţelor, simţeam nevoia să mă aşez jos, liniştit, şi să mă gândesc încă o dată şi încă o dată în ce fel se poate ajunge, pornind de la nişte noţiuni simple, uşor de înţeles, la o reprezentare a fenomenelor naturii. Pe atunci aveam faţă de Kant o atitudine cu totul acritică; dar el nu m-a ajutat să fac nici un pas mai departe.

Toate acestea nu m-au îndepărtat deloc de aspectele practice ale vieţii, de lucrurile care cer dezvoltarea îndemânării sau folosirea altor facultăţi practice ale omului. Am aflat că unul dintre impiegaţii care lucrau în schimb cu tata se pricepea la legătorie. Am învăţat de la el cum se leagă cărţile, şi în vacanţa dintre clasele a patra şi a cincea ale şcolii reale am putut să-mi leg singur manualele şcolare. Tot în această perioadă am învăţat, în timpul vacanţelor, stenografia fără profesor. Totuşi, am urmat apoi şi cursurile de stenografie care ni se predau din clasa a cincea.

Aveam destule ocazii de a face lucruri practice. Părinţilor mei li se repartizase în apropierea gării o mică livadă cu pomi fructiferi şi un mic teren pentru cultivarea cartofilor. Fraţii mei şi cu mine îi ajutam pe cei mari la culesul cireşelor, la lucrările de grădinărit, pregăteam cartofii şi terenul pentru însămânţare, scoteam cartofii când venea toamna. Iar atunci când nu eram ocupat cu şcoala, nu lăsam pe nimeni altcineva să facă cumpărături în sat.

Când împlinisem vreo 15 ani am avut prilejul de a intra în relaţii mai strânse cu medicul din Wiener-Neustadt despre care am vorbit deja. Îl îndrăgisem în mod deosebit pentru felul în care îmi vorbea când îşi făcea vizitele la Neudörfl. Mă furişam adeseori pe lângă locuinţa lui care se afla la parterul unei clădiri din colţul unde se întâlneau două străduţe înguste din Wiener-Neustadt. Odată el stătea la fereastră. M-a strigat să vin la el în cameră. Acolo m-am

trezit în faţa unei biblioteci „mari“ (în comparaţie cu cele pe care le văzusem până atunci...). Mi-a vorbit din nou despre literatură, apoi a luat din bibliotecă *Minna von Barnhelm* a lui Lessing şi mi-a spus s-o citesc şi apoi să vin iar să-l vizitez. Şi aşa mi-a dat mereu cărţi să citesc şi mi-a dat voie să vin să-l văd din când în când. De fiecare dată când îl vizitam, trebuia să-i spun impresiile mele despre cele citite. În felul acesta el a devenit, de fapt, profesorul meu de beletristică. Fiindcă acasă, ca şi la şcoală, cu excepţia câtorva „eşantioane”, aceasta îmi rămăsese destul de străină. În atmosfera medicului entuziast, îndrăgostit de frumos, am ajuns să-l cunosc mai ales pe Lessing.

A mai fost un eveniment care a exercitat o influenţă profundă asupra vieţii mele: întâlnirea cu manualele de matematică scrise de Lübsen pentru autodidacţi. Din ele am putut să-mi însuşesc geometria analitică, trigonometria şi, de asemenea, calculul diferenţial şi integral cu mult timp înainte ca ele să ne fi fost predate la şcoală. Ceea ce mi-a dat posibilitatea să mă întorc la lectura cărţii despre *Mişcarea universală a materiei – cauză fundamentală a fenomenelor din natură*: acum, cu ajutorul cunoştinţelor matematice o puteam înţelege mult mai bine. Între timp, la şcoală, studiului fizicii i se alăturase cel al chimiei, şi prin aceasta o nouă serie de întrebări veni să sporească numărul celor vechi. Profesorul de chimie era un om excepţional [Nota 19]. Preda aproape numai pe bază de experienţe. Vorbea puţin. Lăsa procesele naturii să vorbească în locul lui. Era unul dintre profesorii cei mai îndrăgiţi de noi. Avea ceva care-l deosebea, în ochii elevilor săi, de toţi ceilalţi profesori. Se presupunea că el avea o legătură mai profundă cu ştiinţa pe care o preda decât ceilalţi profesori. Acestora elevii li se adresau cu titlul „profesor”; lui, deşi era şi el tot „profesor”, îi spuneau „domnule doctor”. Era fratele inteligentului poet tirolez

Hermann von Gilm. Avea o privire care-ţi atrăgea atenţia în mod deosebit. Îţi făcea impresia că acest om este obişnuit să privească în esenţa fenomenelor şi apoi să le păstreze în privire.

Lecţiile sale mă puneau puţin în încurcătură. Constituţia mea sufletească, ce tindea pe atunci spre unitate, nu putea să lege între ele mulţimea faptelor pe care ni le prezenta. Cu toate acestea, el era de părere, probabil, că progresez frumos la chimie; de la bun început mi-a dat calificativul „lăudabil", pe care mi l-am menţinut apoi de-a lungul tuturor anilor de şcoală.

Într-o zi din această perioadă a vieţii mele am descoperit într-un anticariat din Wiener-Neustadt, *Istoria universală* a lui Rotteck. Deşi la istorie aveam note foarte bune, această materie rămăsese până atunci străină de sufletul meu. Acum deveni şi ea ceva care trăia în interior. Căldura cu care Rotteck înţelegea şi prezenta evenimentele istorice m-a cucerit. Nu observam însă unilateralitatea concepţiei lui. Prin el am ajuns apoi la încă doi istorici, care prin stilul de viaţă şi prin concepţia lor istorică au făcut asupra mea o profundă impresie: Johannes von Müller şi Tacitus. Sub impresia unor astfel de lecturi, îmi era foarte greu să mă acomodez cu orele de istorie şi de literatură de la şcoală. Dar încercam să însufleţesc eu însumi cunoştinţele ce ni se predau acolo prin ceea ce-mi însuşeam în afara orelor de clasă. Aşa mi-am petrecut timpul în perioada ultimelor trei clase din cele şapte de la şcoala reală.

De pe la vârsta de 15 ani am început să dau meditaţii [Nota 20], fie colegilor din acelaşi an, fie unor elevi din clasele mai mici. Colegiul profesorilor mă ajuta bucuros în această privinţă, fiindcă treceam drept „elev bun". Iar mie mi s-a oferit în acest fel prilejul de a contribui, chiar dacă numai cu o sumă modică, la acoperirea cheltuielilor pe care

părinţii le făceau, din veniturile lor mai mult decât modeste, pentru educaţia mea.

Acestor ore le datorez foarte mult. Trebuind să-i fac pe alţii să-şi însuşească o anumită materie, mă trezeam eu însumi pentru ea. Fiindcă nu pot spune decât că acele cunoştinţe pe care le primeam eu însumi prin intermediul şcolii, le asimilam ca prin vis. Eram treaz numai când era vorba de cunoştinţele pe care le dobândeam prin propriile mele puteri, sau când le primeam de la un binefăcător spiritual cum era medicul din Wiener-Neustadt, pe care l-am amintit deja. Ceea ce asimilam astfel într-o stare sufletească pe deplin conştientă se deosebea esenţial de cunoştinţele şcolare, care treceau pe lângă mine ca imaginile unui vis. Faptul că acum în orele de meditaţie trebuia să dau viaţă acestor cunoştinţe a făcut ca lucrurile asimilate într-o stare de semitrezie să ia în mine o altă înfăţişare.

Pe de altă parte, prin aceste ore, am fost nevoit să mă ocup, la o vârstă destul de fragedă, cu aspectele practice ale psihologiei. Lucrând cu elevii mei am ajuns să cunosc greutăţile pe care le întâmpină evoluţia sufletească a omului.

Pentru colegii de clasă pe care-i meditam trebuia să fac mai ales compunerile la limba germană. Din cauză că fiecare din aceste compuneri trebuia s-o scriu încă o dată şi pentru mine, eram nevoit să găsesc pentru fiecare temă ce ni se dădea diferite modalităţi de tratare. Aici eram pus adesea într-o situaţie destul de grea. Compunerea mea o făceam de-abia după ce dădusem altora cele mai bune idei privind tema respectivă.

Cu profesorul de limba şi literatura germană din ultimele trei clase superioare [Nota 21] aveam o relaţie destul de încordată. Colegii mei îl considerau „cel mai inteligent profesor” şi extrem de sever. Compunerile mele

ieşeau întotdeauna foarte lungi. Variantele mai scurte le dictam colegilor mei. Profesorul pierdea mult timp cu cititul compunerilor mele. La serbarea de adio care s-a ţinut după examenul de absolvire, când a stat pentru prima dată de vorbă „mai apropiat" cu noi, elevii, mi-a spus cât de mult l-am chinuit cu compunerile mele lungi.

La aceasta s-a mai adăugat un lucru. Simţeam că acest profesor introduce în clasă ceva şi că eu trebuie să-mi dau seama ce anume. Dacă vorbea, de exemplu, despre esenţa imaginilor poetice, simţeam că în spatele cuvintelor sale se ascunde ceva. După un timp am reuşit să descopăr despre ce era vorba: era sub influenţa filosofiei lui Herbart. Nu scotea nici un cuvânt despre asta. Eu însă reuşisem să-i pătrund secretul. Mi-am cumpărat o *Introducere în filosofie* şi o *Psihologie* [Nota 22] scrise amândouă din punctul de vedere al filosofiei lui Herbart.

Şi acum începu un fel de joc de-a v-aţi ascunselea între profesor şi mine, prin intermediul compunerilor. Eu începusem să înţeleg unele idei de-ale sale tributare filosofiei lui Herbart, iar el găsea în compunerile mele tot felul de idei care veneau din aceeaşi sursă. Nici el, nici eu, nu pomeneam nimic despre originea ideilor noastre. Era ca un fel de înţelegere tacită. Dar odată mi-am încheiat o compunere într-un fel care arăta cât eram de neprevăzător într-o asemenea situaţie. Trebuia să scriu despre o anumită trăsătură de caracter a omului. Ca încheiere am scris această propoziţie: „Un asemenea om are libertate psihologică". După ce corectă lucrările, profesorul le discută cu noi. Când ajunse la discutarea compunerii amintite, îşi strânse colţurile gurii cu adâncă ironie şi spuse: „Dumneata scrii aici ceva despre libertatea psihologică; dar aşa ceva nici nu există". Eu i-am răspuns: „Cred că e o greşeală, domnule profesor, «libertate psihologică» există, numai că în conştienţa obişnuită nu

există «libertatea transcendentală»". Colţurile gurii profesorului se destinseră iar; îmi aruncă o privire pătrunzătoare şi apoi spuse: „Observ de mult din compunerile dumitale că ai o bibliotecă filosofică. Aş vrea să te sfătuiesc să nu citeşti nimic din ea; prin aceasta nu faci decât să-ţi dezorientezi gândirea". Eu însă n-am putut înţelege nici în ruptul capului de ce prin lectura unor astfel de cărţi aş fi adus dezordine în idei, de vreme ce propriile sale idei aveau aceeaşi sursă. Şi astfel raporturile dintre el şi mine au rămas încordate.

Orele cu el îmi dădeau mult de furcă, pentru că în clasa a cincea ne preda literaturile greacă şi latină, din care ni se dădeau texte în traducere germană. De-abia acum începeam să simt din când în când ce pierdusem prin faptul că tata mă trimisese la şcoala reală şi nu la gimnaziu. Fiindcă intuiam cât de puţin puteam simţi specificul artei grecilor şi romanilor prin intermediul traducerilor. De aceea, mi-am cumpărat, manuale de greacă şi latină şi am parcurs singur, pe tăcute, pe lângă materiile de la şcoala reală, şi disciplinele gimnaziului. Asta mi-a cerut mult timp, dar m-a ajutat, mai târziu, să obţin totuşi diploma de absolvire a gimnaziului – ce-i drept, prin dispensă, totuşi, pe calea cea mai legală. E vorba de faptul că pe vremea studenţiei de la Viena am fost obligat să dau multe ore de meditaţie. În curând mi s-a oferit ocazia să meditez un elev de gimnaziu. Nişte împrejurări despre care voi vorbi, au făcut să-i dau ore de meditaţie aproape de-a lungul tuturor anilor de gimnaziu. Îi dădeam şi ore de latină şi greacă, aşa încât, ajutându-l, am ajuns să cunosc toate detaliile predării lor în gimnaziu.

Profesorul de istorie şi geografie [Nota 23] care în clasele inferioare nu mi-a putut oferi decât foarte puţin, acum, în clasele mai mari, a avut, totuşi, o anumită importanţă pentru mine. Tocmai cel care-mi înlesnise o

modalitate atât de neobişnuită de a-l citi pe Kant, a scris odată o comunicare ştiinţifică şcolară pe tema „Era glaciară şi cauzele ei". Am luat cunoştinţă de conţinutul ei cu mare curiozitate în suflet şi din acel moment am rămas cu un viu interes pentru problema erei glaciare. Dar acest profesor era, totodată, un bun discipol al excelentului geograf Friederich Simony. Aceasta l-a făcut ca în clasele superioare să ne explice, desenând pe tablă, problemele geologic-geografice ale Alpilor. Acuma, firește, nu mai citeam din Kant, ci eram numai ochi şi urechi. Am aflat multe de la acest profesor, ale cărui ore de istorie nu mă interesaseră absolut deloc.

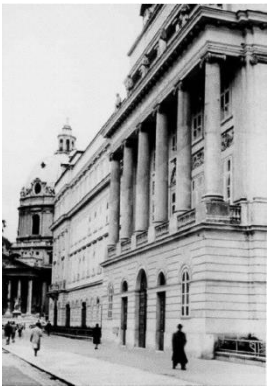
Abia în ultima clasă a şcolii reale am avut un profesor care m-a cucerit şi prin felul său de a preda istoria [Nota 24]. El preda orele de istorie şi geografie. În cadrul acestora din urmă, continua geografia Alpilor în felul fermecător în care ea ne fusese predată de celălalt profesor. Când preda istoria, noul profesor ne impresiona puternic. El era pentru noi o personalitate totală. Era membru al unui partid, foarte entuziasmat de ideile progresiste ale orientării austriece liberale de pe atunci. Dar la şcoală nu simţeam nici urmă din toate acestea. Nu aducea în clasă nimic din vederile sale politice. Dar lecţiile sale de istorie erau foarte vii tocmai prin faptul că el participa activ la viaţa din jurul său. Eu ascultam expunerile istorice pline de temperament ale acestui profesor având în suflet roadele lecturilor mele din Rotteck. Rezulta un acord armonios. A fost de o mare importanţă pentru mine faptul că mi-am putut însuşi tocmai istoria modernă pe această cale.

În casa părintească auzeam pe vremea aceea multe discuţii despre războiul ruso-turc (1877-1878). Funcţionarul care-l schimba pe atunci pe tata la serviciu la fiecare trei zile era un om original. Aducea întotdeauna cu

el o sacoşă mare de tot. În ea avea pachete mari cu manuscrise. Erau extrase din cele mai diferite cărţi ştiinţifice. Treptat, începu să mi le dea să le citesc. Eu le „înghiţeam". Apoi discuta cu mine aceste lucruri. Fiindcă într-adevăr avea în cap o concepţie – e drept, haotică, totuşi cuprinzătoare – despre tot ce copiase acolo. Cu tata, însă, discuta politică. Lua cu entuziasm partea turcilor, în timp ce tata îi apăra pătimaş pe ruşi, el numărându-se printre aceia care-i mai erau recunoscători Rusiei pentru serviciile aduse Austriei cu ocazia răscoalei maghiare (1849). Căci tata nu se împăca deloc cu ungurii. Trăia în satul Neudörfl de la frontiera maghiară, în plină epocă a politicii de maghiarizare. Deasupra capului său atârna mereu, ca o sabie a lui Damocles, faptul că el nu putea fi numit şef de gară la Neudörfl pentru că nu ştia ungureşte. În această regiune, locuită dintotdeauna de germani, acest lucru era cu totul inutil. Dar guvernul maghiar căuta ca până şi liniile particulare de cale ferată maghiară să fie administrate de către funcţionari care ştiau limba maghiară. Or, tata voia să-şi păstreze postul din Neudörfl până când eu voi fi terminat şcoala din Wiener-Neustadt. Iată de ce nu-i prea agrea pe unguri. Şi pentru că nu-i plăceau ungurii, îi iubea, în felul său naiv, pe ruşi, care în 1849 le arătaseră ungurilor „cine este stăpânul". Acest fel de a gândi se manifesta extrem de pătimaş, dar în acelaşi timp extrem de amabil, în atitudinea tatălui meu faţă de acest „prieten al turcilor" care era funcţionarul ce venea să-l înlocuiască la serviciu. Uneori discuţia lua o întorsătură de-a dreptul furtunoasă. Izbucnirile lor pasionate mă interesau foarte mult, dar părerile lor politice mă lăsau indiferent. Fiindcă pe atunci pentru mine era mult mai important să găsesc răspuns la întrebarea: în ce măsură se poate dovedi faptul că forţa activă din gândirea omenească este Spiritul, un spirit cât se poate de real?

Rudolf Steiner în timpul examenului de maturitate (rd. din spate, dreapta)

Şcoala Tehnică Superioară din Viena

III. ANII DE STUDENŢIE

Direcţiunea Societăţii Căilor Ferate de Sud îi promisese tatălui meu că, atunci când – prin terminarea şcolii reale – va trebui să intru la Şcoala Superioară Tehnică, îl va muta într-o staţie mică din apropierea Vienei. Prin aceasta urma să mi se dea posibilitatea de a merge zilnic la Viena şi înapoi Aşa ajunse familia mea la Inzersdorf, de lângă Wiener-Berge. Gara se afla departe de localitate, într-o deplină izolare şi într-un mediu natural deloc frumos.

Prima mea vizită la Viena, după sosirea la Inzersdorf, a fost consacrată cumpărării mai multor cărţi de filosofie. Cea către care se îndrepta cu precădere simpatia mea era prima schiţă la *Teoria ştiinţei* a lui Fichte. Cu lectura lui Kant ajunsesem atât de departe, încât îmi putusem forma deja o idee – desigur necoaptă – despre pasul pe care Fichte voia să-l facă dincolo de Kant. Asta însă nu mă interesa prea mult. Ceea ce mă interesa pe atunci era să pot

exprima ţesătura vie a sufletului omenesc în forma unei imagini intelectuale riguroase. Strădaniile mele de a înţelege noţiunile ştiinţelor naturii mă făcuseră în cele din urmă să văd în activitatea „Eului" omenesc singurul punct de pornire al unei cunoaşteri adevărate. Când Eul este în activitate şi contemplă el însuşi această activitate, avem în conştienţă, în mod nemijlocit, ceva spiritual, îmi spuneam eu; mai trebuie doar să exprimăm ceea ce contemplăm astfel în noţiuni clare, inteligibile. Pentru a găsi calea ce ducea într-acolo, m-am bazat pe *Teoria ştiinţei* a lui Fichte. Aveam totuşi părerile mele proprii. Aşa că am luat *Teoria ştiinţei* pagină cu pagină şi am rescris-o în felul meu [Nota 25]. A luat naştere un manuscris lung. Până atunci mă chinuisem să găsesc pentru fenomenele naturii noţiuni, de la care pornind să pot găsi una pentru „Eu". Acum voiam, invers, pornind de la Eu să răzbat în devenirea naturii. Spiritul şi natura stăteau atunci în faţa sufletului meu în opoziţie totală. Pentru mine exista o lume a fiinţelor spirituale. Faptul că „Eul", care este el însuşi spirit, trăieşte într-o lume a spiritelor, era pentru mine o percepţie nemijlocită. Natura nu voia, însă, să intre în lumea spirituală pe care o trăiam.

Pornind de la *Teoria ştiinţei* am ajuns să nutresc un interes deosebit pentru tratatele lui Fichte: *Despre menirea savantului* şi *Despre fiinţa savantului*. În aceste scrieri am găsit un fel de ideal spre care voiam să tind şi eu. Am mai citit şi *Cuvântări către naţiunea germană*. Atunci ele m-au captivat mult mai puţin decât celelalte opere ale lui Fichte.

Acum, însă, voiam să ajung să-l înţeleg şi pe Kant mai bine decât fusesem în stare înainte. Dar această înţelegere n-a vrut să mi se deschidă în Critica raţiunii pure. De aceea mi-am încercat puterile cu Prolegomene la orice metafizică viitoare. Lectura acestei cărţi m-a făcut să-mi dau seama că am nevoie de o aprofundare temeinică a tuturor

problemelor pe care Kant le incitase în gânditori. Lucram acum tot mai conştient pentru a turna percepţia nemijlocită a lumii spirituale, pe care o aveam, în forme de *gânduri*, şi în timp ce mă umplea această muncă interioară, încercam să mă orientez studiind căile pe care merseseră gânditorii din vremea lui Kant şi cei de după el. Studiam *Sintetismul transcendental* arid, searbăd al lui Traugott Krug cu acelaşi zel cu care mă adânceam în acea tragedie a cunoaşterii, la care ajunsese Fichte când a scris *Menirea omului*. *Istoria filosofiei* a herbartianului Thilo mi-a lărgit orizontul filosofic de la epoca lui Kant la dezvoltarea ulterioară a gândirii şi logicii. Am reuşit să ajung până la Schelling, la Hegel. Contrastul de gândire dintre Fichte şi Herbart a apărut în faţa sufletului meu cu toată intensitatea.

Lunile de vară ale anului 1879, de la terminarea şcolii reale şi până la intrarea în Şcoala Superioară Tehnică, le-am petrecut în întregime cu asemenea studii filosofice. Toamna a trebuit să aleg domeniul de studiu în vederea viitoarei cariere. M-am decis să mă pregătesc pentru a deveni profesor la şcoala tehnică. Studiul matematicii şi al geometriei descriptive corespundea înclinaţiilor mele. La cea din urmă a trebuit să renunţ. Căci studiul ei cerea zilnic câteva ore de exerciţiu de desen tehnic. Dar, ca să pot câştiga ceva bani, trebuia să am timp pentru meditaţii. Acest lucru era posibil dacă audiam prelegeri a căror materie putea fi citită, când trebuia să lipsesc de la ele, nu însă dacă participam regulat la orele de desen de la şcoală.

Aşa că m-am înscris ca student la matematici, ştiinţele naturii şi chimie.

Pentru mine au avut, însă, o importanţă deosebită prelegerile de literatură germană pe care le ţinea Karl Julius Schröer [Nota 26] la Şcoala Superioară Tehnică. În primul meu an de studii universitare a ţinut cursuri despre

„Literatura germană de la Goethe încoace” şi „Despre viaţa şi opera lui Schiller”. Am fost captivat de la prima sa prelegere. A făcut o privire de ansamblu asupra vieţii spirituale germane din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi a evocat într-un mod dramatic ecoul apariţiei lui Goethe în această viaţă spirituală. Modul său călduros de tratare, entuziasmul cu care citea din operele poeţilor în timpul prelegerilor, totul îi introducea pe auditori în poezie într-un mod interiorizat.

Mai organizase şi cursul „Exerciţii de expunere orală şi de compoziţia scrisă”. Studenţii urmau să expună liber sau să citească ceea ce elaboraseră ei înşişi. Comentând lucrările studenţilor, Schröer dădea indicaţii despre stil, forma de expunere ş.a.m.d. Am ţinut întâi o expunere despre „Laokoon” de Lessing. Apoi am abordat o temă mai amplă. Am dezvoltat subiectul „În ce măsură omul în acţiunile sale este o fiinţă liberă?” Şi aşa am ajuns la filosofia lui Herbart. Ceea ce nu i-a plăcut deloc lui Schröer. El nu se alăturase curentului herbartian care domina pe atunci în Austria, atât la catedrele de filosofic, cât şi în pedagogie. Era cu totul dăruit spiritualităţii lui Goethe. De aceea, tot ce avea legătură cu Herbart îi părea pedant şi searbăd, ceea ce însă nu-l împiedica să-i aprecieze disciplina gândirii.

Am audiat diverse alte prelegeri la Universitate. Mă bucurase grozav herbartianul Robert Zimmermann [Nota 27]. Ţinea cursul de „Filosofie practică”. Am audiat din prelegerile sale partea în care explică principiile de bază ale eticii. Alternam: de obicei îl ascultam o zi pe el, a doua zi pe Franz Brentano, care preda aceeaşi materie. N-am putut continua prea mult aşa, căci ar fi însemnat să neglijez într-o măsură foarte mare cursurile de la Şcoala tehnică.

Faptul de a cunoaşte filosofia nu numai din cărţi, ci şi din gura filosofilor înşişi, a avut o influenţă profundă asupra mea.

Robert Zimmermann era o personalitate remarcabilă. Avea o frunte neobişnuit de înaltă şi o barbă lungă, de filosof. Totul la el era măsurat, stilizat. Când intra pe uşă şi urca la catedră, paşii săi păreau studiaţi, în aşa fel încât îţi spuneai: pentru acest om este firesc, natural să fie aşa. În ţinuta şi în mişcarea lui era ceva ca şi cum s-ar fi format el însuşi, printr-o disciplină îndelungată, după principiile estetice ale lui Herbart. Şi puteai nutri o adevărată simpatie pentru toate acestea. El se aşeza apoi încet pe scaun, îşi scruta îndelung prin ochelari auditoriul, îşi scotea ochelarii încet, măsurat, se mai uita o dată fără ei pe deasupra auditoriului, apoi începea prelegerea expusă liber, dar cu fraze formate cu grijă, rostite cu artă. Limba sa avea ceva clasic. Dar din cauza perioadelor lungi puteai pierde uşor firul expunerii sale. Prezenta filosofia herbartiană sub o formă puţin modificată. Modul riguros în care-şi înlănţuia gândurile făcea impresie asupra mea. Dar nu şi asupra celorlalţi auditori. La primele trei-patru prelegeri sala cea mare, în care vorbea, era arhiplină. „Filosofia practică" era pentru studenţii de la Drept din primul an curs obligatoriu. Aveau nevoie de semnătura profesorului în index. Dar începând cu a cincea sau a şasea oră, cei mai mulţi lipseau; mai rămâneau să-l asculte pe filosoful clasic doar câţiva, care se aşezau în băncile din faţă.

Pe mine aceste prelegeri m-au stimulat, totuşi, foarte mult. Iar deosebirile dintre concepţia lui Schröer şi cea a lui Zimmermann mă interesau profund. Puţinul timp care-mi rămânea după audierea prelegerilor şi după orele particulare pe care trebuia să le dau, îl petreceam fie în biblioteca Curţii Regale, fie în biblioteca Şcolii Superioare Tehnice. Aici am citit pentru prima dată *Faust* de Goethe.

Într-devăr, până la 19 ani, când am fost impulsionat de Schröer, nu ajunsesem să cunosc această operă. Atunci, însă, interesul meu s-a trezit imediat cu putere. Schröer tocmai publicase prima parte, într-o ediţie îngrijită de el. Această ediţie am citit-o după ce-i ascultasem doar câteva prelegeri. În plus, am avut ocazia să-l cunosc pe Schröer personal. A început să mă ia cu el acasă, spunându-mi una sau alta, în completarea prelegerilor sale, răspundea cu plăcere la întrebările mele, iar la plecare îmi împrumuta câte o carte din biblioteca sa. Cu aceste ocazii mai scăpa şi câte o vorbă despre partea a doua a lui *Faust*, la a cărei editare şi comentare lucra. În perioada aceea am citit-o şi pe aceasta.

În bibliotecile publice am citit *Metafizica* lui Herbart, *Estetica, ştiinţă a formelor* de Zimmermann, care era concepută din punctul de vedere al lui Herbart. Apoi am studiat temenic *Morfologia generală* a lui Ernst Haeckel. Pot să spun: tot ce s-a apropiat de mine prin prelegerile lui Schröer şi Zimmermann, ca şi prin lecturile amintite, a devenit atunci trăire sufletească. Prin ele s-au conturat în mine tainele cunoaşterii şi ale înţelegerii lumii.

Schröer era un spirit care nu dădea doi bani pe sistemele construite. Gândea şi vorbea în virtutea unei anumite intuiţii. Acorda însă cea mai mare atenţie felului cum îşi turna în cuvinte intuiţiile. Din acest motiv, la prelegerile sale nu vorbea niciodată liber. Avea nevoie de siguranţa scrisului, pentru a-şi satisface exigenţele privitoare la formularea gândului, în vederea rostirii lui. Apoi citea ceea ce scrisese cu o puternică interiorizare a vorbirii. Totuşi, o dată a vorbit liber despre „Anastasius Grün şi Lenau". Îşi uitase textul acasă. Dar în ora următoare a tratat tot subiectul încă o dată, citind. Nu era mulţumit cu forma pe care i-o putuse da vorbind liber.

De la Schröer am învăţat să cunosc multe creaţii ale frumuseţii. Prin Zimmermann mă întâmpina o teorie eleborată a frumosului. Cele două orientări nu se prea armonizau. Schröer, personalitatea intuitivă, care subaprecia spiritul sistemic, stătea în faţa mea alături de Zimmermann, teoreticianul sever şi sistematic al frumosului.

La Franz Brentano [Nota 28], la care audiam, de asemenea, prelegeri de „filosofie practică", mă interesa atunci în mod deosebit personalitatea. El era pătrunzător şi visător în acelaşi timp. În ţinuta sa de vorbitor era ceva sărbătoresc. Auzeam ceea ce spunea, dar simţeam nevoia să urmăresc fiecare privire, fiecare mişcare a capului, fiecare gest al mâinilor sale expresive. Era logicianul desăvârşit. Fiecare gând trebuia să fie absolut clar şi susţinut de numeroase altele. În formarea acestor şiruri de gânduri domnea cea mai mare conştiinciozitate logică. Dar eu aveam sentimentul că această gândire nu iese din propria ei urzeală, că nu pătrunde nicăieri în realitate. Şi aşa era şi întreaga ţinută a lui Brentano. De-abia atingea manuscrisul cu degetele; aveai impresia că în fiecare clipă i-ar putea aluneca printre ele; trecea numai cu privirea peste rânduri. Iar acest gest era făcut pentru un uşor contact cu realitatea, nu pentru o sesizare hotărâtă a ei. Din „mâinile sale de filosof" puteam înţelege felul său de a filosofa chiar mai mult decât din cuvintele sale.

Impulsul care pornea de la Brentano a acţionat în mine cu putere. Curând am început să-i studiez scrierile, iar în anii următori am citit aproape tot ce publicase.

Pe atunci mă consideram dator să caut adevărul prin filosofie. Urma să studiez matematica şi ştiinţele naturii. Eram convins că nu voi găsi o relaţie cu ele dacă nu voi putea să pun rezultatele lor pe o bază filosofică solidă. Dar eu vedeam, totuşi, o lume spirituală *ca realitate*. La fiecare

om mi se revela, cu toată evidenţa, individualitatea sa spirituală. Materialitatea fizică şi faptele săvârşite în lumea fizică erau doar formele în care el se revela. Ea se unea cu ceea ce provenea de la părinţi ca germene fizic. Urmăream omul mort de departe, pe drumul său spre lumea spirituală. Odată, după moartea unui coleg, am scris despre această latură a vieţii mele sufleteşti unuia dintre profesorii mei de odinioară, de care rămăsesem legat şi după terminarea şcolii reale. Mi-a răspuns cu neobişnuit de multă căldură, dar fără să pomenească nici un cuvânt în legătură cu ceea ce-i scrisesem despre colegul mort.

Şi aşa îmi mergea atunci peste tot cu facultatea mea de a vedea lumea spirituală. Nimeni nu voia să audă de aşa ceva. Cel mult, ici-colo se vorbea de spiritism. Atunci însă eu eram acela care nu voia să audă de aşa ceva. Mi se părea absurd să te apropii de spiritual în acest fel.

Mi s-a întâmplat atunci să cunosc un om simplu din popor [Nota 29]. Mergea la Viena în fiecare săptămână cu acelaşi tren cu care mergeam şi eu. La ţară culegea plante medicinale şi le vindea farmaciilor din Viena. Ne-am împrietenit. Cu el se putea discuta despre lumea spirituală ca unul care o vieţuia în mod nemijlocit. Era un suflet foarte evlavios. În toate cele ale şcolii era neinstruit. Citise, ce-i drept, multe cărţi de mistică; dar ceea ce spunea era cu totul neinfluenţat de aceste lecturi. Era revărsarea unei vieţi sufleteşti care purta în ea o înţelepciune cu totul elementară, creatoare. Am simţit în curând că citea cărţile numai pentru că voia să găsească şi la alţii ceea ce ştia prin el însuşi. Dar asta nu-l mulţumea. Se manifesta ca şi cum personalitatea lui ar fi fost doar organul de exprimare pentru un conţinut spiritual care voia să vorbească din lumi tainice. Când eram împreună cu el, puteam privi adânc în secretele naturii. Purta în spinare legătura cu buruieni de leac; dar în inimă purta rezultatele pe care le

dobândise din spiritualitatea naturii în timp ce culegea aceste ierburi. Vedeam zâmbind pe câte unul care ni se alătura, uneori, când mergeam cu acest „iniţiat" pe Alleegasse din Viena. Nu era de mirare. Fiindcă nu-i puteai înţelege de la bun început felul de a vorbi. Trebuia să înveţi întâi, ca să zicem aşa, „dialectul său spiritual". Şi pentru mine a fost, la început, de neînţeles. Dar de când l-am văzut prima dată am simţit faţă de el cea mai profundă simpatie. Şi astfel mă simţeam din ce în ce mai mult ca şi cum aş fi împreună cu un suflet din timpuri străvechi, care, neatins de civilizaţie, ştiinţă şi ideile prezentului, îmi aduce înţelepciunea originară a timpurilor de odinioară.

Dacă ne luăm după teoria obişnuită a „învăţatului", putem spune: De la acest om nu puteai să „înveţi" nimic. Dar dacă tu însuţi vedeai în lumea spirituală, puteai să arunci acolo priviri adânci şi sigure printr-un altul, care era solid înrădăcinat în ea.

Orice exaltare îi era cu totul străină. În casa lui mă aflam în sânul celei mai modeste, celei mai simple familii de la ţară. Deasupra uşii casei sale te întâmpinau cuvinele: „Totul este sub binecuvântarea lui Dumnezeu". Eram ospătat ca în orice familie de ţăran. Trebuia să beau întotdeauna cafea, nu dintr-o cană, ci dintr-o ulcică de aproape un litru; şi să mănânc o bucată de pâine de dimensiuni uriaşe. Nici locuitorii satului nu-l priveau ca pe un exaltat. Felul său de a se purta făcea imposibilă batjocura. Avea şi un umor sănătos şi, la orice întâlnire, cu tineri sau cu bătrâni din sat, ştia să vorbească în aşa fel, încât oamenii să se bucure de spusele sale. În sat nu zâmbea nimeni, comparativ cu cei care ni se alăturau pe Alleegasse din Viena şi care, de cele mai multe ori, nu vedeau în el altceva decât o apariţie stranie.

Acest om mi-a rămas apropiat sufletește și după ce viața m-a îndepărtat de el. Poate fi găsit în dramele mele misteriu drept Felix Balde.

Viața mea sufletească a întâmpinat multe dificultăți din cauză că filosofia pe care o auzeam de la alții în gândirea lor nu putea fi dusă până la perceperea lumii spirituale. Din aceste greutăți a început să se contureze în mine un fel de „teorie a cunoașterii". Treptat, viața în gândire mi-a apărut ca reprezentare – care radiază în omul fizic – a trăirilor avute de suflet în lumea spirituală. A trăi gândurile însemna pentru mine a exista într-o realitate pe care o vieţuim atât de integral și intens, încât nici un dubiu nu se putea ivi în legătură cu ea. Ea există; dar nu o putem percepe așa cum percepem gândul. În ea sau dincolo de ea poate să se ascundă o realitate necunoscută. Dar omul e situat în ea. Atunci s-a născut întrebarea: este această lume o realitate deplină? Dacă omul ţese din interiorul său gândurile care aduc apoi lumină în această lume a simţurilor, introduce el, astfel, în ea ceva străin? Această presupunere nu este însă deloc în acod cu trăirea pe care o avem când lumea sensibilă stă în fața omului, iar el pătrunde în ea cu gândurile sale. Atunci gândurile se dovedesc a fi cele prin care lumea sensibilă se exprimă pe sine. Aprofundarea acestor reflecții era pe atunci o parte importantă a vieții mele interioare.

Dar voiam să fiu prudent. Îmi părea periculos să duc în mod pripit o înșiruire de idei până la elaborarea unei concepții filosofice proprii. Ceea ce m-a stimulat la o studiere aprofundată a lui Hegel. Felul în care acest filosof prezintă realitatea gândirii îmi era apropiat. Dar faptul că nu ajunge decât la o lume de gânduri, fie ea și vie, nu la perceperea unei lumi spirituale concrete, mă intriga. Siguranța cu care poți filosofa când mergi de la un gând la altul mă atrăgea. Vedeam că mulți simțeau o contradicție

între experienţă şi gândire. Pentru mine gândirea însăşi era experienţă, dar una în care trăieşti, nu una care se apropie de om din exterior. Şi Hegel mi-a devenit, pentru un timp mai lung, foarte preţios.

La studiile mele obligatorii, care ar fi avut de suferit din cauza acestor interese filosofice, mi-a folosit faptul că înainte mă ocupasem mult de calculul diferenţial şi integral şi de geometria analitică. Aşa că îmi puteam permite să mai lipsesc la câte o prelegere de matermatică, fără a risca să pierd legătura dintre una şi alta. Matematica şi-a păstrat pentru mine importanţa ca bază a întregii mele năzuinţe spre cunoaştere. În ea e dat, de fapt, un sistem de noţiuni dobândite în afara oricărei experienţe senzoriale exterioare. Şi totuşi, îmi spuneam atunci mereu, cu aceste noţiuni putem intra în realitatea sensibilă, găsind astfel prin ele legităţile acesteia. Prin matematică, învăţăm să cunoaştem lumea, şi totuşi, pentru a ajunge acolo, trebuie mai întâi să facem să iasă din sufletul omenesc matematica.

Tocmai matematica a fost aceea care m-a făcut să am atunci o trăire hotărâtoare. Reprezentarea de spaţiu îmi crea cele mai mari dificultăţi interiore. Ca vid care se continuă la infinit în toate direcţiile (aşa îl concepeau şi îl luau ca bază teoriile ştiinţifice atunci) nu putea fi cuprins cu gândirea. Prin intermediul geometriei moderne (sintetice) pe care am cunoscut-o prin prelegeri şi prin studiu individual, sufletului meu i s-a înfăţişat imaginea unei linii, care, prelungită la dreapta la infinit, se reîntoarce la punctul ei de pornire venind din stânga. Punctul îndepărtat la infinit spre dreapta e acelaşi cu cel îndepărtat la infinit spre stânga.

Îmi părea că, cu asemenea reprezentări ale geometriei moderne, spaţiul – altminteri înţepenit în vid – poate fi înţeles pe cale noţională. Linia dreaptă care se întoarce în ea ca şi cum ar descrie un cerc, o simţeam ca pe

o revelaţie. De la prelegerea în care această realitate s-a descoperit pentru prima dată sufletului meu, am plecat ca şi cum de pe mine ar fi căzut o greutate de sute de kilograme. Un sentiment eliberator s-a instalat în mine. Ca în anii copilăriei, geometria mă făcea, iarăşi, fericit.

În această perioadă a vieţii mele, dincolo de misterul spaţiului stătea pentru mine, misterul timpului [Nota 30]. Era oare posibilă şi pe acest plan o reprezentare care, înaintând spre un viitor infinit de îndepărtat, să conţină în sine, ca idee, o reîntoarcere din trecut? Fericirea dată de reprezentarea spaţiului îmi aduse ceva profund neliniştitor în privinţa reprezentării timpului. Dar aici la început nu vedeam nici o ieşire. Toate încercările gândirii m-au făcut să-mi dau seama că trebuie să mă feresc mai ales de a introduce noţiunile concrete despre spaţiu în modul de a înţelege timpul. Toate dezamăgirile pe care le poate aduce năzuinţa spre cunoaştere s-au ivit în legătură cu misterul timpului.

Impulsurile pe care le primisem de la Zimmermann în direcţia esteticii m-au îndemnat să citesc scrierile renumitului estetician al vremii: Friedrich Theodor Vischer [Nota 31]. Am găsit la el, într-un paragraf din operele sale [Nota 32], o remarcă privitoare la faptul că gândirea naturalist-ştiinţifică face necesară o reformă a noţiunii de timp. Eram întotdeauna deosebit de bucuros când găseam şi la altcineva nişte nevoi de cunoaştere care apăruseră în mine. În acest caz era ca o justificare a năzuinţei mele de a găsi o noţiune mulţumitoare despre timp.

Întotdeauna trebuia să închei cursurile la care eram înscris la Şcoala Superioară Tehnică, cu examenul corespunzător. Căci îmi fusese acordată o bursă; şi o puteam păstra doar dacă obţineam în fiecare an anumite succese în studiu.

Nevoile mele de cunoaştere, în special în domeniul ştiinţelor naturii, erau prea puţin satisfăcute de acest studiu obligatoriu. Pe atunci exista, însă, la facultăţile din Viena, posibilitatea de a lua parte, ca invitat, la prelegeri şi chiar la lucrări practice. Ori de câte ori am vrut să aprofundez pe această cale viaţa ştiinţifică, până şi în domeniul medicinei, am fost întâmpinat cu bunăvoinţă.

Pot să spun că, atunci când studiam ştiinţele naturii aşa cum erau ele prezentate, nu lăsam viziunile mele spirituale să intervină deranjant. Mă dedicam celor predate şi aveam doar în adânc speranţa că odată mi se va revela legătura dintre ştiinţele naturii şi cunoaşterea spirituală. Această speranţă îmi era tulburată numai din două direcţii.

Ştiinţele despre natura organică, de care mă ocupam acum, erau pătrunse de ideile darwiniste. Pe atunci darwinismul, în cele mai înalte idei ale sale, îmi apărea drept o absurditate ştiinţifică. Ajunsesem treptat să-mi formez o imagine despre interiorul omului. Ea era spirituală. Şi acest interior omenesc era conceput ca mădular al unei lumi spirituale. Mi-l reprezentam coborând din lumea spirituală şi cufundându-se în existenţa naturală, integrându-se organismului natural, spre a percepe şi a acţiona prin el în lumea simţurilor.

Nu puteam să modific nimic în această imagine, chiar dacă nutream un anumit respect faţă de raţionamentele ştiinţei dezvoltării organice. Ideea că organismele superioare provin din cele inferioare îmi părea rodnică. Dar era nespus de greu s-o pun de acord cu ceea ce cunoşteam eu ca lume spirituală.

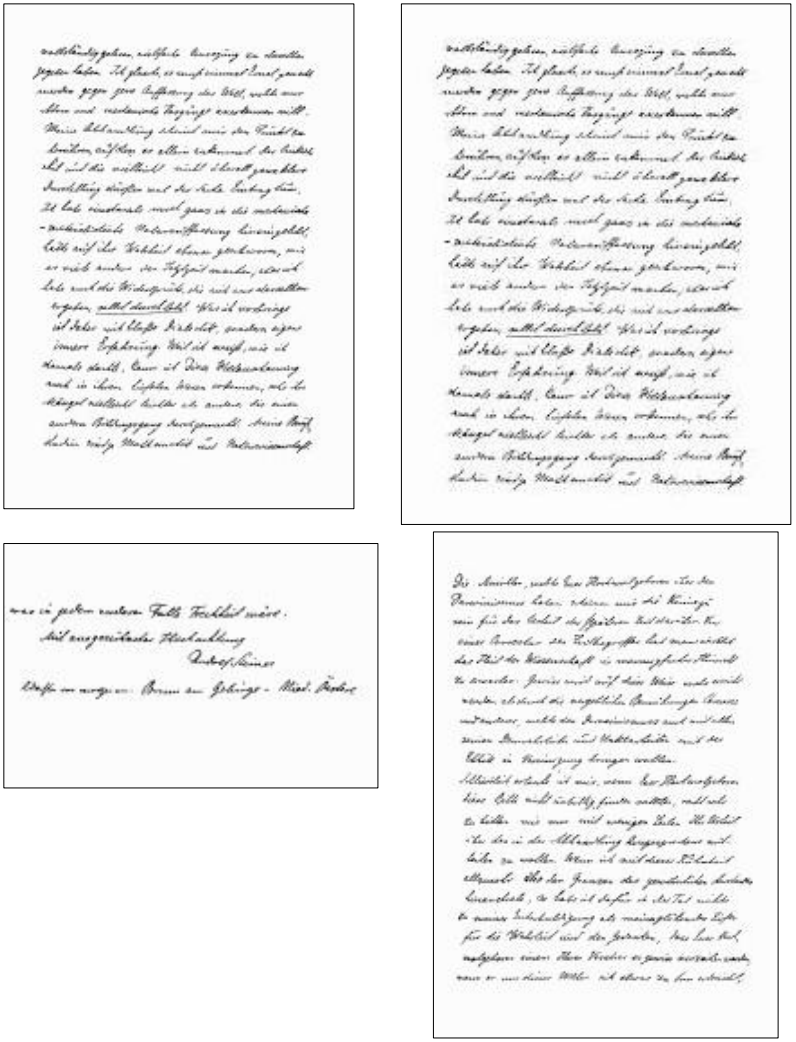
Studiile de fizică erau în întregime impregnate de teoria mecanică a căldurii, iar cele referitoare la fenomenele de lumină şi culoare, de teoria ondulatorie.

Studiul teoriei căldurii avea pentru mine un farmec aparte, de natură personală, prin faptul că prelegerile din

acest domeniu al fizicii erau ţinute de o personalitate pe care o veneram în mod cu totul deosebit. Era Edmund Reitlinger [Nota 33], autorul frumoasei cărţi *Priviri libere*.

Acest om era de-a dreptul cuceritor. Când am început să-i frecventez prelegerile, suferea deja de o boală avansată de plămâni. Timp de doi ani l-am ascultat ţinând prelegeri despre teoria mecanică a căldurii, de fizică pentru chimişti şi de istoria fizicii. Am lucrat în laboratorul său în multe domenii, în special în cel al analizei spectrale.

Deosebit de importante au fost pentru mine prelelgerile de istoria fizicii ţinute de Reitlinger. Vorbea în aşa fel încât aveai sentimentul că, din cauza bolii, rostea cu greutate fiecare cuvânt. Cu toate acestea, felul său de a vorbi era entuziasmant în cel mai bun sens. Metoda sa era riguros inductivă; pentru tot ce ţinea de metoda fizicii, îi plăcea să citeze cartea lui Whewell despre ştiinţele inductive. Newton reprezenta pentru el punctul culminant al cercetării în fizică. Prezenta istoria fizicii în două părţi: prima, din cele mai vechi timpuri până la Newton, a doua, de la Newton până în epoca noastră. Era un gânditor universal. De la privirea istorică asupra problemelor de fizică trecea întotdeauna la nişte perspective generale de istoria culturii. Ba chiar în prelegerile sale de ştiinţele naturii se iveau şi idei filosofice absolut generale. Aşa a dezbătut, de pildă, problema optimismului şi pesimismului şi a vorbit extraordinar de incitant despre legitimitatea ipotezelor în domeniul ştiinţelor naturii. Felul cum îl prezenta pe Kepler, cum îl caracteriza pe Julius Robert Mayer erau nişte capodopere de prelegeri ştiinţifice.

Facsimilul unei scrisori către Friedrich Theodor Vischer, 1882

M-am simţit îndemnat atunci să citesc aproape toate scrierile lui Julius Robert Mayer şi a fost pentru mine o

enormă bucurie să pot vorbi adesea cu Reitlinger despre conţinutul lor.

Am trăit o mare durere când la câteva săptămâni după ce-mi susţinusem cu Reitlinger ultimul examen de teoria mecanică a căldurii, profesorul iubit a fost răpus de boală. Cu puţin timp în urmă îmi dăduse ca un testament, nişte recomandări către unele persoane care puteau să-mi trimită elevi pentru ore particulare. Aceste recomandări mi-au fost de mare ajutor. O bună parte a banilor pe care i-am primit în anii următori pentru traiul zilnic o datoram răposatului Reitlinger.

Teoria mecanică a căldurii şi teoria ondulatorie privind fenomenele luminii şi efectele electricităţii m-au stimulat să mă ocup de teoria cunoaşterii. Pe atunci oamenii îşi reprezentau lumea exterioară fizică ca un şir de procese de mişcare ale materiei. Percepţiile senzoriale apăreau doar ca nişte trăiri subiective, ca efecte ale unor simple procese de mişcare asupra simţurilor omului. Afară, în spaţiu, se desfăşoară procesele de mişcare ale materiei; dacă aceste procese ating simţul omenesc al căldurii, omul are senzaţii calorice. *În afara* omului au loc procese ondulatorii ale eterului; dacă ele vin în contact cu nervul optic, iau naştere *în* om senzaţiile de lumină şi de culoare.

Această concepţie mă întâmpina peste tot. Ea îmi punea gândirea în faţa unor dificultăţi enorm de mari. Alunga tot spiritul din lumea exterioară obiectivă. În faţa sufletului meu stătea ideea că dacă studierea naturii duce la asemenea presupuneri, de *aceste* presupuneri nu ne-am putea apropia niciodată cu o concepţie despre spirit. Vedeam cât sunt de tentante aceste presupuneri pentru gândirea formată la şcoala ştiinţelor naturii. Şi încă nu mă puteam decide să opun – chiar şi numai pentru mine însumi – orientării dominante în gândire, felul meu de a gândi. Ceea ce a dus la grele lupte sufleteşti. Trebuia să

înving în interiorul meu critica uşor de adus acestui mod de gândire, spre a aştepta momentul în care noi izvoare şi căi ale cunoaşterii îmi vor da o mai mare siguranţă.

Am primit un imbold puternic citind *Scrisorile despre educaţia estetică a omului* ale lui Schiller. Remarca potrivit căreia sufletul uman pendulează între diferite stări mi-a dat un punct de contact cu imaginea pe care mi-o făcusem eu însumi despre acţiunea şi urzirea din sufletul omenesc. Schiller distinge două stări de conştienţă în care omul îşi dezvoltă relaţia cu lumea. Dacă se lasă în voia a ceea ce acţionează în el în mod senzorial, el trăieşte sub constrângerea naturii. Simţurile şi instinctele determină viaţa sa. Dacă se supune legităţii logice a raţiunii, trăieşte într-o necesitate spirituală. Dar omul poate să creeze în el o stare mijlocie de conştienţă. Poate să creeze „dispoziţia estetică", care nu se subordonează în mod unilateral nici necesităţii naturale, nici imperativului raţiunii. În această dispoziţie estetică sufletul trăieşte prin simţuri; dar în percepţia fizică şi în activitatea determinată de senzorialitate, el introduce ceva spiritual. Percepem cu simţurile, dar ca şi cum în ele s-ar fi revărsat ceva spiritual. Când făptuim, ne lăsăm în voia plăcerii, dorinţei nemijlocite, dar această dorinţă am înnobilat-o în aşa fel încât ea a ajuns să-i placă binele, să-i displacă răul. Raţiunea a intrat într-o legătură intimă cu senzorialul. Binele devine instinct; instinctului îi e îngăduit să se direcţioneze singur, pentru că şi-a însuşit caracterul spiritualităţii. Schiller vede în această stare de conştienţă acea dispoziţie sufletească, în care omul poate vieţui şi produce operele frumuseţii. Creând această stare, el găseşte aprinderea adevăratei naturi umane în om.

Aceste gânduri ale lui Schiller atrăgeau. Ele vorbeau despre faptul că, pentru a stabili cu fenomenele lumii o relaţie care să corespundă fiinţei omului, trebuie să-ţi

creezi mai întâi o anumită stare interioară. Găsisem ceva ce aducea o mai mare limpezime în problemele care apăruseră în mine prin cercetarea naturii şi trăirea spiritului. Schiller vorbea despre starea de conştienţă de care ai nevoie pentru ca să poţi trăi frumuseţea lumii. Nu putea fi oare concepută şi o stare de conştienţă care să ne dea adevărul din fiinţa lucrurilor? În caz afirmativ înseamnă că nu ne e permis să privim, cum face Kant, conştienţa omenească dată şi să cercetăm dacă ea poate ajunge la adevărata esenţă a lucrurilor. Ci ar trebui cercetată mai întâi starea de conştienţă care-l pune pe om într-o asemenea relaţie cu lumea, încât lucrurile şi realităţile îi dezvăluie esenţa lor.

Şi eu credeam că ştiu că se poate ajunge la o asemenea stare de conştienţă, până la un anumit punct, dacă omul nu are numai gânduri care copiază lucrurile şi procesele exterioare, ci şi nişte gânduri pe care *le trăieşte ca gânduri*. Această viaţă în gânduri mi se revela a fi cu totul altceva decât cea în care ne ducem existenţa obişnuită şi facem cercetarea ştiinţifică obişnuită. Dacă înaintăm tot mai mult în vieţuirea gândurilor, constatăm că acestei vieţuiri îi vine în întâmpinare o realitate spirituală. Pornim pe drumul sufletesc ce duce la spirit. Dar pe această cale interioară a sufletului ajungem la o realitate spirituală pe care o regăsim în natură. Dobândim o cunoaştere mai profundă a naturii, dacă ne aşezăm în faţa ei după ce am perceput în gândul viu realitatea spiritului.

Îmi devenea din ce în ce mai clar faptul că, depăşind gândurile abstracte obişnuite şi ajungând la acele percepţii spirituale care îşi păstrează, totuşi, luciditatea şi limpezimea gândului, omul pătrunde într-o realitate de care conştienţa obişnuită îl îndepărtează. Aceasta din urmă are, pe de o parte, vivacitatea impresiilor senzoriale, pe de altă parte, abstractismul formării gândurilor. Percepţia

spirituală percepe spiritul aşa cum simţurile percep natura; dar ea nu stă cu gândirea departe de percepţia spirituală, cum stă, conştienţa obişnuită cu gândirea *ei* faţă de percepţia senzorială; ci ea gândeşte în timp ce trăieşte spiritualul şi trăieşte în timp ce face să gândească spiritualitatea trezită din om. În faţa sufletului meu se aşeza o percepţie spirituală care nu avea la bază un sentiment mistic întunecat. Ea se desfăşura, mai degrabă, într-o activitate spirituală care, în transparenţa ei, putea fi comparată întru totul cu gândirea matematică. Mă apropiam de acea stare sufletească în care puteam crede că îmi este îngăduit să justific şi în faţa forului gândirii naturalist-ştiinţifice, viziunea lumii spirituale, pe care o purtam în mine.

Când aceste trăiri îmi străbăteau sufletul, mă aflam în al douăzeci şi doilea an de viaţă.

IV. PRIETENII DIN TINEREŢE

Pentru acea formă de experienţă spirituală, căreia doream să-i dau o bază solidă în mine, elementul muzical a dobândit o importanţă de proporţiile unei crize. În meciul spiritual în care mă găseam „disputa wagneriană" se desfăşura pe atunci în mod vehement. În timpul vieţii mele de copil şi de tânăr folosisem orice prilej spre a-mi cultiva înţelegerea pentru muzică. O cerea poziţia mea faţă de gândire. Pentru mine gândirea avea conţinut prin ea însăşi. Nu îl primea numai prin percepţia care o exprimă. Dar aceasta ducea în mod firesc la trăirea interioară a formei muzicale pure. Lumea sunetelor ca atare era pentru mine o latură esenţială a realităţii. Ideea că muzica „exprimă" şi altceva, dincolo de plăsmuirea în sunete, cum afirmau pe atunci adepţii lui Wagner, în toate felurile posibile, îmi părea cu totul „nemuzical".

Am fost totdeauna un om sociabil. De aceea îmi făcusem mulţi prieteni încă din timpul anilor de studii, în Wiener-Neustadt şi apoi în Viena. Rareori mă potriveam la păreri cu prietenii mei. Ceea ce, însă, nu împiedica niciodată ca în legăturile mele de prietenie să existe cordialitate şi o puternică stimulare reciprocă. Una dintre aceste legături a fost cu un tânăr minunat de o orientare idealistă [Nota 34]. Cu buclele sale blonde, cu ochii săi albaştri, exprimând o inimă sinceră, întruchipa cu adevărat tipul tânărului german. Era cu totul entuziasmat de muzica wagneriană. O muzică în sine, care vrea să urzească numai în sunete, era pentru el lumea revolută a unor filistini groaznici. Pentru el, construcţia de sunete era preţioasă numai prin ceea ce se manifesta în ea, ca printr-un fel de limbaj. Adesea mergeam împreună la concert şi la operă. Întotdeauna eram de păreri diferite. Când „muzica expresivă" îl entuziasma până la extaz, în încheieturile mele se depunea ceva greu ca plumbul; el se plictisea îngrozitor când auzea muzică, ce nu voia să fie decât muzică.

Discuţiile cu el se lungeau la nesfârşit. În plimbări lungi, în convorbiri prelungite la o ceaşcă de cafea, el îşi prezenta în cuvinte înflăcărate „dovezile" faptului că adevărata muzică s-a născut numai odată cu Wagner şi că înaintea lui totul fusese doar o pregătire a acestui „descoperitor al muzicii". Eu vorbeam despre barbaria wagneriană, care, după mine, era mormântul oricărei înţelegeri adevărate a muzicii.

În anumite împrejurări, discuţiile deveneau deosebit de aprinse. Într-o bună zi am observat că prietenul meu avea curioasa tendinţă de a da plimbării noastre aproape zilnice direcţia înspre o anumită străduţă, şi, discutând despre Wagner, să o parcurgă cu mine de multe ori în sus şi în jos. Eu eram atât de adâncit în discuţiile noastre, încât

de-abia treptat am înţeles cum ajunsese să ia această direcţie. La fereastra unei case de pe străduţă stătea, la ora plimbărilor noastre, o tânără fată atrăgătoare. Între el şi tânăra fată nu exista deocamdată nici o altă legătură în afara faptului că o vedea stând la fereastră aproape zilnic şi că uneori privirea pe care ea o arunca spre stradă părea să fie pentru el.

Mai ales am simţit că pe această străduţă pledoaria sa pentru Wagner, şi aşa destul de aprinsă, devenea văpaie. Dar când mi-am dat seama ce curent secundar curgea mereu în inima sa entuziastă, el a devenit comunicativ şi în această direcţie, iar eu m-am trezit confidentul uneia dintre cele mai delicate, mai frumoase, mai exaltate iubiri de tinereţe. Relaţia lor n-a trecut cu mult de stadiul descris. Prietenul meu, care provenea dintr-o familie nebinecuvântată cu darurile vieţii îndestulate, a trebuit să-şi ia o slujbă de ziarist într-un oraş de provincie. El nu putea să se gândească la o legătură mai apropiată cu fata. Nu era nici destul de puternic, ca să devină stăpân pe situaţie. Ne-am scris mai mult timp. Din scrisorile sale răsuna un ecou trist al resemnării. În inima sa continua să trăiască ceva de care trebuia să se despartă.

După ce viaţa pusese capăt de mult corespondenţei cu prietenul din tinereţe, m-am întâlnit cu un cunoscut din oraşul în care el îşi găsise slujba de ziarist. Acesta îmi spuse: „Da, i-a mers foarte prost, abia îşi putea câştiga pâinea; la urmă a fost copist la mine, după care a murit de tuberculoză". Această veste m-a lovit drept în inimă, căci ştiam că odinioară, sub presiunea împrejurărilor, omul blond şi idealist se despărţise de iubirea sa de tinereţe cu sentimentul că de acum înainte îi va fi indiferent ce are să-i mai aducă viaţa. Nu-l interesa o existenţă care tot nu putea fi aşa cum şi-o închipuise el în mod ideal, când ne plimbam pe străduţa cea îngustă.

În relaţia cu acest prieten, antiwagnerismul meu de atunci ajunsese la apogeu. Dar chiar şi aşa el a jucat un rol important în viaţa mea sufletească. Căutam să mă transpun în toate direcţiile în muzica ce nu avea nimic a face cu Wagner. De-a lungul mai multor ani, dragostea mea faţă de „muzica pură" a crescut, în timp ce aversiunea mea faţă de „barbaria" unei „muzici ca expresie" devenea din ce în ce mai mare. Şi, în plus, destinul meu a vrut să ajung în nişte cercuri de oameni care erau aproape toţi admiratori ai lui Wagner. Toate acestea au făcut ca – mult mai târziu – să-mi fie destul de greu să ajung la înţelegerea lui Wagner, căci aceasta este atitudinea omenească firească faţă de un fenomen cultural atât de important. Dar această luptă aparţine unei perioade mai târzii din viaţa mea. În cea descrisă aici, un spectacol cu „Tristan", bunăoară, la care a trebuit să-l însoţesc pe unul din elevii mei, mi-a părut „ucigător de plictisitor".

Tot în această perioadă cade şi o altă prietenie de tinereţe, plină de însemnătate pentru mine [Nota 35]. Ea m-a legat de un tânăr care era, în toate privinţele, la antipodul băiatului cu bucle blonde. El se simţea poet. Şi cu el am petrecut mult timp în discuţii incitante. Era plin de entuziasm pentru tot ce ţinea de poezie. De timpuriu şi-a trasat nişte sarcini foarte mari. Când ne-am cunoscut, scrisese deja o tragedie, *Hanibal*, şi multe poezii lirice.

Împreună cu cei doi prieteni am frecventat şi „exerciţiile de expunere orală şi scrisă" pe care le ţinea Schröer la facultate. De aici au pornit pentru noi trei, ca şi pentru alţii, cele mai frumoase impulsuri. Noi, tinerii, ne prezentam realizările spirituale, şi Schröer discuta totul cu noi şi ne înălţa sufletele prin idealismul său minunat şi prin nobila sa capacitate de a se entuziasma. Când aveam ocazia să-l vizitez pe Schröer acasă la el, prietenul meu mă însoţea adesea. Aici se înviora, în timp ce, în rest, în manifestările

sale simţeai adesea ceva apăsător, o scindare interioară îl împiedica să o scoată la capăt cu viaţa. Nici o profesiune nu-l interesa într-atât, încât să vrea s-o îmbrăţişeze cu bucurie. Pentru el totul era poezia şi, în afară de ea, nu găsea nici o legătură adevărată cu existenţa. Până la urmă a fost nevoit să-şi ia o slujbă ce-i era indiferentă. Am rămas şi cu el în legătură prin scrisori. Faptul că nu găsea o adevărată mulţumire nici măcar în arta sa poetică, îi măcina sufletul. Pentru el viaţa nu se umplea cu nimic de valoare. Spre regretul meu, a trebuit să văd cum, încetul cu încetul, în scrisorile sale, precum şi în discuţii, lăsa să răzbată, din ce în ce mai accentuat, convingerea că suferă de o boală incurabilă. Nimic nu i-a putut risipi această bănuială neîntemeiată. Aşa încât, într-o zi, a trebuit să primesc ştirea că tânărul, care-mi era atât e apropiat, îşi pusese singur capăt vieţii.

Prof. Karl Julius Schröer

În timpul acela am legat o prietenie foarte caldă [Nota 36] cu un tânăr sas din Transilvania care venise la Şcoala Superioară Tehnică din Viena. Şi pe el îl întâlnisem întâi la orele de exerciţii ale lui Schröer. Aici el a ţinut o expunere despre pesimism. Tot ceea ce Schopenhauer spusese în sensul concepţiei despre viaţă, a reînviat în expunerea lui. Se adăuga şi propria concepţie pesimistă despre viaţă a tânărului. M-am oferit să ţin o contra-expunere. Am „infirmat" pesimismul în cuvinte cu adevărat virulente, l-am numit încă de pe atunci pe Schopenhauer „un geniu limitat" şi am făcut expunerea să culmineze prin fraza: „Dacă domnul referent ar avea dreptate cu ceea ce spune despre pesimism, aş prefera să fiu bârna de lemn pe care-mi stau picioarele, decât un om". În cercul meu de cunoştinţe aceste cuvinte au fost repetate mult timp în batjocură. Dar ele au făcut ca între tânărul pesimist şi mine să se lege o prietenie caldă. Petreceam mult timp împreună. Şi el se simţea poet. Şi, adesea, stăteam ore în şir cu el, în camera sa, şi-l ascultam cu plăcere citindu-mi din poeziile sale. Avea un cald interes faţă de năzuinţele mele spirituale de pe atunci, deşi era impulsionat mai puţin de lucrurile cu care mă ocupam şi mai mult de afecţiunea personală faţă de mine. A legat câteva prietenii şi iubiri frumoase, de care avea nevoie în viaţa deosebit de grea pe care o ducea. Făcuse şcoala în Sibiu, ca băiat sărac, şi încă de pe atunci fusese nevoit să se întreţină din ore particulare. I-a venit apoi ideea genială de a-i medita mai departe din Viena, prin corespondenţă, pe elevii particulari de la Sibiu. Disciplinele universitare îl interesau puţin. O dată a vrut, totuşi, să dea un examen la chimie. Nu asistase la nici o prelegere şi nu atinsese nici o carte de chimie. În ultima noapte dinaintea examenului a pus pe un prieten să-i citească un extras din toată materia. Până la urmă a şi adormit. Cu toate acestea, s-a dus la examen împreună cu

acest prieten. Amândoi au căzut, într-un mod cu adevărat „glorios”.

Acest tânăr avea o încredere nemărginită în mine. Mult timp m-a tratat aproape ca pe un duhovnic. El a adus în faţa sufletului meu o viaţă interesantă, adesea tristă, entuziasmată de tot ce era frumos. Îmi arăta atâta prietenie şi dragoste, încât mi-a fost cu adevărat greu să nu-l dezamăgesc rău câteodată. Aceasta, deoarece el credea adesea că nu-i acord destulă atenţie. Dar nu se putea altfel, căci eu eram preocupat de o seamă de probleme, pentru care nu avea nici o înţelegere. Toate acestea n-au făcut decât ca, până la urmă, prietenia să devină şi mai strânsă. Vacanţele de vară şi le petrecea la Sibiu. Acolo îşi aduna iarăşi elevi pentru a-i medita, apoi, în timpul anului, din Viena, prin corespondenţă. Primeam de la el întotdeauna scrisori lungi. Suferea că răspundeam rar sau deloc. Dar când se întorcea toamna la Viena, îmi sărea înainte ca un copil, şi viaţa în comun reîncepea. Datorită lui am avut atunci relaţii cu mulţi oameni. Îi plăcea să mă ducă la toţi cei cu care avea legături. Şi eu eram însetat de relaţii umane. Prietenul meu aducea în viaţa mea multe lucruri care-mi dădeau bucurie şi căldură.

Această prietenie a durat toată viaţa, până la moartea prietenului meu, survenită acum câţiva ani. Prietenia noastră a rezistat furtunilor vieţii, şi voi mai avea încă multe de spus despre ea.

În conştienţa retrospectivă apar multe relaţii omeneşti şi de viaţă care, prin sentimentele de dragoste şi recunoştinţă din mine, mai trăiesc şi astăzi plenar în suflet. Aici nu pot să descriu totul în amănunt şi trebuie să trec sub tăcere unele lucruri care, în special sub raport personal, mi-au fost şi mi-au rămas apropiate.

Prieteniile mele de tinereţe din perioada despre care vorbesc aici au jucat un rol ciudat în viaţa mea de mai târziu.

Ele mă sileau să duc în suflet o viaţă dublă. Lupta cu enigmele cunoaşterii, care-mi umpleau sufletul pe atunci, trezea la prietenii mei un interes puternic, dar puţină participare activă. În trăirea acestor taine rămâneam destul de singur. În schimb, eu trăiam din plin tot ce se ivea în viaţa prietenilor mei. Astfel în mine existau două curente paralele: unul, pe care-l urmam ca un călător singuratic, şi celălalt, pe care-l parcurgeam în comuniune vie cu oamenii dragi. Dar, în multe cazuri şi trăirile din a doua categorie au avut o importanţă profundă, de durată, pentru evoluţia mea.

Aici trebuie să evoc în mod deosebit imaginea unui prieten [Nota 37] care-mi fusese coleg deja în Wiener-Neustadt. Pe atunci, însă, rămăsese departe de mine. Ne-am apropiat de-abia la Viena, unde a început să mă viziteze des şi unde, mai târziu, a trăit ca funcţionar. Cu toate acestea, chiar şi fără o relaţie exterioară, jucase deja în Wiener-Neustadt un rol în viaţa mea. Odată ne aflam la ora de gimnastică. În timp ce el făcea exerciţii şi eu nu aveam nimic de făcut, lăsase lângă mine o carte. Era cartea lui Heine despre *Şcoala romantică* şi *Istoria filosofiei în Germania*. Am aruncat o privire în ea. A fost imboldul care m-a făcut să citesc şi eu cartea. Aceasta m-a stimulat în multe privinţe. Mă simţeam, însă, la polul opus felului cum Heine trata un conţinut de viaţă care-mi era aproape de suflet. Văzând un fel de a gândi şi o tendinţă afectivă diametral opuse celor care se formau în mine, am primit un impuls puternic de a-mi examina orientarea interioară de viaţă de care aveam nevoie conform cu predispoziţia mea sufletească.

Pornind de la carte am intrat apoi în vorbă cu acest coleg. Aşa a ieşit la iveală viaţa interioară a sufletului său, ceea ce a dus mai târziu la o prietenie trainică. Era un om închis, care nu se destăinuia oricui. Cei mai mulţi îl considerau un om bizar. Faţă de puţinii cărora voia să li se

destăinuie, devenea foarte comunicativ, mai ales în scrisori. Se considera predestinat prin vocaţie interioară să fie poet. Era de părere că poartă în suflet o mare bogăţie. Mai avea şi tendinţa ca în relaţiile cu alţii, în special cu persoane de sex feminin, să viseze mai mult decât să lege cu adevărat o relaţie în mod exterior. Uneori era pe punctul de a o face, dar nu izbutea niciodată să treacă la o trăire reală. În discuţiile cu mine îşi trăia apoi visele cu o căldură şi cu un entuziasm de parcă ar fi fost nişte realităţi şi, inevitabil, suferea amar, când visele i se destrămau.

Toate acestea au dus la o viaţă sufletească ce nu avea nimic în comun cu existenţa lui exterioară. Şi această viaţă constituia pentru el obiectul unor autoexaminări chinuitoare, a căror imagine era cuprinsă în multe scrisori adresate mie şi în multe discuţii. Aşa mi-a scris odată o explicaţie lungă despre felul cum atât cea mai mare, cât şi cea mai mică trăire deveneau pentru el, lăuntric, un simbol şi cum trăia el cu asemenea simboluri.

Îl iubeam pe acest prieten, şi-l ascultam cu drag povestindu-şi visele, cu toate că atunci când eram cu el avea întotdeauna sentimentul: ne mişcăm în nori şi nu avem un teren solid sub picioare. Pentru mine, care mă străduiam necontenit să caut, tocmai în cunoaştere, nişte puncte ferme de sprijin pentru viaţă, aceasta era o trăire deosebită. Când stăteam faţă în faţă cu acest prieten, trebuia să ies mereu din propria mea fiinţă şi să intru în pielea altcuiva. Îi plăcea să fie cu mine; din când în când făcea şi vaste consideraţii asupra „deosebirii dintre naturile noastre". Nu bănuia cât de puţin se acordau gândurile noastre: prietenia îl făcea să treacă peste orice gând.

Cu un alt coleg din Wiener-Neustadt [Nota 38] mi-a mers cam la fel. Era într-o clasă mai mică cu un an de la şcoala reală, şi ne-am apropiat unul de celălalt abia când a venit – la un an după mine – la Şcoala Superioară Tehnică

din Viena. De atunci înainte, eram mult timp împreună. Nu înţelegea mai nimic din ceea ce mă frământa lăuntric în domeniul cunoaşterii. Studia chimia. Concepţiile naturalist-ştiinţifice, cu care se confrunta, îl împiedicau pe atunci în discuţiile cu mine, să se manifeste altfel decât sceptic faţă de concepţia spirituală care-mi umplea sufletul. Mai târziu, am aflat cât de aproape era deja pe atunci, în fiinţa sa cea mai lăuntrică, de structura mea sufletească; dar în vremea aceea el nu lăsa deloc să iasă la iveală această fiinţă lăuntrică. Şi aşa se face că discuţiile noastre vii, lungi au devenit pentru mine „o luptă împotriva materialismului". Prietenul opunea mereu convingerii mele că lumea are un conţinut spiritual toate argumentele contrarii care rezultau, după cum i se părea, din ştiinţele naturii. Deja atunci trebuia să scot în arenă tot ce ajunsesem să înţeleg pentru a combate obiecţiile ridicate de orientarea materialistă a gândirii împotriva unei cunoaşteri spirituale a lumii.

Odată discuţia s-a desfăşurat foarte viu. În fiecare zi, după prelegeri, prietenul pleca spre Wiener-Neustadt, unde continua să locuiască. Îl conduceam adesea pe Alleegasse înspre gara de sud. Într-o zi ajunsesem cu discuţia despre materialism la un fel de punct culminant, când ne-am trezit deja în gară, de unde trenul trebuia să plece curând. Atunci am concentrat ceea ce mai aveam de spus, în următoarele cuvinte: „Deci tu afirmi că atunci când spui «eu gândesc», aceasta ar fi doar efectul necesar al proceselor din sistemul tău nervos-central. Că numai aceste procese sunt reale. Şi la fel este când spui: «Văd asta sau cealaltă, merg» ş.a.m.d. Nu spui, însă: «Creierul meu gândeşte, creierul meu vede asta sau cealaltă, creierul meu merge». Dacă ai fi ajuns într-adevăr la convingerea că ceea ce afirmi teoretic ar fi adevărat, ar trebui să-ţi corectezi formularea. Dacă vorbeşti, totuşi, despre «Eu», minţi, de

fapt. Dar nu poţi să faci altceva decât să urmezi instinctul tău sănătos împotriva insinuărilor teoriei tale. Tu trăieşti o altă stare de lucruri decât cea pe care o susţine teoria ta. Conştienţa ta dezminte minciunile tale teoretice".

Prietenul a dat din cap. Nu mai avea timp să-mi dea replica. M-am întors singur şi m-am gândit doar că acest argument împotriva materialismului în această formă grosolană nu corespunde unei filosofii prea exacte. Dar atunci mă interesa mult mai puţin să dau, cu cinci minute înainte de plecarea trenului, un argument filosofic, cât să exprim experienţa mea interioară sigură despre entitatea „Eului" omenesc. Pentru mine acest „Eu" era o trăire perceptibilă în interior, având o *realitate* ce exista în el însuşi. Această realitate nu-mi apărea mai puţin sigură decât oricare alta, recunoscută de materialism. Dar în ea nu este nimic material. Această percepere a realităţii şi spiritualităţii „Eului" m-a ajutat să depăşesc în anii următori toate tentaţiile materialismului. Ştiam: „Eul" nu poate fi atins de nimic. Şi îmi era clar că cine-l considera o formă de manifestare, un rezultat al altor procese, dovedeşte că, de fapt, nu ştie încă ce este „Eul". Ceea e voiam să-i spun prietenului meu era că aceasta exista în mine ca intuiţie spirituală interioară. Ne-am războit încă mult timp pe acest câmp de luptă. Dar în concepţia generală de viaţă aveam atâtea sentimente asemănătoare, încât vehemenţa luptelor noastre teoretice nu a adus nici cel mai mic prejudiciu în relaţia personală.

În acest timp am intrat mai adânc în viaţa studenţească din Viena. Am devenit membru al „Sălii germane de lectură a Şcolii Superioare Tehnice". În adunările şi întrunirile mai restrânse erau discutate amănunţit evenimentele politice şi culturale ale epocii. Discuţiile făceau să iasă la lumina zilei toate punctele de vedere posibile – şi imposibile – pe care le puteau avea

nişte tineri. În special când erau aleşi activiştii, părerile se ciocneau cu duritate. Multe din cele ce se petreceau în rândurile tineretului în legătură cu evenimentele publice din viaţa Austriei erau incitante şi emoţionante. Era timpul în care partidele naţionale căpătau contururi tot mai precise. Putea fi trăit atunci în germene tot ceea ce avea să ducă mai târziu, din ce în ce mai mult, la destrămarea imperiului, care s-a produs la sfârşitul războiului mondial.

La început fusesem ales bibliotecar al „sălii de lectură". În această calitate am găsit tot felul de autori ale căror cărţi credeam că ar putea să aibă valoare pentru biblioteca studenţească. Le scriam acestor autori cerându-le din cărţile lor pentru bibliotecă. Adesea scriam poate o sută de asemenea scrisori pe săptămână. Prin această „muncă" a mea biblioteca s-a mărit reepede. Dar pentru mine faptul a avut şi o altă însemătate: îmi dădea posibilitatea de a cunoaşte pe o scară mare literatura ştiinţifică, artistică, cultural-istorică, politică a epociii. Eram un cititor zelos al cărţilor primite în dar.

Mai târziu am fost ales preşedinte al „sălii de lectură". Pentru mine era, însă, o funcţie dificilă. Căci aveam în faţă un mare număr de puncte de vedere ale diverselor partide şi vedeam la fiecare partea ei de dreptate relativă. Totuşi, membrii diferitelor partide veneau la mine. Fiecare voia să mă convingă că numai partidul *său* avea dreptate. Când am fost ales, toate partidele au votat pentru mine. Căci până atunci doar *auziseră* cum pledam în adunări pentru ceea ce era drept. După ce fusesem o jumătate de an preşedinte, au votat toţi *împotriva* mea. Căci între timp descoperiseră că nu puteam, într-o măsură atât de mare cum s-ar fi vrut, să dau dreptate nici unui partid.

Nevoia mea de a duce o viaţă socială îşi găsea destulă mulţumire la „sala de lectură". Şi mi-a fost trezit şi interesul pentru cercurile mai largi ale vieţii publice prin

oglindirea proceselor lor în viaţa Uniunii studenţeşti. Am asistat pe atunci la unele dezbateri parlamentare [Nota 39] interesante stând la balconul Camerei Deputaţilor şi al Senatului din Austria.

În afară de hotărârile parlamentare, care adesea influenţau în profunzime viaţa, mă interesau în mod deosebit personalităţile deputaţilor. În fiecare an stătea pe colţul său de bancă, ca purtător principal de cuvânt al bugetului, subtilul filosof Bartholomäus Carneri [Nota 40]. Cuvintele sale curgeau, fremătau de critici tăioase împotriva ministrului Taaffe, ele reprezentau o apărare a germanismului în Austria. Acolo stătea şi Ernst von Plener [Nota 41], vorbitorul arid, autoritate necontestată în problemele financiare. Te treceau fiori de gheaţă când critica cu răceală matematică cheltuielile ministrului de finanţe Dunajewski. Ruteanul Tomasczuck tuna şi fulgera împotriva politicii naţionalităţilor. Aveai sentimentul că pentru el conta un cuvânt adecvat momentului, ca să alimenteze antipatiile faţă de miniştri. Acolo vorbea, plin de şiretenie ţărănească, mereu inteligent, clericul Lienbacher [Nota 42]. Capul său puţin aplecat te făcea să crezi că spusele lui sunt expresia unei concepţii foarte filtrate. Acolo vorbea, în felul său tăios, Gregor [Nota 43], din partea „tinerilor cehi". El dădea sentimentul că ai în faţă un semidemagog. Mai era Rieger [Nota 44], din partea „vechilor cehi", întruchiparea într-un sens profund caracteristic a cehismului, aşa cum se dezvoltase acesta de mult timp şi ajunsese, în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la conştienţa de sine. Un om deosebit de închis, foarte puternic sufleteşte, condus de o voinţă sigură. În partea dreaptă, în mijlocul băncilor cu polonezi, vorbea Otto Hausner [Nota 45]. El expunea adesea, într-un mod ingenios, doar roadele lecturilor sale lansând săgeţi ascuţite, justificate, în toate direcţiile Camerei, nu fără o

anume plăcere. Un ochi plin de sine, dar inteligent clipea din spatele unui monoclu, pe când celălalt ochi părea să-i spună mereu „da" clipirii. Un vorbitor care găsea, însă, câteodată, încă de pe atunci, nişte cuvinte profetice privind viitorul Austriei. Ar trebui să se citească azi ce a spus el atunci; ne-am minuna de perspicacitatea lui. Atunci se râdea de multe lucruri care, după decenii, au devenit amarnic de reale.

V. STUDII ŞTIINŢIFICE (TEORIA CULORILOR, OPTICĂ)

În legătură cu viaţa publică a Austriei nu am putut ajunge pe atunci la nişte idei care să acţioneze mai profund asupra sufletului meu. Am rămas doar la observarea situaţiilor extrem de complicate. Numai convorbirile cu Julius Schröer îmi trezeau un interes mai atânc. Tocmai în această perioadă mi-a dat voie să-l vizitez mai des. Destinul său era strâns legat de cel al germanilor din Austro-Ungaria. Era fiul lui Tobias Gottfried Schröer [Nota 46], care conducea în Bratislava un liceu german şi scria drame, precum şi cărţi de istorie şi estetică. Acestea din urmă apăreau sub numele Chr. Ossen şi erau manuale şcolare îndrăgite. Deşi sunt, fără îndoială, importante, şi s-au bucurat în cercuri mai restrânse de o mare preţuire, operele poetice ale lui Tobias Gottfried Schröer nu au devenit cunoscute. Modul lui de a gândi şi simţi era opus curentului politic dominant din Ungaria. Parţial ele au apărut, fără numele autorului, în ţările străine de limbă germană. Dacă orientarea spirituală a autorului lor ar fi devenit cunoscută în Ungaria, acesta s-ar fi putut aştepta nu numai să fie dat afară din slujbă, ci şi la o pedeapsă severă.

În acest fel, Karl Julius Schröer a trăit deja în tinereţe, în propria sa casă, presiunile făcute asupra naţiunii germane. Sub această presiune el şi-a dezvoltat devotamentul intim faţă de spiritul german şi de literatura germană, precum şi o mare dragoste faţă de tot ce era în legătură cu Goethe. *Istoria literaturii germane* a lui Gervinus l-a influenţat profund.

În anii 40 ai secolului al XIX-lea el a plecat în Germania, pentru a studia limba şi literatura germană la universităţile din Leipzig, Halle şi Berlin. Întors acasă, şi-a desfăşurat activitatea, pentru început, în liceul tatălui său, ca profesor de limbă germană şi conducător de seminar. Acum el a cunoscut obiceiurile populare de Crăciun [Nota 47], practicate în fiecare an de coloniştii germani din împrejurimile Bratislavei. Spiritul popular german i s-a înfăţişat într-un fel care-i era profund simpatic. Germanii, veniţi de secole din ţinuturile mai vestice în Ungaria, aduseseră cu ei aceste datini din vechea lor patrie şi le cultivau mai departe, aşa cum le reprezentaseră odinioară, în perioada Crăciunului, în ţinuturile din apropierea Rinului. În aceste reprezentaţii trăiau, într-o formă populară, povestea despre grădina raiului, despre naşterea lui Iisus, despre venirea celor trei crai. După ce le ascultase sau după ce le cercetase în vechile manuscrise pe care le-a găsit la ţărani, Schröer le-a publiat cu titlul *Cântece germane de Crăciun din Ungaria*.

Transpunerea plină de iubire în spiritualitatea populară a ajuns să-l preocupe tot mai mult pe Schröer. El a făcut călătorii pentru a studia graiurile germane din cele mai diferite ţinuturi ale Austriei. Pretutindeni unde erau răspândite elemente etnice germane – în regiunile slave, maghiare, italiene ale monarhiei dunărene – el a căutat să le cunoască în specificul lor. Aşa au luat naştere dicţionarele şi gramaticile dialectului Zips, care era vorbit

în sudul Carpaţilor, ale dialectului Gottschee, care se vorbea de un mic grup german din Krein, ale limbii Heanzilor, vorbit în vestul Ungariei.

Pentru Schröer aceste studii nu erau niciodată o sarcină pur ştiinţifică. El trăia cu tot sufletul în manifestările spiritului poporului şi voia să-i aducă fiinţa, prin vorbă şi scris, în conştienţa acelor oameni pe care viaţa îi rupsese de el. Apoi el a devenit profesor universitar la Budapesta. Dar aici nu s-a putut simţi bine cu orientarea dominantă de atunci, aşa încât s-a mutat la Viena, unde i-a fost încredinţată mai întâi conducerea şcolilor evanghelice şi unde, mai târziu a devenit profesor de limbă şi literatură germană la Universitate. Aceasta era funcţia pe care o deţinea când l-am cunoscut şi m-am apropiat de el. În timpul când s-au întâmplat acestea, întreaga sa gândire şi viaţă erau îndreptate spre Goethe. Lucra la editarea şi prefaţarea părţii a doua a lui *Faust* [Nota 48] şi deja dăduse la tipar prima parte.

Când mă duceam în vizită şi intram în mica bibliotecă a lui Schröer, care era şi camera sa de lucru, mă simţeam într-o atmosferă spirituală binefăcătoare în cel mai înalt grad pentru viaţa mea sufletească. Ştiam de pe atunci că Schröer era duşmănit de adepţii metodelor literare dominante, din cauza scrierilor sale, mai ales a cărţii sale *Istoria poeziei germane din secolul al XIX-lea*. El nu scria ca, de exemplu, membrii şcolii lui Scherer, care tratau fenomenele literare ca nişte naturalişti. El purta în suflet anumite sentimente şi idei despre fenomenele literare şi le exprima într-un mod pur uman, fără ca, în timpul scrisului, să tragă cu ochiul la aşa-zisele „izvoare". S-a spus chiar că şi-a scris expunerea „dintr-o trăsătură de condei".

Acest lucru mă interesa prea puţin. Când eram cu el, mă încălzeam spiritual. Mă lăsa să stau lângă el ore în şir. Inima sa entuziastă făcea să învie, în descrierea orală,

obiceiurile de Crăciun, spiritul graiurilor germane, evoluţia vieţii literare. Raportul dintre graiul popular şi limba literară mi-a devenit perceptibil în mod practic. Am simţit o bucurie adevărată atunci când mi-a vorbit – ceea ce mai făcuse şi în prelegeri – despre poetul Joseph Misson, care scrisese în graiul Austriei de Jos minunata operă *Naat, un băiat de ţăran austriac pleacă în lume*. Schröer îmi împrumuta apoi întotdeauna cărţi din biblioteca sa, prin care puteam să aprofundez conţinutul celor discutate. Când stăteam singur cu Schröer aveam întotdeauna sentimentul real că mai era prezent un al treiela; spiritul lui Goethe. Căci Schröer trăia atât de mult în fiinţa şi în operele lui Goethe, încât la fiecare sentiment sau idee care se iveau în sufletul său îşi punea următoarea întrebarte: Goethe ar fi simţit sau gândit aşa?

Din punct de vedere spiritual ascultam cu cea mai mare simpatie tot ce venea de la Schröer. Dar nici în relaţia cu el nu puteam face altfel decât să construiesc în mod cu totul independent, în sufletul meu, ceea ce îmi cerea năzuinţa mea spirituală intimă. Schröer era idealist; şi pentru el lumea ideilor ca atare era cea care lucrează ca forţă motrice în activitatea creatoare a naturii şi a omului. Pentru mine, ideea era umbra unei lumi spirituale pline de viaţă. Pe atunci îmi era greu să exprim în cuvinte, în sinea mea, deosebirea dintre felul de a gândi al lui Schröer şi felul meu de a gândi. El vorbea despre idei ca fiind forţele motrice ale istoriei. Simţea viaţă în idei. Pentru mine viaţa spiritului se afla *dincolo de idei*, iar aceastea erau numai forma sub care el apărea în sufletul uman. Pe atunci n-am putut găsi alt termen pentru a denumi felul meu de a gândi, decât pe acela de „idealism obiectiv". Prin aceasta voiam să spun că, pentru mine, esenţialul la idee nu este faptul că ea apare în subiectul uman, ci acela că ea apare la *obiectul*

spiritual şi că sufletul uman – subiectul – o percepe acolo la fel cum ochiul percepe culoarea la o fiinţă vie.

Schröer venea, însă în mare măsură, cu forma sa de a se exprima, în întâmpinarea punctului meu de vedere, atunci când vorbeam despre ceea ce se revelează ca „suflet al poporului". El vorbea despre acesta ca despre o fiinţă spirituală reală, care se exprimă prin totalitatea oamenilor ce aparţin unui popor. Atunci cuvintele sale luau un caracter care nu mergea doar până la desemnarea unei idei abstracte. Şi aşa cercetam amândoi structura vechii Austrii şi individualităţile sufletelor popoarelor care îşi desfăşurau activitatea acolo. Din această direcţie mi-am putut forma despre situaţia pe tărâm public nişte gânduri care mi-au influenţat mai adânc viaţa sufletească.

Astfel viaţa mea interioară din acel timp era strâns legată de relaţia cu Karl Julius Schröer. El rămânea, însă, străin de ştiinţele naturii, cu care eu voiam să am o confruntare interioară. Căci voiam să ştiu „idealismul meu obiectiv" în acord cu cunoaşterea naturii.

În timpul celor mai vii relaţii cu Schröer, în faţa sufletului meu s-a ivit în mod nou problema relaţiei dintre lumea spirituală şi cea naturală. La început, acest lucru s-a produs încă în mod cu totul independent de felul de a gândi al lui Goethe pe tărâmul ştiinţelor naturii, deoarece nici Schröer nu îmi putea spune nimic important despre acest domeniu al activităţii lui Goethe. El se bucura când găsea la un naturalist sau altul o recunoaştere favorabilă a cercetării lui Goethe asupra fiinţei vegetale şi animale. Faţă de teoria culorilor a lui Goethe întâmpina peste tot, la cei educaţi în spirit naturalist-ştiinţific, o respingere categorică. Aşa că Schröer nu-şi formase o părere precisă.

Relaţia mea cu ştiinţele naturii, în această perioadă a vieţii mele, nu a fost influenţată de Goethe, deşi relaţia cu Schröer mă făcuse să mă apropii de viaţa sa spirituală. Ea

s-a format mai degrabă prin greutăţile pe care le întâmpinam când trebuia să reflectez la fenomenele opticii aşa cum le concepeau fizicienii.

Eu găseam că cercetarea naturalist-ştiinţifică gândea lumina şi sunetul într-o analogie neîntemeiată. Se vorbea de „sunet în general" şi „lumină în general". Analogia consta în următorul lucru: diferitele sunete şi acorduri sunt considerate nişte vibraţii modificate în mod deosebit ale aerului, iar partea obiectivă a sunetului, din afara senzaţiei umane de sunet, drept o stare vibratorie a aerului. Şi cam la fel era concepută lumina. Ceea ce se petrece în afara omului, când el percepe un fenomen provocat de lumină, era definit drept vibraţie în eter de o formă deosebită. Pe atunci această analogie a devenit o adevărată tortură pentru viaţa mea sufletească. Căci mie îmi părea că ştiu foarte clar că noţiunea de „sunet" este numai o sinteză *abstractă* a diverselor fenomene din lumea sonoră, în timp ce „lumina" în sine este faţă de fenomenele din lumea luminoasă ceva concret. Pentru mine, *„sunet" era o noţiune rezumativă abstractă, „lumina"o realitate concretă*. Îmi spuneam că lumina nu e deloc percepută senzorial; sunt percepute „culori" prin lumină, care se revelează peste tot când sunt percepute culori, dar ea însăşi nu poate fi percepută prin simţuri. Lumina „albă" nu e lumină, ci deja o culoare.

Aşa că lumina a devenit pentru mine o fiinţă reală *în lumea senzorială*, dar care este ea însăşi extrasenzorială. Acum s-a ivit în faţa sufletului meu antiteza dintre nominalism şi realism, aşa cum se formase ea în scolastică. Realiştii afirmau că noţiunile sunt ceva real care trăiesc în lucruri şi doar sunt extrase din ele de către cunoaşterea omenească. Dimpotrivă, nominaliştii concepeau noţiunile doar ca nume formate de om, ele reunind diferitele însuşiri ale lucrurilor, dar neavând existenţă proprie în ele. Acum

eu simţeam că senzaţiile sonore trebuiau privite în mod nominalist, iar cele care există prin lumină, – în mod realist.

Cu această orientare m-am apropiat de optica fizicienilor. A trebuit să resping multe dintre afirmaţiile lor. Atunci am ajuns la nişte idei care mi-au deschis drumul spre teoria goetheană a culorilor şi, prin ea, spre scrierile ştiinţifice ale lui Goethe. Îi duceam lui Schröer la început mici studii, pe care le scriam pornind de la ideile mele ştiinţifice. Nu putea să facă mare lucru cu ele, căci nu erau încă bazate pe modul de a gândi al lui Goethe; doar la sfârşit adăugasem mica observaţie: numai când se va ajunge să se gândească despre natură aşa cum am arătat eu, ştiinţa va face dreptate cercetării goetheene a naturii. Schröer se bucura când spunem asemenea lucruri: dar deocamdată nu vedea ce se ascunde în spatele lor. Situaţia în care mă găseam poate fi caracterizată prin următoarea întâmplare. Într-o zi, Schröer îmi povesti că stătuse de vorbă cu un coleg care era fizician. Da, spusese acesta, Goethe s-a ridicat împotriva lui Newton, dar Newton „a fost, totuşi, un geniu"; la care Schröer replicase: dar Goethe „a fost şi el un geniu". Mă simţeam iarăşi singur în faţa unei întrebări enigmatice, pe care mă luptam s-o dezleg.

În concepţiile pe care mi le formasem în privinţa opticii din fizică îmi părea că se clădeşte puntea de trecere de la percepţiile în lumea spirituală spre cele care vin din cercetarea ştiinţelor naturii.

Pe atunci simţeam nevoia de a verifica, făcând eu însumi anumite experimente de optică, *gândurile* pe care mi le formasem despre natura luminii şi a culorilor. Nu mi-a fost uşor să-mi cumpăr lucrurile necesare pentru asemenea experimente. Căci banii câştigaţi din meditaţii erau destul de puţini. Am făcut tot ce mi-a fost posibil pentru a face, în teoria luminii, nişte experimente care

puteau să ducă într-adevăr la o înţelegere lipsită de prejudecăţi a fenomenelor naturii din acest domeniu.

Cu metodele experimentale obişnuite ale fizicienilor mă familiarizasem prin lucrările din laboratorul de fizică al lui Reitlinger. Tratarea matematică a opticii îmi erea cunoscută, căci tocmai acest domeniu îl studiasem amănunţit. Cu toate obiecţiile pe care fizicienii le ridicau împotriva teoriei goetheene a culorilor, propriile mele experimente mă duceau din ce în ce mai mult de la punctul de vedere obişnuit al fizicii către Goethe. Mi-am dat seama că toate experimentele de acest fel erau doar producerea unor fapte „asupra luminii" – ca să folosim o expresie a lui Goethe – şi nu o experimentare „cu lumina" însăşi. Mi-am spus: culoarea nu este extrasă din lumină, conform punctului de vedere newtonian; aceasta iese la iveală atunci când îi sunt puse piedici în calea desfăşurării ei libere. Îmi părea că aceasta se putea citi direct din experimente.

Cu aceasta, însă, *lumina* ieşea, pentru mine, din rândul realităţilor fizice propriu-zise. Ea reprezenta o treaptă intermediară între realităţile sesizabile prin simţuri şi cele perceptibile prin spirit.

Nu voiam să mă aplec asupra acestor lucruri doar prin nişte procese de gândire filosofică. Consideram, însă, că e foarte important *să citesc corect* realităţile naturii. Şi atunci mi-a devenit din ce în ce mai clar faptul că lumina însăşi *nu* intră în sfera a ceea ce poate fi privit prin simţuri, ci rămâne dincolo de ea, pe când culorile apar atunci când cele perceptibile prin simţuri sunt aduse în sfera luminii.

Şi acuma simţeam că trebuie să pătrund, din cele mai diferite direcţii, în cunoaşterea ştiinţifică. M-am îndreptat din nou spre studiul anatomiei şi fiziologiei. Am cercetat părţile organismului omenesc, animal, vegetal în formele lor. Prin ele am ajuns, în felul meu, la teoria goetheeană a

metamorfozei. Îmi devenea din ce în ce mai clar faptul că imaginea perceptibilă prin simţuri a naturii duce la ceea ce eu puteam vedea în mod spiritual.

Dacă priveam în acest fel activitatea sufletească a omului, gândirea, simţirea şi voinţa, „omul spiritual" mi se contura până la o imagine concretă. Nu mă puteam opri la abstacţiunile la care ne gândim în mod obişnuit atunci când vorbim despre gândire, simţire şi voinţă. Eu vedeam în aceste manifestări interioare ale vieţii nişte forţe creatoare care puneau în faţa mea, în spirit, „omul ca spirit". Când priveam apoi aparenţa senzorială a omului, aceasta se întregea pentru privirea mea atentă prin forma spirituală care lucrează în lumea vizibilă pe cale senzorială.

Am descoperit forma senzorial-suprasenzorială despre care vorbeşte Goethe [Nota 49] şi care se aşază atât pentru o percepţie cu adevărat conformă naturii, cât şi pentru una conformă cu spiritul, între ceea ce poate fi perceput în mod fizic şi ceea ce poate fi contemplat spiritual.

Anatomia şi fiziologia te îmingeau pas cu pas spre această formă senzorial-suprasenzorială. Şi astfel privirea mi-a căzut, deocamdată într-un mod imperfect, asupra tripartiţiei fiinţei umane, despre care am început să vorbesc în mod public de-abia după ce o studiasem în tăcere timp de treizeci de ani, şi anume, în cartea mea ***Despre enigmele sufletului*** [Nota 50]. Întâi mi-a devenit clar faptul că forma senzorial-suprasenzorială se exprima cu maximă intensitate pe planul senzorial vizibil, în acea parte a corpului a cărei alcătuire e orientată, în cea mai mare parte a ei, spre nervi şi simţuri. Organizarea capului mi-a apărut drept aceea în care senzorial-suprasenzorialul se exprimă cel mai vizibil în formă senzorială. În schimb, vedeam în organizarea membrelor partea în care senzorial-suprasenzorialul se ascunde cel mai mult, aşa

încât, în ea, forţele active în natura extra-umană se prelungesc în structura fiinţei umane. Îmi părea că între aceşti doi poli ai organizării fiinţei omeneşti stă tot ce trăieşte în mod ritmic, organizarea respiraţiei şi a circulaţiei etc.

Atunci n-am găsit pe nimeni cu care să pot vorbi despre aceste percepţii. Dacă, ici şi colo, dădeam de înţeles ceva ele erau luate drept rezultatul unei idei filosofice, pe când eu eram conştient că mi se revelaseră dintr-o cunoaştere anatomică şi fiziologică lipsită de prejudecăţi, bazată pe experienţă proprie.

În dispoziţia de apărare provocată de singurătatea în care eram cu aceste percepţii, găseam eliberare interioară numai recitind mereu discuţia pe care o avusese Goethe cu Schiller, când ei plecaseră împreună de la şedinţa Societăţii de Ştiinţe Naturale din Jena. Amândoi erau de acord că nu aveam voie să privim natura într-un mod atât de îmbucătăţit, cum o făcuse botanistul Batach în conferinţa pe care o ascultaseră. Şi din câteva linii Goethe a desenat sub ochii lui Schiller [Nota 51] „planta sa originară". Printr-o formă senzorial-suprasenzorială, ea reprezintă planta ca întreg, din care se formaseră frunza, floarea ş.a.m.d., fiecare dintre aceste părţi copiind întregul. Din cauza punctului său de vedere kantian, pe care nu-l depăşise încă, Schiller n-a putut vedea în acest „întreg" decât o „idee", pe care raţiunea umană şi-o formează studiind părţile. Goethe nu voia să accepte acest lucru. El „vedea" în mod spiritual întregul, aşa cum în mod senzorial vedea părţile. Şi el nu admitea nici o deosebire de principiu între percepţia spirituală şi cea fizică, ci doar o trecere de la una la cealaltă. Îi era clar că amândouă au pretenţia de a aparţine realităţii accesibile percepţiei. Schiller n-a putut să nu afirme, totuşi: planta originară nu este o percepţie, ci o idee. La care Goethe a răspuns că atunci el îşi vede ideile cu ochii.

Ceea ce mi-a adus înţelegerea acestor cuvinte ale lui Goethe, până la care credeam că reuşisem să ajung, a fost purtarea unei lupte îndelungi pe care o dădeam în sufletul meu. Concepţia despre natură a lui Goethe mi-a apărut drept una conformă cu spiritul.

Mânat de o nevoie interioară, am studiat acum lucrările de ştiinţele naturii ale lui Goethe în toate amănuntele. La început nu mă gândeam să încerc să dau o explicare a acestor scrieri, aşa cum am făcut-o apoi în curând în studiile introductive publicate în seria „Litertura naţională germană" a lui Kürschner. Mă gândeam mai degrabă să tratez în mod independent un domeniu oarecare al ştiinţelor naturii, în sensul în care îmi părea atunci că trebuie să fie această ştiinţă, „în conformitate cu spiritualul".

Viaţa mea exterioară nu era organizată pe atunci în aşa fel încât să pot ajunge cu adevărat la asemenea lucurri. Trebuia să dau ore particulare în cele mai diferite domenii. Situaţiile „pedagogice" în care trebuia să mă transpun erau destul de variate. Astfel, odată în Viena a apărut un ofiţer prusac care, dintr-un motiv oarecare, fusese nevoit să iasă din armata germană. El voia să se pregătească pentru intrarea în armata austriacă, ca ofiţer de geniu. Printr-o situaţie de destin deosebită a făcut să devin profesorul său la matematică şi ştiinţele naturii. În orele petrecute cu el găseam cea mai adâncă mulţumire. Căci „elevul" meu era un om extraordinar de drăguţ, care dorea să stea de vorbă cu mine de la om la om, după ce terminam cu problemele de matematică şi mecanică de care avea nevoie pentru pregătirea sa. Şi în alte cazuri, de exemplu, al unor studenţi care absolviseră facultatea şi se pregăteau pentru examenul de doctorat, a trebuit să dau ore de matematică şi de ştiinţele naturii.

Prin această obligaţie de a studia mereu ştiinţele naturii, aveam destul ocazia de a mă transpune în concepţiile epocii din aceste domenii. La ore nu puteam transmite, firește, decât aceste concepţii; dar trebuia să ţin închis în mine, în tăcere, tot ce, după părerea mea, era important în cunoaşterea naturii.

Activitatea mea de profesor particular, care constituia în acea vreme singura mea sursă de venit, mă ferea de unilateralitate. Trebuia să învăţ mai întâi multe eu însumi, pentru a le putea preda. Am putut pătrunde astfel în „tainele" contabilităţii, pentru că mi s-a ivit prilejul să dau ore şi în acest domeniu.

Tot de la Schröer mi-a venit cel mai rodnic imbold şi în domeniul gândirii pedagogice. El fusese ani de-a rândul directorul şcolilor evanghelice din Viena şi-şi descrisese experienţa în frumoasa cărticică *Probleme ale predării*. Am discutat apoi cu el cele citite. În privinţa educaţiei şi învăţământului, el se ridica adesea împotriva simplei transmiteri de cunoştinţe şi pleda pentru dezvoltarea fiinţei umane întregi, depline.

VI. MEDITATOR LA FAMILIA SPECHT; STUDII DESPRE GOETHE

Pe tărâm pedagogic, destinul mi-a adus o sarcină deosebită. Am fost recomandat ca meditator unei familii cu patru copii [Nota 52]. Pe trei dintre ei trebuia să-i pregătesc pentru şcoala elementară, după care urma să le dau meditaţii pentru şcoala medie. Al patrulea, de vreo zece ani, mi-a fost încredinţat pentru educaţia completă. Era un copil-problemă asupra căruia se concentra grija părinţilor, mai ales a mamei. La venirea mea în casă, abia dacă-şi însuşise primele elemente ale cititului, scrisului şi

socotitului. Era considerat atât de anormal ca dezvoltare corporală şi psihică, încât cei din familia lui se îndoiau că ar putea să înveţe ceva. Gândirea îi era înceată şi leneşă. Chiar şi cel mai mic efort spiritual îi pricinuia dureri de cap, scăderea energiei vitale, paloare şi stări sufleteşti îngrijorătoare.

După ce am cunoscut copilul, mi-am dat seama că el avea nevoie de o educaţie corespunzătoare acestui organism corporal şi sufletesc, prin care să-i fie trezite facultăţile adormite; şi am făcut părinţilor propunerea de a lăsa în seama mea educaţia lui. Mama băiatului a întâmpinat cu încredere această propunere, şi am ajuns să-mi asum această sarcină pedagogică cu totul deosebită.

Trebuia să găsesc accesul la un suflet care se afla, pentru început, într-o stare asemănătoare cu somnul şi care trebuia ajutat să-şi cucerească treptat stăpânirea asupra manifestărilor corporale. Era necesar, mai întâi, ca sufletul să fie oarecum conectat la corp, dacă pot spune aşa. Eram pătruns de convingerea că băiatul avea mari posibilităţi spirituale, ce-i drept încă ascunse. Ceea ce a făcut ca această sarcină să devină pentru mine profund satisfăcătoare. Am reuşit curând să trezesc în copil un ataşament afectuos faţă de mine. Aşa că simplul contact cu el era de ajuns pentru a-i deştepta facultăţile sufleteşti adormite. Ca să-l pot instrui, a trebuit să inventez metode speciale. Fiecare sfert de oră ce depăşea timpul afectat lecţiei îi înrăutăţea starea sănătăţii. De unele materii băiatul a putut să se apropie doar cu multă greutate.

Prin această sarcină educativă am învăţat foarte mult. Practica pedagogică pe care a trebuit s-o aplic mi-a dezvăluit relaţia dintre sufletesc-spiritualul şi corporalul omului. Aici mi-am făcut, propriu-zis, studiile de fiziologie şi psihologie. Mi-am dat seama că educaţia şi instrucţia trebuia să devină o artă întemeiată pe o cunoaştere

adevărată a omului. Trebuia să respect cu grijă un principiu economic. În vederea unei lecţii de o jumătate de oră eram nevoit adesea să mă pregătesc timp de două ceasuri, pentru a putea să prezint materia de predat, în aşa fel încât să pot obţine – în timpul cel mai scurt şi în condiţiile unei încordări minime a forţelor spirituale şi corporale – puterea maximă de asimilare a băiatului. Trebuia să cântăresc cu grijă succesiunea materiilor şi să stabilesc întreaga împărţire a zilei în modul cel mai adecvat. Spre marea mea mulţumire, în decurs de doi ani băiatul a parcurs tot ce se preda în şcoala primară şi a putut să treacă examenul de admitere la gimnaziu. Şi starea sănătăţii sale se ameliorase considerabil. Hidrocefalia de care suferea era în plin regres. Le-am propus părinţilor să-l trimită pe băiat la şcoala publică. Îmi părea necesar să se dezvolte în tovărăşia celorlalţi băieţi. Am rămas mai mulţi ani, ca educator, în familie şi m-am ocupat îndeosebi de acest băiat care, pentru a putea merge mai departe la şcoală, trebuia să-şi continue activitatea de acasă în spiritul în care începuse. Ajutând să se pregătească pentru învăţământul gimnazial pe acest băiat, precum şi pe unul din fraţii săi, am avut ocazia să-mi desăvârşesc – în modul deja menţionat – cunoştinţele de greacă şi latină.

Trebuie să-i fiu recunoscător destinului pentru faptul că m-a pus într-o asemenea situaţie de viaţă. Fiindcă datorită ei am ajuns într-un mod viu la cunoaşterea fiinţei umane – o cunoaştere pe care cred că nu aş fi putut-o dobândi atât de viu pe altă cale. Totodată, fusesem primit în sânul familiei într-un mod neobişnuit de afectuos; viaţa noastră în comun se desfăşura sub semnul unei frumoase armonii. Tatăl băiatului lucra ca agent în comerţul cu bumbac din India şi America. Am ajuns să am o privire de ansamblu asupra afacerii şi asupra multor lucruri legate de ea. Şi de aici am învăţat multe. Am aflat cum era condusă o

întreprindere comercială de import extraordinar de interesantă şi am putut observa relaţiile dintre partenerii de afaceri. Înlănţuirea diferitelor activităţi comerciale şi industriale.

Elevul meu a putut să treacă prin toate clasele de gimnaziu; am rămas alături de el până la penultima clasă. Atunci ajunsese suficient de departe pentru a nu mai avea nevoie de ajutorul meu. După absolvirea gimnaziului a intrat la facultatea de medicină, a devenit medic, şi ca medic a căzut în războiul mondial. Mama, care îmi devenise o prietenă apropiată, prin ceea ce putusem să fac pentru fiul ei, pe care-l înconjurase cu atâta grijă şi cu atâta iubire, l-a urmat după puţin timp. Tatăl plecase deja mai înainte de pe Pământ.

O bună parte a tinereţii mele a fost legată de această sarcină, pe care viaţa mi-o adusese. Am petrecut multe veri împreună cu familia elevilor mei la Attersee în Salzkammergut, unde am cunoscut minunatul peisaj alpin al Austriei de Sus. Treptat, am putut renunţa la celelalte ore particulare, pe care la început le păstrasem alături de activitatea mea de preceptor; în felul acesta mi-a rămas timp pentru a-mi continua studiile.

Înainte de a intra în această familie, avusesem prea puţine ocazii de a participa la jocuri de copii. Şi aşa se face că, „timpul de joacă" a fost pentru mine după ce împlinisem 20 de ani. A trebuit să învăţ să mă joc, fiindcă aveam de condus jocurile copiilor din acea familie. Şi am făcut acest lucru cu mare bucurie. Cred chiar că, în viaţă, nu m-am jucat mai puţin decât ceilalţi oameni. Numai că ceea ce, de obicei, se face până la vârsta de 10 ani, eu am recuperat între 23 şi 28 de ani.

Rudolf Steiner (rândul 2), în mijlocul familiei Specht şi al altor colocatari din Berghofes, la Unterach am Attersee, vara 1889.

Din această perioadă datează interesul meu pentru filosofia lui Eduard von Hartmann [Nota 53]. Studiindu-i *Teoria cunoaşterii*, în mine se făcea mereu simţită o reacţie negativă. Îmi displăcea profund convingerea lui că realitatea adevărată există ca inconştient dincolo de trăirile conştienţei, şi că acestea nu sunt altceva decât un reflex ireal, în imagine, al realităţii. Eu îi opuneam certitudinea că trăirile conştiente se pot cufunda în realitatea adevărată prin fortificarea lăuntrică a vieţii sufleteşti. Pentru mine era clar că elementul divin-spiritual se revelează în om, când omul face posibilă această revelare prin viaţa sa lăuntrică.

Pesimismul lui Eduard von Hartmann îmi părea a fi rezultatul unui mod cu totul greşit de a pune problemele privind viaţa umană. Omul – aşa îl concepeam eu – caută să scoată din izvorul său lăuntric ceea ce poate să-i umple viaţa de mulţumire. Dacă omului i-ar fi fost hărăzită de la început de către ordinea lumii o viaţă optimă, cum ar putea el face să curgă acest izvor din interiorul lui? Ordinea exterioară a lumii ajunge la un stadiu de evoluţie în care a dat binele şi răul lucrurilor şi faptelor. Numai acum fiinţa umană se trezeşte la conştienţa proprie şi duce evoluţia mai departe, primindu-şi direcţia pe care s-o ia în libertate nu de la lucruri şi fapte, ci de la izvorul existenţei. Deja a

pune problema pesimismului sau a optimismului îmi părea păcat împotriva entităţii libere a omului. Îmi spuneam adesea: Cum ar putea omul să fie făuritorul liber al supremei sale fericiri, dacă ordinea exterioară i-ar repartiza o anume măsură de fericire?

În schimb, lucrarea lui Hartmann *Fenomenologia conştienţei morale* mă atrăgea. Îmi ziceam: Aici dezvoltarea morală a omenirii e urmărită pe firul a ceea ce poate fi observat pe cale empirică. Speculaţia gândirii nu se îndreaptă – cum se întâmplă în *Teoria cunoaşterii* şi *Metafizica* lui Haartman – spre o existenţă aflată dincolo de conştient; ceea ce poate fi trăit ca moralitate, e sesizat în manifestarea sa. Şi pentru mine era clar că dacă vrea să ajungă la realitatea adevărată, nici o speculaţie filosofică nu are voie să treacă cu gândirea *dincolo* de fenomene. Fenomenele lumii dezvăluie ele însele această realitate adevărată dacă, mai întâi, sufletul conştient se pregăteşte să-l perceapă. Cine primeşte în conştienţă numai ceea ce poate fi perceput pe cale senzorială, poate să caute realitatea într-un transcendent aflat dincolo de conştienţă; dar cel ce sesizează spiritualul când percepe, acela vorbeşte despre Spirit ca despre ceva imanent, nu transcedent, în sensul teoriei cunoaşterii. Felul de a privi lumea morală al lui Hartmann îmi plăcea, căci atunci el părea punctul de vedere transcendental şi ţinea seama numai de ceea ce poate fi observat. Eu voiam ca cunoaşterea realităţii să fie realizată prin adâncirea în fenomene până la punctul în care ele îşi dezvăluie entitatea spirituală, nu prin reflecţii asupra a ceea ce se află „în spatele" fenomenelor.

Deoarece am căutat totdeauna să apreciez o realizare umană după latura ei pozitivă, filosofia lui Eduard von Hartmann a devenit preţioasă pentru mine, deşi nu eram de acord cu orientarea fundamentală şi cu concepţia ei

despre viaţă, întrucât ea explică multe aspecte ale fenomenelor într-un mod convingător. Şi am găsit multe lucruri extrem de incitante pentru mine chiar şi în acele scrieri ale „filosofului inconştientului" pe care, în principiu, le respingeam. Tot aşa mi s-a întâmplat şi cu scrierile lui populare, care tratau probleme de istorie a culturii, de pedagogie, de politică. Am găsit la acest pesimist o înţelegere „sănătoasă" a vieţii, cum nu puteam găsi la mulţi optimişti. Mai ales în legătură cu el am trăit ceea ce îmi era atât de necesar: să pot aprecia şi acolo unde trebuie să contrazic.

Am petrecut astfel multe seri târzii la Attersee – când îi puteam lăsa singuri pe copii şi după ce admirasem cerul înstelat de pe balconul casei – studiind *Fenomenologia conştienţei morale* şi *Conştienţa religioasă a omenirii în dezvoltarea ei progresivă*. Şi, în vreme ce citeam aceste scrieri, dobândeam o siguranţă tot mai mare în ceea ce priveşte propriile mele puncte de vedere în teoria cunoaşterii.

În 1882,1a recomandarea lui Schröer, Joseph Kürschner [Nota 54] m-a invitat să mă ocup, în cadrul seriei „Literatura naţională germană", scoase de el, de editarea scrierilor de ştiinţele naturii ale lui Goethe, prevăzându-le cu comentariile necesare. Schröer – care îşi asumase el însuşi, pentru această serie vastă, sarcina de a edita dramele lui Goethe, trebuia să scrie pentru primul dintre volumele îngrijite de mine un cuvânt introductiv. Aici el a arătat în ce fel s-a situat Goethe, ca poet şi gânditor, în viaţa spirituală modernă. În concepţia despre lume adusă de epoca naturalist-ştiinţifică, după Goethe, el vedea o decădere faţă de înălţimea spirituală la care se ridicase Goethe. În această prefaţă era caracterizată într-un mod cuprinzător sarcina ce-mi revenea prin editarea scrierilor goetheene de ştiinţele naturii.

Această sarcină implica pentru mine, pe de o parte, o confruntare cu ştiinţele naturii, pe de alta, cu întreaga concepţie despre lume a lui Goethe. Deoarece urma să-mi expun în mod public această confruntare, trebuia să aduc la o anumită încheiere concepţia mea despre lume pe care mi-o cucerisem deja.

Până atunci nu scrisesem deloc articole de ziar. Nu mi-a fost uşor să pun pe hârtie cele ce trăiau în sufletul meu, în aşa fel încât să le consider demne de a fi publicate. Aveam mereu sentimentul că cele elaborate în interior deveneau sărăcăcioase când urma să le prezint într-o formă încheiată. Toate încercările scriitoriceşti au devenit astfel pentru mine un izvor permanent de nemulţumire lăuntrică.

Modul de a gândi care domina în ştiinţele naturii de când acestea începuseră să-şi exercite marea influenţă asupra civilizaţiei secolului al XIX-lea, îmi părea incapabil să ajungă la o înţelegere a ceea ce Goethe căutase să facă – şi într-un grad înalt chiar reuşise – pentru cunoaşterea naturii.

Vedeam în Goethe o personalitate care, prin raportul spiritual deosebit în care-l pusese pe om faţă de lume, era şi în măsură să includă în mod just cunoaşterea naturii în totalitatea activităţii umane. Modul de a gândi al epocii în care crescusem era în stare, aşa credeam eu, să-şi formeze idei numai despre natura ne-vie. O consideram incapabilă să abordeze, cu forţele de cunoaştere, natura vie. Îmi spuneam că, pentru a-ţi forma nişte idei care să poată duce la cunoaşterea lumii organice, e necesar să dai viaţă mai întâi tu însuţi noţiunilor intelectuale, apte pentru cunoaşterea naturii anorganice. Fiindcă mie ele îmi păreau moarte şi, de aceea, în măsură să sesizeze numai ceea ce e mort.

Cum au înviat ideile în spiritul lui Goethe, cum au devenit ele nişte *idei plăsmuite în formă*, iată ce am încercat să arăt pentru explicarea concepţiei despre natură a lui Goethe.

Îmi părea că ceea ce Goethe a gândit şi elaborat într-un domeniu sau altul al cunoaşterii naturii e mai puţin important decât descoperirea sa *centrală* pe care trebuia să i-o atribui. Iar aceasta consta, după cum credeam eu, în faptul că el a găsit felul cum trebuie să gândim despre lumea organică, pentru ca, prin cunoaştere, să ne putem apropia de ea.

Eu eram de părere că mecanica satisface necesitatea de cunoaştere deoarece ea formează în spiritul omului, într-un mod raţional, noţiuni pe care apoi le găseşte realizate în percepţia senzorială a lumii ne-vii. Goethe îmi apărea drept întemeietorul unei ştiinţe a lumii organice care se comportă în mod asemănător faţă de lumea vie. Când, studiind istoria vieţii spirituale moderne, m-am ocupat de Galilei, am observat că, elaborându-şi noţiunile referitoare la anorganic, el a dat formă ştiinţelor moderne ale naturii. Ceea ce el a făcut pentru lumea anorganică, Goethe a căutat să facă pentru cea organică. Pentru mine, Goethe a devenit un Galilei al ştiinţei despre lumea organică.

Pentru primul volum al scrierilor de ştiinţele naturii ale lui Goethe, urma să analizez mai întâi ideile acestuia despre metamorfoză. Îmi venea greu să exprim felul cum *forma ideatică (Ideengestalt) vie*, prin care poate fi cunoscută lumea organică se raportează la *ideea fără formă (ungestalten Idee)*, aptă să înţeleagă lumea anorganică. Îmi părea, însă, că, pentru sarcina mea, esenţialul era să fac în mod just să se vadă acest lucru.

În cunoaşterea lumii anorganice noţiunile se înşiruiau una după alta, pentru a permite privirii să

cuprindă legătura dintre forţele care produc un efect în natură. Pentru lumea organică este necesar ca o noţiune să se dezvolte din alta în aşa fel încât, în transformarea lor progresivă şi vie, să ia naştere nişte *imagini* a ceea ce în natură apare ca fiinţe formate. Spre aceasta a năzuit Goethe, când a încercat să fixeze în spirit o imagine-idee a frazei, care să nu fie o noţiune rigidă şi fără viaţă, ci una care se poate înfăţişa în cele mai diferite forme. Dacă în spirit faci aceste forme să se dezvolte una din alta, construieşti întreaga plantă. Refaci în suflet, pe cale ideatică, procesul prin care natura formează planta în mod real.

Dacă încerci să înţelegi în felul acesta fiinţa plantei, te afli cu spiritul mult mai aproape de natură decât atunci când cauţi să înţelegi fenomenele anorganice cu ajutorul noţiunilor lipsite de formă. La lumea anorganică, percepi ceea ce în natură există într-un mod nespiritual. În devenirea plantei trăieşte, însă, ceva ce are deja o asemănare îndepărtată cu ceea ce ia naştere în spiritul uman ca imagine a plantei. Îţi dai seama că natura când dă naştere formelor organice, face ea însăşi să intre în activitate doar o imagine spirituală aparentă în sine, o entitate asemănătoare cu spiritul.

În introducerea la scrierile de botanică ale lui Goethe eu am vrut să arăt că, prin teoria metamorfozelor, el a luat direcţia spre înţelegerea fenomenelor organice ale naturii într-un mod asemănător cu spiritul.

Încă şi mai înrudite cu spiritul îi apar gândirii lui Goethe procesele ce se petrec în natura animală şi în baza naturală a fiinţei umane.

În ceea ce priveşte natura animal-umană, Goethe a pornit de la sesizarea unei erori pe care o observase la contemporanii săi: aceştia voiau să atribuie bazei organice a fiinţei umane un loc special în natură, căutând nişte

semne caracteristice izolate care-l deosebesc pe om de animal. Se găsise unul dintre aceste semne în osul intermaxilar, în care sunt înfipţi dinţii incisivi superiori, şi pe care-l au animalele. Ei spuneau că un asemenea os lipseşte la om, că maxilarul său superior e făcut dintr-o bucată.

Goethe credea că aici este o eroare. Pentru el forma umană este o transformare a celei animale în ceva superior. Tot ce apare în constituţia animală trebuie să existe şi în cea umană, însă într-o formă superioară, astfel încât organismul uman să poată deveni purtătorul spiritului conştient de sine.

Goethe vede deosebirea dintre om şi animal în ridicarea pe o treaptă mai înaltă a întregii forme, nu în aspecte izolate.

Vedem cum, treptat, forţele creatoare ale lumii organice devin tot mai asemănătoare cu spiritul, dacă ne ridicăm cu privirea de la fiinţa vegetală la diferitele forme ale lumii animale. În forma organică a omului lucrează nişte forţe creatoare spirituale care produc cea mai înaltă metamorfoză a structurii animale. Aceste forţe sunt prezente în devenirea organismului uman, ele se manifestă, în cele din urmă, drept spirit uman, după ce şi-au creat, în baza lor naturală, un vas care le poate primi în el sub forma lor de existenţă independentă de natură.

În această concepţie goetheeană despre organismul uman vedem anticipat tot ce a fost spus mai târziu în mod îndreptăţit, pe bază darwinistă, despre înrudirea dintre om şi animal. Dar îmi pare, de asemenea, că ea combate în mod anticipat tot ceea ce era neîndreptăţit în darwinism. Înţelegerea materialistă a celor descoperite de Darwin te face să ajungi, pe baza înrudirii omului cu animalele, la nişte idei care neagă spiritul tocmai acolo unde, în existenţa pământească, el apare sub forma sa cea mai

înaltă – în om. Concepţia goetheeană te face să vezi în forma animală o creaţie a spiritului care încă n-a atins treapta pe care spiritul poate *trăi* ca atare. Ceea ce *trăieşte* în om ca spirit, în forma animală lucrează pe o treaptă preliminară; iar la om el transformă în aşa fel această formă, încât el poate să apară nu numai ca spirit creator, ci şi ca spirit care se trăieşte pe sine însuşi.

Astfel privit, felul lui Goethe de a înţelege natura, urmărind din treaptă în treaptă evoluţia naturală de la anorganic la organic, face ca ştiinţele naturii să devină treptat o ştiinţă spirituală. Iată ce voiam să arăt, mai presus de orice, când lucram la primul volum al scrierilor de ştiinţele naturii ale lui Goethe. De aceea, mi-am încheiat introducerea cu precizarea că darwinismul de coloratură materialistă e o concepţie unilaterală care trebuie însănătoşită prin contactul cu gândirea lui Goethe.

Cum trebuie să cunoaştem, pentru a pătrunde în fenomenele vieţii: acest lucru voiam să-l arăt prin ceea ce am scris despre ştiinţa goetheeană a organicului. Mi-am dat însă repede seama că toate acestea aveau nevoie de o bază solidă. Contemporanii mei îşi reprezentau pe atunci esenţa cunoaşterii într-un fel care nu se putea apropia de concepţia lui Goethe. Cei ce se ocupau de teoria cunoaşterii aveau în faţa ochilor ştiinţele naturii aşa cum erau ele în acel moment. Ceea ce *ei* spuneau despre natura cunoaşterii era valabil numai pentru înţelegerea naturii anorganice. Nu putea să existe nici un acord între ceea ce eu trebuia să spun despre modul de a cunoaşte al lui Goethe şi teoriile despre cunoaştere ale epocii.

Ceea ce scrisesem bazat pe ştiinţa goetheană despre lumea organicului m-a dus, de aceea, iarăşi la teoria cunoaşterii. Aveam în faţa mea nişte concepţii, ca ceea a lui Otto Liebmann, care contestau, în formele cele mai variate, posibilitatea conştienţei umane de a ieşi din sine;

conştienţa trebuie să se mulţumească, aşa se spunea, să trăiască în ceea ce realitatea îi trimite în sufletul uman şi care în ea se prezintă în formă spirituală. Privind lucrurile în felul acesta, nu poţi afirma că găseşti în natura organică ceva înrudit cu spiritul, cum face Goethe. Trebuie să cauţi Spiritul în interiorul conştienţei umane şi să consideri că o înţelegere spirituală a naturii nu este posibilă.

Am constatat că pentru modul de cunoaştere al lui Goethe nu există o teorie a cunoaşterii. Ceea ce m-a determinat să fac încercarea de a schiţa măcar o asemenea teorie. Am scris ***Teoria cunoaşterii în concepţia despre lume a lui Goethe*** [Nota 55] dintr-o necesitate interioară, înainte de a începe să lucrez la următoarele volume ale scrierilor de ştiinţele naturii ale lui Goethe. Am terminat de scris cărticica în 1886.

VII. ÎN CERCURI DE ÎNVĂŢAŢI ŞI ARTIŞTI DIN VIENA

Am pus pe hârtie ideile pentru ***Teoria cunoaşterii în concepţia despre lume a lui Goethe*** într-o vreme în care destinul mă condusese spre o familie în sânul căreia am trăit multe ceasuri frumoase şi o perioadă fericită a vieţii mele. Printre prietenii mei se număra de multă vreme unul pe care-l îndrăgisem în mod deosebit pentru natura lui solară, plină de prospeţime, pentru remarcile sale sigure, pătrunzătoare despre viaţă şi oameni şi pentru întregul său fel de a gândi deschis, devotat. Ne-a introdus – pe mine şi pe alţi câţiva prieteni comuni – în casa sa. Acolo am făcut cunoştinţă cu cele două surori ale sale [Nota 56] şi cu un tânăr – logodnicul surorii mai mari.

În culisele acestei familii plutea ceva necunoscut, ceva ce nu vedeam niciodată. Era tatăl celor trei fraţi şi

surori. El era acolo şi nu era acolo. Am auzit, dintr-o parte sau alta, câte ceva despre acest om, necunoscut nouă. După cele auzite, trebuie să fi fost o fiinţă cu totul ieşită din comun. La început copiii nu vorbeau deloc despre tatăl lor, deşi acesta trebuie că se afla în camera vecină. Doar cu vremea au început să facă, referitor la el, o remarcă sau alta. Fiecare cuvânt al lor izvora dintr-o veneraţie autentică. Se putea simţi că văd în el un om de excepţie. Dar se mai putea simţi şi că se temeau ca nu cumva din întâmplare să ajungem faţă-n faţă cu el.

Convorbirile purtate de noi în cercul familiei aveau, de obicei, un caracter literar. Când venea vorba de un autor sau altul, trebuia să fie adusă câte o carte din biblioteca tatălui. În felul acesta, am ajuns să aflu, încetul cu încetul, ce citea omul din camera vecină; pe el, însă nu l-am văzut niciodată.

În cele din urmă, am cedat dorinţei de a pune întrebări despre acel necunoscut şi astfel, din spusele, ce-i drept rezervate – dar care totuşi revelau multe – ale copiilor lui, în faţa sufletului meu a apărut o imagine a personalităţii sale ieşite din comun. În cele din urmă am ajuns să venerez în el un om pe care viaţa, prin nişte experienţe dureroase, îl făcuse să se ocupe numai de lumea lui interioară şi să evite orice contact cu ceilalţi oameni.

Într-o zi ni s-a spus că era bolnav şi, după foarte puţin timp, că murise. Am fost rugat să ţin discursul funebru. Am spus ceea ce inima m-a îndemnat despre personalitatea pe care o cunoscusem numai în felul descris. A fost o înmormântare la care au participat numai familia, logodnicul uneia dintre fiice şi prietenii mei. Fiii mi-au spus că, în cuvântul meu funebru făcusem un portret fidel al tatălui lor. Din felul lor de a vorbi, din lacrimile lor, am simţit că aceasta le era, într-adevăr, convingerea. De altminteri, şi eu ştiam că omul acesta îmi era atât de

apropiat din punct de vedere spiritual de parcă aş fi fost prieten cu el ani de zile.

Între fiica mai mică şi mine s-a creat cu încetul o frumoasă prietenie. Avea în ea ceva din tipul feminin german cel mai pur. Nici urmă de cultură artificială în sufletul ei; era de o naturaleţe autentică şi plină de graţie, însoţite de o reticenţă nobilă. Mi-a transmis şi mie aceeaşi reticenţă. Ne iubeam, şi o ştiam foarte bine; dar nu ne puteam învinge sfiala de a ne mărturisi unul altuia că ne iubim. Iubirea trăia astfel între cuvintele pe care ni le spuneam, nu în ele. După cum simţeam eu, legătura dintre noi era, din punct de vedere sufletesc, cât se poate de profundă; dar ea n-a găsit posibilitatea de a face nici măcar un pas dincolo de sufletesc.

Eram fericit în această prietenie: prietena era o rază de soare în viaţa mea. Mai târziu, însă, viaţa aceasta ne-a despărţit. Din ceasurile fericite petrecute împreună a rămas un scurt schimb de scrisori, iar după el doar amintirea melancolică a unei perioade frumoase. O amintire care, totuşi, de-a lungul întregii vieţi a ieşit adeseori la suprafaţă din adâncurile sufletului meu.

În aceeaşi perioadă, ducându-mă odată la Schröer, l-am găsit vibrând de o impresie avută recent. Tocmai făcuse cunoştinţă cu poemele lui Marie Eugenie delle Grazie [Nota 57]. Pe atunci fuseseră tipărite din opera ei: un volum de poezii, o epopee – *Hermann*, o dramă – *Saul* şi o povestire – *Ţiganca*. Schröer vorbea cu entuziasm de aceste opere. „Şi toate acestea au fost scrise de o tânără personalitate, înainte de a împlini 16 ani“, mi-a spus. Şi a adăugat: Robert Zimmermann a afirmat că e singurul geniu autentic pe care l-a cunoscut.

Entuziasmul lui Schröer m-a făcut să citesc şi eu, dintr-o suflare, aceste opere. Am scris un foileton despre poetă [Nota 58]. Datorită lui, am avut marea bucurie de a o

putea vizita. Cu ocazia acestei vizite am avut cu autoarea o convorbire care, pe parcursul vieţii, a stat adesea în faţa sufletului meu. Începuse pe atunci să lucreze la o operă în stil mare – epopeea *Robespierre*. Mi-a vorbit despre ideile fundamentale ale acestui poem. Încă de pe atunci în cele ce spunea se făcea simţită o dispoziţie pesimistă. Eu aveam impresia că vrea să întruchipeze într-o personalitate ca Robespierre tragismul oricărui idealism. În pieptul omului iau naştere idealuri; ele n-au, însă, nici o putere asupra activităţii lipsite de idei, crude, distrugătoare a naturii, care strigă spre orice ideal necruţătorul ei „tu eşti doar o iluzie, o ficţiune creată de mine, pe care eu o arunc iar şi iar înapoi, în neant".

Aceasta era convingerea ei. Poeta mi-a vorbit apoi despre un alt proiect poetic: *Satanida*. Voia să înfăţişeze aici antipodul Dumnezeirii drept entitatea originară, care este forţa ce se dezvăluie omului în natura brută, lipsită de idei şi strivitoare. Ea a vorbit de-a dreptul genial despre această forţă care se ridică din abisul existenţei şi pe care o are în puterea ei. Am plecat de la poetă adânc zguduit. Măreţia felului ei de a vorbi îmi impusese; conţinutul ideilor ei era, însă, la antipodul concepţiei despre lume pe care o vedeam în faţa spiritului meu. Dar eu n-am fost niciodată înclinat să refuz admiraţie şi interesul meu unui lucru care-mi părea mare, chiar dacă îi respingeam conţinutul. Ba chiar îmi spuneam: Asemenea contraste trebuie să-şi găsească, totuşi, armonia undeva în Univers. Ceea ce-mi dădea posibilitatea să urmăresc plin de înţelegere nişte idei contrare, ca şi cum ele ar fi fost pe direcţia propriului meu suflet.

Curând după aceasta am fost invitat la Delle Grazie. Voia să citească fragmente din *Robespierre* în faţa câtorva personalităţi, printre care Schröer cu soţia sa, precum şi o prietenă a lor. Am ascultat cu toţii scene de un înalt elan

poetic, dar de un profund pesimism şi cu o notă naturalistă: viaţa zugrăvită în aspectele ei cele mai zguduitoare. Mari figuri umane înşelate lăuntric de destin s-au ridicat şi s-au prăbuşit cu un tragism impresionant. Aceasta era impresia mea. Schröer şi-a manifestat, însă, nemulţumirea. După el, arta nu are voie să coboare în asemenea abisuri ale „oribilului". Doamnele au plecat. Aveau un fel de crampe. Eu n-am putut fi de acord cu Schröer. Căci îmi părea cu totul pătruns de convingerea că nu trebuie să devină niciodată poezie ceea ce este trăire groaznică în sufletul unui om, nici chiar când acest „groaznic" este trăit în mod sincer. După foarte puţin timp a apărut o poezie de Marie Eugenie delle Grazie, în care natura era slăvită ca forţă supremă, dar o forţă care-şi bate joc de idealuri, acestea fiind aduse de ea la viaţă numai pentru a-l înşela pe om, arucându-l din nou în neant, de îndată ce a reuşit să-l amăgească.

În legătură cu această poezie am scris un articol [Nota 59] – „Natura şi idealurile noastre" – pe care nu l-am dat publicităţii, ci doar l-am imprimat într-un număr mic de exemplare. Am vorbit în el despre îndreptăţirea aparentă pe care o are concepţia poetei. Am spus că o concepţie ce nu închide ochii în faţa forţelor adverse care se opun, în natură, idealurilor umane, pentru mine e mai presus decât un „optimism plat", incapabil să vadă abisurile existenţei. Dar am vorbit şi despre faptul că *fiinţa lăuntrică liberă* a omului creează din sine ceea ce dă sens şi conţinut vieţii, şi că această fiinţă nu s-ar putea dezvolta plenar dacă i-ar veni din afară, printr-o natură dătătoare de fericire, ceea ce trebuie să se nască din interior.

Acest articol mi-a pricinuit o mare durere. Când Schröer l-a primit, mi-a scris că, dacă gândesc în felul acesta despre pesimism, înseamnă că nu ne-am înţeles niciodată unul pe celălalt; şi că cine vorbeşte despre natură

aşa cum o făceam eu în acest articol, se dovedeşte incapabil să ia cu adevărat în serios cuvintele lui Goethe: „Cunoaşte-te şi trăieşte în pace cu lumea” [Nota 60].

Am fost atins în adâncul sufletului când am citit aceste rânduri, scrise de omul de care mă simţeam legat cu cel mai puternic devotament. Schröer putea fi cuprins de indignarea cea mai pătimaşă când cineva păcătuia împotriva armoniei care acţionează ca frumuseţe în artă. S-a depărtat, deci, de poetă, când a constatat ceea ce, după părerea lui, era un păcat. Iar admiraţia pe care am avut-o în continuare pentru Marie Eugenie delle Grazie, a intrepretat-o ca o dezicere de el şi, totodată, de Goethe. El nu vedea în articolul meu ce spuneam despre *spiritul uman* care învinge piedicile naturii prin propria-i forţă interioară; îl rănea ce spusesem despre lumea exterioară naturală, că ea nu poate fi făuritoarea adevăratei mulţumiri lăuntrice a omului. Eu voiam să arăt inconsistenţa pesimismului, cu toate că, între anumite limite, el era îndreptăţit; în orice înclinare spre pesimism Schröer vedea ceea ce el numea „zgura spiritelor arse”.

În casa lui Marie Eugenie delle Grazie am petrecut ceasuri frumoase din viaţa mea. În fiecare sâmbătă seara primea vizite. Se întâlneau acolo personalităţi de multe orientări spirituale. Punctul central îl constituia poeta. Citea din poemele ei; vorbea în spiritul concepţiei ei despre lume, rostind cuvintele în mod energic, expresiv; încerca să pună în lumină viaţa umană cu ideile acestei concepţii. Nu era lumină solară. De fapt, era întotdeauna o lumină palidă de lună. Cer cu nori ameninţători. Dar din locuinţele oamenilor se ridicau în întuneric flăcări, ca purtătoare ale

pasiunilor şi iluziilor în care se consumă oamenii. Totul era, însă, uman, zguduitor, întotdeauna captivant; amărăciunea era aureolată de farmecul nobil al unei personalităţi profund spiritualizate.

Alături de Marie Eugenie delle Grazie, apărea Laurenz Müllner [Nota 61], preot catolic, profesorul poetei şi mai târziu prietenul ei nobil, care avea grijă de ea. Era, pe atunci, profesor de filosofie creştină la facultatea de teologie a universităţii. Nu numai chipul, ci întreaga înfăţişare purtau amprenta unei evoluţii spirituale desfăşurate sub semnul ascezei sufleteşti. Un sceptic în filosofie, temeinic instruit în toate problemele de filosofie, artă, literatură. Scria pentru ziarul clerical-catolic „Vaterland" nişte articole incitante, pe teme de literatură şi artă. Concepţia despre lume şi viaţă a poetei putea fi mereu auzită şi din gura lui.

Pe amândoi îi unea o puternică aversiune faţă de Goethe. Interesul lor se îndrepta spre Shakespeare şi spre poezia modernă, născută din asprimea dureroasă a vieţii sau din rătăcirile naturii umane. Dostoievski se bucura de toată iubirea lor; pe Leopold von Sacher-Masoch îl priveau ca pe un scriitor strălucit care, nesperiindu-se de nici un adevăr, evocă cele mai respingătoare mizerii umane ce apar în smârcurile vieţii moderne drept preaomenesc ce trebuie nimicit. Aversiunea lui Laurenz Müllner faţă de Goethe avea coloritul teologului catolic. El lăuda monografia despre Goethe a lui Beaumgartner, care-l caracterizează pe Goethe drept adversarul tuturor valorilor spre care merită să năzuieşti. La Marie Eugenie delle Grazie se putea vedea un fel de antipatie personală foarte adâncă faţă de Goethe.

În jurul celor doi se adunau profesorii facultăţii de teologie, preoţi catolici de cea mai rafinată erudiţie. Cel mai captivant dintre aceştia era Wilhelm Neumann [Nota 62], călugăr din Ordinul Cistercienilor. Müllner îl stima pe drept pentru vasta sa cultură. Odată când, în absenţa lui Neumann, vorbeam cu admiraţie entuziastă despre orizonturile largi ale cunştinţelor sale, Müllner a exclamat:

„Da, profesorul Neumann cunoaşte întreaga lume şi trei sate pe deasupra". Mă alăturam cu plăcere acestui mare erudit când plecam din casa Mariei delle Grazie. Am avut numeroase convorbiri cu acest „ideal" de savant care era, totodată, un „fiu fidel al Bisericii sale". Aş vorbi în treacăt numai despre două dintre ele. Una a fost despre natura lui Christos. Îi expusesem concepţia mea despre faptul că Iisus din Nazareth îl primise în sine pe Christos printr-o influenţă extrapământească, şi că de la Misteriul de pe Golgotha, Christos trăieşte ca entitate spirituală în dezvoltarea omenirii. Această convorbire a rămas adânc întipărită în sufletul meu; ea mi-a revenit de nenumărate ori în amintire. Căci era pentru mine adânc semnificativă. Discutau, de fapt, trei persoane. Profesorul Neumann, eu şi un al treilea – invizibil: personificarea dogmei catolice, care se arăta ochiului spiritual străjuind ameninţător în spatele profesorului Neumann şi trăgându-l dojenitor de mânecă atunci când logica fină a eruditului cădea de acord cu mine mai mult de cât îi era îngăduit. Era ciudat să vezi cum, la el, premisa ajungea, în concluzie, să se transforme în contrariul ei. Am stat atunci faţă în faţă cu modul de viaţă catolic, personificat într-unul dintre cei mai buni reprezentanţi ai săi; prin el am învăţat să respect catolicismul, dar, totodată, şi să-l cunosc temeinic.

Altă dată am vorbit despre vieţile pământeşti repetate. Profesorul m-a ascultat, a vorbit despre literatura în care se găseşte câte ceva despre aceasta; adesea dădea uşor din cap, dar nu avea câtuşi de puţin intenţia de a se cufunda în conţinutul temei ce-i părea bizară. Şi totuşi, şi această convorbire a devenit importantă pentru mine. Stânjeneala cu care Neumann *simţea* părerile sale, neexprimate, faţă de spusele mele, mi s-a întipărit adânc în memorie.

Sâmbăta mai veneau istoricii Bisericii şi alţi teologi. În afară de ei apăreau, din când în când, filosoful Adolf Stöhr [Nota 63], Goswine von Berlepsch [Nota 64], o povestitoare foarte sensibilă, Emilie Mataja [Nota 65] (care, ca scriitor, purta pseudonimul Emil Marriot), poetul şi scriitorul Fritz Lemmermayer [Nota 66] şi compozitorul Stross [Nota 67]. Pe Fritz Lemmermayer, cu care am legat mai târziu o strânsă prietenie, l-am cunoscut într-o după-amiază la delle Grazie. Un om cu totul remarcabil. Vorbea despre tot ce-l interesa cu o demnitate interior cumpănită. Prin înfăţişarea sa semăna atât cu muzicianul Rubinstein, cât şi cu actorul Lewinsky. Nutrea aproape un cult pentru Hebbel. Avea despre artă şi viaţă nişte concepţii precise, născute dintr-o cunoaştere înţeleaptă a inimii, care erau fixate în el deosebit de bine. A scris un roman interesant, profund, *Alchimistul*, şi alte câteva lucrări frumoase şi profunde. Ştia să aducă în centrul atenţiei cele mai mărunte aspecte ale vieţii, arătându-le importanţa. Îmi amintesc că l-am vizitat o dată, împreună cu alţi prieteni, în odăiţa sa dragă de pe o străduţă mărginaşă a Vienei. Îşi pregătise singur masa: două ouă moi pe un primus şi pâine. În timp ce apa clocotea ca să fiarbă şi pentru noi câteva ouă, el spuse cu emfază: „Vor fi delicioase”. Voi mai vorbi despre el într-o perioadă mai târzie a vieţii mele.

Alfred Stross, compozitorul, era un om genial, dar profund pesimist. Când, la delle Grazie, se aşeza la pian şi-şi cânta studiile, aveai sentimentul că muzica lui Anton Bruckner se volatilizează în sunete care vor să zboare afară din existenţa pământească. Stross era puţin înţeles; Fritz Lemmermayer îl iubea nespus de mult.

Amândoi erau foarte buni prieteni cu Robert Hamerling. Datorită lor am avut mai târziu un scurt schimb de scrisori cu Hamerling, despre care voi mai vorbi. Stross s-a sfârşit după o boală grea, în întunecare mintală.

Şi sculptorul Hans Brandstetter [Nota 68] venea pe la delle Grazie. Dar, pe deasupra întregii societăţi de acolo plana adesea, în mod minunat şi invocat imnic, istoricul-teolog Werner [Nota 69]. Delle Grazie îl iubea peste măsură. În timpul vizitelor mele de sâmbătă seara el nu a apărut niciodată în persoană. Dar admiratoarea lui ne descria imaginea biografului lui Toma d'Aquino din mereu alte puncte de vedere, imaginea savantului bun, iubitor, rămas naiv până la cea mai înaintată vârstă. Aveai în faţa ta un om atât de altruist, atât de dăruit celor despre care vorbea ca istoric, atât de exact, încât îţi spuneai: o, de-ar exista mai mulţi asemenea istorici!

Asupra acestor întâlniri de sâmbăta plana o adevărată vrajă. Când se întuneca, sus ardea lampa cu abajur roşu, şi noi stăteam într-un spaţiu de lumină care dădea întregii societăţi un aer de sărbătoare. După ce oaspeţii mai puţin apropiaţi plecau, delle Grazie devenea extrem de vorbăreaţă şi puteai auzi câte un cuvânt care părea un suspin în amintirea unor zile de grele încercări ale destinului. Dar puteai auzi şi un umor autentic legat de absurdităţile vieţii, exclamaţii consternate legate de corupţia presei şi alte feluri de corupţie. Müllner îşi mai arunca între ele remarcile sarcastice, adesea înţepătoare referitoare la tot felul de lucruri din filosofie, artă etc.

Casa Mariei delle Grazie era un loc în care pesimismul se revela cu forţă de viaţă nemijlocită, un lăcaş al anti-goetheanismului. Atunci când vorbeam despre Goethe, eram ascultat întotdeauna; dar Laurenz Müllner era de părere că îi atribuiam lucruri care n-aveau prea mult de-a face cu ministrul real al marelui duce Karl August. Cu toate acestea, fiecărei vizite în casa aceasta – şi stima că eram primit cu plăcere – îi datorez nespus de mult; acolo mă simţeam într-o atmosferă spirituală care-mi făcea cu adevărat bine. Pentru aceasta nu-mi era necesar acordul de

idei; îmi era necesar un omenesc năzuitor, receptiv la spiritual.

Eram prins între această casă, în care veneam cu atâta plăcere, şi învăţătorul şi prietenul meu părintesc, Karl Julius Schröer, care, după prima vizită, n-a mai apărut niciodată la delle Grazie.

Viaţa mea sufletească era cu adevărat sfâşiată, din cauză că eram legat şi de unul şi de celălalt printr-o iubire sinceră şi prin veneraţie.

Dar tocmai în această perioadă s-au maturizat primele idei din ***Filosofia libertăţii*** [Nota 70], apărută mai târziu. În scrisoarea mai sus-menţionată pe care i-o trimisesem lui delle Grazie despre „Natura şi idealurile noastre" este cuprins, în următoarele fraze, germenele acestei cărţi: „Idealurile noastre nu mai sunt îndeajuns de plate pentru a fi satisfăcute de realitatea adesea atât de searbădă, atât de goală. Cu toate acestea nu pot crede că nu există posibilitatea de a ne ridica din adâncul pesimism ce decurge din această cunoaştere. Când privesc lumea din interiorul nostru, când mă apropii de fiinţa lumii noastre ideale, văd această ridicare. Ea este o lume rotunjită în sine, perfectă în sine, care nu poate câştiga şi nu poate pierde nimic prin perisabilitatea lucrurilor exterioare. Oare idealurile noastre dacă sunt cu adevărat nişte individualităţi vii, nu sunt ele nişte entităţi în sine, independente de favoarea sau lipsa de favoare, de bunăvoinţa naturii? Chiar dacă petalele frumosului trandafir sunt smulse de rafalele unui vânt nemilos, el şi-a împlinit menirea, căci a bucurat o sută de ochi omeneşti; natura ucigaşă poate va distruge mâine tot cerul înstelat: de-a lungul mileniilor oamenii şi-au înălţat privirea plină de veneraţie spre el, şi aceasta e de-ajuns. Nu durata, ci fiinţa interioară a lucrurilor le face desăvârşite. Idealurile spiritului nostru constituie o lume în sine, care trebuie să

trăiască numai prin ea însăşi şi nu poate dobândi nimic prin contribuţia unei naturi mărinimoase. Ce creatură jalnică ar fi omul, dacă n-ar putea dobândi mulţumire *în interiorul* propriei lumi ideale, şi ar avea nevoie întâi de concursul naturii? Unde ar rămâne libertatea divină dacă natura ar avea grijă de noi ducându-ne de mână, ca pe nişte copii mici? Nu, ea trebuie să ne *refuze* totul, pentru ca, atunci când dobândim fericirea, aceasta să fie produsul Sinei noastre libere. Fie ca natura să distrugă în fiecare zi ceea ce noi creăm, pentru ca noi să ne putem bucura iar, în fiecare zi, de activitatea noastră creatoare! Noi nu *vrem să datorăm nimic* naturii, ci *totul nouă* înşine!

Această libertate – s-ar putea spune – e doar un vis! În timp ce ne credem liberi, noi ne supunem necesităţii de fier a naturii. Cele mai nobile gânduri pe care le nutrim sunt numai produsul naturii oarbe ce domneşte în noi. O, ar trebui să recunoaştem, în sfârşit, că o fiinţă care se cunoaşte pe sine *nu poate* fi neliberă... Vedem domnind asupra lucrurilor urzeala legilor, şi aceasta determină *necesitatea*. În cunoaşterea noastră noi avem puterea de a desprinde din obiectele naturii legitatea lor, şi să fim totuşi sclavii fără voie ai acestor legi?"

Mi-am expus aceste gânduri nu din spirit de contradicţie, ci pentru că simţeam nevoia de a spune ceea ce ştiam prin perceperea lumii spirituale, în faţa concepţiei pe care trebuia să o văd ca pol opus concepţiei mele, dar pe care o veneram nespus, pentru adânca ei autenticitate sufletească.

În aceeaşi perioadă în care am primit, în casa Mariei delle Grazie, atâtea impulsuri, am intrat şi în cercul unor tineri poeţi austrieci. Ei se întâlneau în fiecare săptămână pentru a discuta în mod liber şi pentru a-şi comunica unii altora ceea ce crease fiecare. Se întâlneau aici cele mai diferite caractere. Erau prezente toate concepţiile despre

viaţă şi toate stările sufleteşti, de la cel ce descrie viaţa într-un mod optimist, naiv, până la cel mai sumbru pesimist. Sufletul acestui cerc era Fritz Lemmermayer. Aici trăia ceva din asaltul împotriva „celor vechi" în viaţa spirituală a vremii, dezlănţuit „afară", în Imperiul German, de fraţii Hart, de Karl Henckel şi de alţii. Dar totul era scăldat în „drăgălăşenia" austriacă. Se vorbea mult despre faptul că a venit vremea ca pe toate tărâmurile să se audă sunete noi ale vieţii; dar acest lucru era făcut cu teama de radicalism proprie austriacului.

În acest cerc unul dintre cei mai tineri era Joseph Kitir [Nota 71]. El căuta să creeze un fel de poezie, pornind de la Martin Greif. El nu voia să exprime sentimente obiective; voia să redea un proces, o situaţie în mod „obiectiv", dar ca şi cum acestea n-ar fi observate de simţuri, ci de sentimente. Nu voia să spună că e încântat, ci să descrie încântarea în aşa fel încât ea să apară în cititor sau în ascultător fără ca poetul s-o fi exprimat-o. În această privinţă Kitir a creat lucruri cu adevărat frumoase. Era o natură naivă. Un timp s-a apropiat de mine mai mult.

În acest cerc am auzit vorbindu-se cu mare entuziasm despre un poet german-austriac şi am şi cunoscut câteva din poeziile sale.

Ele m-au impresionat puternic. Şi acum doream să-l cunosc. L-am întrebat pe Fritz Lemmemayer, care-l cunoştea bine, şi pe alţi câţiva dacă nu s-ar putea să-l invităm pe acest poet la întrunirile noastre. Dar mi s-a spus că n-ar putea fi adus nici cu patru cai la trăsură.

E un om singuratic şi nu-i place viaţa de societate. Dar eu voiam neapărat să-l cunosc. Aşa că, într-o seară, tot grupul nostru s-a pus în mişcare, înspre locul unde „ştiutorii" îl puteau găsi. Era un birt mic, într-o stradă paralelă cu strada Kärtner. Era aşezat într-un colţ, cu un pahar de vin roşu deloc mic în faţă. Stătea de parcă ar fi

stat acolo dintotdeauna şi avea de gând să rămână pentru totdeauna. Un domn deja în vârstă, cu nişte ochi strălucind tinereşte, şi cu un chip care dezvăluia, în liniile sale foarte fine, foarte expresive, un poet şi un idealist. La început nu ne-a văzut. Căci prin capul său nobil modelat trecea în mod vădit o poezie pe cale de a se naşte. Fritz Lemmermayer a trebuit să-l apuce de braţ; atunci şi-a întors faţa spre noi şi ne-a privit. Îl deranjasem. Privirea sa consternată nu ne-a putut ascunde acest lucru: dar ni l-a arătat în modul cel mai drăguţ cu putinţă. Ne-am aşezat în jurul său. În încăperea strâmtă nu erau scaune pentru toţi. Era remarcabil faptul că după foarte puţin timp, omul zugrăvit drept „singuratic" s-a dovedit a fi foarte vorbăreţ şi spiritual. Simţeam cu toţii, prin ceea ce se petrecea între suflete în cadrul discuţiei, că nu puteam rămâne în atmosfera înăbuşitoare a acestei odăiţe strâmte. Şi n-a fost nevoie de multă osteneală ca să-l luăm pe „singuratic" cu noi într-un alt „local". Cu excepţia lui şi a unui cunoscut de-al lui care venea de mult timp în cercul nostru, noi, toţi ceilalţi, eram tineri; dar în curând s-a dovedit că niciodată nu fusesem la fel de tineri ca în seara aceasta, când bătrânul domn se afla printre noi, căci el era, de fapt, cel mai tânăr.

Am fost cuprins până în adâncul sufletului de farmecul acestei personalităţi. Îmi era clar, fără discuţie, că el crease lucruri mult mai însemnate decât ceea ce dăduse tiparului, şi odată l-am întrebat fără sfială dacă este aşa. Mi-a răspuns aproape timid: „Da, mai am acasă unele lucruri cosmice". Şi eu l-am putut determina să promită că le va aduce cu el data viitoare, când ne vom mai întâlni.

Aşa l-am cunoscut pe Fercher von Steinwand [Nota 72]. Un poet plin de miez, plin de idei, idealist în simţire, din ţinutul Kärnten. Era copil de oameni săraci şi îşi petrecuse tinereţea în lipsuri mari. Cunoscutul anatom Hyrtl ajunsese să-l preţuiască şi-i crease posibilitatea unei

existenţe trăite numai în poezie, în gândirea şi simţirea sa. Mult timp lumea n-a ştiut aproape nimic despre el. De la apariţia primei sale creaţii, *Contesa Seelanbrand*, Robert Hamerling i-a dat o înaltă apreciere.

Acum nu mai trebuia să-l aducem pe „singuratic". Venea cu regularitate la serile noastre. M-am bucurat mult când la una dintre ele, şi-a adus „lucrurile cosmice". Erau „Corul impulsurilor primordiale" şi „Corul viselor primordiale", creaţii în care, în ritmuri pline de elan, trăiau nişte sentimente ce păreau să se apropie de forţele creatoare ale lumii. Trăiau, în esenţă, idei ce sunau minunat, care acţionau ca imagini ale forţelor cosmice embrionare. Faptul că l-am cunoscut pe Fercher von Steinwand a fost, după câte cred, unul dintre cele mai importante evenimente din anii tinereţii mele. Căci personalitatea sa acţiona ca aceea a unui înţelept, care-şi revelează înţelepciunea într-o poezie autentică.

Mă luptasem cu enigma vieţilor pământeşti repetate ale omului. Aveam în această privinţă, unele percepţii spirituale, atunci când mă apropiam de nişte oameni care, în modul lor de viaţă, în amprenta personalităţii lor, revelau cu uşurinţă urmele unei realităţi fiinţiale care nu putea fi găsită în ceea ce moşteniseră prin naştere şi trăiseră după aceea. În mimica lui Fercher, în fiecare gest al lui, mi se arăta o entitate sufletească ce putea să se fi format numai la începutul evoluţiei creştine, când în ea mai acţionau încă ecourile păgânismului grecesc. Nu ajungi să ai asemenea percepţii doar reflectând la manifestările imediat frapante ale unei personalităţi; simţi că ele sunt determinate de acele trăsături ale individualităţii, care, aparent, însoţesc asemenea manifestări, dar care în realitate, le adâncesc la nesfârşit, intrând în intuiţie. Nu le avem nici căutându-le în timp ce suntem împreună cu personalitatea respectivă, ci de-abia când impresia

puternică acţionează ca ecou şi devine ca o amintire vie, în care ceea ce este esenţial în viaţa exterioară se stinge, şi ceea ce, de obicei, e considerat „neesenţial" începe să ne vorbească limpede. Cel care „observă" oamenii, pentru a dezlega enigma vieţii lor pământeşti trecute, sigur nu-şi atinge scopul. Trebuie să simţim o asemenea observaţie ca o jignire pe care o aducem celor pe care-i observăm; abia atunci putem spera ca, printr-un fel de voie a destinului ce vine de la lumea spirituală, nişte lucruri din trecutul îndepărtat al omului să se dezvăluie în cele prezente.

Tocmai în perioada pe care am descris-o aici am ajuns să am percepţia clară a vieţilor pământeşti repetate ale omului. Ce-i drept, nici înainte nu eram departe de ele; dar din trăsăturile imprecise nu se rotunjeau nişte contururi clare. N-am formulat teorii despre asemenea lucruri în propriile mele gânduri; le primeam cu intelectul din cărţi sau din alte comunicări, ca pe ceva evident, dar nu teoretizam eu însumi asupra lor. Şi am putut avea discuţia amintită mai înainte, cu profesorul Neumann, fiindcă eram conştient că aveam percepţii reale în acest domeniu. Nu e, firește, nimic de criticat la oamenii care ajung la convingerea vieţilor pământeşti repetate şi a celorlalte cunoştinţe care se pot dobândi numai pe cale suprasensibilă; căci şi minţii umane sănătoase şi imparţiale îi e accesibilă înţelegerea deplină în această privinţă, chiar dacă omul nu a ajuns să aibă percepţii spirituale. Doar că drumul teoretizării în acest domeniu nu era drumul *meu*.

În perioada în care în mine se formau din ce în ce mai mult nişte percepţii concrete ale vieţilor pământeşti repetate, am cunoscut mişcarea teosofică întemeiată de H. P. Blavatsky [Nota 73]. Printr-un prieten căruia i-am vorbit despre aceste lucruri, mi-a ajuns în mâini *Budismul esoteric* al lui Sinnett. Această carte, prima din cadrul mişcării teosofice pe care am citit-o, nu mi-a făcut nicio impresie.

M-am bucurat că nu citisem această carte înainte de a avea percepţii izvorâte din propria mea viaţă sufletească. Căci conţinutul său îmi era dezagreabil; şi antipatia faţă de acest mod de a prezenta suprasensibilul m-ar fi împiedicat să păşesc mai departe pe drumul ce-mi fusese menit.

VIII. REFLECŢII ASUPRA ARTEI ŞI ESTETICI

În această perioadă – prin 1888 – viaţa mea sufletească mă împingea, pe de o parte, la o mare concentrare spirituală; pe de altă parte, viaţa m-a pus în mijlocul unor relaţii sociale extinse. Introducerea amănunţită pe care trebuia s-o scriu la volumul al doilea din lucrările de ştiinţele naturii ale lui Goethe [Nota 74], de a căror editare mă îngrijeam, a făcut ca în sufletul meu să apară necesitatea de a-mi exprima concepţia despre lumea spirituală sub forma unei expuneri clare. Acest lucru cerea o detaşare interioară de tot ceea ce mă lega de viaţa exterioară. Datorez mult faptului că am fost în stare de această detaşare. Pe atunci puteam sta într-o cafenea, având în jurul meu cea mai mare agitaţie şi zgomotele cele mai felurite şi să fiu, totuşi, absolut liniştit în interior, cu gândurile îndreptate numai spre ceea ce trebuia să scriu drept concept, care a devenit apoi introducerea amintită. Aveam astfel o viaţă interioară fără absolut nici o legătură cu viaţa exterioară, în care, totuşi, interesele mele erau foarte strâns împletite.

Era tocmai vremea în care, în Austria aceste interese erau nevoite să se ocupe de fenomenele de criză ce se făceau simţite în viaţa politică. Unele personalităţi cu care întreţineam relaţii mai strânse îşi dăruiau toate forţele rezolvării problemei naţionale, care se punea cu acuitate în Austria. Alţii se ocupau de problemele sociale. Mai erau şi

unii care se străduiau să aducă un suflu înnoitor în viaţa artistică.

Când trăiam cu sufletul meu în lumea spirituală, eu aveam adeseori sentimentul că toate aceste încercări aveau să rămână sterile, pentru că ele se fereau să se apropie de forţele spirituale ale vieţii. Ori mie mi se părea că în acel moment era necesar, în primul rând ca oamenii să se gândească la aceste forţe spirituale. Dar, în acea viaţă spirituală în mijlocul căreia trăiam n-am putut găsi conştienţa clară a acestui lucru.

Pe atunci apăruse epopeea satirică *Homunculus* a lui Robert Hamerling [Nota 75]. În această epopee, el punea în faţa epocii o oglindă în care vedeai reflectate în imagini intenţionat caricaturale materialismul ei, interesele ei îndreptate spre aspectele exterioare ale vieţii. Omul care nu mai poate trăi decât gândind şi acţionând în mod mecanicist-materialist face un pact cu femeia, a cărei esenţă se află într-o lume fantastică, nu într-una reală. Hamerling voia să surprindă cele două aspecte ale decăderii civilizaţiei. Pe de o parte, el vedea tendinţa, lipsită de lumina spiritului, de a gândi lumea ca pe un mecanism şi de a modela viaţa conform legilor mecanice; pe de altă parte, reprezentările fantastice, lipsite de căldura sufletului, care nu caută deloc să stabilească o legătură reală între aparenta viaţă spirituală şi realitate.

Caracterul grotesc al imaginilor în care Hamerling înfăţişa toate acestea, i-au îndepărtat de el pe mulţi dintre aceia care-l admirau mai înainte, pentru celelalte opere ale sale. Şi în casa delle Grazie, în care înainte Hamerling era admirat fără rezerve, toată lumea a devenit rezervată după ce apăru această epopee.

Dar mie *Homunculus* mi-a lăsat o impresie profundă. El arată, aşa îmi părea, forţele care acţionează asupra civilizaţiei moderne întunecând spiritul. Am găsit acolo un

avertisment foarte serios adresat epocii sale. Dar mi-a fost şi mie greu să iau o atitudine faţă de Hamerling. Iar apariţia lucrării Homunculus a făcut să se înmulţească frământările din sufletul meu. În Hamerling vedeam o personalitate care, pentru mine, era ea însăşi o expresie deosebit de pregnantă a epocii. M-am întors cu gândul la vremea în care Goethe şi cei care lucrau alături de el înălţaseră idealismul pe o culme demnă de adevărata esenţă a omului. Mi-am dat seama că trebuie să se pătrundă în lumea spirituală reală tocmai prin această poartă a idealismului. Idealismul îmi apăruse ca o umbră splendidă pe care nu lumea senzorială, ci cea spirituală o proiectează în sufletul omului şi care reprezintă un îndemn de a ajunge, pornind de la această umbră, la lumea care a proiectat-o.

Îl iubeam pe Hamerling, care zugrăvise umbra idealistă în imagini atât de puternice. Dar mă nemulţumea adânc faptul că el se oprea în acest punct, faptul că privirea lui era îndreptată mai puţin spre viitor, spre necesitatea afirmării unei noi forme a lumii spirituale reale, cât spre trecut, spre umbra unei spiritualităţi denaturate de materialism. Totuşi, *Homunculus* îmi plăcea. Chiar dacă nu arăta pe ce cale se poate pătrunde în lumea spirituală, el arăta, totuşi, unde ajungi dacă vrei să te mişti excluisv într-o lume nespirituală.

Mă ocupam de *Homunculus* într-o perioadă în care cugetam la natura creaţiei artistice şi a frumosului. Sentimentele care au trăit în sufletul meu în acea vreme şi-au găsit expresia în mica scriere *Goethe ca părinte al unei noi estetici* [Nota 76], redarea în scris a unei conferinţe pe care o ţinusem în cadrul Societăţii „Goethe" din Viena. Voiam să aflu din ce cauze idealismul unei filosofii atât de curajoase, care-şi spusese cuvântul într-un mod atât de convingător prin Fichte şi Hegel, nu putuse, totuşi, să ajungă până la spiritul viu. Una dintre căile pe care căutam

să aflu aceste cauze era aceea de a reflecta la erorile filosofiei pur idealiste pe tărâmul esteticii. Hegel şi cei care gândeau ca el credeau că găsesc conţinutul artei în apariţia „ideii" sub formă materială. Când „ideea" apare în materialismul senzorial, ea ni se prezintă drept frumos. Aceasta era părerea lor. Dar epoca de după acest idealism nu mai voia să recunoască realitatea „ideii". Pentru că în concepţia idealistă despre idee, aşa cum trăia ea în conştienţa idealiştilor, cu trimiterea spre o lume spirituală, ea nu s-a putut impune celor de după ei drept ceva care are o existenţă reală. Şi astfel a luat naştere estetica „realistă", care, la opera de artă, nu vede apariţia ideii în imagine senzorială, ci se ocupă numai de imaginea senzorială, care, izvorând din necesităţile naturii omeneşti, ia în opera de artă o formă ireală.

Eu consideram că esenţial într-o operă de artă este ceea ce se înfăţişează simţurilor. Dar mie mi se revela faptul că drumul pe care merge artistul adevărat atunci când creează conduce spre spiritul real. El porneşte de la ceea ce poate fi perceput prin simţuri; îi dă, însă, o altă înfăţişare. Transformând materialul senzorial, el nu se lasă condus de un impuls pur subiectiv, ci caută să dea acestui material senzorial o formă care să-l arate ca şi cum spiritul însuşi ar sta în faţa ochilor. Frumosul nu este, îmi spuneam eu, apariţia ideii în forma senzorială, ci redarea a ceva senzorial în forma spiritului. Eu vedeam, deci, în existenţa artei o transpunere a lumii spiritului în cea senzorială. Artistul adevărat recunoaşte, mai mult sau mai puţin inconştient, existenţa spiritului. Şi nu este nevoie – aşa-mi spuneam pe atunci, de atâtea şi atâtea ori – decât ca acele forţe sufleteşti din artist care lucrează asupra materialului senzorial să fie transformate în facultatea de a percepe într-un mod pur spiritual, liber de senzorial, pentru ca el să ajungă la cunoaşterea lumii spirituale.

Pe atunci cunoaşterea adevărată, apariţia spiritualului în fenomenul artistic şi voinţa morală a omului mi se înfăţişau ca o unitate. Vedeam în personalitatea umană un punct central în care aceasta este legată în mod nemijlocit de esenţa cea mai originară a lumii. Din acest punct central izvorăşte voinţa. Şi dacă în acest punct central este activă lumina limpede a spiritului, voinţa devine liberă. Atunci omul acţionează în acord cu spiritualitatea lumii, care nu creează din necesitate, ci numai realizându-şi propria esenţă. În acest punct central al omului se nasc ţeluri care nu izvorăsc din nişte imbolduri nebuloase, ci din „intuiţii morale", din intuiţii care sunt în sine tot aşa de transparente. Eu voiam să găsesc prin perceperea voinţei libere spiritul prin care omul ca individualitate este în lume. Prin perceperea bazată pe simţire a frumosului adevărat voiam să văd spiritul care lucrează prin om, când el desfăşoară o activitate în materia senzorială în aşa fel încât nu-şi manifestă propria fiinţă doar în mod spiritual, drept faptă liberă, ci în aşa fel încât fiinţa sa spirituală se revarsă în lume, care, ce-i drept, este făcută din spirit, dar nu-l revelează pe acesta în mod nemijlocit. Prin perceperea a ceea ce este adevărat voiam să *trăiesc spiritul* care se revelează în esenţa lui veritabilă, al cărui reflex spiritual este fapta morală şi către care tinde creaţia aratistică, atunci când plăsmuieşte o formă senzorială.

În sufletul meu se contura o „Filosofie a libertăţii", o concepţie despre lumea senzorială însetată de spirit, care năzuieşte spre el prin mijlocirea frumosului, o percepere spirituală a lumii vii a adevărului.

Tot în anul 1888 am fost introdus în casa pastorului evanghelic din Viena, Alfred Formey [Nota 77]. Acolo se aduna o dată pe săptămână un cerc de artişti şi literaţi. Alfred Formey însuşi îşi făcuse apariţia în public în calitate

de poet. Din inimă de prieten, Fritz Lemmermayer îl caracteriza astfel: „O inimă caldă, simţind intim natura, exaltat, aproape extatic în credinţa în Dumnezeu şi în fericirea divină – aşa creează Alfred Formey în acorduri delicate, vijelioase. E ca şi cum paşii săi n-ar atinge pământul, ca şi cum ar visa şi ar pluti sus printre nori". Ca om, Alfred Formey era tot aşa. Simţeai că parcă ai fi ridicat de pe Pământ atunci când intrai în această casă de pastor şi când, la început, erau acolo numai stăpânul şi stăpâna casei. Pastorul era evlavios cum numai copiii pot fi; dar în sufletul său cald evlavia se transforma în modul cel mai firesc cu putinţă în dispoziţie lirică. Te simţeai de îndată scăldat într-o atmosferă de cordialitate atunci când Formey rostea fie şi numai câteva cuvinte. Soţia lui renunţase la scenă de dragul casei parohiale. Nimeni n-ar fi putut-o recunoaşte pe fosta actriţă în amabila soţie de pastor care-şi primea oaspeţii cu o graţie fermecătoare. Pe pastor îl îngrijea aproape ca o mamă; şi fiecare cuvânt pe care i-l adresa respira această grijă maternă. La amândoi exista un contrast încântător între delicateţea sufletului şi statura deosebit de mare. În atmosfera îndepărtată de lume a acestei case parohiale oaspeţii aduceau acum „lume", de pe toate meridianele spirituale. Aici venea din când în când văduva lui Friedrich Hebbel. Apariţia ei era întotdeauna o adevărată sărbătoare. La o vârstă înaintată ea mai poseda încă o artă a declamaţiei care-ţi umplea sufletul de un farmec indescriptibil şi îţi cucerea cu totul simţul artistic. Iar când Christina Hebbel [Nota 78] povestea, întreaga încăpere era străbătută de căldură sufletească. Cu ocazia acestor seri la Formey am cunoscut-o şi pe actriţa Willborn [Nota 79]. O personalitate interesantă, cu o voce strălucit înzestrată pentru declamaţie. Puteai s-o asculţi de nenumărate ori, cu o bucurie mereu nouă, recitând *Cei trei ţigani* de Lenau. În curând cercul care se formase în jurul

lui Formey a început să se întâlnească şi la doamna Willborn. Dar ce mult se deosebea atmosfera de aici de cea din casa lui Formey! Aceiaşi oameni care în casa pastorului rămâneau serioşi îşi arătau aici dragostea faţă de lume şi viaţă, nevoia de a râde, atunci când „poetul popular vienez" Friedrich Schlögl [Nota 80] îşi citea snoavele. De exemplu, atunci când în Viena fusese introdusă, într-un cerc restrâns, practica incinerării, el scrisese un „foileton". Acolo el povestea cum un om care-şi iubea nevasta cam prea „vârtos" îi striga acesteia de fiecare dată când nu-i convenea ceva: „Bătrânico, o să te incinerez!" În legătură cu astfel de lucruri în casa lui Formey se făceau observaţii ce se constituiau într-un fel de capitole de istorie a culturii Vienei; în casa doamnei Willborn, aceleaşi lucruri ne făceau să râdem de se zgâlţâiau scaunele. În casa Willborn, Formey arăta ca un om de lume; în casa lui Formey, doamna Willborn arăta ca o stareţă. Puteai face studii foarte aprofundate asupra metamorfozei oamenilor, până şi în expresia feţei.

În casa lui Formey venea şi Emilie Mataja, care-şi publica sub numele de Emil Marriot romanele ce făceau dovada unei pătrunzătoare puteri de observare a vieţii. O personalitate fascinantă, care dezvăluia în felul ei genial, sugestiv, adesea provocator, durităţile din existenţa omenească. O artistă care ştia să înfăţişeze viaţa acolo unde ea îşi amestecă enigmele în întâmplările de toate zilele, acolo unde ea trimite asupra unor oameni, distrugându-i, un destin tragic.

Aici puteau fi ascultate şi cele patru doamne care alcătuiau cvartetul feminin austriac Tschempas; aici Fritz Lemmermayer recita adesea, pe un ton melodramatic, poezia lui Hebbel *Băiatul de pe câmpie*, acompaniat de acordurile înflăcărate ale lui Alfred Stross la pian.

Iubeam această casă parohială în care puteai găsi atâta căldură. Tot ce se întâmpla aici, izvora din cel mai nobil umanism.

În aceeaşi perioadă am fost nevoit să mă ocup intens de problemele oficiale ale Austriei. Fiindcă în anul 1888 mi s-a încredinţat, pentru scurt timp, funcţia de redactor-şef la „Deutschen Wochenschrift" [Nota 81]. Aceasta fusese întemeiată de istoricul Heinrich Friedjung. Scurta mea activitate la redacţia ei s-a desfăşurat în perioada în care divergenţele naţionale din sânul statului austriac se ascuţiseră la culme. Nu mi-a fost uşor să scriu în fiecare săptămână câte un articol referitor la evenimentele politice. Fiindcă, în fond, eram cât se poate de străin de orice concepţie de viaţă limitată la interesele unui partid. Pe mine mă interesa evoluţia culturii pe fondul general al progresului omenirii. Iar punctul meu de vedere adoptat aici trebuia să-l tratez în aşa fel, încât, respectându-l pe deplin, articolele mele să nu pară scrise, totuşi, de un „idealist rupt de lume". Acestui fapt i se mai adăuga convingerea mea că mai ales „reforma învăţământului", introdusă pe atunci în Austria de către ministrul Gautsch, aducea mari prejudicii intereselor culturii. Observaţiile mele i-au părut odată suspecte chiar şi lui Schröer, care avea multă simpatie pentru expunerile partinice. Aducând laude măsurilor realiste luate încă prin 1850 de ministrul catolic-clerical Leo Thun pentru reorganizarea gimnaziilor, eu respingeam, de fapt, măsurile nepedagogice ale lui Gautsch. Când Schröer a citit acest articol, el a spus: „Oare vreţi să avem iar în Austria o politică clericală a învăţământului?"

Totuşi, pentru mine această scurtă activitate gazetărească a fost de mare importanţă. Ea m-a ajutat să cunosc stilul în care erau tratate pe atunci în Austria problemele politice. Acest stil îmi era profund antipatic.

Am încercat să introduc şi în discuţiile pe marginea acestor probleme ceva care să aducă suflul marilor ţeluri spirituale şi umanitare. Le simţeam absenţa în gazetăria vremii. Grija mea de fiecare zi a fost aceea de a introduce acest suflu în ceea ce se scria la redacţia noastră. Şi aceasta a fost cu adevărat o grijă, pentru că nu aveam forţa pe care mi-ar fi putut-o da o experienţă mai bogată în acest domeniu. Preluasem munca la redacţie cu totul nepregătit. Credeam că văd încotro trebuie să îşi îndrepte oamenii eforturile pe diferite tărâmuri de activitate; dar nu-mi era uşor să găsesc cuvintele care să aducă în mod clar aceste lucruri la cunoştinţa cititorilor ziarelor. Aşa că fiecare număr al gazetei mi-a cerut eforturi deosebite.

M-am simţit scăpat ca de o mare povară atunci când această activitate a luat sfârşit, datorită faptului că proprietarul de atunci al gazetei se angajase într-o dispută financiară cu fondatorul ei.

Totuşi, această activitate m-a ajutat să intru în relaţii destul de strânse cu unele personalităţi a căror activitate era orientată spre cele mai diferite ramuri ale vieţii politice. L-am cunoscut pe Viktor Adler [Nota 82], care era pe atunci conducătorul necontestat al socialiştilor din Austria. În omul uscăţiv, nepretenţios, se ascundea o voinţă energică. Când vorbea stând la masa de la cafenea aveam întotdeauna acest sentiment: conţinutul a ceea ce spunea era banal, lipsit de importanţă, dar aşa vorbeşte o voinţă pe care nimic nu o poate frânge. L-am cunoscut pe Pernerstorfer [Nota 83], cel care pe atunci se pregătea să treacă din Partidul Naţional German în cel socialist. O personalitate puternică, având cunoştinţe vaste. Un critic sever al racilelor vieţii publice. Pe atunci el scotea o gazetă lunară, „Deutsche Worte". Pentru mine ea era o lectură incitantă. În compania acestei personalităţi am mai întâlnit altele, care voiau să impună socialismul prin argumente

ştiinţifice sau prin activitatea de partid. Ei m-au determiant să mă ocup de Karl Marx, Friedrich Engels, Rodbertus şi de alţi oameni care scriau pe teme economice. N-am putut să mă apropii sufleteşte de toate acestea. Pe mine, personal, mă durea să aud spunându-se că forţele material-economice sunt purtătoarele propriu-zise ale progresului în istoria omenirii şi că spiritul este numai o suprastructură a acestei baze „cu adevărat reale". Eu ştiam din proprie experienţă că spiritul este real. Afirmaţiile teoreticienilor socialişti îmi arătau că ei închideau ochii în faţa adevăratei realităţi.

Îmi era clar că „problema socială" în sine are o importanţă nespus de mare. Dar îmi dădeam seama că tragedia epocii consta tocmai în faptul că de ea se ocupau nişte personalităţi dominate de materialismul civilizaţiei contemporane. Eu gândeam că tocmai această problemă nu putea fi pusă în mod just decât de o concepţie spiritualistă despre lume.

La 27 de ani eram, deci, plin de „întrebări" şi de „enigme" cu privire la viaţa exterioară a omenirii, în timp ce natura sufletului şi legătura lui cu lumea spirituală aşezau în faţa privirii mele interioare percepţia spirituală rotunjită în sine, în forme din ce în ce mai precise. La început puteam lucra spiritual doar pe baza acestei percepţii. Şi munca mea a luat din ce în ce mai mult direcţia care, câţiva ani mai târziu, m-a făcut să scriu ***Filosofia libertăţii***.

IX. MUTAREA LA WEIMAR, BERLIN ŞI MÜNCHEN

În această perioadă (1889) am făcut şi prima călătorie în Germania. Fusesem invitat să colaborez la editarea operelor complete ale lui Goethe, numită „Ediţia de la Weimar", de care se ocupa Arhiva Goethe, din însărcinarea arhiducesei Sophie de Saxonia. Cu câţiva ani mai înainte, Walther von Goethe, nepotul lui Goethe, murise lăsând ca moştenire arhiducesei manuscrisele lui Goethe. Aceasta întemeiase cu ele Arhiva Goethe şi, în colaborare cu mai mulţi cunoscători ai lui Goethe – în frunte cu Hermann Grimm, Gustav von Loeper şi Wilhelm Scherer – hotărâse să scoată o ediţie completă a operelor lui Goethe, în care aveau să fie cuprinse lucrările cunoscute ale lui Goethe, alături de cele încă nepublicate.

Ceea ce am publicat în legătură cu bibliografia goetheană a făcut să fiu invitat să pregătesc, în vederea acestei ediţii, o parte din lucrările de ştiinţele naturii ale lui Goethe. Şi am fost chemat la Weimar ca să mă orientez în lucrările ştiinţifice lăsate de Goethe şi să fac primii paşi în această muncă.

Cele câteva săptămâni petrecute în oraşul lui Goethe au fost pentru mine o adevărată sărbătoare. Ani întregi trăisem în gândurile lui Goethe; acum aveam prilejul să zăbovesc eu însumi în locurile unde luaseră naştere aceste gânduri. Am petrecut aceste săptămâni sub impresia înălţătoare a acestui sentiment.

Îmi era îngăduit acum să stau zi de zi în faţa hârtiilor pe care se aflau adăugiri la ceea ce prelucrasem mai înainte pentru ediţia Goethe din seria „Literatura naţională" a lui Kürschner.

Lucrând la această ediţie, în sufletul meu s-a conturat o imagine a concepţiei lui Goethe despre lume. Acum problema era să-mi dau seama dacă această imagine poate să rămână în picioare, avându-se în vedere faptul că în moştenirea lui Goethe se găseau unele lucruri referitoare la ştiinţele naturii rămase nepublicate. M-am adâncit cu multă încredere în această parte a moştenirii lui Goethe.

Curând am crezut că-mi dau seama de faptul că lucrările încă nepublicate aduc o contribuţie importantă la pătrunderea exactă a căii de cunoaştere a lui Goethe.

În scrierile pe care le publicasem până la acea dată, eu concepusem natura căii de cunoaştere goetheene astfel: Goethe trăia cu convingerea că în primă instanţă omul, cu conştienţa lui obişnuită, e departe de fiinţa adevărată a lumii din jurul lui. Şi din această cauză se naşte imboldul ca, *înainte* de a porni la cercetarea lumii, el să dezvolte în sufletul său nişte forţe de cunoaştere care nu există în starea de conştienţă obişnuită.

Din acest punct de vedere, pentru mine a fost important să găsesc printre hârtiile lui Goethe reflecţii de felul:

„Ca să ne orientăm întru câtva printre aceste feluri diferite [Nota 84] de a avea cunoştinţe (Goethe are în vedere diferitele existenţe în om şi în relaţia lui cu lumea exterioară), le vom împărţi în: utilitare, ştiutoare, contemplative şi sintetizatoare.

1. Cele utilitare, căutătoare de foloase stimulative, sunt cele dintâi care circumscriu, aş zice, câmpul de cercetare al ştiinţei şi se ocupă de aspectele practice ale existenţei. Conştienţa – prin experienţă – le dă siguranţă, iar necesitatea o anumită întindere.

2. Cele însetate de cunoaştere cer o privire liniştită, uitare de sine, o nelinişte plină de curiozitate, o minte

clară, mereu în legătură cu acestea; ele nu prelucrează decât tot în sens ştiinţific ceea ce găsesc.

3. Cele „contemplative" sunt deja productive, iar cunoaşterea, intensificându-se tot mai mult, cere, fără s-o observe, contemplarea. Oricât s-ar cruci şi s-ar feri savanţii de imaginaţie, totuşi, înainte de a-şi da seama, ei trebuie să apeleze la fantezia creatoare.

4. Cele sintetizatoare, pe care le-am putea numi, cu mândrie, şi creatoare, sunt în cel mai înalt sens productive; şi anume, atunci când pornesc de la idei, ele exprimă deja unitatea întregului, iar pe urmă rămâne într-un anumit sens în sarcina naturii ca să se conformeze acestei idei."

Din aceste observaţii reiese cu claritate: Goethe este de părere că omul cu conştienţa lui *obişnuită* stă în afara esenţei lumii exterioare. El trebuie să treacă la o altă formă de conştienţă, dacă vrea să se unească, prin cunoaştere, cu această esenţă. În timpul şederii mele la Weimar, mi-am pus tot mai hotărât întrebarea: cum aş putea merge mai departe, pe bazele puse de Goethe în cunoaştere, pentru a trece prin gândire de la felul *său* de a privi lucrurile la una care poate primi în ea *experienţa spirituală*, aşa cum rezultase ea pentru mine?

Goethe pornise de la ceea ce se poate atinge pe treptele inferioare ale cunoaşterii, pe „cele utilitare" şi pe „cele însetate de cunoaştere". El făcea ca în sufletul său, acestora să le iasă în întâmpinare lumina ce se poate revărsa, în conţinutul celor ce se revelează pe treapta inferioară a cunoaşterii, prin intermediul forţelor sufleteşti productive: al celor „contemplative" şi al celor „sintetizatoare". Atunci când – având în suflet ştiinţa inferioară – se situa în lumina contemplaţiei superioare şi a sintezei, el se simţea unit cu esenţa lucrurilor.

În orice caz, aceasta nu este încă trăirea cunoaşterii în spirit; dar drumul spre ea este deja prefigurat *într-una*

din direcţii, şi anume, în aceea care rezultă din relaţia omului cu lumea exterioară. În sufletul meu era clar faptul că omului poate să-i vină mulţumire numai din cealaltă direcţie, care rezultă din relaţia lui cu sine însuşi.

În cazul în care conştienţa devine *productivă*, adică, dacă adaugă ceva de la ea imaginilor imediate ale realităţii, mai poate ea să rămână în sânul unei realităţi, sau o părăseşte, pentru a se pierde în ireal? Trebuie să aflăm ce stă faţă în faţă cu cele „produse" de conştienţă. Trebuie să se ajungă mai întâi la o înţelegere a conştienţei omului cu ea însăşi; apoi s-ar putea găsi justificarea trăirilor pur spirituale. Pe astfel de căi o luau gândurile mele, reluând mai clar vechile lor forme, în timp ce la Weimar, eram adâncit în hârtiile lui Goethe.

Era vară. Din viaţa artistică de pe atunci a Weimarului nu se putea vedea aproape nimic. Mă puteam dărui cu toată liniştea elementului artistic care exista acolo ca un monument închinat activităţii lui Goethe. Nu trăiam în prezent; eram transpus în epoca lui Goethe. *Prezentul* era pe atunci, în Weimar, epoca lui Liszt. Dar reprezentanţii ei nu erau acolo.

Orele libere le petreceam cu personalităţile care lucrau în Arhivă. Lor li se alăturau colaboratorii veniţi din afară, care vizitau arhiva pentru mai mult sau mai puţin timp. Eu eram primit cu amabilitatea cea mai mare de Bernard Suphan, directorul Arhivei Goethe, iar în Julius Wahle, un colaborator permanent al arhivei, am găsit un prieten drag. Dar toate aceste relaţii au luat forme mai precise abia după doi ani, când am venit din nou la arhivă, pentru mai mult timp; voi vorbi despre ele când va trebui să descriu această perioadă a vieţii mele.

Dorinţa mea cea mai mare era acum să-l cunosc personal pe Eduard von Hartmann [Nota 85], cu care purtam de mulţi ani o corespondenţă pe teme filosofice.

Acest lucru s-a întâmplat în timpul unei scurte şederi la Berlin, în perioada de la Weimar.

Am avut o discuţie lungă cu acest filosof. El era aşezat pe o sofa, cu partea de sus a corpului dreaptă, cu picioarele întinse. De când se declanşase afecţiunea sa de la genunchi, îşi petrecea în această poziţie cea mai mare parte a vieţii. O frunte care era expresia clară a unei minţi limpezi, agere şi nişte ochi ce revelau prin expresia lor o siguranţă simţită în adâncul fiinţei sale despre ceea ce ştia. Faţa îi era încadrată de o barbă impunătoare. Vorbea cu multă hotărâre, care arăta că aşternuse câteva idei fundamentale peste imaginea generală despre lume, luminând-o astfel în felul său. În aceste idei, tot ce se apropia de el dinspre alte concepţii era tratat imediat cu o privire critică neiertătoare. Stăteam, deci, în faţa lui, în timp ce el mă cântărea cu severitate, fără să mă asculte, totuşi, *înlăuntrul lui*. Pentru el esenţa lucrurilor era în inconştient, iar pentru conştienţa omului ea are să rămână ascunsă acolo în veci; pentru mine inconştientul era ceva care, prin eforturile vieţii sufleteşti, poate fi ridicat din ce în ce mai mult în sfera conştientului. În cursul discuţiei am ajuns să-i spun: n-ar trebui să vedem din capul locului, în reprezentare ceva care, izolat de realitate, este, în conştienţă, doar ceva ireal. O astfel de părere nu poate fi punctul de plecare pentru o teorie a cunoaşterii. Ne-am închide accesul către orice fel de realitate, dacă am crede că trăim numai în reprezentări şi că ne putem apropia de ceva real numai prin ipoteze născute din aceste reprezentări, adică pe cale ireală. Ar trebui să verificăm mai întâi dacă părerea despre caracterul ireal al ideii e întemeiată, este adevărată sau dacă nu cumva izvorăşte dintr-o prejudecată. Eduard von Hartmann mi-a răspuns: *asupra acestui punct* nu există dubiu; deja explicarea cuvântului „reprezentare" ne spune că în aceasta nu există nimic real. Auzind acest răspuns, am

simţit o răceală în suflet. „Explicarea cuvântului”, iată seriosul punct de plecare pentru concepţiile de viaţă! Am simţit cât de departe eram de filosofia contemporană. În timp ce mă aflam în tren, continuându-mi călătoria, mă gândeam la amintirea vizitei care pentru mine fusese totuşi atât de preţioasă, am simţit din nou acea răceală din suflet. Era ceva care a rămas mult timp în mine ca un ecou.

Cu excepţia vizitei la Eduard von Hartmann, scurtele călătorii pe care le-am făcut prin Germania, pornind de la Weimar, erau cu totul dedicate vieţii artistice pe care o ofereau Berlinul şi Münchenul. Lărgirea orizontului meu spiritual în această direcţie am simţit-o în acea vreme ca pe o îmbogăţire deosebită a vieţii mele sufleteşti. Aşa că această primă mare călătorie pe care am făcut-o a avut o importanţă imensă şi pentru concepţiile mele despre artă.

Când, după această călătorie, m-am găsit deodată iarăşi, pentru câteva săptămâni, la moşia Salzkammer, în sânul familiei de ai cărei băieţi mă ocupam de mulţi ani, în sufletul meu trăia o mulţime de impresii. Eram nevoit şi în continuare să-mi găsesc în lecţiile particulare o ocupaţie exterioară. Şi eu eram înclinat în interiorul meu să continuu aceste ore particulare pentru că voiam să-l ajut să ajungă într-un anumit punct al evoluţiei sale intelectuale, pe acel băiat a cărui educaţie îmi fusese încredinţată cu mulţi ani în urmă şi în care reuşisem să trezesc sufletul dintr-o stare de totală somnolenţă.

În perioada imediat următoare, după ce m-am întors la Viena, am avut prilejul să petrec mult timp într-un cerc de oameni adunaţi în jurul unei femei a cărei constituţie sufletească mistic-teosofică făcea o adâncă impresie asupra tuturor membrilor lui. Pentru mine, orele pe care le-am petrecut în casa acestei femei, Marie Lang [Nota 86], au fost preţioase în cel mai înalt grad. În Marie Lang trăia, într-o formă frumoasă şi nobilă, o atitudine profundă şi

serioasă faţă de viaţă. Profundele ei trăiri sufleteşti îşi găseau expresia într-o limbă convingător-melodioasă. O viaţă constând din lupte lăuntrice grele cu mine însămi şi cu lumea îşi putea găsi mulţumirea la ea, chiar dacă nu total, numai prin căutarea mistică. Parcă fusese făcută să fie sufletul unui cerc de căutători spirituali. În acest cerc pătrunsese teosofia, întemeiată la sfârşitul secolului trecut de E. P. Blawatsky [Nota 87]. Franz Hartmann [Nota 88], care a devenit celebru în cercuri largi prin numeroasele sale lucrări teosofice şi prin relaţiile cu E. P. Blawatsky, a adus şi el în acest cerc teosofia sa. Marie Lang îşi însuşise câte ceva din această teosofie. Conţinutul de idei pe care ea îl putea găsi aici părea că vine, într-un anumit sens, în întâmpinarea tendinţei fundamentale a sufletului ei. Totuşi ceea ce ea îşi însuşise din această direcţie o ataşase numai în mod exterior. Dar ea purta în sine un tezaur mistic ce se înălţase în conştienţa ei într-un fel cu totul elementar, dintr-o inimă greu încercată de viaţă.

Arhitecţii, literaţii şi celelalte personalităţi pe care-i întâlneam în casa Mariei Lang, probabil că n-ar fi avut mare înţelegere pentru teosofia care le fusese transmisă de Franz Hartmann, dacă Marie Lang nu ar fi manifestat oarecare simpatie faţă de ea. Eu însumi m-aş fi interesat cel mai puţin de aşa ceva. Pentru că din scrierile lui Franz Hartmann se desprinsese o atitudine faţă de lumile spirituale pe care o simţeam cu totul opusă sensului în care evolua spiritul meu. Nu puteam să recunosc la baza acestui fel de a privi lumea spirituală, o realitate interioară adevărată. Mă preocupa mai puţin conţinutul ei şi mai mult felul cum ea acţiona asupra unor oameni care erau, totuşi, cu adevărat nişte căutători.

Prin Marie Lang am cunoscut-o pe doamna Rosa Mayreder [Nota 89] cu care ea era prietenă. Rose Mayreder este una dintre personalităţile pentru care am avut cea mai

înaltă veneraţie în viaţa mea şi a cărei evoluţie am urmărit-o cu cel mai viu interes. Pot să-mi imaginez foarte bine că ea însăşi nu va fi prea mulţumită de cele ce voi spune aici; numai că aşa simt eu ceea ce a intrat prin ea în viaţa mea. Dintre scrierile Rosei Mayreder, care au făcut apoi neîndoios o impresie atât de adâncă asupra multor oameni şi care o situează în literatură pe un loc de frunte, nu apăruse încă nici una. Dar ceea ce se revelează în aceste scrieri trăise în Rosa Mayreder într-o formă spirituală pe care am întâmpinat-o cu cea mai mare simpatie interioară. Această femeie îmi făcea impresia că posedă într-o asemenea măsură fiecare dintre darurile omeneşti, încât ele formau, în interacţiunea lor armonioasă, expresia omenescului adevărat. În ea diferite talente artistice se unesc cu un spirit de observaţie independent, pătrunzător. Pictura ei trăieşte în egală măsură din manifestările vieţii ei individuale, ca şi din adâncirea în lumea obiectivă din jur. Povestirile cu care a debutat în activitatea literară sunt nişte armonii desăvârşite, rezultate din acordul căutărilor ei personale cu cele observate în mod obiectiv. Operele ei ulterioare au din ce în ce mai mult acest caracter. Cel mai limpede apare acest lucru în lucrarea sa în două volume, apărută mai târziu, *Critica feminităţii*. Sunt de părere că viaţa mea a câştigat mult prin faptul că am petrecut, în epoca la care mă refer, multe ore cu Rose Mayreder, în anii ei de căutări şi de încercări sufleteşti.

Şi aici trebuie să mă gândesc la unele dintre raporturile mele cu anumiţi oameni, raporturi care s-au stabilit şi au dobândit o viaţă puternică dincolo de ceea ce ei gândeau şi, într-un anumit sens, cu totul independent de ideile lor. Căci concepţia mea despre lume şi cu atât mai puţin felul meu de a simţi nu se potriveau cu cele ale Rosei Mayreder. Felul în care eu, pornind de la spiritul ştiinţific recunoscut în epoca prezentă, mă ridic la trăirea lumii

spirituale, ei nu-i poate fi nicidecum simpatic. Ea caută să folosească acest spirit ştiinţific pentru a fundamenta nişte idei care au drept scop transformarea radicală a personalităţii umane, fără a lăsa ca această personalitate să fie influenţată de cunoaşterea unei lumi pur spirituale. Ceea ce, în această direcţie, pentru mine este o necesitate, ei nu-i spune aproape nimic. Ea este cu totul dăruită cerinţelor individualităţii omeneşti imediate, şi nu acordă nici o atenţie forţelor spirituale care acţionează în această individualitate. Aşa a scris ea cea mai importantă – până la ora actuală – descriere a esenţei feminităţii şi a cerinţelor ei de viaţă.

Nici eu n-o puteam mulţumi niciodată pe Rose Mayreder cu imaginea pe care ea şi-o făcea despre relaţia mea cu arta. Ea spunea că eu ignor elementul artistic propriu-zis, pe când eu tocmai că mă străduiam să înţeleg specificul artei în lumina concepţiei care rezultă în sufletul meu din trăirea spiritualului. Ea susţinea că eu nu pot pătrunde destul de adânc în revelaţiile lumii senzoriale şi că, de aceea, nu mă puteam apropia de adevărata esenţă a artei, pe când eu tocmai că încercam să pătrund adevărul deplin al formelor senzoriale. Toate acestea n-au făcut să scadă câtuşi de puţin prietenia şi participarea sufletească pe care le-am nutrit faţă de această personalitate în perioada în care îi datorez unele dintre cele mai preţioase ore din viaţa mea, şi care n-au scăzut cu nimic până în ziua de astăzi.

În casa Rosei Mayreder am luat parte foarte des la unele discuţii pentru care se adunau acolo nişte oameni foarte spirituali. Tăcut, părând că priveşte mai mult în sine decât că ascultă ce se spune, acolo stătea Hugo Wolf [Nota 90], de care Rose Mayreder era legată printr-o strânsă prietenie. Dar îl ascultai în suflet, chiar dacă vorbea atât de puţin. Pentru că, pe o cale tainică, ceea ce el trăia ea

împărtăşea celor care erau în preajma lui. Cu adâncă dragoste eram legat de soţul doamnei Rosa, Karl Mayreder [Nota 91], artist şi om atât de fin; ca şi de fratele acestuia, Julius Mayreder, entuziasmat de artă. Veneau adeseori Marie Lang cu cercul ei de prieteni, şi Friedrich Eckstein [Nota 92], care pe atunci era cu totul cucerit de concepţia despre lume şi de curentul spiritual al teosofiei.

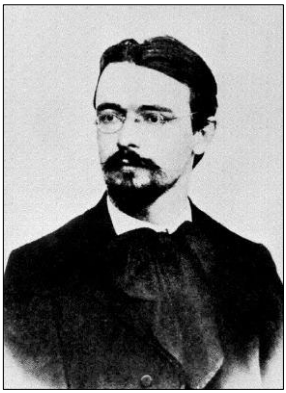
Era perioada în care, în sufletul meu, se contura în forme tot mai precise cartea mea ***Filosofia libertăţii***. Rose Mayreder este persoana cu care am vorbit cel mai mult despre aceste forme, în perioada de gestaţie a cărţii mele. Ea a îndepărtat de la mine o parte din singurătatea interioară în care trăiam. Ea voia să ajungă la perceperea personalităţii umane nemijlocite; eu la revelarea lumii pe care această personalitate o poate căuta, în adâncul sufletului, prin ochiul spiritual deschis. Între noi doi exista, totuşi, o punte de legătură. Şi nu o dată, mai târziu în viaţă, mi-a revenit în spirit o imagine sau alta a acestor trăiri, cum ar fi, de exemplu, o plimbare prin pădurile minunate din Alpi, în timpul căreia Rose Mayreder şi eu vorbeam despre sensul adevărat al libertăţii umane.

X. FILOSOFIA LIBERTĂŢII

Când mă întorc cu privirea în trecut, pe firul vieţii mele, primele trei decenii îmi apar drept o perioadă unitară. La sfârşitul acesteia m-am mutat la Weimar, spre a lucra acolo aproape şapte ani în Arhiva Goethe-Schiller. La perioada pe care am mai petrecut-o încă la Viena după călătoria, deja descrisă, la Weimar şi până la mutarea mea în oraşul lui Goethe, mă gândesc ca la o perioadă în care s-a finalizat, într-un anumit sens, ceea ce sufletul meu căuta până atunci. Această finalizare şi-a găsit expresia în munca la cartea mea, ***Filosofia libertăţii***.

Un loc esenţial printre ideile prin care îmi exprimam pe atunci concepţiile îl ocupa aceea că pentru mine lumea senzorială era cu adevărat reală. În scrierile şi articolele pe care le-am publicat în acea vreme am spus de nenumărate ori că sufletul uman apare ca realitate adevărată când pune în mişcare o gândire pe care nu o ia din lumea senzorială, ci o desfăşoară ca activitate liberă, dincolo de percepţia senzorială. Şi am arătat că prin această gândire „liberă de senzorial" sufletul se situează în fiinţa spirituală a lumii.

Dar eu am atras atenţia în mod energic asupra faptului că, trăind în această gândire liberă de senzorial, omul e cu adevărat conştient de temeiurile spirituale originare ale existenţei. A vorbi despre limitele cunoaşterii nu avea nici un sens pentru mine. A cunoaşte, pentru mine însemna a regăsi în lumea percepută senzorial, conţinutul spiritual trăit de către suflet. Când un om vorbea de limitele cunoaşterii, vedeam în această afirmaţie o mărturisire a faptului că el nu poate să trăiască în sine, în mod spiritual, realitatea adevărată şi că, de aceea, nu o poate regăsi nici în lumea din afară pe care o percepe.

Rudolf Steiner la Weimar, 1896

Expunându-mi propriile idei, căutam în primul rând să infirm concepţia care susţine că exista limite ale cunoaşterii. Voiam să resping acea cale a cunoaşterii care se ocupă de lumea senzorială şi vrea apoi să ajungă la o realitate adevărată străpungând înspre exterior lumea senzorială. Eu voiam să arăt că realitatea adevărată *nu* trebuie căutată printr-o astfel de străpungere *înspre exterior*, ci prin adâncirea în fiinţa interioară a omului. Cel care urmăreşte o asemenea străpungere înspre exterior şi constată că acest lucru este imposibil, vorbeşte apoi de limitele cunoaşterii. Dar el nu este imposibil din cauză că facultatea umană de cunoaştere e limitată, ci pentru că omul caută ceva despre care, dacă reflectează temeinic la propria lui fiinţă, nu poate vorbi deloc. S-ar putea spune că, vrând să intre şi mai mult în lumea senzorială, el caută în spatele a ceea ce percepe o continuare a lumii senzoriale. Vrând să pătrundă mai departe în lumea sensibilă oamenii caută în spatele percepţiilor lor continuarea sensibilului. Este ca şi cum cineva care trăieşte într-o lume de iluzii ar căuta cauza iluziilor sale în alte iluzii.

Pe atunci sensul expunerilor mele era acesta: dezvoltându-se mai departe, după naştere, în cadrul existenţei pământeşti, omul păşeşte în faţa lumii căutând să o cunoască. Ajunge mai întâi la perceperea ei senzorială. Aceasta este însă doar un avanpost al cunoaşterii. Prin ea nu i se revelează încă tot ce există în lume. Lumea este reală; dar la început omul nu ajunge la această esenţă reală a ei. Încă i se închide. Deoarece încă nu opune lumii propria sa fiinţă, el îşi formează despre ea o imagine din care lipseşte esenţa. Această imagine despre lume este, de fapt, o iluzie. Când percepe senzorial, omul stă în faţa lumii ca iluzie. Dar dacă, din interiorul său, gândirea liberă de sensibil vine pe urmele percepţiei senzoriale, atunci iluzia se îmbibă cu realitatea; atunci ea încetează să mai fie o

iluzie. Atunci spiritul uman care se trăieşte pe sine în interiorul său dă de lumea spiritului lumii, care *nu este ascunsa pentru om în spatele lumii senzoriale, ci urzeşte şi fiinţează în lumea senzorială*.

Eu consideram pe atunci că a găsi spiritul în lume nu este o problemă de deducţie logică sau de continuare a percepţiei senzoriale, ci ceva care rezultă dacă omul evoluează de la percepţie la trăirea în gândirea liberă de senzorial.

De asemenea concepţii este impregnat ceea ce am scris în 1888, în volumul al doilea din ediţia mea a scrierilor de ştiinţele naturii ale lui Goethe [Nota 93], de care m-am ocupat: „Cine recunoaşte gândirii capacitatea sa de a percepe dincolo de realitatea senzorială, acela trebuie să-şi recunoască în mod necesar şi nişte obiecte care se află dincolo de simpla realitate senzorială. Aceste obiecte ale gândirii sunt *ideile*. Când gândirea intră în posesia ideii, ea se contopeşte cu temelia originară a existenţei universale; ceea ce lucrează în exterior, pătrunde în spiritul omului: el devine una cu realitatea obiectivă, la puterea ei maximă. *Perceperea ideii în realitate este adevărata comuniune a omului.* Faţă de idei gândirea are aceeaşi importanţă pe care o are ochiul faţă de lumină, urechea faţă de sunet. *Ea este organ de percepţie.* (Comp.: „Introducerea la lucrările de ştiinţele naturii ale lui Goethe", în seria „Literatura Naţională Germană" a lui Kürschner, vol. 2, p. IV.)

Pe atunci voiam mai puţin să descriu lumea spiritului, aşa cum apare ea când gândirea liberă de senzorial, trăindu-se pe sine, evoluează spre percepţia spirituală, ci mai mult să arăt că esenţa naturii care ni se dă prin percepţia senzorială este spiritualul. Voiam să arăt că în realitate natura este spirituală.

Aceasta pentru că destinul m-a dus la o confruntare cu cei care se ocupau de teoria cunoaşterii. Luându-şi ca

premisă existenţa unei naturi lipsite de spirit, ei căutau să arate –, potrivit acestei premise – în ce măsură este omul îndreptăţit să-şi formeze în spiritul său o imagine spirituală despre natură. Acestei concepţii eu voiam să-i opun o cu totul altă teorie a cunoaşterii. Voiam să arăt că *gândind* omul nu-şi formează imagini *despre* natură, ca şi cum el s-ar afla în afara ei, ci că, de fapt, cunoaşterea este trăire, astfel încât, cunoscând, omul se situează *în* însăşi esenţa lucrurilor.

Destinul meu a mai vrut să-mi leg propriile mele concepţii de Goethe. Stabilind această legătură aveam ocazia să arăt că natura este spirituală, fiindcă Goethe însuşi a căutat să ajungă la un mod spiritual de a privi natura, dar nu şi să vorbească despre lumea pur spirituală ca atare, întrucât el n-a dus perceperea spirituală a naturii până la perceperea directă a spiritului.

În al doilea rând, eu voiam să exprim ideea de libertate. Când acţionează din instinctele, pornirile şi pasiunile sale etc., omul nu este liber. Atunci faptele sale sunt determinate de nişte impulsuri de care el devine la fel de conştient ca şi de impresiile lumii senzoriale. Dar, în acest caz, nu făptuieşte fiinţa sa adevărată. Omul acţionează pe o treaptă pe care fiinţa sa adevărată nu se revelează încă deloc. În acest caz el se dezvăluie ca om tot atât de puţin pe cât de puţin lumea spirituală îşi dezvăluie esenţa simplei observaţii senzoriale. Dar, de fapt, lumea senzorială nu este o iluzie; numai omul face din ea o iluzie. Prin faptele sale, omul poate face ca pornirile, poftele legate de sensibil, ca iluzii, să devină reale; atunci lasă să acţioneze în el ceva iluzoriu; nu *el însuşi* este cel care făptuieşte. El lasă să lucreze ceva nespiritual. Spiritualul din el acţionează doar atunci când el găseşte impulsurile faptelor sale, pe tărâmul unei gândiri libere de senzorial, drept intuiţii morale. Atunci făptuieşte el însuşi, nimic

altceva. Atunci el este o fiinţă liberă, care făptuieşte din ea însăşi.

Voiam să arăt că cel care respinge gândirea liberă de senzorial, ca element pur spiritual din om, nu poate să ajungă niciodată la înţelegerea libertăţii; şi să arăt că înţelegerea vine imediat, dacă sesizezi realitatea gândirii libere de senzorial.

Nici pe acest tărâm n-am căutat să descriu lumea pur spirituală în care omul îşi trăieşte intuiţiile morale, ci am vrut mai degrabă să subliniez caracterul spiritual al acestor intuiţii. Dacă m-ar fi preocupat primul dintre aceste lucruri, ar fi trebuit să încep capitolul „Fantezia morală" din ***Filosofia libertăţii*** în felul următor: „Spiritul liber acţionează conform cu impulsurile sale; aceste impulsuri sunt nişte intuiţii pe care el le are în lumea pur spirituală, în afara existenţei naturii, fără ca el să devină conştient de această lume spirituală în starea de conştienţă obişnuită". Dar pe atunci eu voiam doar să descriu caracterul pur spiritual al intuiţiilor morale. De aceea am atras atenţia asupra existenţei acestor intuiţii în totalitatea lumii de idei a oamenilor, spunând: „Spiritul liber făptuieşte conform cu impulsurile sale; acestea sunt intuiţiile pe care gândirea le alege din totalitatea lumii ideilor sale". Cel care nu are în vedere o lume pur spirituală, adică cel care n-ar putea subscrie şi la prima propoziţie, acela n-ar putea să recunoască pe deplin nici a doua propoziţie. Referiri la prima propoziţie se pot găsi în număr destul de mare în cartea mea ***Filosofia libertăţii***; de exemplu: „Treapta cea mai înaltă a vieţii individului este gândirea noţională fără nici o raportare la un anumit conţinut dobândit prin percepţie. Noi determinăm conţinutul unei noţiuni prin intuiţie pură, din sfera ideilor. O asemenea noţiune nu conţine, în primă instanţă, nici o raportare la nişte percepţii anume". Este vorba de „percepţii senzoriale".

Dacă aş fi vrut atunci să scriu şi despre lumea spirituală, nu numai despre caracterul spiritual al intuiţiilor morale, ar fi trebuit să ţin seama de opoziţia dintre percepţia senzorială şi cea spirituală. Dar pe atunci voiam doar să subliniez caracterul nesenzorial al intuiţiilor morale.

În această direcţie se mişca lumea ideilor mele, când s-a încheiat prima perioadă a vieţii mele, odată cu al treilea deceniu de viaţă, la începutul perioadei petrecute de mine în Weimar.

XI. DESPRE MISTICĂ ŞI MISTICI

La sfârşitul acestei prime perioade din viaţa mea în sufletul meu a apărut necesitatea de a mă situa pe o poziţie clară faţă de anumite orientări ale sufletului omenesc. Una dintre aceste orientări era mistica. Aşa cum apărea aceasta ochiului meu sufletesc în diferite epoci din evoluţia spirituală a omenirii, în înţelepciunea orientală, în neoplatonism, în Evul Mediu creştin, în căutările cabalistice, nu puteam să mă apropii decât cu mare greutate de ea, dată fiind predispoziţia mea deosebită.

Misticul îmi părea a fi un om care n-o scoate la capăt cu lumea ideilor, în care, pentru mine, se manifesta spiritualul. Eu simţeam că adevărata spiritualitate este absentă acolo unde, pentru a ajunge la mulţumirea sufletească, omul vrea să se cufunde cu ideile, într-o lume interioară lipsită de idei. Nu puteam să văd aici o cale ce duce spre lumină, ci, mai degrabă, spre întuneric spiritual. Mi se părea că nu poate fi vorba decât de neputinţă în cunoaştere, atunci când sufletul vrea să atingă, fugind de idei, realitatea spirituală, care, deşi nu urmăreşte ideile înseşi, poate fi trăită de om prin idei.

Şi totuşi, în căutările mistice ale omenirii era ceva care mă atrăgea. Acest ceva era *natura* trăirii interioare a

misticului. Acesta vrea să trăiască în interior împreună cu izvoarele originare ale existenţei umane, şi nu doar să le privească, prin observaţie ideatică, drept ceva exterior printr-o examinare pur intelectuală. Dar pentru mine, pe de altă parte, era limpede faptul că se poate ajunge la o trăire interioară asemănătoare prin cufundarea în adâncurile sufletului *împreună cu* conţinutul deplin, limpede al lumii ideilor, în loc să se elimine acest conţinut de idei în timpul adâncirii. Eu voiam să introduc lumina lumii ideilor în căldura trăirii interioare. Misticul îmi apărea drept un om care nu poate să vadă spiritul din idei, şi care, de aceea, în contact cu ideile îngheaţă lăuntric. Răceala interioară pe care o simte în contact cu ideile îl face să caute căldura de care sufletul lui are nevoie în eliberarea de idei.

În sufletul meu căldura lăuntrică a trăirii sufleteşti apărea tocmai atunci când reuşeam să cuprind în idei precise vieţuirea, la început imprecisă, a lumii spirituale. Îmi spuneam adeseori: cum nu-şi dau seama aceşti mistici de căldura, de intimitatea sufletească pe care o simţi atunci când trăieşti împreună cu nişte idei îmbibate de spirit? Această trăire a fost pentru mine întotdeauna un fel de relaţie personală cu lumea spirituală.

Mie îmi părea că misticul consolida poziţia celui care priveşte natura cu o mentalitate materialistă, în loc s-o slăbească. El respinge ideea cercetării lumii spirituale fie pentru că o neagă cu totul, fie pentru că e de părere că posibilităţile de cunoaştere ale omului sunt limitate la lumea accesibilă simţurilor. El pune limitele cunoaşterii acolo unde sunt limitele percepţiei senzoriale. Misticul obişnuit gândeşte la fel ca materialistul în ceea ce priveşte cunoaşterea ideilor de către om. El afirmă că ideile nu ajung până la lumea spirituală şi că, de aceea, prin cunoaşterea bazată pe idei, noi rămânem întotdeauna în

afara lumii spiritului. Dar pentru că vrea să se apropie, totuşi, de spirit, el caută o trăire interioară eliberată de idei. În acest fel el dă dreptate omului de ştiinţă materialist, prin faptul că limitează posibilitatea cunoaşterii pe calea ideilor la cunoaşterea lumii pur naturale.

Dar dacă cineva coboară în adâncul sufletului fără a lua cu sine şi ideile, el ajunge doar în regiunea interioară a sentimentului. Şi va spune atunci că nu ne putem apropia de spirit, pe o cale numită în viaţa obişnuită cale a cunoaşterii. Va spune că pentru a trăi lumea spirituală trebuie să ieşim din sfera cunoaşterii şi să ne cufundăm în aceea a sentimentelor.

Omul de ştiinţă materialist se poate declara de acord cu o astfel de concepţie atunci când, în tot ceea ce se spune despre spirit, nu vede un joc de cuvinte fantastic, magic, care nu exprimă nimic real. Atunci, el vede singura bază îndreptăţită a cunoaşterii în lumea ideilor sale orientate spre ceea ce se oferă simţurilor, iar în raportarea mistică a omului la spirit, ceva pur personal, spre care el poate înclina sau nu, după cum e constituit sufleteşte, dar despre care nu se poate vorbi în nici un caz ca despre conţinutul unei „cunoaşteri sigure". Trebuie să lăsăm raportarea omului la spirit cu totul în seama „sentimentului subiectiv".

Pe când puneam toate acestea în faţa ochiului meu sufletesc, forţele din sufletul meu care se opuneau misticii deveneau din ce în ce mai puternice. Pentru mine perceperea spiritului în trăire sufletească interioară era ceva cu mult mai sigur decât aceea a lumii senzoriale, mi se părea imposibilă ideea că această cunoaştere dată de trăirea sufletească ar avea limite. Respingeam cu toată hotărârea simpla cale prin sentiment către spirit.

Şi totuşi – dacă mă gândeam la *felul cum* vieţuieşte misticul, simţeam aci o înrudire îndepărtată cu propria mea raportare la lumea spirituală. Eu căutam să trăiesc în

comuniune cu spiritul prin ideile străluminate de către spirit, în acelaşi fel în care misticul căuta această comuniune prin unirea cu ceva lipsit de idei. Puteam spune şi aşa: concepţia mea are la bază o trăire „mistică" a ideilor.

Nu mi-a fost prea greu să dau conflictului sufletesc din interiorul meu acea claritate care, în cele din urmă, m-a ridicat deasupra lui. Fiindcă perceperea reală, directă a spiritului pune în lumină limitele sferei de manifestare a ideilor, indicând, totodată, limitele elementului personal. Ca observator al lumii spiritului îmi dau seama că elementul personal încetează să mai acţioneze în om atunci când fiinţa sufletească se transformă în organ de percepere a lumii spirituale.

Dar se mai ivea o dificultate: trebuia să găsesc forme prin care să redau în scrierile mele ceea ce percepeam în spiritual. Căci nu poţi să găseşti imediat o formă de exprimare nouă pentru nişte observaţii cu care cititorii nu sunt deprinşi. Mă aflam în faţa alternativei următoare: să caut să exprim ceea ce credeam că trebuie spus, fie în formele folosite în mod curent de ştiinţele naturii, fie în cele folosite de scritorii ce înclină mai mult spre modul de a simţi al misticilor. Mi s-a părut că cea de a doua nu poate înlătura dificultăţile ce se ivesc.

Am ajuns la concluzia că formele de exprimare folosite pe tărâmul ştiinţelor naturii sunt idei pline de miez, chiar dacă în ultimă instanţă, conţinutul lor este unul materialist. Voiam să conturez nişte idei care să exprime spiritualul în acelaşi fel în care ideile ştiinţifice exprimă lucrurile perceptibile prin simţuri. În felul acesta puteam să păstrez caracterul ideatic pentru ceea ce aveam de spus. Îmi părea că acest lucru n-ar fi posibil dacă aş fi apelat la formele de exprimare ale misticilor. Pentru că, de fapt, aceştia nu se referă la realitatea din *exteriorul* omului, ci descriu numai trăirile subiective din om. Eu nu voiam să

descriu nişte trăiri umane, ci să arăt în ce fel se revelează o lume spirituală *în* om prin organele spirituale.

Din asemenea substraturi s-au conturat ideile din care s-a născut apoi cartea mea ***Filosofia libertăţii***. Nu voiam să mă las influenţat, în timp ce conturam aceste idei, de nici o dispoziţie mistică, deşi îmi era clar că ultima trăire a ceea ce urma să se reveleze în idei, trebuia să fie în interiorul sufletului, de aceeaşi natură ca percepţia interioară a misticului. Cu deosebirea că, în descrierea mea, omul se dăruieşte şi face ca lumea spirituală exterioară să ia în el o formă de manifestare obiectivă, pe când misticul îşi intensifică viaţa interioară proprie şi stinge în felul acesta forma adevărată a spiritualităţii obiective.

XII. PROBLEME DE DESTIN

A fost lungă perioada de timp de care am avut nevoie spre a descrie concepţia ştiinţifică a lui Goethe, pentru introducerile la ediţia „Literatura Naţională Germană" a lui Kürschner. Am început să lucrez la ea prin 1880 şi încă nu eram gata când am păşit în cea de-a doua perioadă a vieţii mele, odată cu mutarea de la Viena la Weimar. Cauza au constituit-o greutăţile amintite, legate de forma de exprimare ştiinţifică şi mistică a acestor lucruri.

În timp ce mă străduiam să găsesc forma potrivită de idei în care să descriu poziţia lui Goethe faţă de ştiinţele naturii, trebuia să înaintez şi cu modelarea trăirilor spirituale pe care perceperea proceselor cosmice le adusese în faţa sufletului. Mă simţeam astfel împărţit necontenit între tendinţa de a mă îndepărta de Goethe pentru a mă ocupa de prezentarea propriei mele concepţii despre lume şi tendinţa de a mă apropia de el, pentru ca, prin ideile dobândite, să le interpretez mai bine pe ale sale. Simţeam că esenţial la Goethe era, înainte de toate, refuzul

său de a se mulţumi – atunci când era vorba de cunoaşterea bogăţiei infinite a realităţii – cu o înlănţuire de gânduri teoretice oarecare, uşor de urmărit. Goethe devine raţionalist atunci când vrea să descrie variatele forme ale plantelor şi animalelor. El caută nişte idei care să se dovedească a fi active în devenirea naturii, atunci când vrea să înţeleagă structura geologică a Pământului sau fenomenele meteorologice. Dar ideile sale nu sunt gânduri abstracte, ci imagini care trăiesc în suflet sub formă ideatică.

Când am înţeles ce arătase prin astfel de imagini, în lucrările sale ştiinţifice, am avut în faţă ceva care mă satisfăcea în adâncul sufletului. Am văzut un *conţinut de idei-imagini* despre care trebuia să cred că – dezvoltat în continuare – ar fi o oglindire reală a vieţii naturii în spiritul omului. Îmi devenise limpede faptul că gândirea ştiinţifică dominantă de atunci trebuia să fie ridicată la nivelul felului de a gândi al lui Goethe.

Dar în acest mod de a înţelege cunoaşterea goetheană a naturii era cuprinsă şi cerinţa de a descrie esenţa conţinutului de idei-imagini în raport cu realitatea spirituală însăşi. Ideile-imagini sunt îndreptăţite numai dacă trimit la o realitate spirituală care stă la baza celei senzoriale. Dar Goethe, cu sfânta sa sfială faţă de bogăţia infinită a realităţii, se fereşte să treacă la descrierea lumii spirituale după ce-i dăduse în sufletul său celei senzoriale forma unei imagini spirituale.

Trebuia să arăt acum că Goethe era în stare, ce-i drept, să aibă *trăiri* sufleteşti când înainta prin cunoaştere, de la natura senzorială la cea spirituală, dar că un altul poate *să înţeleagă* pe deplin viaţa sufletească a lui Goethe numai dacă, depăşindu-l, duce cunoaşterea până la înţelegerea ideatică a lumii spirituale înseşi.

Când vorbea despre natură, Goethe se afla în sânul lumii spirituale. El se temea că ar deveni abstract dacă, pornind de la această situare vie în lumea spirituală, ar merge mai departe, până la o viaţă de gânduri *despre* această situare în spirit. El voia să se simtă pe sine însuşi în spirit; nu voia să se *gândească* pe sine în spirit.

Simţeam adesea că devin infidel gândirii lui Goethe când exprimam, totuşi, idei despre concepţia sa despre lume. Şi pentru aproape fiecare amănunt pe care trebuia să-l interpretez referitor la Goethe, căutam metoda de a vorbi despre Goethe.

Lucrările în care prezint, în felul lui de a vorbi, ideile lui Goethe au fost o căutare de ani de zile, o încercare de a-l înţelege din ce în ce mai bine, cu ajutorul propriilor mele gânduri. Când privesc în trecut la aceste căutări trebuie să-mi spun: îi datorez mult lui Goethe în ceea ce priveşte evoluţia trăirilor mele spirituale din sfera cunoaşterii. Această evoluţie s-a petrecut mai lent decât ar fi fost cazul dacă destinul nu mi-ar fi adus în cale sarcina de a prezenta lucrările ştiinţifice ale lui Goethe. În acest caz eu mi-aş fi urmărit trăirile mele spirituale şi le-aş fi prezentat exact aşa cum mi s-ar fi înfăţişat ele. Ce-i drept, aş fi fost răpit mai repede în lumea spirituală; dar n-aş fi avut prilejul să mă scufund, luptând în interiorul propriei mele fiinţe.

Aşa încât munca mea asupra lui Goethe mi-a îngăduit să simt deosebirea dintre o constituţie sufletească căreia lumea spirituală i se revelează ca printr-un dar de sus, şi una prin care interiorul propriei fiinţe devine, pas cu pas, tot mai asemănător cu spiritul, pentru ca, în cele din urmă, când sufletul se trăieşte pe sine ca spirit adevărat, să stea în sânul spiritualităţii lumii. Dar numai în acest din urmă caz simţi cât de intim se pot uni în sufletul omului, devenind una, spiritul uman şi spiritualitatea lumii.

În perioada în care am lucrat la editarea operelor lui Goethe, îl aveam pe acesta, în spirit, mereu alături, ca pe cineva care mă avertiza întruna: cine înaintează prea repede pe căile spiritului poate ajunge, firește, la o trăire spirituală mărginită; dar el iese rătăcit în ceea ce privește conținutul real, din bogăția vieții.

În legătură cu munca mea asupra lui Goethe am putut urmări foarte concret „cum lucrează karma în viața omului". Destinul se formează din două feluri de fapte care în viața omului se unesc devenind o unitate. Unul dintre ele izvorăște din tendința sufletului de a se manifesta dinlăuntru; celălalt se apropie de om venind dinspre lumea exterioară. Propriile mele porniri sufletești se îndreptau spre perceperea spiritualului; viața spirituală exterioară a lumii a făcut să se apropie de mine sarcina de a mă ocupa de scrierile științifice ale lui Goethe. Și eu trebuia să armonizez aceste două curente care se întâlneau în conștiența mea. Ultimii ani ai primei perioade din viața mea i-am petrecut justificându-mă când față de mine însumi, când față de Goethe.

Sarcina pe care mi-am trasat-o în lucrarea mea de doctorat a fost una lăuntric trăită: aceea de a realiza „o înțelegere a conștienței umane cu ea însăși". Căci vedeam că omul poate înțelege ce este adevărata realitate din lumea exterioară, numai după ce a perceput în el însuși această realitate adevărată.

Conștiența care caută cunoașterea trebuie să ajungă printr-o activitate spirituală interioară neobosită la această unire a realității adevărate din lumea exterioară cu realitatea adevărată din interiorul sufletului; pentru conștiența care voiește și făptuiește, această unire are loc întotdeauna când omul, făptuind, își simte libertatea.

Faptul că, în conștiența lipsită de prejudecăți, libertatea trăiește ca ceva real și că, totuși, pentru

cunoaştere, ea devine o enigmă, îşi are temeiul în aceea că omului nu-i este dată de la bun început fiinţa sa adevărată, proprie, conştienţa de sine veritabilă; ci el trebuie să şi-o cucerească abia după ce conştienţa sa s-a pus de acord cu ea însăşi. Suprema valoare a omului în libertate poate fi înţeleasă numai după o pregătire corespunzătoare.

Cartea mea ***Filosofia libertăţii*** are la bază o trăire care constă în înţelegerea conştienţei umane cu sine însăşi. În voinţă libertatea *se exercită*, în sentiment ea este *vieţuită*; în gândire este *cunoscută*. Numai că, pentru a realiza acest lucru în gândire nu trebuie să se piardă viaţa.

Grija mea permanentă în timp ce lucram la ***Filosofia libertăţii*** era ca, atunci când îmi prezentam gândurile să păstrez trăirea interioară pe deplin trează chiar şi în aceste idei. Aşa ceva dă ideilor caracterul mistic al viziunii interioare, dar face ca aceasta să fie, totodată, asemănătoare cu perceperea exterior-senzorială a lumii. Când ajungi la o astfel de trăire interioară, nu mai simţi nici o opoziţie între cunoaşterea naturii şi cunoaşterea spiritului. Îţi devine atunci limpede adevărul că cea de-a doua nu este decât o continuare metamorfozată a celei dintâi.

Pentru că aşa vedeam eu lucrurile, am putut să pun mai târziu, pe prima pagină a ***Filosofiei libertăţii***, acest motto: „Rezultate ale unor observaţii sufleteşti după metoda ştiinţifică". Căci dacă aplicăm în mod riguros metoda de cercetare ştiinţifică, ne duce şi ea, cunoscând, spre acest tărâm.

O mare importanţă a avut pentru mine, în această perioadă studierea aprofundată a basmului lui Goethe despre *Şarpele cel verde şi crinul cel frumos*, care constituie partea finală a *Convorbirilor unor emigranţi germani*. Mulţi au căutat să interpreteze acest „basm-enigmă". Dar eu nici nu voiam să aud de o „interpretare" a conţinutului. Eu

voiam să-l iau pur si simplu, în forma lui poetic-artistică. Mi-a fost întotdeauna antipatică tendinţa de a risipi farmecul fanteziei creatoare prin explicaţii raţionale.

Vedeam că această operă a lui Goethe s-a născut din relaţia sa spirituală cu Schiller. Când a conceput *Scrisorile despre educaţia estetică a omului*, spiritul lui Schiller a trecut el însuşi prin faza filosofică a evoluţiei sale spirituale. „Înţelegerea conştienţei omeneşti cu ea însăşi" a fost pentru el o sarcină sufletească ce-l preocupa în cel mai înalt grad. Pe de o parte el vedea sufletul omenesc dăruit cu totul activităţii de gândire. El simţea că sufletul, în timp ce desfăşoară o activitate de gândire pur raţională, nu depinde de nimic senzorial-corporal. Şi totuşi, simţea că în acest fel de activitate suprasensibilă este ceva nesatisfăcător. Când se dăruieşte „necesităţii logice" a raţiunii, sufletul este „în spirit"; dar în această stare de dăruire el nu este nici liber şi nici viu din punct de vedere spiritual-lăuntric. El e dăruit unei imagini-umbră abstracte a spiritului; dar nu urzeşte şi trăieşte în viaţa şi existenţa spiritului. Pe de altă parte, Schiller observase că printr-o activitate situată la polul opus, sufletul omenesc este cu totul dăruit corporalului – percepţiilor senzoriale şi impulsurilor instinctuale. Atunci în suflet se pierde activitatea din imaginea-umbră spirituală; dar el este dăruit unei legităţi naturale, care nu constituie esenţa lui.

Schiller ajunge la ideea că la nici una dintre aceste activităţi omul nu este „om adevărat". Dar că poate să facă din proprie voinţă ceea ce nu-i este dat să facă nici cu ajutorul naturii, nici prin umbrele spirituale-raţionale care apar fără contribuţia lui. El poate să introducă raţiunea în activitatea senzorială; şi poate înălţa senzorialul într-o sferă mai înaltă a conştienţei, astfel încât aceasta să acţioneze ca spiritualul. În acest fel omul ajunge la o stare de spirit mijlocie, situată între constrângerea logică şi cea

naturală. Schiller consideră că omul se află într-o astfel de dispoziţie atunci când trăieşte în elementul artistic. Cunoaşterea estetică a realităţii priveşte lumea sensibilă, dar în aşa fel încât găseşte în ea spiritul. Ea trăieşte în umbra spiritului, dar prin creaţia senzorială sau trăirea artistică dă spiritului o formă în aşa fel încât acesta îşi pierde existenţa de umbră.

De mulţi ani în faţa sufletului meu stăteau aceste căutări ale lui Schiller în legătură cu „omul adevărat"; iar când „basmul-enigmă" [Nota 94] al lui Goethe a devenit şi pentru mine o enigmă, toate acestea mi-au apărut din nou. Vedeam că Goethe îşi însuşise descrierea „omului adevărat" făcută de Schiller. Lui nu-i era mai puţin vie decât prietenului său întrebarea: cum găseşte în suflet spiritualul caracterul său de umbră, corporalul-sensibil, şi cum se ridică ceea ce este fizic-natural în corpul fizic la nivelul spiritului?

Schimbul de scrisori dintre cei doi prieteni şi toate câte se mai pot şti despre relaţia lor spirituală arată că soluţia găsită de Schiller îi pare lui Goethe prea abstractă, prea unilateral-filosofică. El a creat fermecătoarele imagini-simbol ale râului care desparte două lumi, ale priculicilor care caută drumul ce duce dintr-o lume în cealaltă, a şarpelui care trebuie să se sacrifice pentru a forma o punte între cele două lumi, a „frumosului crin" care, lucind „de cealaltă parte" a râului, poate fi doar presimţit în spirit de către aceia care trăiesc „de această parte", şi multe altele. Soluţiei filosofice a lui Schiller el i-a pus în faţă imaginile poetice ale unui basm. Goethe avea sentimentul că omul sărăceşte lăuntric dacă încearcă să se apropie cu noţiunile filosofice de enigma sufletului intuită de Schiller, atunci când îşi caută fiinţa adevărată; el voia să se apropie de această enigmă păstrând întreaga bogăţie a trăirii sufleteşti.

Imaginile basmului goethean ne trimit la imaginaţiuni înfăţişate adesea, înainte de el, de către cei ce căutau trăirea spiritului în suflet. Pe cei trei regi din basm îi găsim destul de asemănători, în *Nunta chimică* [Nota 95] a lui Christian Rosenkreutz. Celelalte personaje sunt reveniri ale unor lucruri apărute odinioară în imagini ale căii de cunoaştere. Numai că la Goethe fantezia a dat acestor imagini o formă frumoasă, nobilă, artistică, pe când înainte ele aveau un caracter mai mult neartistic.

În acest basm Goethe a dus creaţia fanteziei până aproape de limita la care ea devine procesul lăuntric sufletesc, care este, de fapt, o trăire cunoscătoare a lumii spirituale reale. Eu eram de părere că se poate privi cel mai adânc în felul de a simţi şi gândi al lui Golethe, dacă te adânceşti în această operă a sa.

Pentru mine nu era importantă atât explicarea basmului, erau importante impulsurile date trăirilor mele sufleteşti prin faptul că mă ocupam de el. Aceste impulsuri au continuat să acţioneze în viaţa mea sufletească de mai târziu, până în epoca în care mi-am conceput dramele-misteriu [Nota 96]. Dar pentru lucrările mele legate de Goethe, n-am putut câştiga mult din acest basm. Căci îmi părea că, scriind această operă, Goethe s-a depăşit pe sine însuşi în concepţia sa despre viaţă, împins parcă de puterea lăuntrică a unei vieţi sufleteşti pe jumătate inconştiente. Şi de aici s-a ivit pentru mine o dificultate serioasă. Nu-mi puteam continua munca de interpretare a operelor lui Goethe pentru seria „Literatura Naţională Germană" a lui Kürschner decât în stilul în care o începusem; dar pe mine însumi aceasta nu mă satisfăcea. Fiindcă îmi spuneam că, în timp ce scria acest „basm", Goethe parcă ar fi privit în lumea spirituală, stând la graniţa care ne desparte de ea. Dar ceea ce el a mai scris despre procesele din natură, nu ţine seama de această

privire. De aceea, nici nu puteam să-l interpretăm pornind de la această privire aruncată în lumea spirituală.

Dar chiar dacă prin adâncirea în acest basm n-am câştigat nimic pentru activitatea mea legată de scrierile despre Goethe, el mi-a dat totuşi o mulţime de impulsuri pentru trăirile mele sufleteşti. Conţinutul sufletesc care rezulta din studiul basmului a constituit pentru mine un material de meditaţie important. Mă întorceam mereu la acest basm. Prin aceasta mi-am pregătit dispoziţia sufletească în care mi-am început apoi activitatea la Weimar.

XIII. CĂLĂTORII LA BUDAPESTA ŞI SIBIU; AMINTIRI DESPRE FAMILIA SPECHT

Tocmai în această perioadă am dus o viaţă socială dintre cele mai intense. Mă întâlneam adeseori cu vechii mei prieteni. Deşi am avut foarte puţin posibilitatea de a vorbi cu cineva despre lucrurile la care m-am referit aici, legăturile spirituale şi sufleteşti care mă legau de aceşti prieteni erau foarte strânse. Mă întorc adesea în trecut şi mă gândesc la discuţiile, uneori interminabile, pe care le purtam pe atunci într-o cafenea cunoscută din Piaţa Sf. Mihai din Viena. Mi-am amintit aceste discuţii mai ales în vremea de după războiul mondial, când Austria se destrăma. Căci încă de pe atunci condiţiile care au dus la destrămarea ei existau deja. Dar nimeni nu voia să-şi mărturisească acest lucru. Fiecare avea idei salvatoare, după cum erau înclinaţiile sale naţionale sau culturale personale. Şi dacă idealurile care trăiesc în perioadele de avânt sunt înălţătoare, nici cele care se nasc în perioadele de declin şi vor să-l oprească nu sunt mai puţin înălţătoare

prin tragismul lor. Asemenea idealuri tragice trăiau pe atunci în inimile celor mai buni vienezi şi austrieci.

Îi indispuneam adeseori pe aceşti idealişti atunci când îmi exprimam o convingere care mi se impusese prin adâncirea în epoca lui Goethe. Eu afirmam că în această epocă fusese atinsă culmea evoluţiei culturii europene. Mai târziu, însă, nu s-a rămas pe această culme. Era ştiinţelor naturii, cu consecinţele ei asupra vieţii oamenilor şi a popoarelor, e un declin. Pentru a se putea progresa mai departe e necesar un impuls cu totul nou, din direcţia spiritului. Pe căile pe care s-a mers până acum în domeniul spiritualului nu se poate merge mai departe, fără a da înapoi. Goethe este o culme; numai că pe această culme el nu este un început, ci un sfârşit. El trage concluziile unei evoluţii care se încheia cu el şi îşi găseşte în el expresia cea mai deplină, dar care nu mai poate fi continuată fără să se caute nişte izvoare mult mai genuine ale trăirii spirituale decât cele cuprinse în această evoluţie. În această dispoziţie sufletească am scris ultima parte a lucrărilor mele despre Goethe.

Şi în această dispoziţie sufletesacă am făcut cunoştinţă cu scrierile lui Nietzsche. *Dincolo de bine şi de rău* a fost prima sa carte pe care am citit-o. De felul său de privi lucrurile mă simţeam captivat şi respins în acelaşi timp. Am scos-o greu la capăt cu Nietszche. Îmi plăceau stilul, îndrăzneala lui, dar îmi displăcea profund felul în care Nietzsche vorbea despre cele mai adânci probleme, fără a se cufunda în ele în mod conştient cu sufletul, în trăire spirituală. Pe de altă parte, mi se părea şi că el spune multe lucruri extraordinar de înrudite cu cele care mie îmi erau nespus de aproape prin trăire spirituală. Mă simţeam astfel aproape de luptele sale şi simţeam că trebuie să exprim cumva această apropiere. Nietzsche îmi apărea ca una dintre figurile cele mai tragice ale acelei epoci. Şi

gândeam că acest tragism se naşte într-un suflet uman mai profund din cauza dispoziţiei spirituale a epocii materialismului. Ultimii ani petrecuţi la Viena au fost plini de asemenea sentimente.

Înainte ca prima perioadă a vieţii mele să fi luat sfârşit, am avut ocazia să vizitez Budapesta şi Transilvania. Prietenul amintit mai înainte, originar din Transilvania, care a rămas alături de mine în toţi anii ce s-au scurs de atunci, cu o fidelitate rar întâlnită, îmi făcuse cunoştinţă cu mai mulţi dintre compatrioţii săi, aflaţi la Viena. Aveam astfel, pe lângă celelalte relaţii sociale foarte intense, şi relaţii cu transilvăneni. Printre aceştia se numărau domnul şi doamna Breitenstein [Nota 97], cu care mă împrietenisem pe atunci şi care mi-au rămas prieteni dintre cei mai dragi. Ei au de multă vreme sarcini de răspundere în cadrul Societăţii Antroposofice din Viena. Contactul cu aceşti transilvăneni mi-a oferit prilejul de a face o călătorie la Budapesta. Capitala Ungariei, cu caracterul ei atât de diferit de acela al Vienei, a făcut asupra mea o impresie profundă. De la Viena ajungi la Budapesta trecând prin nişte peisaje fermecătoare şi întâlnind oamenii cei mai plini de temperament şi mai muzicali. Dacă te uiţi pe fereastra vagonului ai impresia că natura însăşi devine poetică într-un fel cu totul deosebit şi că oamenii, neluând prea mult în seamă natura poetică cu care sunt deprinşi, se mişcă în acest cadru după o muzică a inimii, adeseori adânc interiorizată. Când pui piciorul în Budapesta, îţi vorbeşte o lume care, chiar dacă este privită de către reprezentanţii celorlalte popoare europene cu cea mai mare simpatie, nu poate fi niciodată înţeleasă cu totul. Un fond întunecat, pe care străluceşte o lumină ce irizează în diferite culori. Mie această fiinţă mi-a apărut când am stat în faţa monumentului lui Franz Deak, concentrată într-o singură imagine. În mintea acestui om care a creat Ungaria dintre 1867 şi 1918 a trăit o voinţă îndrăzneaţă şi mândră,

care lucrează cu îndrăzneală, care se impune fără viclenie, dar cu o lipsă totală de scrupule. Simţeam cât de adevărată era, din punct de vedere subiectiv, pentru orice maghiar autentic, vorba pe care am auzit-o atât de des: „în afara Ungariei nu este viaţă; şi chiar dacă există, nu e ca la noi“.

Văzusem în copilărie, la frontiera de vest a Ungariei, cum germanii simţeau adeseori pe propria lor piele această voinţă îndrăzneaţă şi mândră; acum, în mijlocul Ungariei am aflat că această voinţă îl face pe maghiar să trăiască într-o anumită izolare umană, care se înveşmântează cu o anumită naivitate într-o strălucire de la sine înţeleasă pentru ea şi pentru care este foarte important să se arate ochilor ascunşi ai naturii, dar nu celor deschişi ai omului.

La o jumătate de an după această vizită prietenii din Transilvania m-au invitat să ţin o conferinţă la Sibiu [Nota 98]. Era perioada Crăciunului. Am călătorit străbătând câmpiile întinse în mijlocul cărora este situat oraşul Arad. Când ochii mei au văzut aceste câmpii întinse în care totul este orizont larg deschis, ce nu pune nici o limită privirii, în inima mea au prins să răsune poeziile pline de dor ale lui Lenau. A trebuit să înnoptez într-un sătuc de graniţă dintre Ungaria şi Transilvania. Am petrecut jumătate din noapte într-un han. În afară de mine se mai aflau acolo la o masă doar nişte jucători de cărţi. Erau adunate acolo toate naţionalităţile ce puteau fi găsite pe atunci în Ungaria şi Transilvania. Oamenii jucau cu o patimă care izbucnea mereu din jumătate în jumătate de oră, astfel încât ea se concretiza parcă în norii sufleteşti ce se ridicau deasupra mesei, luptându-se între ei ca nişte demoni şi înghiţindu-i pe oameni cu totul. Ce diversitate în exteriorizarea pasiunii mi se înfăţişa aici, la aceste diferite naţionalităţi!

În ziua de Crăciun am ajuns la Sibiu. Am fost introdus în lumea saşilor transilvăneni. Aceştia trăiau în mijlocul românilor şi al maghiarilor. O populaţie nobilă, care voia să

se menţină cu fruntea sus în declinul ei, pe care nu voia să-l vadă. O populaţie germană care, rătăcită prin Est ca o amintire vie a vieţii sale din secolele trecute, ar vrea să rămână credincioasă originii sale, dar în a cărei dispoziţie sufletească trăieşte o detaşare de lume, ce se manifestă pretutindeni în viaţă printr-o voioşie dobândită prin educaţie. Am trăit zile frumoase printre pastorii germani ai Bisericii evanghelice, printre profesorii de la şcolile germane şi printre alţi germani transilvăneni. Mi se încălzea inima printre aceşti oameni care, având specificul naţional, manifestau grijă să-şi păstreze o cultură a inimii care vorbea la rândul ei, înainte de toate, inimii.

Această căldură îmi trăia în suflet atunci când, împreună cu vechii şi cu noii prieteni, înfăşuraţi în blănuri groase, am făcut o plimbare cu sania spre sud, către Carpaţi (Alpii Transilvaniei), pe un ger straşnic şi cu o zăpadă ce scârţâia sub tălpi. Un versant de munte negru, împădurit, care-ţi apare din depărtare când mergi într-acolo, devine un peisaj muntos cu creste sălbatice, care te înfioară când te afli chiar lângă el.

În centrul a tot ce am trăit acolo era vechiul meu prieten [Nota 99]. El găsea situaţii mereu noi prin care am putut să cunosc în profunzime felul de a fi al saşilor transilvăneni. El încă mai petrecea pe atunci o perioadă la Viena şi una la Sibiu. Întemeiase la Sibiu o gazetă săptămânală, cu scopul de a cultiva tradiţiile saşilor transilvăneni. O iniţiativă bazată în întregime pe idealism şi pe nici un dram de experienţă practică, dar la care colaborau, totuşi, aproape toţi apărătorii tradiţiilor săseşti din Transilvania. După câteva săptămâni revista a încetat să mai apară.

Evenimente ca aceste călătorii mi-au fost aduse de destin; prin ele mi-am putut educa ochiul pentru observarea lumii exterioare, lucru deloc uşor pentru mine,

care, în schimb, în elementul spiritual trăiam în mod oarecum firesc.

În călătoria de înapoiere la Viena m-au năpădit amintiri nostalgice. Aici mi-a căzut în curând în mână o carte despre a cărei „bogăţie spirituală" se vorbea pe atunci în cele mai largi cercuri: *Rembrandt ca educator* [Nota 100]. În discuţiile stârnite pretutindeni de această carte puteai auzi spunându-se că apărea un spirit cu totul nou. A trebuit să-mi dau seama, tocmai cu acest prilej, cât de singur eram, cu constituţia mea sufletească, în mijlocul vieţii spirituale a epocii.

Faţă de o carte ridicată în slăvi de toată lumea eu simţeam următoarele: mi se părea că cineva s-ar fi aşezat în fiecare seară, timp de câteva luni, la o masă dintr-un local mai răsărit şi ar fi ascultat afirmaţiile „spirituale" pe care personalităţile „de seamă" le-ar fi făcut la mesele lor obişnuite; ar fi notat sub o formă aforistică cele auzite. După ce ar fi terminat cu această „muncă pregătitoare" neîntreruptă, el ar fi aruncat într-un vas fişele cu aceste aforisme, le-ar fi scuturat bine şi le-ar fi scos iarăşi afară. După aceasta el ar fi pus fişele una lângă alta, obţinând astfel cartea cu pricina. Această critică este exgerată, bineînţeles. Dar tocmai concepţia mea despre viaţă mă obliga să resping astfel ceea ce „spiritul vremii" de atunci lăuda drept realizare de prim rang. Eu simţeam în *Rembrandt ca educator* o carte care se menţinea cu totul la suprafaţa unor idei pretins subtile, dar care nu avea nimic comun, prin niciuna dintre frazele sale, cu adevăratele profunzimi ale sufletului uman. Mă durea faptul că toţi contemporanii mei socoteau această carte drept expresia unei personalităţi profunde, în vreme ce eu trebuia să constat că prin asemenea bălăceală de idei în ape spirituale stătute din suflete este izgonit tot ce este profund uman.

De la vârsta de 14 ani a trebuit să dau ore particulare; şi vreme de cincisprezece ani, până la începutul celei de a doua epoci din viaţa mea, cea petrecută la Weimar, destinul m-a ţinut legat de această ocupaţie. Dezvoltarea sufletească a multor oameni aflaţi la vârsta copilăriei sau a primei tinereţi s-a împletit astfel cu propria mea evoluţie. Am putut observa cât de diferit evoluează pe parcursul vieţii cele două sexe: masculin şi feminin. Căci alături de băieţi şi tineri s-a întâmplat să dau ore şi unui număr destul de mare de fete. Ba chiar mama băiatului a cărui educaţie îmi fusese încredinţată din cauza stării lui patologice, mi-a devenit un timp elevă într-ale geometriei; altă dată am fost rugat să vorbesc acestei femei şi surorii ei pe teme de estetică.

În familia acestui băiat [Nota 101] îmi găsisem, pentru mai mulţi ani, un fel de cămin, de unde mergeam apoi în alte familii, pentru a le educa şi instrui copiii. Datorită raporturilor de prietenie apropiate pe care le-am avut cu mama acestui băiat, am participat pe deplin la bucuriile şi suferinţele familiei. În ea am cunoscut un suflet omenesc de o rară frumuseţe. Se dăruise cu trup şi suflet dezvoltării celor patru fii ai ei. La ea puteai studia tocmai iubirea maternă în forma ei cea mai nobilă. Colaborarea cu ea în probleme de educaţie a fost o experienţă de viaţă foarte frumoasă. Era înzestrată şi plină de entuziasm pentru acel domeniu al artei pe care-l reprezenta muzica. Se ocupa în parte ea însăşi de educaţia muzicală a fiilor ei, cât timp mai erau mici. Cu mine discuta cele mai diferite probleme de viaţă, dovedind multă înţelegere şi un interes profund pentru tot ceea ce o înconjoară. Faţă de lucrările mele ştiinţifice sau de alt gen a manifestat un viu interes. Un timp simţeam imperios nevoia de a discuta cu ea toate lucrurile ce-mi stăteau la inimă. Dacă-i vorbeam despre trăirile mele spirituale, ea asculta, manifestând o atitudine

cel puţin ciudată: minţii ei aceste lucruri îi erau plăcute, deşi se menţinea într-o uşoară rezervă; sufletul ei primea, însă, totul. Privitor la fiinţa omenească a rămas la o concepţie oarecum naturalistă. Ea credea că structura sufletească, morală este cu totul dependentă de constituţia corporală sănătoasă ori bolnavă. Aş zice că, instinctiv, ea concepea omul de pe poziţia unui medic, ceea ce dădea ideilor ei o orientare naturalistă. Convorbirile cu ea în acest sens mă stimulau în cel mai înalt grad. Cu toate acestea, în viaţa exterioară, ea se achita de toate sarcinile ce-i reveneau cu un puternic sentiment al datoriei, considerând totuşi în interiorul ei că cele mai multe dintre aceste sarcini nu făceau parte din sfera ei de viaţă. În multe privinţe ea îşi simţea destinul ca o povară. Dar nici nu aştepta nimic de la viaţă; o accepta aşa cum era, în măsura în care nu era vorba de fiii ei. Tot ce era legat de aceştia era vieţuit de ea cu sentimentele cele mai puternice.

Am participat la toate acestea, la viaţa sufletească a acestei femei, la frumoasa dăruire cu care îşi creştea fiii, la viaţa acestei familii, în sânul unui cerc larg de rude şi prieteni. Dar n-a fost deloc uşor. Fiindcă erau evrei. În concepţiile sale, această femeie era cu totul liberă de orice limitări confesionale sau rasiale. Dar stăpânul casei, pe care îl respectam foarte mult, era foarte sensibil la tot ce spunea un arian despre evrei. Asta din cauza antisemitismului care pe atunci începea să ia proporţii.

Am participat cu entuziasm la lupta dusă de germanii din Austria pentru menţinerea fiinţei lor naţionale. Am ajuns să studiez şi problema poziţiei istorice şi sociale a evreilor. Această preocupare a devenit deosebit de intensă după ce apăruse *Humunculus* de Hamerling. Din cauza acestei lucrări, eminentul scriitor german a fost declarat antisemit de o mare parte dintre ziariştii vremii, ba antisemiţii naţionalişti-germani au început chiar să-l

socoată unul de-ai lor. Toate acestea pe mine mă atingeau prea puţin; am scris, însă, un articol despre *Homunculus* [Nota 102], în care îmi spuneam părerea despre locul iudaismului, într-un mod cu totul obiectiv, după câte cred. Omul în casa căruia locuiam şi cu care eram în relaţii de prietenie, l-a luat, însă, drept un fel deosebit de manifestare a antisemitismului [Nota 103]. Sentimentele de prietenie ce le nutrea pentru mine n-au suferit nici cea mai mică schimbare, dar el a căzut pradă unei adânci dureri. După ce a citit articolul a stat în faţa mea răscolit de o vie durere şi mi-a spus: „Ceea ce scrieţi aici despre evrei nu poate fi înţeles deloc ca izvorând din simpatie; dar nu aceasta mă îndurerează, ci faptul că n-aţi putut ajunge la constatările care v-au făcut să scrieţi aceste lucruri decât prin legăturile strânse pe care le aveţi cu noi şi cu prietenii noştri". Omul acesta se înşela; eu judecasem lucrurile numai şi numai prin prisma viziunii mele spiritual-istorice generale asupra lumii; în aprecierile mele nu se strecurase nici un element personal. Dar el nu putea vedea lucrurile aşa. La explicaţiile mele el răspunse cu această observaţie: „Nu, cel care-mi educă băieţii nu este, după acest articol, un «apropiat al evreilor»". N-am reuşit să-l conving că se înşela. El nu s-a gândit nici o clipă că din această cauză legăturile mele cu familia sa ar trebui să se schimbe. El considera aceste legături absolut necesare. Cu atât mai puţin puteam eu considera că cele întâmplate ar trebui să ducă la o schimbare. Căci eu consideram că educaţia fiului său era o misiune pe care mi-o încredinţase soarta. Dar fiecare gândea că în raporturile noastre intervenise ceva tragic.

La toate acestea se adaugă faptul că în concepţia multora dintre prietenii mei se strecurase, sub influenţa luptei lor naţionale, o nuanţă antisemită. Ei nu vedeau cu ochi buni poziţia pe care o aveam în casa unor evrei; iar

stăpânul casei vedea în legăturile mele de prietenie cu astfel de oameni confirmarea impresiei pe care i-o făcuse articolul meu.

Printre prietenii familiei în sânul căreia trăiam, se număra şi Ignaz Brüll [Nota 104], care compusese „Crucea de Aur". O personalitate de o mare fineţe a spiritului, pe care o îndrăgisem în mod deosebit. Ignaz Brüll avea aerul unui om detaşat de lume, cufundat în sine. Interesele sale nu se limitau la domeniul strict muzical, ci îmbrăţişau multe aspecte ale vieţii spirituale. Putea să se dedice acestor interese ca un „copil răsfăţat de soartă", căci situaţia familiei lui îl scutea de orice grijă a traiului zilnic, permiţând creaţiei sale să se nască în condiţiile unei anumite bunăstări materiale. Aşa încât el nu s-a unit cu viaţa, ci doar cu muzica. Nu e locul să vorbesc aici despre valoarea creaţiei lui muzicale. Era însă de-a dreptul încântător să te întâlneşti cu acest om pe stradă şi să-l vezi cum se trezeşte din lumea sunetelor sale când îi vorbeai. De altfel, nasturii vestei sale nu erau încheiaţi niciodată aşa cum trebuie. Ochii săi vorbeau cu o inteligenţă blândă; mersul său, deloc apăsat, era foarte expresiv. Puteai vorbi cu el despre cele mai variate lucruri, căci avea pentru toate o înţelegere fină; dar vedeai că la el conţinutul discuţiei o lua de îndată spre domeniul muzicii.

Prin familia la care locuiam l-am cunoscut şi pe distinsul medic dr. Breuer [Nota 105], care, împreună cu dr. Freud, contribuia la naşterea psihanalizei. El a fost, însă, de partea acestei concepţii doar la început; apoi n-a mai fost de acord cu forma pe care i-o dăduse Freud. Dr. Breuer era pentru mine o personalitate atrăgătoare. Admiram felul în care îşi exercita profesiunea de medic. În plus, era un spirit care avea preocupări multiple şi în alte domenii ale vieţii spirituale. Vorbea despre Shakespeare în aşa fel încât îţi stârnea în cel mai înalt grad interesul pentru acesta. Era

interesant să-l auzi vorbind, cu felul lui de a gândi, pe care profesiunea de medic îşi pusese amprenta, despre Ibsen sau chiar despre „Sonata Kreutzer" a lui Tolstoi. Când stătea de vorbă despre asemenea lucruri cu prietena de care am vorbit, mama băieţilor pe care-i educam, participam şi eu cu cel mai viu interes la discuţie. Psihanaliza nu se născuse încă; dar problemele pe care le viza, fuseseră deja puse. Fenomenele de hipnoză adăugaseră gândirii de factură medicală o nuanţă deosebită. Prietena mea întreţinea cu dr. Breuer relaţii de prietenie încă din tinereţe. Mă aflam în faţa unui fapt care mi-a dat mult de gândit. Într-un anumit sens, gândirea acestei femei era şi mai apropiată de gândirea medicală decât aceea a vestitului medic. Discutam cu ea odată despre un morfinoman, pe care-l trata dr. Breuer. Prietena mea îmi zise: „Imaginaţi-vă ce-a făcut dr. Breuer. El s-a lăsat înşelat de un morfinoman care şi-a dat cuvântul de onoare că nu va mai lua morfină. Credea că realizează ceva cu asta; şi a fost dezolat atunci când pacientul nu s-a ţinut de cuvânt. Ba chiar a spus: Cum să tratez pe cineva care nu-şi ţine cuvântul dat? Cum e cu putinţă – spuse ea – ca un medic excelent să fie aşa de naiv? Cum să vrei să vindeci printr-o promisiune ceva atât de adânc înrădăcinat «în natură»?" Nu este important dacă ea avea sau nu pe de-a-ntregul dreptate; s-ar putea ca ideile medicului despre terapia prin sugestie să fi jucat un rol în încercarea sa de a-şi vindeca bolnavul; dar nu se poate pune la îndoială faptul că remarca prietenei mele dovedeşte energia extraordinară cu care ea vorbea în spiritul ce domnea pe atunci în şcoala de medicină din Viena, aflată în plină dezvoltare.

Această femeie era în felul ei o personalitate remarcabilă; şi ea rămâne o figură remarcabilă între cele pe care le-am întâlnit în decursul vieţii mele. A murit demult;

unul dintre motivele pentru care mi-a venit atât de greu să plec din Viena, a fost şi faptul că mă despărţeam de ea.

Dacă mă întorc cu gândul la conţinutul primei perioade din viaţa mea, încercând s-o caracterizez din exterior, mi se impune acest sentiment: destinul a făcut în aşa fel încât, până la vârsta de 30 de ani să nu fiu legat de nici o „profesiune" exterioară. Nici în Arhiva Goethe-Schiller nu am intrat pentru a ocupa acolo un post pentru toată viaţa, ci ca simplu colaborator independent la editarea operelor lui Goethe, de care arhiva se ocupa din însărcinarea arhiducesei Sophia. În prezentarea făcută de directorul arhivei în volumul XII al Anuarului Goethe, el scria: „Colaboratorilor permanenţi li s-a alăturat – începând cu toamna anului 1890 – Rudolf Steiner din Viena. Lui îi este încredinţat (cu excepţia părţii de osteologie) întregul domeniu al „morfologiei": cinci sau şase volume ale «secţiunii a doua», cu nişte materiale de o excepţională importanţă aflate în manuscrise".

XIV. COLABORAREA LA ARHIVA GOETHE-SCHILLER

Pentru o perioadă de timp nedeterminată fusesem pus din nou în faţa unei sarcini care nu rezultase dintr-o împrejurare exterioară, ci din evoluţia interioară a concepţiilor mele despre lume şi viaţă. Tot această evoluţie a făcut să-mi dau şi examenul de doctorat [Nota 106], la Rostock, cu o lucrare despre încercarea de a realiza „o înţelegere a conştienţei umane cu ea însăşi" [Nota 107]. Numai nişte împrejurări de ordin exterior au făcut să nu dau acest examen la Viena. Oficial eu absolvisem şcoala reală, iar nu gimnaziul; dar îmi însuşisem cele ce se învaţă în gimnaziu prin studiu individual şi prin orele particulare.

În Austria de atunci o atare situaţie făcea cu neputinţă susţinerea examenului de doctorat. Eu îmi formasem o cultură „filosofică” serioasă, dar, din punct de vedere oficial, studiile urmate de mine mă excludeau de la tot ceea ce îl situează pe om în viaţa filosofică.

La sfârşitul primei perioade din viaţa mea mi-a căzut, însă, în mână o lucrare filosofică ce m-a cucerit în mod deosebit: *Şapte cărţi ale platonismului* de Heinrich von Stein [Nota 108], care preda pe atunci filosofia la Rostock. Aceasta m-a făcut să-mi trimit disertaţia la bătrânul şi iubitul filosof care, prin cartea sa, îmi devenise foarte apropiat, dar pe care nu aveam să-l văd decât la examen.

Personalitatea lui Heinrich von Stein stă încă vie în faţa sufletului meu. E ca şi cum aş fi trăit alături de el mult timp. Ale sale *Şapte cărţi ale platonismului* sunt expresia unei individualităţi filosofice puternice. Filosofia, conţinut al gândirii, nu este considerată, în această lucrare, drept ceva de sine stătător. Platon e considerat de toţi filosoful care a căutat o astfel de filosofie situată pe propriile ei picioare. Iar ceea ce Platon a găsit pe această cale este prezentat de Heinrich von Stein cu deosebit de multă grijă. Primele capitole ale lucrării te transpun pe de-a-ntregul în concepţia platoniciană despre lume. Von Stein descrie apoi cum a pătruns revelarea lui Christos în evoluţia omenirii. Şi el arată că această pătrundere reală a vieţii spirituale în evoluţia omenirii reprezintă ceva superior elaborării pe cale pur filosofică a unui sistem de gândire.

De la Platon la Christos, pentru împlinirea a ceea ce fusese o năzuinţă a omenirii: aşa am putea caracteriza conţinutul lucrării lui Stein. El urmăreşte mai departe felul cum platonismul a continuat să acţioneze în evoluţia concepţiilor creştine despre lume.

Stein este de părere că revelaţia *din exterior* a dat un conţinut eforturilor umane de a-şi forma o concepţie

despre lume. Aici eu nu mai puteam fi de acord cu el. Ştiam din propriile mele trăiri că fiinţa omenească, atunci când ajunge la înţelegerea cu ea însăşi în conştienţa vie, în spirit, poate avea revelaţia, şi că aceasta poate apoi dobândi existenţă reală în om prin trăirea vie a ideilor. Simţeam, totuşi, în această carte ceva care mă atrăgea. Viaţa reală a spiritului din spatele vieţii ideilor constituia – chiar dacă într-o formă care nu era şi a mea – impulsul pentru o descriere filosofic-istorică de mari proporţii. Platon, marele purtător al unui unviers de idei ce se caracteriza prin aceea că îşi aştepta împlinirea prin impulsul Christic; tot sensul cărţii lui Stein este concentrat aici, în explicarea acestui lucru. În ciuda faptului că mă situam pe o poziţie opusă, această carte îmi era mai apropiată decât toate filosofiile care-şi elaborează un conţinut sumar din noţiuni şi percepţii senzoriale.

Regretam la Stein că nu era conştient de faptul că universul de idei al lui Platon ne trimite, totuşi, şi la o străveche revelaţie a lumii spirituale. Această revelaţie (precreştină) care şi-a găsit o caracterizare decentă, de exemplu, în *Istoria idealismului* a lui Otto Willmann [Nota 109], nu apare în concepţia lui Stein. El nu prezintă platonismul ca pe un rest al ideilor provenite de la revelaţia străveche, care şi-a redobândit apoi prin creştinism, sub o formă superioară, conţinutul spiritual pierdut; el consideră ideile lui Platon drept un conţinut de idei care şi-ar fi tras substanţa din el însuşi şi care a prins apoi viaţă prin Christos.

Totuşi, cartea lui este una dintre lucrările scrise cu căldură filosofică; şi autorul ei a fost o personalitate care, pătrunsă de o adâncă religiozitate, a căutat în filosofie expresia vieţii religioase. Pe fiecare pagină a lucrării, ce cuprinde trei volume, simţi prezenţa personalităţii ce stă în spatele ei. Pentru mine a fost un adevărat eveniment să

stau faţă în faţă cu autorul, după ce îi citisem lucrarea de nenumărate ori şi mai ales prăţile referitoare la raporturile dintre platonism şi creştinism.

O personalitate la care totul îţi dădea impresia de linişte, care la o vârstă înaintată, cu ochi blânzi, ce păreau făcuţi să urmărească plini de înţelegere, dar şi de energie evoluţia elevilor, avea un fel de a se exprima care, prin intonaţia cu care rostea fiecare cuvânt, trăia gândirea cumpănită a filosofului. Aşa mi-a apărut Stein atunci când l-am vizitat înainte de examen. Mi-a spus: „Disertaţia dumitale nu respectă cerinţele stabilite; se vede că n-aţi scris-o sub îndrumarea unui profesor; dar conţinutul ei mă face s-o accept cu plăcere". Aş fi vrut tare mult ca, la examenul oral, să fiu întrebat ceva care să aibă legătură cu cele *Şapte cărţi despre platonism*; dar nici o întrebare nu s-a referit la aceasta; toate erau din filosofia lui Kant.

Imaginea lui Heinrich von Stein am purtat-o mereu adânc săpată în inimă; şi ar fi fost o infinită bucurie pentru mine să-l mai pot întâlni pe acest om. Dar destinul n-a vrut să ne mai întâlnim. Examenul de doctorat se numără printre amintirile mele cele mai dragi, căci personalitatea lui Stein luminează toate celelalte împrejurări legate de examen.

Dispoziţia sufletească în care mi-am început activitatea la Weimar a fost colorată de studiile mele anterioare aprofundate asupra platonismului. Cred că această dispoziţie mi-a fost de mare folos la orientarea în ceea ce aveam de făcut la Arhiva Goethe-Schiller. Cum trăia Platon în lumea ideilor şi cum trăia Goethe în aceasta? Acest gând mă preocupa în timpul drumului dinspre şi înspre arhivă; el mă urmărea şi când mă aflam în faţa hârtiilor rămase de la Goethe.

Această întrebare constituia fundalul pe care se desfăşurau gândurile mele când, pe la începutul anului

1891, îmi exprimam impresiile legate de calea pe care Goethe a încercat să cunoască natura (în articolul „Despre câştigul concepţiilor noastre din lucrările de ştiinţele naturii ale lui Goethe, publicate de Arhiva Goethe" [Nota 110] în vol. 12 al Anuarului Goethe) în cuvinte ca acestea: „Majoritatea oamenilor nu pot să-şi imagineze că ceva care, pentru a se manifesta, are nevoie de condiţii absolut *subiective*, poate avea totuşi o existenţă şi o importanţă *obiectivă*. Or, tocmai aşa ceva este «planta originară». Ea este *esenţialul* care există în mod obiectiv în fiecare plantă; dar dacă se pune problema ca ea să ia o existenţă vizibilă, atunci spiritul omului trebuie s-o construiască în mod independent". Sau: „O cunoaştere justă a felului de a gândi al lui Goethe ne permite să hotărâm dacă este în spiritul concepţiei sale o identificare a plantei originare sau a animalului originar cu vreo formă organică senzorial-reală, care a apărut sau va apărea într-o anumită epocă. La această întrebare nu se poate răspunde decât printr-un «nu» hotărât. «Planta originară» este conţinută în fiecare plantă: ea poate fi extrasă din lumea plantelor de către puterea creatoare a spiritului, dar nici o formă izolată, individuală nu poate fi considerată tipică".

Am intrat, deci, la Arhiva Goethe-Schiller în calitate de colaborator. Acesta era locul unde filologia de la sfârşitul secolului al XIX-lea îşi asumase sarcina de a prelucra moştenirea lui Goethe. La conducerea arhivei se afla, în calitate de director, Bernhard Suphan [Nota 111]. Am stabilit şi cu el, aş zice că din prima zi a şederii mele la Weimar, o relaţie personală. Am avut prilejul să frecventez destul de des casa lui.

Datorită prieteniei sale cu Hermann Grimm, Bernhard Suphan ajunsese să-i urmeze la conducerea arhivei lui Erich Schmidt, primul director.

Ultimul urmaş al lui Goethe, Walter von Goethe [Nota 112], lăsase moştenire arhiducesei Sophie [Nota 113] ceea ce rămăsese de la Goethe. Aceasta a înfiinţat arhiva pentru ca moştenirea lui Goethe să-şi dobândească locul ce i se cuvenea în viaţa spirituală. Ea se adresă, firește, personalităţilor despre care credea că ştiu ce trebuie să se întâmple cu manuscrisele lui Goethe.

Era acolo, mai întâi, dl von Loeper [Nota 114]. Parcă ar fi fost hărăzit să devină mijlocitorul dintre cunoscătorii lui Goethe şi Curtea de la Weimar, căreia îi fusese încredinţată sarcina de a administra moştenirea lui Goethe. Loeper ajunsese într-un post de înalt funcţionar din ministerul Casei Regale prusace şi avea astfel relaţii apropiate cu regina Prusiei, sora marelui duce de Weimar, fiind în acelaşi timp şi colaboratorul cel mai important la ediţia Hempel a operelui lui Goethe, cea mai cunoscută pe atunci.

Loeper era o personalitate ciudată; un amestec extraordinar de simpatic între un om de lume şi un singuratic. Începuse să se ocupe de cercetarea operelor lui Goethe ca amator, nu ca specialist. Dar această activitate a sa ajunsese să se bucure de o înaltă preţuire. În judecăţile pe care le emitea despre Goethe şi care şi-au găsit o atât de frumoasă expresie în ediţia Faust pregătită de el, era absolut independent. Ceea ce afirma, învăţase de la Goethe însuşi. Şi pentru că trebuia să-i indice pe cei care ar fi fost în stare să administreze cel mai bine moştenirea lui Goethe, el i-a numit pe aceia pe care-i cunoscuse prin propria activitate legată de ediţia Goethe.

Primul care intră în discuţie a fost Hermann Grimm [Nota 115]. Acesta s-a apropiat de Goethe ca istoric de artă; în această calitate a ţinut la Universitatea din Berlin prelegeri despre Goethe, pe care le-a publicat apoi într-un volum. Dar el se putea considera, totodată, şi un fel de

urmaş spiritual al lui Goethe. El s-a format în sânul acelor cercuri ale vieţii spirituale germane care păstraseră vie tradiţia lui Goethe şi care puteau să creadă că au oarecum o legătură personală cu el. Soţia lui Hermann Grimm era Gisela von Arnim, fiica Bettinei, autoarea cărţii *Corespondenţa lui Goethe cu o copilă*.

Hermann Grimm vorbea despre Goethe ca un pasionat de artă ce era. De fapt, ca istoric de artă, el a atins doar acel grad de erudiţie care-i lăsa nestinsă, în raport cu arta, poziţia sa pur personală de iubitor al artei.

Cred că Hermann Grimm se înţelegea foarte bine cu Loeper, de care-l lega în mod firesc interesul comun pentru Goethe. Îmi imaginez că, atunci când vorbeau despre Goethe, participarea umană la geniul său era în prim-plan, iar consideraţiile erudite rămâneau în umbră.

Dar acest mod erudit de a-l privi pe Goethe trăia în Wilhelm Scherer [Nota 116], care preda Istoria Literaturii Germane la Universitatea din Berlin. În el, cei doi îl desemnau pe cunoscătorul oficial al operei lui Goethe. Loeper o făcea într-un mod nevinovat – copilăresc. Hermann Grimm, cu o anumită împotrivire interioară. Fiindcă modul lui filologic de a-l privi pe Goethe, îi era, de fapt, antipatic.

Aceste trei personalităţi dădeau tonul propriu-zis în administrarea moştenirii lui Goethe. Ea aluneca, totuşi, într-o măsură destul de mare în mâinile lui Scherer. Loeper nu se gândea, probabil, să participe la această muncă altfel decât ca sfătuitor, şi din afară; el îşi crea relaţiile sale sociale bine stabilite, prin poziţia pe care o ocupa pe lângă Casa Regală a Prusiei. La fel de puţin se gândea Hermann Grimm la un alt fel de participare. Prin poziţia pe care-o ocupa în viaţa spirituală el nu putea fi înclinat să ofere altceva decât nişte puncte de vedere şi nişte linii

orientative pentru această muncă; el nu se ocupa de amănunte.

Cu totul altfel stăteau lucrurile cu Wilhelm Scherer. Pentru el, Goethe era un capitol important al istoriei literaturii germane. În Arhiva Goethe fuseseră găsite nişte documente noi, de o valoare inestimabilă pentru acest capitol. Activitatea Arhivei Goethe trebuia încadrată, deci, în mod sistematic în activitatea generală de cercetare a istoriei literare. A fost conceput planul unei ediţii Goethe, care avea să fie alcătuită după nişte criterii strict filologice. Scherer şi-a asumat sarcina supravegherii spirituale; conducerea arhivei a fost încredinţată elevului său Erich Schmidt [Nota 117], care era pe atunci profesor de istoria literaturii germane moderne la Viena.

Aceasta a dat activităţii de la Arhiva Goethe nuanţa ei specifică. Aşa că toate celelalte lucrări, tot ce se făcea la Arhiva Goethe şi prin ea, au luat această nuanţă. Totul purta amprenta felului de a gândi şi de a lucra al filologilor de atunci.

Filologia istoric-literară căuta, prin Wilhelm Scherer, să imite metodele folosite în ştiinţele naturii. Se luau ideile naturalist-ştiinţifice curente şi, după modelul lor, se formau idei filologice legate de istoria literaturii. De unde a luat un anumit poet un motiv sau altul, în ce fel, cum s-a transformat el în sufletul său? Acestea erau problemele puse la baza unei istorii a evoluţiei vieţii spirituale. Personalităţile literare au dispărut din vizual; şi a fost creată o concepţie despre felul cum „materialele", „motivele" se dezvoltaseră prin diferitele personalităţi. Această concepţie a atins punctul culminant în marea monografie a lui Erich Schmidt despre Lessing. În acest caz, nu personalitatea lui Lessing se află în centrul preocupărilor, ci studierea foarte atentă a motivelor lui Nathan, al Minnei von Barnhelm ş.a.m.d.

Scherer a murit de tânăr, puţin timp după înfiinţarea Arhivei Goethe. A avut mulţi elevi. Erich Schmidt a fost rechemat de la arhivă pentru a ocupa locul lui de la Universitatea din Berlin. Iar Hermann Grimm a făcut în aşa fel încât la conducerea arhivei să nu ajungă nici unul dintre nenumăraţii elevi ai lui Scherer, ci Bernhard Suphan.

Acesta fusese înainte profesor de gimnaziu la Berlin. În acelaşi timp, se ocupa şi de editarea operei lui Herder. Aşa încât se părea că el era cel mai indicat să preia conducerea ediţiei Goethe.

Erich Schmidt mai avea încă o anumită influenţă; în acest fel, spiritul lui Scherer mai plana pe deasupra muncii la ediţia Goethe. Dar alături de acesta se impuseseră ideile lui Hermann Grimm, chiar dacă nu în metoda de lucru, ci numai prin relaţiile personale cu cei ce lucrau în Arhiva Goethe.

În momentul în care am sosit la Weimar şi m-am apropiat de el, Bernhard Suphan era deja un om greu încercat de soartă în viaţa personală. Îşi condusese înainte de vreme, pe ultimul lor drum, cele două soţii care fuseseră surori. Acum trăia la Weimar împreună cu cei doi fii ai săi, îndoliat sufleteşte de cele două pierderi şi fără nici o bucurie care să-i înseninеze viaţa. Singurul punct luminos în viaţa lui era bunăvoinţa pe care i-o arăta arhiducesa Sophia, doamna pe care o venera sincer. În această veneraţie, nu era nimic ce-ar fi putut aduce a servilism; Suphan o iubea şi o admira pe arhiducesă în mod cu totul personal.

Suphan avea o prietenie caldă şi fidelă pentru Hermann Grimm. Înainte, la Berlin, el fusese primit în casa Grimm ca un membru al familiei şi respirase plin de mulţumire atmosfera spirituală ce domnea în această casă. Dar în el era ceva care nu-i îngăduia să se împace cu viaţa. Puteai vorbi cu el despre cele mai înalte probleme

spirituale; dar în discuţie se amesteca totdeauna o acreală izvorâtă din simţirea lui. În sufletul său domnea mai ales această acreală; iar el căuta să învingă acest sentiment printr-un umor sec. Şi aşa se face că în relaţiile cu el nu puteai ajunge la o căldură sufletească adevărată. Era în stare să înţeleagă dintr-o suflare ceva măreţ, într-un mod foarte simpatic şi să cadă apoi imediat într-o meschinărie trivială. Faţă de mine a avut întotdeauna multă bunăvoinţă. Pentru interesele spirituale care trăiau în sufletul meu nu avea nici o înţelegere, ba uneori le mai şi trata de pe poziţiile umorului său sec; dar arăta cel mai viu interes pentru direcţia spre care se orienta munca mea în arhivă, precum şi pentru viaţa mea personală.

Partea de nord-est a Palatului de la Weimar, în care, la etajul II, s-a aflat Arhiva Goethe până în anul 1897, când s-a mutat în noua sa clădire de pe malul Ilmului

Nu pot să neg faptul că, uneori, mă impresiona în mod de-a dreptul neplăcut ceea ce făcea Suphan, [Nota 118] felul în care se comporta în calitate de director al arhivei şi de conducător al ediţiei Goethe; n-am ascuns niciodată acest lucru. Dar, dacă mă întorc la anii pe care i-am petrecut împreună cu el, în suflet îmi rămâne, totuşi, o caldă simpatie pentru destinul şi personalitatea acestui om atât de lovit de viaţă. El suferea atât din cauza vieţii, cât şi a propriei sale firi. Vedeam cum cădea mereu, cu părţile bune ale caracterului şi capacităţilor sale, într-o cugetare mohorâtă, fără ieşire şi fără sens, care-i cuprindea mereu sufletul. Când Arhiva Goethe-Schiller s-a mutat în noua clădire care fusese construită pe malul Ilmului, Suphan a spus că la inaugurarea acestei case se simte ca una dintre jertfele umane care în vremurile străvechi erau zidite de vii în faţa porţilor clădirilor sfinţite, pentru ca ele să primească binecuvântare de sus. El se şi transpusese cu fantezie în rolul unui sacrificat pentru o cauză de care nu era, totuşi, prea mult legat. Se simţea ca un animal de povară al ediţiei Goethe şi nu putea să aibă nici o bucurie în faţa unei misiuni pe care alţii ar fi îndeplinit-o cu entuziasm. În această dispoziţie l-am găsit întotdeauna şi mai târziu, când l-am mai întâlnit, după ce plecasem de la Weimar. În cele din urmă s-a sinucis din cauza întunecării mintale.

În perioada în care am intrat la arhivă, acolo mai lucra, în afară de Bernhard Suphan, şi Julius Wahle [Nota 119]. Fusese chemat încă de către Erich Schmidt. Cu Wahle mă împrietenisem încă în timpul primei mele călătorii la Weimar; se statornicise între noi o caldă prietenie. Wahle lucra la editarea jurnalelor intime ale lui Goethe. Ca arhivar lucra Eduard von der Hellen, care se ocupa şi de editarea scrisorilor lui Goethe.

La „Operele lui Goethe” colabora o mare parte dintre germaniştii germani. Era un continuu du-te-vino de profesori şi de docenţi particulari în filologie. Petreceam mult timp cu ei şi în afara orelor de arhivă, în cursul şederilor lor mai lungi sau mai scurte la Weimar. Puteam să mă adâncesc în sferele de interese ale acestor personalităţi.

În afară de aceşti colaboratori propriu-zişi ai ediţiei Goethe, arhiva mai era vizitată de numeroase personalităţi care se interesau de una sau de alta dintre bogatele colecţii de manuscrise ale scriitorilor germani. Căci arhiva devenise treptat locul unde se adunaseră multe moşteniri literare. Mai veneau şi alţii, pe care nu-i interesau în primul rând manuscrisele, ci voiau doar să studieze în biblioteca arhivei. Erau şi mulţi vizitatori care voiau să vadă comorile din arhivă.

Era o bucurie pentru toţi cei care lucrau în arhivă când apărea Loeper. El intervenea cu observaţii amabil-drăgălaşe. Cerea să i se dea materialul la care lucra, se aşeza şi lucra ore întregi, într-o stare de concentrare pe care rareori o poţi vedea la un om. Orice s-ar fi întâmplat în jur, el nu-şi ridica privirea. Dacă ar trebui să caut o întruchipare a drăgălăşeniei, l-aş alege pe domnul von Loeper. Pline de drăgălăşenie erau cercetările sale asupra lui Goethe, plin de drăgălăşenie fiecare cuvânt pe care-l adresa cuiva. Deosebit de simpatică era nuanţa pe care o luase întreaga sa viaţă sufletească prin faptul că el părea a nu se gândi mai niciodată la altceva decât la această problemă: cum să facem ca lumea să ajungă la o înţelegere adevărată a lui Goethe? Stăteam odată lângă el la teatru la o reprezentaţie cu *Faust*. Am început să vorbesc despre arta interpretării, despre felul în care era jucată piesa. El nici nu asculta ce-i spuneam. Dar răspunse: „Da, aceşti

actori rostesc adeseori cuvinte şi fraze care nu se potrivesc deloc cu cele scrise de Goethe".

Şi mai simpatic îmi era Loeper în felul său „distrat" de a fi. Când veneam la el în timpul pauzei ca să-i spun ceva şi trebuia calculă o anumită perioadă de timp, Loeper zicea: „Aşadar ora de 100 de minute, minutul de 100 de secunde..." Eu mă uitam la el şi spuneam: „Excelenţă, 60". El îşi scotea ceasul, se uita la el, râdea cu poftă, număra şi spunea: „A, da, 60 de minute, 60 de secunde". Am fost martor la multe asemenea probe de „distracţie" ale lui. Dar nu puteam să râd nici de asemenea probe, care-mi arătau originalitatea structurii sufleteşti a lui Loeper, căci ele îmi apăreau ca un ingredient necesar al seriozităţii lipsite de orice poză, neafectată, aş spune chiar graţioasă, a acestei personalităţi care părea totodată plină de farmec. Vorbea în fraze care se cam încălecau, aproape fără nici o intonaţie; dar din vorbirea sa monotonă, transpărea o articulare puternică a ideilor.

Când apărea Hermann Grimm, în arhivă se crea o atmosferă de nobleţe spirituală. Din momentul în care citisem – încă la Viena – studiul său despre Goethe [Nota 120], în mine trăia o simpatie adâncă pentru natura sa spirituală. Şi când, în arhivă, am avut ocazia să-l întâlnesc pentru prima oară, citisem aproape tot ceea ce publicase până atunci. Prin Suphan am ajuns curând să-l cunosc mai îndeaproape. Odată, pe când Suphan lipsea din Weimar, m-a invitat să iau masa cu el la hotelul unde locuia. Eram numai eu şi el. Îi era în mod vădit simpatic felul în care ştiam să vorbesc despre felul său de a vedea lumea şi viaţa. A devenit comunicativ. Mi-a vorbit de ideea sa despre o „istorie a fanteziei germane" pe care o purta în suflet. Mi-a făcut impresia că ar vrea să scrie o astfel de lucrare. Dar n-a ajuns să-şi îndeplinească acest gând. Mi-a explicat totuşi ideea că veşnicul curent al devenirii istorice îşi are

impulsurile în fantezia creatoare a popoarelor, care în concepţia sa lua înfăţişarea unui geniu suprasensibil viu, în acţiune. În timpul acestui prânz sufletul mi-a fost plin de explicaţiile lui Hermann Grimm. Eu credeam că ştiu în ce fel acţionează spiritualitatea suprasensibilă prin intermediul oamenilor. Aveam acum în faţa mea un om a cărui privire sufletească ajungea până la spiritualitatea creatoare, dar care nu voia să perceapă că această spiritualitate în viaţa sa proprie, cunoscând-o, rămânea în regiunea în care spiritualul se manifestă în om sub forma fanteziei.

Hermann Grimm avea un dar deosebit de a privi în ansamblu perioadele mai mari sau mai mici ale istoriei spirituale, epigramatice. Când prezenta câte o personalitate, pe Michelangelo, pe Rafael, pe Goethe sau pe Homer, descrierea sa apărea întotdeauna pe fondul acestei priviri de ansamblu. De câte ori n-am citit articolul în care el caracterizează, dintr-o perspectivă largă, antichitatea greacă, antichitatea romană, Evul Mediu. Întregul om era revelarea unui stil unitar. Când îşi formula frumoasele fraze în timpul convorbirilor noastre, aveam următorul sentiment: acestea ar putea să stea exact în această formă într-unul dintre articolele sale; şi când, după ce l-am cunoscut, citeam câte un articol scris de el, aveam impresia că-l aud vorbind. Nu-şi permitea nici o neglijenţă în exprimarea orală; dar avea sentimentul că atunci când scrii ceva legat de problemele artei, trebuie să rămâi omul care eşti în viaţa de toate zilele. Numai că în viaţa de toate zilele Hermann Grimm nu era ca ceilalţi oameni. Pentru el era firesc să ducă o viaţă cu stil.

Când Hermann Grimm îşi făcea apariţia la Weimar şi în arhivă, simţeai că locul acela era legat de Goethe prin nişte fire spirituale tainice. Nu tot aşa era când venea Erich Schmidt. El nu era legat de documentele păstrate în arhivă

prin idei, ci prin metoda istoric-filologică. Nu mi-am putut crea niciodată o relaţie umană cu Erich Schmidt. Şi aşa se face că pe lângă mine trecea fără să lase aproape nici o urmă; toată admiraţia faţă de el se manifesta în cercurile celor ce lucrau în arhivă ca filologi de-ai lui Scherer.

Momente plăcute erau întotdeauna şi acelea în care în arhivă venea arhiducele Karl Alexander [Nota 121]. În această personalitate trăia un entuziasm, manifestat cu nobleţe, dar adevărat lăuntric, faţă de tot ce era în legătură cu Goethe. Făcea o impresie binefăcătoare prin vârsta sa înaintată, prin numeroasele legături importante pe care le întreţinea de ani de zile cu multe personalităţi ale vieţii spirituale germane, prin amabilitatea lui cuceritoare. A-l şti protectorul muncii legate de operele lui Goethe, îţi dădea un sentiment de mulţumire.

Pe arhiducesa Sophie, posesoarea arhivei, o vedeam aici numai la ocazii deosebit de solemne. Când avea de spus ceva, cerea să fie chemat Suphan. Colaboratorii temporari au fost duşi la ea spre a-i fi prezentaţi. Căci grija ei pentru arhivă era extraordinar de mare. Pe atunci ea se ocupa personal de construirea unei clădiri încăpătoare în care moştenirea poetului avea să-şi găsească un lăcaş demn de ea.

Şi Karl August [Nota 122], arhiducele moştenitor, care a murit înainte de a ajunge să domnească, venea adeseori în arhivă. Nu era foarte interesat de tot ce exista acolo, dar îi plăcea să stea de vorbă cu noi, colaboratorii. Considera, mai degrabă, că este de datoria sa să se intereseze de problemele vieţii spirituale. Cald era însă interesul arhiducesei moştenitoare Pauline [Nota 123]. Cu ea am avut multe convorbiri despre Goethe, despre poezie etc. Arhiva se situa, în privinţa relaţiilor sale, între ştiinţă şi artă, pe de o parte, şi înalta societate a Curţii de la Weimar, pe de alta. Din ambele părţi arhiva primea un colorit social

propriu. De-abia se închidea uşa în spatele unui profesor universitar, că se şi deschidea la loc pentru a lăsa să intre vreun prinţ care sosise în vizită la Curte. Mulţi oameni cu cele mai diverse poziţii sociale luau parte la ceea ce se făcea în arhivă. Era, de fapt, o viaţă dinamică şi în multe privinţe, stimulatoare.

În imediata apropiere a arhivei se afla Biblioteca din Weimar. Aici locuia un om cu suflet de copil şi de o erudiţie aproape nelimitată. Reinhold Köhler [Nota 124], bibliotecarul-şef. Colaboratorii arhivei aveau de multe ori de lucru acolo, fiindcă materialele literare auxiliare pe care le depistau în arhivă îşi găseau completarea prin documentele din bibliotecă. Reinhold Köhler ştia nebănuit de multe lucruri despre mituri, basme şi legende; cunoştinţele sale din domeniul lingvisticii erau de o universalitate demnă de toată admiraţia. Era de mare ajutor la căutarea celor mai ascunse documente literare. În plus, era de o modestie emoţionantă şi întotdeauna gata să te servească cu cea mai mare amabilitate. Lua întotdeauna el însuşi din raft cărţile de care aveai nevoie şi le ducea în sala unde lucrai. Odată am mers la el, i-am cerut o carte pe care Goethe o folosise la studiile sale de botanică, spre a mă uita prin ea. Reinhold Köhler s-a dus să ia bucoavna care zăcuse, probabil, câteva decenii nefolosită, undeva, foarte sus, pe un raft. Am aşteptat mult timp, dar el nu se întorcea. M-am dus să văd ce face. Căzuse de pe scara pe care se urcase pentru a căuta cartea: îşi fracturase femurul. Omul atât de drag mie, atât de nobil, nu şi-a mai revenit niciodată de pe urma accidentului. După o lungă suferinţă, omul venerat de toată lumea, a murit. Am suferit mult la gândul dureros că se accidentase în timp ce căuta o carte pentru mine.

XV. ÎNTÂLNIRI CU HAECKEL, TREITSCHKE ŞI LAISTNER

De două conferinţe pe care le-am ţinut la scurt timp după ce-mi începusem activitatea la Weimar, se leagă nişte amintiri importante pentru mine. Pe una dintre ele am ţinut-o la Weimar şi avea titlul: „Fantezia – creatoare de cultură" [Nota 125]; ea precede convorbirea cu Hermann Grimm amintită mai sus, în cursul căreia acesta îmi expusese ideile sale despre istoria evoluţiei fanteziei, înainte de a ţine conferinţa, am rezumat în sufletul meu tot ce puteam spune, din experienţele mele spirituale, despre revărsările inconştiente ale lumii spirituale reale în fantezia umană. Mie îmi părea că ceea ce trăieşte în fantezie este stimulat de trăirile simţurilor umane numai în ceea ce priveşte materialul. Elementul propriu-zis creator din creaţiile veritabile ale fanteziei, îmi apărea drept reflex al lumii spirituale din afara omului. Eu voiam să arăt că fantezia este poarta prin care entităţile lumii spirituale acţionează creator – prin mijlocirea fiinţei umane – asupra dezvoltării culturilor şi civilizaţiilor.

Deoarece, în vederea acestei conferinţe, îmi orientam propriile idei spre un asemenea scop, convorbirea cu Hermann Grimm a făcut asupra mea o impresie adâncă. Acesta nu simţea deloc nevoia de a cerceta izvoarele suprasensibil-spirituale ale fanteziei; el lua ceea ce apărea în sufletele umane drept fantezie, aşa cum se prezenta ea ca fapt real şi voia să o cerceteze potrivit cu evoluţia ei.

Am prezentat mai întâi unul dintre polii dezvoltării fanteziei: viaţa de vis. Am spus că din cauza conştienţei estompate în vis senzaţiile date de lumea exterioară nu sunt percepute ca în starea de veghe, ci sunt transformate în imagini simbolice; am mai spus că şi procesele

fiziologice sunt vieţuite tot prin asemenea simboluri; că trăirile nu sunt percepute pe calea amintiri lucide, ci urcă în conştienţă într-un mod care ne face să ne dăm seama că în adâncurile existenţei sufleteşti are loc o prelucrare energică a celor trăite de omul respectiv.

În vis conştienţa este estompată; ea se cufundă atunci în realitatea fizic-senzorială şi vede că în existenţa senzorială lucrează ceva spiritual, care rămâne ascuns în percepţia senzorială, dar care conştienţei pe jumătate adormite i se înfăţişează numai ca o străfulgerare venită din abisurile lumii senzoriale.

În fantezie sufletul se ridică deasupra stării de conştienţă obişnuite cu atât cu cât coboară sub acest nivel în timpul visului. Atunci nu se revelează spiritualul ascuns în existenţa senzorială, ci spiritualul acţionează asupra omului, dar acesta nu poate sesiza spiritualul în forma sa originară, ci şi-l reprezintă în mod inconştient sub formă de imagini, printr-un conţinut sufletesc luat din lumea senzorială. Conştienţa nu ajunge să perceapă lumea spirituală; dar o vieţuieşte în imagini care-şi iau substanţa din lumea senzorială. Prin aceasta, creaţiile veritabile ale fanteziei devin nişte creaţii ale lumii spirituale, fără ca aceasta să pătrundă ea însăşi în conştienţa omului.

Prin conferinţa mea voiam să arăt una dintre căile pe care entităţile lumii spirituale lucrează la evoluţia vieţii.

Aşa că m-am străduit să găsesc mijloacele de a prezenta lumea spirituală vieţuită de mine, făcând, totuşi, într-un anumit fel, legătura cu ceea ce era familiar conştienţei obişnuite. Căci eram de această părere: trebuie ca oamenilor să li se vorbească despre spirit; trebuie, însă, respectate totodată formele în care este obişnuită să se exprime epoca noastră ştiinţifică.

Cealaltă conferinţă [Nota 126] am ţinut-o la Viena. Mă invitase „Clubul ştiinţific”. Am vorbit despre posibilitatea

unei concepţii moniste asupra lumii, care să respecte, însă, o cunoaştere adevărată a spiritualului. Am arătat că omul percepe din exterior, prin simţuri, latura fizică a realităţii, iar latura ei spirituală o percepe „din lăuntru", prin percepţie spirituală, în aşa fel încât tot ceea ce omul percepe se prezintă drept lume unitară, în care senzorialul copiază spiritualul, iar spiritualul se revelează creator în lumea senzorială.

Era perioada în care Haeckel [Nota 127] ajunsese să-şi formuleze concepţia sa monistă despre lume, în cuvântarea intitulată „Monismul – punte de legătură între religie şi ştiinţă". Haeckel, care ştia de prezenţa mea la Weimar, mi-a trimis o copie a cuvântării sale. Eu am răspuns atenţiei ce-mi fusese acordată, trimiţându-i numărul revistei în care fusese tipărită conferinţa mea de la Viena. Cine citeşte această conferinţă nu poate să nu-şi dea seama cât de mult respingeam monismul susţinut de Haeckel pe atunci, din moment ce voiam să arăt ce are de spus despre monism un om pentru care lumea spirituală este o realitate în care poate privi.

Dar în acea vreme eu mai aveam şi un alt motiv stringent să mă ocup de monismul de nunaţă haeckeliană. El mi se înfăţişa drept fenomen caracteristic pentru epoca ştiinţelor naturii. Unii filosofi vedeau în Haeckel pe filosoful diletant care nu cunoştea, de fapt, decât formele vieţuitoarelor, la care aplică ideile lui Darwin în forma pe care el o găsise potrivită şi care declara cu îndrăzneală: nu e voie să folosim la conturarea unei concepţii despre lume decât ceea ce îşi poate reprezenta un naturalist format la şcoala ideilor lui Darwin. Naturaliştii vedeau în Haeckel un om cu o gândire fantasmagorică, care trage din observaţiile ştiinţelor naturii nişte concluzii arbitrare.

Fiind obligat prin munca mea să descriu dispoziţia interioară a gândirii despre lume şi om, despre natură şi

spirit, aşa cum domnise ea la Jena cu un secol în urmă, când Goethe îşi introdusese ideile naturalist-ştiinţifice în această gândire, studiindu-l pe Haeckel mi-am dat mai bine seama de ceea ce se gândea în acest sens în epoca sa. În timp ce lucram, simţeam nevoia să readuc în faţa ochiului sufletesc, în toate detaliile, raporturile lui Goethe cu concepţia despre natură a epocii sale. În acelaşi loc din Jena unde Goethe primise nişte impulsuri importante pentru conturarea ideilor sale despre fenomenele şi vieţuitoarele din natură, un secol mai târziu îşi desfăşura activitatea Haeckel, care avea pretenţia că spune, pe baza cunoaşterii naturii, nişte lucruri decisive pentru o concepţie despre lume.

La aceasta s-a mai adăugat faptul că, la una dintre primele şedinţe ale Societăţii Goethe la care am luat parte în perioada petrecută de mine la Weimar, Helmholtz [Nota 128] a ţinut o conferinţă despre „Presimţirile lui Goethe privitoare la ideile viitoare ale ştiinţelor naturii". Datorită lui am devenit atent la unele idei pe care, printr-o inspiraţie fericită, Goethe le-a „presimţit" cu mult înainte, dar tot atunci am înţeles că erorile lui Goethe în acest domeniu se văd în teoria sa asupra culorilor.

Când îmi îndreptam privirea spre Haeckel [Nota 129], voiam să aşez în faţa sufletului meu părerea proprie a lui Goethe despre evoluţia concepţiilor ştiinţifice în secolul de după acela în care el şi-a format concepţiile sale proprii; iar în momentul în care am studiat conferinţa lui Helmholtz, în faţa sufletului meu a stat această judecată asupra lui Goethe, din evoluţia ştiinţelor naturii.

Pe atunci nu puteam decât să îmi spun: dacă cineva *gândeşte* la esenţa naturii, pe baza dispoziţiei spirituale a epocii, atunci trebuie să rezulte tocmai ceea ce gândeşte Haeckel, cu desăvârşită naivitate filosofică; cei care-l combat dovedesc în toate că se opresc la percepţia

senzorială şi că vor să evite dezvoltarea prin gândire a acestei concepţii.

La început n-am simţit deloc nevoia să-l cunosc pe Haeckel personal, deşi trebuia să mă gândesc atât de mult la el. Dar acum se apropia aniversarea a 60 de ani de la naşterea lui. Am fost invitat să iau parte la strălucitoarea festivitate care a fost organizată la Jena cu acest prilej. Mă atrăgea elementul uman al acestei sărbători. În timpul mesei festive s-a apropiat de mine fiul lui Haeckel, pe care-l cunoscusem la Weimar, unde el urma cursurile şcolii de arte frumoase şi mi-a spus că tatăl lui ar dori să-i fiu prezentat. Şi el făcu prezentările.

Aşa am ajuns să-l cunosc pe Haeckel personal [Nota 130]. Era o personalitate încântătoare. O pereche de ochi care se uitau în lume cu naivitate, atât de blânzi încât aveai sentimentul că privirea aceasta s-ar frânge, dacă în ea ar pătrunde tăişul gândirii. Această privire nu putea suporta decât impresiile date de simţuri, dar nu gândurile care se revelează în lucruri şi fenomene. Fiecare mişcare a lui Haeckel tindea să exprime cele ce spun simţurile, fără a lăsa să se reveleze în ea gândul care le domină. Am înţeles de ce Haeckel picta cu atâta plăcere. El se contopea total cu percepţia senzorială. Acolo unde ar fi trebuit să înceapă să gândească, el se oprea în activitatea sufletească şi prefera să fixeze cu ajutorul pensulei cele văzute. Aşa era fiinţa lui Haeckel. Dacă ar fi dezvoltat-o doar pe ea, s-ar fi revelat ceva de un omenesc încântător.

Dar într-un ungher al acestui suflet se mişca ceva care voia să se impună cu încăpăţânare, un anumit conţinut de idei. Ceva care venea din cu totul alte direcţii ale lumii decât simţul său pentru natură. Direcţia unei vieţi anterioare, care avea în ea ceva fanatic, orientată spre cu totul altceva, nu spre natură, se zbătea în sufletul lui, căutând să se realizeze. Din străfundurile sufletului ieşea la

suprafaţă o politică religioasă, folosind ideile despre natură pentru a se exprima.

În acest mod contradictoriu, în Haeckel trăiau două fiinţe. Pe de o parte, un om înzestrat cu un simţ al naturii, blând, plin de iubire, iar în spatele acestuia ceva ca un fel de entitate-umbră, cu idei neduse până la capăt, înguste, respirând fanatismul. Când vorbea, blândeţea lui Haeckel nu lăsa fanatismul să se reverse decât cu greu în cuvinte; era ca şi cum în vorbirea lui o blândeţe înnăscută ar fi înăbuşit ceva demonic ascuns. O enigmă umană, pe care, dacă o vedeai, nu puteai să nu o iubeşti, dar pe care puteai să te înfurii adeseori, când emitea judecăţi. Aşa l-am văzut pe Haeckel, în perioada în care prin anii 90 ai secolului al XIX-lea pregătea ceea ce urma să ducă apoi la sălbatica luptă spirituala, care a izbucnit la răscrucea dintre cele două secole, din cauza orientării sale în gândire,

Printre vizitatorii arhivei din Weimar se număra şi Heinrich von Treitschke [Nota 131]. Am avut ocazia să-l cunosc, deoarece Suphan m-a invitat şi pe mine, într-o zi în care Treitschke lua masa cu el. Această personalitate, despre care se spuneau atâtea lucruri contradictorii mi-a făcut o impresie profundă. Treitschke era complet surd. Te înţelegeai cu el dându-i nişte bileţele pe care scriseseşi ceea ce voiai să-i spui. Din această cauză, în societatea în care se afla, el era totdeauna în centrul atenţiei. Când îi scriai ceva pe un bileţel, el începea să vorbească pe tema respectiva, fără ca astfel să ia naştere o conversaţie propriu-zisă. Pentru ceilalţi el era o prezenţa mult mai vie decât ei pentru el. Acest lucru îi pătrunsese întreaga structură sufletească. El vorbea fără a trebui să se aştepte la obiecţiuni, aşa cum se întâmplă unui om când îşi comunică altora gândurile sale. Puteai să vezi limpede că acest lucru prinsese rădăcini în conştienţa sa. Deoarece nu

putea auzi nici un fel de obiecţii în legătură cu ideile sale, el credea cu putere în valoarea a ceea ce gândea el însuşi.

Prima întrebare pe care mi-a pus-o Treitschke s-a referit la originea mea. I-am scris pe bileţel că sunt austriac. Treitschke răspunse: „Austriecii sunt fie oameni foarte buni şi geniali, fie canalii". Spunea asemenea lucruri, din care-ţi puteai da seama că singurătatea în care sufletul lui trăia în urma surzeniei îl ducea la paradox şi că în acesta găsea o anumită satisfacţie lăuntrică. De obicei, musafirii invitaţi de Suphan la prânz rămâneau împreună toată după-amiaza. Aşa s-a întâmplat şi atunci când Treitschke se afla în mijlocul lor. Puteai să vezi cum se manifesta această personalitate. Omul lat în spate avea şi în personalitatea lui spirituală ceva „lat" prin care se impunea printre oamenii care veneau în contact cu el. Nu puteai spune că Treitschke era didactic. Fiindcă tot ceea ce spunea purta amprenta personalităţii sale. În fiecare cuvânt trăia plăcerea pasionată de a spune ceea ce gândea. Chiar şi când povestea ceva, tonul lui avea ceva poruncitor. El voia ca acel care asculta să fie mişcat de cuvintele lui. Afirmaţiile lui erau însoţite de un foc rareori întâlnit care-i ţâşnea din priviri. În acea zi a venit vorba despre concepţia despre lume a lui Moltke, aşa cum reiese ea din memoriile sale. Treitschke respingea maniera impersonală, amintind de gândirea matematică, în care Moltke concepea fenomenele lumii. El nu putea judeca lucrurile decât având în substrat propriile sale simpatii şi antipatii. Oamenii care, asemenea lui Treitschke, sunt atât de mult preocupaţi de propria lor personalitate, pot face o impresie asupra celorlalţi numai dacă personalitatea este în acelaşi timp susţinută, semnificativ şi profund, prin lucrurile pe care ei le cominică. Aşa era cu Treitschke. Când vorbea despre evenimente istorice, vorbea ca şi cum totul s-ar întâmpla în prezent şi el ar participa personal la ele, cu toată bucuria,

cât şi cu toată supărarea. Îl ascultam şi aveam impresia unei personalităţi de o tărie infinită, dar nu mă puteam apropia sufleteşte de conţinutul spuselor sale.

Şi de un alt vizitator al Weimarului m-am apropiat printr-o relaţie de prietenie. E vorba de Ludwig Laistner [Nota 132]. O personalitate distinsă, armonioasă în sine, care trăia în spirit în modul cel mai frumos cu putinţă. Pe atunci el era consultant literar la librăria Editurii Cotta şi în această calitate trebuia să lucreze în Arhiva Goethe. Aproape tot timpul nostru liber îl petreceam împreună. Principala sa lucrare, *Enigma Sfinxului*, apăruse deja. Este un fel de istorie a miturilor. În explicarea mitului el are idei cu totul originale. Discuţiile noastre se învârteau mult în jurul problemelor care sunt tratate în cartea lui atât de valoroasă. Laistner respinge orice încercare de-a explica basmul, mitul prin fantezia creatoare de simboluri, mai mult sau mai puţin inconştientă. El consideră că originea concepţiei mitice despre natură a poporului este visul, şi anume coşmarul. Coşmarul apăsător, care se înfăţişează omului ce visează un spirit chinuitor care pune întrebări, devine silfidă, devine un demon care-l chinuie; întreaga ceată a spiritelor se înalţă, după Laistner, din omul care visează. Sfinxul cu întrebările lui este o altă metamorfoză a femeii simple de la amiază care apare celui ce doarme la prânz pe câmp şi căruia îi pune întrebări la care el trebuie să răspundă. Ludwig Laistner urmăreşte toate formele paradoxale, ingenioase şi încărcate de sens, chinuitoare sau pline de bunădispoziţie, pe care le creează visul, pentru a arăta că le regăsim în basme şi mituri. În cursul fiecărei convorbiri eu aveam sentimentul: acest om ar putea găsi atât de uşor calea ce duce de la subconştientul creator, care lucrează în om în lumea visului, spre supraconştientul care ajunge la lumea spirituală reală. El asculta cu cea mai mare bunăvoinţă cele ce-i spuneam; nu obiecta nimic, totuşi n-a

putut stabili un contact lăuntric cu ele. Îl împiedica şi pe el teama, caracteristică epocii, de a nu pierde de sub picioare terenul „ştiinţei", când te apropii de spiritul propriu-zis. Dar Ludwig Laistner avea o relaţie deosebită faţă de artă şi poezie, prin faptul că apropia mitul de trăirile reale ale visului şi nu de o fantezie creatoare abstractă. Prin aceasta, în concepţia lui toate forţele creatoare din om dobândeau o importanţă universală. Fiind înzestrat cu o linişte lăuntrică rară şi cu un echilibru sufletesc deosebit, el era o personalitate cu o sensibilitate poetică subtilă. Tot ce spunea, indiferent despre ce lucru, era plin de poezie. De fapt, el nici nu cunoştea noţiuni nepoetice. Am petrecut cu el la Weimar şi mai apoi în cursul unei vizite pe care am făcut-o la Stuttgart, când m-a invitat să locuiesc în casa lui, ore dintre cele mai frumoase. El avea alături o soţie care se contopea pe de-a-ntregul cu fiinţa lui spirituală. Ludwig Laistner era pentru ea, de fapt, tot ce o lega de lume. După vizita sa la Weimar el n-a mai trăit decât puţin timp. Soţia l-a urmat pe cel dispărut în cel mai scurt timp; lumea era pustie pentru ea, de când Ludwig Laistner nu se mai afla acolo. O femeie de o amabilitate rară, care făcea din ea o fiinţă cu totul deosebită. Ştia să dispară întotdeauna în momentul în care credea că este de prisos, nu lipsea niciodată când era nevoie de ea. Îl înconjura cu o grijă maternă pe Ludwig Laistner, a cărui spiritualitate fină era închisă într-un corp foarte delicat.

Cu Ludwig Laistner am putut vorbi aşa cum numai cu puţini alţi oameni am vorbit despre idealismul filosofilor germani Fichte, Hegel, Schelling. El avea un simţ treaz pentru realitatea idelor care trăiau în aceşti filosofi. Când i-am vorbit odată despre îngrijorarea mea cauzată de unilateralitatea concepţiei naturalist-ştiinţifice despre lume, el mi-a spus: „*Acei* oameni, pur şi simplu, habar n-au de importanţa forţelor creatoare din sufletul omului. Ei nu

ştiu că în aceste forţe creatoare trăieşte un conţinut al lumii, ca şi în fenomenele naturii".

Ludwig Laistner nu pierdea contactul viu, direct cu omenescul din cauza preocupărilor lui literare şi artistice. Atitudinea, felul lui de a fi erau modeste; cel care avea înţelegere pentru asemenea lucruri, simţea imediat după ce-l cunoştea că are de-a face cu o personalitate deosebită. Cercetătorii care se ocupau oficial cu studierea miturilor respingeau concepţia lui; aproape nici n-o băgau în seamă. Aşa se face că în viaţa spirituală a trecut aproape neobservat un om care, după valoarea sa lăuntrică, ar fi meritat să ocupe un loc de frunte. De la cartea sa, *Enigma Sfinxului*, studiile de mitologie ar fi putut primi impulsuri cu totul noi; dar cartea a rămas aproape fără ecou.

Pe atunci Ludwig Laistner trebuia să pregătească pentru „Biblioteca de literatură universală a Editurii Cotta" o ediţie completă a operelor lui Schopenhauer şi o ediţie de opere alese ale lui Jean Paul. El mi-a încredinţat mie aceste două sarcini. Şi aşa se face că a trebuit să adaug preocupărilor mele de pe atunci, de la Weimar, editarea operei complete a filosofului pesimist Schopenhauer şi a paradoxalului şi genialului Jean Paul. M-am ocupat cu cel mai adânc interes de amândouă creaţiile, pentru că-mi plăcea să mă transpun în nişte structuri spirituale diametral opuse propriei mele structuri. Nu motive exterioare au fost acelea care l-au făcut pe Ludwig Laistner să-mi încredinţeze editarea operelor lui Schopenhauer şi ale lui Jean Paul, ci discuţiile pe care le avusesem în legătură cu aceste două personalităţi. De altfel, ideea de a-mi transmite această misiune i-a şi venit în mijlocul unei astfel de discuţii.

În vremea aceea, în Weimar locuia Hans Olden [Nota 133] şi soţia sa, Grete Olden. Ei adunaseră în jurul lor un cerc de oameni plini de viaţă, care voiau să trăiască

„prezentul”, în opoziţie cu tot ce apărea în Arhiva Goethe şi în Societatea Goethe drept continuarea unei vieţi trecute. Am fost primit şi eu în acest cerc; şi îmi amintesc cu cea mai mare simpatie de tot ceea ce am trăit acolo.

Oricât ţi-ai fi încremenit ideile în arhivă, din cauza „metodei filologice”, ele trebuiau să devină libere şi maleabile, când intrai în casa Olden, unde se bucura de interes oricine îşi pusese în cap ideea că în omenire trebuia să se încetăţenească un nou fel de a gândi; dar şi toţi cei ce resimţeau în adâncul sufletului ca dureroase vechile prejudecăţi culturale şi visa la idealurile de viitor.

Lumea îl cunoştea pe Hans Olden drept autorul unor comedioare de intrigi cum era *Nevasta oficială*, dar în cercul său de la Weimar din acea vreme el se manifesta cu totul altfel. Avea o inimă deschisă pentru toate interesele cele mai înalte care existau în viaţa spirituală a vremii. În casa lui se purtau discuţii nesfârşite, dar întotdeauna stimulatoare despre ceea ce trăia în dramele lui Ibsen, despre ceea ce frământa spiritul lui Nietzsche.

Gabriele Reuter [Nota 134], care lucra pe atunci la romanul *Din familie bună* şi care curând după aceea avea să-i asigure o ascensiune literară fulgerătoare, a intrat şi ea în cercul lui Olden şi l-a umplut cu toate marile probleme care preocupau pe atunci omenirea în legătură cu viaţa femeii.

Hans Olden putea deveni fermecător atunci când, cu felul lui uşor sceptic de a gândi, întrerupea brusc o discuţie care ameninţa să cadă în sentimentalism. Dar putea deveni el însuşi sentimental atunci când ceilalţi alunecau spre subiecte minore. Membrii acestui cerc căutau să dezvolte o adâncă „înţelegere” pentru tot ceea ce e „omenesc”; dar criticau fără cruţare orice aspect omenesc care le displăcea. Olden era adânc convins că nimic altceva nu are sens pentru un om în afară de activitatea literară sau artistică

închinată marilor idealuri despre care se vorbea foarte mult în cercul lui, dar el îi dispreţuia pe oameni prea mult pentru a da viaţă idealurilor lui în creaţii proprii. El spunea că idealurile pot trăi într-un cerc mic de oameni aleşi; dar ar fi „copil" cel care ar crede că poate înfăţişa aceste idealuri unui public mai larg. Chiar în acea perioadă el a făcut încercarea de a da viaţă unor interese mai largi, prin piesa *Käte cea isteaţă*. Dar piesa n-a avut la Weimar decât un „succes de complezenţă". Acest lucru i-a întărit convingerea că publicului trebuie să-i dai numai ceea ce-ţi cere şi să-ţi păstrezi interesele mai înalte pentru cercurile mici care le pot înţelege.

De această idee era convinsă într-o măsură şi mai mare decât Hans Olden soţia lui, Grete Olden. Ea era de un scepticism desăvârşit în aprecierea a ceea ce lumea îşi poate însuşi din spirit. Ceea ce scria era inspirat în mod evident de un anumit geniu al dispreţului faţă de oameni.

Ceea ce Hans şi Grete Olden ofereau cercului lor, pe baza unor asemenea dispoziţii sufleteşti, se manifesta în atmosfera unui sentiment estetizant faţă de lume care putea să înţeleagă lucrurile cele mai serioase, dar care nu se dădea înapoi nici să scape de anumite probleme serioase printr-un uşor umor.

XVI. PRINTRE ÎNVĂŢAŢI ŞI ARTIŞTI; ÎNTRUNIRI DEDICATE LUI GOETHE

Trebuie să număr printre momentele cele mai frumoase din viaţa mea pe acelea trăite datorită Gabrielei Reuter, de care m-am apropiat prin mijlocirea acestui cerc. O personalitate care purta în sine adânci probleme ale omenirii şi le aborda cu un anumit radicalism al inimii şi simţirii. Ea era cufundată cu întregul suflet în tot ceea ce îi apărea în viaţa socială drept contradicţie între prejudecăţile tradiţionale şi necesităţile originare ale naturii umane. Ea vedea femeia care este închisă din exterior, prin viaţă şi educaţie, în aceste prejudecăţi, dar care, cu durere, trebuie să afle ceea ce vrea să urce drept „adevăr" din adâncurile sufletului şi să intre în viaţă. Un radicalism al inimii exprimat cu un calm inteligent, străbătut de simţ artistic şi de o forţă plăsmuitoare, iată ce se manifesta cu măreţie în Gabriele Reuter. Discuţiile purtate cu ea în timp ce lucra la cartea ei *Din familie bună* au fost încântătoare. Mă întorc în trecut şi mă văd stând cu ea la un colţ de stradă, pe o arşiţă nemaipomenită şi discutând mai bine de o oră despre problemele care o frământau. Gabriele Reuter putea vorbi cu cea mai mare demnitate, nepierzându-şi nici o clipă calmul, despre lucruri din cauza cărora alţii îşi ieşeau imediat din fire. „Jubilare până la cer, întristare de moarte" trăiau în sentimentele ei, totuşi aceste sentimente rămâneau ascunse în suflet şi nu pătrundeau în cuvinte. Gabriele Reuter scotea în evidenţă în mod energic ceea ce avea de spus; dar nu făcea acest lucru ridicând tonul, ci numai sufleteşte. Cred că această artă de a vorbi în fraze care curgeau egal una după alta, păstrând articulaţia numai în interiorul sufletului, este o caracteristică esenţială a felului

ei de a fi. Şi îmi pare că acest fel de a fi al ei l-a dezvoltat în mod atât de încântător în scrisul ei.

Admiraţia de care Gabriele Reuter se bucura în cercul din casa Olden avea ceva nespus de frumos. Hans Olden îmi spunea adesea, pe un ton elegiac: „Această femeie este mare; de-aş putea – adăuga el – să ajung şi eu să prezint cu acelaşi curaj în faţa lumii din afară ceea ce mă mişcă în adâncul sufletului".

Acest cerc participa în felul său deosebit la tot ceea ce se făcea la Weimar în legătură cu Goethe. Aici „prezentul" îşi emitea judecăţile asupra „trecutului", pe un ton puţin ironic, dar niciodată frivol-batjocoritor, ci adesea era chiar dezarmant din punct de vedere estetic. După întrunirile legate de personalitatea lui Goethe, Olden stătea zile întregi la maşina de scris, pentru a scrie referate despre trăirile avute acolo, care, după părerea lui, trebuiau să cuprindă judecata „copilului universal" despre profeţii lui Goethe.

Acest ton l-a adoptat în curând şi un alt „copil universal", Otto Erich Hartleben [Nota 135]. El nu lipsea de la aproape nici o întâlnire. Totuşi, la început, n-am reuşit să descopăr motivul adevărat pentru care venea.

L-am cunoscut pe Otto Erich Hartleben în cercul ziariştilor, oamenilor de teatru şi al scriitorilor care se întâlneau la hotelul „Chemnitius", la „serile Goethe", separat de „celebrităţile erudite". Am putut să-mi dau seama imediat de ce venea Hartleben acolo. El era în elementul lui să se manifeste în discuţii de felul celor purtate acolo. Rămânea până târziu. Pur şi simplu, nu se putea hotărî să plece. Odată am fost acolo cu el şi cu mulţi alţii. A doua zi dimineaţă, noi, ceilalţi eram „prezenţi din obligaţie profesională" la întrunirea Societăţii Goethe, Hartleben nu venise. Dar eu îl îndrăgisem deja foarte mult şi eram îngrijorat pentru el. De aceea, după terminarea întrunirii l-am căutat în camera lui la hotel. Încă mai

dormea. L-am trezit şi i-am spus că şedinţa principală a Societăţii Goethe se terminase deja. N-am înţeles de ce voise el să participe în *acest* fel la sărbătorirea lui Goethe. Dar el îmi răspunse în aşa fel încât mi-am dat seama că pentru el era cu totul de la sine înţeles să vină la Weimar pentru întrunirile Goethe, doar pentru ca, în timpul întrunirilor, să doarmă. Fiindcă el participa dormind la majoritatea lucrărilor care-i aduseseră pe ceilalţi la întrunire.

M-am apropiat mai mult de Otto Erich Hartleben într-un fel deosebit. Într-una din serile despre care am vorbit s-a iscat o dată o discuţie despre Schopenhauer. Se spuseseră deja multe lucruri pline de admiraţie, şi altele dezaprobatoare despre acest filosof. Hartleben tăcuse mult timp. Apoi intră în discuţiile care deveniseră agitate: „El te incită; totuşi, nu-ţi dă nimic pentru viaţă". Spunând acestea, mă privi întrebător, cu o privire de copil neajutorat; voia să spun ceva, fiindcă auzise că mă ocup de Schopenhauer. Şi eu am spus: „Eu trebuie să-l consider pe Schopenhauer un geniu mărginit". Ochii lui Hartleben străluciră şi începu să se agite, îşi goli paharul şi-şi comandă încă unul; în acel moment eu câştigasem un loc deosebit în inima lui; prietenia lui pentru mine fusese pecetluită. „Un geniu mărginit". Expresia îi plăcea. Aş fi putut s-o aplic tot atât de bine unei cu totul alte personalităţi, i-ar fi fost indiferent. Dar era adânc interesat de faptul că cineva putea crede că şi un geniu poate fi mărginit.

Pe mine, întrunirile de la Societatea Goethe mă oboseau, întrucât interesele celor mai mulţi oameni din Weimar s-au îndreptat fie spre unul, fie spre celălalt dintre cele două cercuri: cel al filologilor, care vorbeau ori luau masa, sau cel în care dădea tonul Oden şi Hartleben, eu trebuia să particip la amândouă. Pentru că interesele mele

mergeau în ambele direcţii. Şi puteam face acest lucru pentru că unii îşi ţineau şedinţele ziua, ceilalţi, noaptea. Dar eu nu-mi puteam permite să dorm în timpul şedinţelor care se ţineau ziua. Eu iubeam multilateralitatea vieţii şi îmi plăcea într-adevăr să fiu la amiază în cercul din arhivă de la Suphan, care nu l-a cunoscut niciodată pe Hartleben – fiindcă lui nu i s-ar fi potrivit aceast cerc – , şi-mi plăcea să stau seara cu Hartleben şi cu cei care gândeau ca el.

În timpul petrecut la Weimar, prin faţa sufletului meu s-au perindat diferite direcţii spre care se orienta concepţia despre lume a unei serii întregi de oameni. Deoarece cu fiecare din cei cu care erau posibile discuţii asupra problemelor lumii şi ale vieţii, s-au dezvoltat astfel de discuţii în conversaţiile de atunci. Şi pe la Weimar treceau multe personalităţi care erau interesate de asemenea discuţii.

Eram la vârsta la care sufletul tinde să se îndrepte cu intensitate spre viaţa exterioară, vârsta la care el ar vrea să-şi găsească o legătură solidă cu această viaţă. Pentru mine, concepţiile care mi se înfăţişau au devenit un fragment de lume exterioară. Şi am simţit cât de puţin trăisem, în fond, până atunci, în lumea exterioară. Când mă desprindeam din relaţiile pline de viaţă cu ceilalţi, îmi dădeam seama din ce în ce mai mult, tocmai atunci, că până în acel moment, mie îmi fusese familiară numai lumea spirituală pe care o vedeam în interiorul meu. Cu această lume mă puteam uni uşor.

Şi gândurile mele de atunci mă făceau să-mi spun că, în timpul copilăriei şi tinereţii mele, cu greu reuşeam să găsesc drumul spre lumea exterioară, pe calea senzorială. M-a costat întotdeauna destul de multă osteneală să memorez datele exterioare care trebuie reţinute, de exemplu, în domeniul ştiinţei. Trebuia să văd de nenumărate ori un obiect din natură, dacă voiam să ţin

minte cum se numeşte, în ce clasă îl încadrează ştiinţa etc. Pot chiar spune: pentru mine lumea senzorială avea caracter de umbră, de imagine.

Ea trecea prin faţa sufletului meu ca o suită de imagini, pe când legătura cu spiritualul avea caracterul veritabil al realităţii.

Toate aceste lucruri le-am simţit mai ales la începutul anilor nouăzeci, la Weimar. Pe atunci îmi definitivam ***Filosofia libertăţii***. Puneam pe hârtie – aşa simţeam – ideile pe care lumea spirituală mi le dăduse până la vârsta de 30 de ani. Tot ceea ce-mi venea din lumea exterioară, avea pentru mine numai caracterul de îndemn.

Simţeam acest lucru mai ales când vorbeam cu alţi oameni privitor la concepţiile despre lume, în cursul schimburilor de idei vii de la Weimar. Eu trebuia să mă transpun în felul lor de a gândi şi a simţi; ei nu se puteau adânci în ceea ce eu trăisem şi continuam să trăiesc în interiorul meu. Eu trăiam cu cea mai mare intensitate ceea ce vedeau şi gândeau alţi oameni; nu puteam face, însă, să se reverse în această lume propria mea realitate spirituală interioară. Cu propria mea fiinţă trebuia să rămân întotdeauna în interiorul meu. Cu adevărat, lumea mea era despărţită ca printr-un fel de perete subţire de tot restul lumii exterioare.

Cu propriul meu suflet eu trăiam într-o lume care se învecinează cu lumea exterioară; dar trebuia să trec mereu o anumită graniţă atunci când voiam să am de-a face cu lumea exterioară. Aveam relaţii din cele mai vii cu mulţi oameni; dar în fiecare caz în parte eu trebuia să ies din lumea mea, pentru a trece ca printr-o uşă în lumea oamenilor cu care aveam relaţii. Din această cauză aveam impresia că, ori de câte ori mă apropiam de lumea exterioară, mergeam în vizită. Aceasta nu mă împiedica să particip nespus de viu la cele ce mi se ofereau atunci când

eram în vizită: ba mă simţeam chiar ca la mine acasă atunci când eram în vizită.

Aşa stăteau lucrurile cu oamenii, aşa stăteau lucrurile cu concepţiile despre lume. Mergeam cu plăcere la Suphan, mergeam cu plăcere la Hartleben. Suphan nu mergea niciodată la Hartleben, Hartleben nu mergea niciodată la Suphan. Niciunul dintre ei nu se putea transpune în gândirea şi simţirea celuilalt. Eu eram când la Suphan, când la Hartleben ca la mine acasă. Dar nici Suphan, nici Hartleben nu veneau, de fapt, la mine acasă. Chiar şi atunci când veneau, ei rămâneau tot între propriile lor limite. În lumea mea spirituală nu puteau avea vizite.

Prin faţa sufletului meu treceau cele mai diferite concepţii despre lume: cea naturalist-ştiinţifică, cea idealistă şi multe nuanţe ale fiecăreia dintre ele. Simţeam în mine imboldul de a le pătrunde în profunzime, de a mă mişca în sensul în care se mişcau ele; dar în lumea mea spirituală ele nu trimiteau, de fapt, nici o lumină. Pentru mine ele erau nişte fenomene care stăteau în faţa mea, dar nu erau nişte realităţi în care să mă fi putut transpune.

Aşa stăteau lucrurile în adâncul sufletului meu în momentul în care viaţa a făcut să se apropie de mine concepţii ca aceea a lui Haeckel sau ca aceea a lui Nietzsche. Simţeam că ele sunt relativ îndreptăţite. Datorită structurii mele sufleteşti nu puteam să le tratez cu aprecieri de tipul: asta este just, asta este fals. Dacă aş fi făcut aşa, m-aş fi simţit străin de ceea ce trăia în sufletele lor. Dar eu n-o simţeam pe una mai străină decât pe cealaltă; fiindcă acasă mă simţeam numai în lumea spirituală pe care o percepeam, iar în *oricare* alta, mă puteam simţi numai „ca acasă”.

Când spun toate acestea s-ar putea să pară că, de fapt, totul îmi era indiferent. Dar nu era deloc aşa. Eu aveam un cu totul alt sentiment. Mă adânceam cu totul în sufletul

unui alt om, pentru că nu-mi înstrăinam acest suflet opunându-i de îndată propriile mele păreri şi sentimente.

Am avut, de exemplu, lungi discuţii cu Otto Harnack [Nota 136], spiritualul autor al cărţii *Goethe în perioada sa de apogeu*, care venea pe atunci adeseori la Weimar fiindcă se ocupa de studiile de estetică ale lui Goethe. Îmi era drag acest om, a cărui viaţă a luat apoi o întorsătură de un zguduitor tragism. Puteam să fiu pe de-a-ntregul Otto Harnack, în momentul în care stăteam de vorbă cu el. Luam în mine ideile sale, mă adânceam în ele venind în vizită – în sensul arătat mai sus –, simţindu-mă, însă, „ca acasă". Nu m-am gândit deloc să-l invit să mă viziteze. El nu putea locui decât în casa lui. Era atât de împletit în ideile *sale* încât simţea drept străin tot ceea ce nu aparaţinea de ele. El ar fi putut afla despre lumea mea numai tratând-o ca pe „lucrul în sine" kantian care există „dincolo de conştienţă". Dar eu mă simţeam dator din punct de vedere spiritual să tratez lumea lui nu apropiindu-mă de ea în sens kantian, ci transferându-mi conştienţa într-a lui.

Trăiam astfel nu fără primejdii şi dificultăţi spirituale. Cel care respinge tot ceea ce nu se află pe linia modului său de a gândi, se simte strâmtorat de relativa îndreptăţire pe care o au diferitele concepţii despre lume. El poate simţi fără rezerve ceea ce este fascinant într-o anumită orientare a gândirii. Această forţă fascinantă a intelectualismului trăieşte în atâţia oameni! Ei termină repede cu tot ce se deosebeşte de felul lor de a gândi. Dar cine are o lume a *percepţiei*, aşa cum *trebuie* să fie cea spirituală, acela *vede* îndreptăţirea diferitelor „puncte de vedere"; şi el trebuie să se apere necontenit în interiorul sufletului său, pentru a nu se abate prea tare spre unul sau altul din aceste puncte de vedere.

Percepi, însă, „esenţa lumii exterioare", dacă i te poţi dărui cu dragoste, trebuind să te reîntorci, totuşi, mereu la

lumea interioară a spiritului. Prin aceasta înveţi, însă, să trăieşti cu adevărat în spirit.

Diferitele „puncte de vedere" intelectuale se exclud reciproc; dar percepţia spirituală vede în ele numai nişte „puncte de vedere". Privită din perspectiva fiecăruia, lumea arată altfel. E ca şi cum ai fotografia o casă din diferite direcţii. Fotografiile sunt diferite; casa este aceeaşi. Dacă mergi în jurul casei reale, îţi faci o impresie completă despre ea. Când te afli cu adevărat în lumea spirituală, admiţi „adevărul" fiecărui punct de vedere. Vezi ceva justificat în copia fotografică a unui „punct de vedere". Şi atunci te întrebi ce este justificat şi important în acel punct de vedere.

Aşa a trebuit, de exemplu, să mă apropii de Nietzsche sau Haeckel. Simţeam că Nietzsche fotografiază lumea dintr-o perspectivă spre care fusese împinsă o personalitate omenească profundă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pentru că nu se putea hrăni decât cu conţinutul spiritual al acestei epoci, pentru că conştienţa sa nu voia să ajungă să vadă spiritul în mod nemijlocit, pe când voinţa sa subconştientă tindea cu intensitate colosală să ajungă la spirit. Aşa trăia în sufletul meu imaginea lui Nietzsche; ea îmi punea în faţă o personalitate care nu vedea spiritul, dar în interiorul căreia spiritul lupta în mod inconştient împotriva concepţiilor nespirituale ale epocii sale.

XVII. OBSERVAŢII CRITICE ASUPRA ESTETICII

În această epocă a fost întemeiată în Germania o ramură a „Societăţii pentru cultură etică" [Nota 137], care îşi avea punctul de plecare în America. S-ar părea că ar fi fost firesc ca, în epoca materialismului, să fiu cu totul de acord cu o mişcare ce năzuia spre aprofundarea eticii. Dar această năzuinţă pornea de la o concepţie de bază care a trezit în mine cele mai mari rezerve.

Conducătorii acestei mişcări îşi spuneau: în prezent ne aflăm în mijlocul unor concepţii despre lume şi viaţă care se bat cap în cap, când e vorba de problema cunoaşterii, de sentimentele religioase sau sociale. Pe tărâmul acestor concepţii nu-i vom putea face pe oameni să se înţeleagă. Este rău dacă sentimentele etice pe care oamenii ar trebui să le nutrească unii faţă de alţii sunt atrase în iureşul acestor dispute. Unde vom ajunge dacă oamenii care au sentimente religioase sau sociale diferite, sau care nu au aceleaşi păreri în ceea ce priveşte problema cunoaşterii, vor exprima opoziţia dintre concepţiile lor şi prin atitudinea morală faţă de cei care nu gândesc şi nu sunt ca ei. Ar trebui, de aceea, să căutăm principiile unei etici pur omeneşti, care să nu depindă de nici o concepţie despre lume, pe care ar putea s-o adopte oricine, indiferent ce ar gândi despre diferitele domenii ale existenţei.

Asupra mea această mişcare etică a făcut o impresie profundă. Ea atingea unele dintre concepţiile mele cele mai importante. Fiindcă în faţa mea stătea abisul adânc pe care sistemele de gândire de-a lungul vremurilor noi îl creaseră între procesele din natură şi conţinutul moral-spiritual al lumii.

Se ajunsese la o concepţie despre natură care voia să prezinte devenirea lumii fără nici un conţinut moral-spiritual. Se concepea în mod ipotetic o origine pur

materială a lumii. Erau căutate legile conform cărora din această stare originară pur materială s-a putut naşte apoi, treptat, lumea vie, însufleţită, străbătută de spirit, în forma ei actuală. Îmi spuneam pe atunci că, dacă eşti consecvent cu astfel de gândire, atunci elementul spiritual-moral din lume nici nu poate fi conceput altfel decât ca produs al proceselor din natură. Şi atunci ai în faţă nişte realităţi ale naturii indiferente faţă de ceea ce este etic-spiritual, care dau naştere în devenirea lor eticului ca unui produs secundar şi pe care în cele din urmă îl îngroapă iarăşi în indiferenţa lor morală.

Eu vedeam, în orice caz, că gânditorii prudenţi nu trăseseră această concluzie, ci luau ca fapt ceea ce părea să le spună faptele din natură, zicându-şi că nu trebuie să ne ocupăm de importanţa pentru lume a elementului spiritual-etic, ci să-l lăsăm în pace. Dar mie acest lucru nu-mi părea deloc important. Nu mă interesa faptul că se spunea: la fel ca în cazul proceselor din natură, şi în legătură cu eticul ar trebui să adoptăm aceeaşi gândire indiferentă, iar ceea ce gândim astfel sunt numai ipoteze; în legătură cu eticul, fiecare poate să-şi formeze propriile lui gândiri. Eu îmi spuneam: cel care gândeşte despre natură, fie şi numai în problemele foarte mici, în felul în care se gândea pe atunci, acela nu *poate* să atribuie elementului spiritual-moral o realitate independentă, o realitate în sine. Dacă fizica, biologia, chimia rămân la stadiul în care au ajuns astăzi şi în forma pe care toţi o cred intangibilă, atunci entităţile pe care le concepem aici ca realităţi vor absorbi cu totul orice realitate; iar elementul spiritual-moral ar *putea* fi numai aburul ce se ridică din *această* realitate.

Eu vedeam o altă realitate. O realitate care este atât moral-spirituală, cât şi naturală. Mi se părea că dacă oamenii nu vor să ajungă până la *această* realitate dau

dovadă de slăbiciune a vieţii de cunoaştere. Potrivit concepţiei mele spirituale, eu trebuia să-mi spun: deasupra tuturor proceselor din natură şi deasupra vieţii moral-spirituale există o realitate adevărată, care se revelează sub formă morală, dar care în fapta morală are totodată puterea de a se transpune într-o activitate ce se manifestă la fel ca şi procesele din natură. Mi se părea că ea este indiferentă faţă de elementul moral-spiritual numai pentru că s-a desprins din legătura sa intimă originară cu acest element, la fel cum cadavrul unui om se desprinde din legătura sa cu ceea ce este viu, însufleţit în om.

Eram sigur de acest lucru, fiindcă eu nu-l gândeam numai, ci îl *vedeam* ca realitate, în faptele şi entităţile spirituale ale lumii. În „moraliştii" despre care am vorbit mi se părea că se născuseră acei oameni care consideră că o astfel de constatare le este indiferentă; ei susţineau mai mult sau mai puţin inconştient această părere: nu se poate face nimic cu încercările de a ajunge la o concepţie despre lume; să salvăm, deci, nişte principii etice, în legătură cu care nu trebuie să căutăm mai departe cum sunt înrădăcinate în lume. Mi se părea că din această concepţie a epocii vorbea, pur şi simplu, disperarea oamenilor care nu mai credeau că vor ajunge la o adevărată cunoaştere a lumii. Mi se părea de o frivolitate inconştientă un om care spunea: să lăsăm în pace orice concepţie despre lume, pentru a putea răspândi iar moralitatea printre oameni. Făceam împreună cu Hans şi Grete Olden câte o plimbare prin parcul din Weimar, în timpul căreia, prin discuţii, mă ridicam cu cuvinte radicale împotriva acestei frivolităţi. Cine ajunge cu concepţia lui atât de departe cât stă în puterea unui om, acela găseşte în cele din urmă o viaţă cosmică, din care îi iese în întâmpinare, în egală măsură, realitatea morală şi cea natural-senzorială. În ziarul „Zukunft", ce abia începuse să apară, am publicat un articol

[Nota 138] acid îndreptat împotriva a ceea ce eu numeam o etică ruptă de orice realitate a lumii şi care nu poate avea nici o putere. Articolul a fost primit cu răceală. Şi cum ar fi putut fi altfel, când „moraliştii" îşi închipuiau că sunt salvatorii culturii.

Pentru mine problema era de o infinită importanţă. Eu voiam să combat într-un punct important pentru a impune o concepţie despre lume care revelează din sine eticul adânc ancorat în întreaga realitate. Aşa că *trebuia* să lupt împotriva eticii lipsite de temelia unei concepţii despre lume.

Am mers de la Weimar la Berlin pentru a căuta unele posibilităţi de a-mi susţine ideile în publicaţiile vremii.

L-am vizitat pe Hermann Grimm, pe care-l veneram. M-a primit cu cea mai mare simpatie. Dar lui Hermann Grimm i-a părut tare ciudat faptul că eu, care eram plin de entuziasm pentru cauza mea, aduceam acest entuziasm în casa lui. M-a ascultat destul de neatent, fără interes când i-am prezentat părerile mele despre „moralişti". Credeam că-i pot trezi interesul pentru o cauză care mie îmi apărea atât de importantă. Dar n-am reuşit câtuşi de puţin. Auzind că „vreau să fac ceva", el spuse, totuşi: „Dar duceţi-vă la aceşti oameni, pe cei mai mulţi dintre ei îi cunosc într-o măsură mai mare sau mai mică; sunt toţi oameni foarte amabili". Parcă mi-ar fi turnat o căldare cu apă rece în cap. Omul pe care îl veneram atâta nu simţea nimic în legătură cu ceea ce eu voiam; era de părere că eu „voi gândi cuminte" în această problemă, când mă voi convinge, vizitându-i pe „moralişti", că sunt toţi oameni foarte amabili.

Nici la alţii n-am găsit mai mult interes decât la Hermann Grimm. Şi aşa îmi mergea în acea vreme. Trebuia să rezolv singur tot ce era legat de percepţiile mele spirituale. Trăiam în lumea spirituală; dar nici unul dintre cunoscuţii mei nu mă urma până acolo. Relaţiile mele cu

ceilalţi oameni constau din excursiile pe care eu le făceam în lumile lor. Dar iubeam aceste excursii. Nici veneraţia mea pentru Hermann Grimm n-a scăzut câtuşi de puţin. Dar aceasta a fost pentru mine o şcoală bună, care m-a învăţat arta de a-i înţelege cu iubire pe cei care nu făceau nici o încercare de a înţelege ceea ce eu însumi purtam în suflet.

Aceasta a fost „singurătatea" mea de la Weimar într-o perioadă în care întreţineam atâtea relaţii sociale. Dar nu am dat vina pe oameni pentru faptul că mă condamnau la singurătate. Vedeam, totuşi, în mulţi dintre ei fremătând inconştient dorul după o concepţie despre lume care să ajungă până la rădăcinile înseşi ale existenţei. Simţeam cum asupra sufletelor apasă un fel de a gândi care putea să aibă aerul că este ceva sigur, numai din cauză că se limita la ceea ce este în imediata apropiere a simţurilor umane. „Natura este *întreaga* lume", acesta era modul de gândire despre care vorbesc. Oamenii credeau că *trebuie* să-l considere just; şi îşi înăbuşeau în suflet tot ceea ce le spunea că, totuşi, *nu pot* să-l considere just. În această lumină mi se înfăţişau multe dintre lucrurile care mă înconjurau pe atunci ca viaţă spirituală. Aceasta era perioada în care cartea mea, ***Filosofia libertăţii***, al cărei conţinut, în esenţă, îl purtam de mult timp în mine, şi-a primit forma definitivă.

De îndată ce ***Filosofia libertăţii*** a văzut lumina tiparului, i-am trimis-o lui Eduard von Hartmann [Nota 139]. El a citit-o cu foarte multă atenţie, pentru că în curând am primit exemplarul citit de el, cu adnotări marginale amănunţite [Nota 140], de la început până la sfârşit. Printre altele, mi-a scris că ar fi trebuit să-i dau cărţii titlul: „Fenomenalismul teoriei cunoaşterii şi individualismul etic". El înţelesese în mod cu totul greşit izvoarele ideilor şi ţelurile mele. El gândea asupra lumii

senzoriale în felul lui Kant, chiar dacă îl modifica. El considera că această lume este efectul acţiunii exercitate de ceva real asupra sufletului, prin simţuri. După părerea sa, această realitate nu poate să intre niciodată în aria de percepţie pe care o poate cuprinde sufletul cu conştienţa. Ea rămâne în afara conştienţei. Numai prin deducţii logice ne putem face nişte idei ipotetice despre ele. Prin urmare, lumea senzorială nu este ceva care există în mod obiectiv, ci doar fenomenul subiectiv care nu are existenţă reală decât în suflet, atâta timp cât acesta o cuprinde cu conştienţa.

În cartea mea eu încercam să arăt că *nu în spatele* lumii senzoriale se află ceva necunoscut, ci că *în ea* este lumea spirituală. Iar în legătură cu lumea ideilor umane căutam să arăt că ea îşi are realitatea în această lume spirituală. Aşadar, conştienţei umane esenţa lumii sensibile îi rămâne ascunsă *atât de mult timp*, cât sufletul se percepe *numai* prin simţ. Când pe lângă percepţiile senzoriale omul trăieşte şi ideile, atunci conştienţa vieţuieşte lumea senzorială în fiinţialitatea ei obiectivă. Cunoaşterea nu este copierea unei fiinţialităţi, ci o transpunere a sufletului în această fiinţialitate. În *interiorul* conştienţei are loc trecerea de la lumea senzorială încă lipsită de realitate la realitatea ei. Aşa că lumea sensibilă este apariţie (fenomen) numai atâta vreme cât conştienţa nu a reuşit să-i dea de capăt.

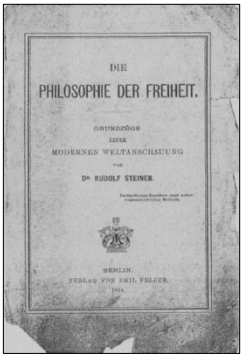
Aşadar lumea sensibilă este în realitate lume spirituală; şi cu această lume spirituală cunoscută convieţuieşte sufletul, extinzându-şi conştienţa asupra ei. Ţelul procesului de cunoaştere este *vieţuirea* conştientă a lumii spirituale, în faţa privirii căreia totul se dizolvă devenind spirit.

Fenomenalismului eu îi opuneam lumea realităţii spirituale. Eduard von Hartmann credea că eu voiam să mă

opresc în interiorul fenomenelor, renunţând să deduc apoi din ele o realitate obiectivă. Pentru el lucrurile se prezentau, deci, ca şi cum eu, prin felul meu de a gândi, aş condamna cunoaşterea umană să nu mai ajungă la absolut nicio realitate, ci să se mişte într-o lume aparentă, care îşi are realitatea numai în reprezentările sufletului (ca fenomene).

Aşa că încercării mele de a găsi spiritul prin extinderea conştienţei i-a fost opusă părerea că „spiritul" trăieşte, totuşi, numai în reprezentarea umană, în afara acesteia el putând fi doar *gândit*. Aceasta era, de fapt, concepţia epocii în care trebuia să-mi aduc ***Filosofia libertăţii***. Pentru această concepţie, trăirea spiritului se chircea, devenind trăirea reprezentărilor umane. De la acestea nu putea fi găsită calea ce duce la o lume spirituală, reală (obiectivă).

Eu voiam să arăt că în trăirile subiective se aprinde lumina spiritualului obiectiv şi că acesta devine un conţinut adevărat al conştienţei. Eduard von Hartmann îmi obiecta că cel care vorbeşte de aşa ceva, rămâne între limita *aparenţei* senzoriale şi nu vorbeşte deloc de o realitate obiectivă.

DIE
PHILOSOPHIE DER FREIHEIT.
GRUNDZÜGE
EINER
MODERNEN WELTANSCHAUUNG
VON
Dr. RUDOLF STEINER.
BERLIN.
VERLAG VON EMIL FELBER.

Filosofia libertăţii, pagina de titlu a primei ediţii, Berlin, 1894

Era de la sine înţeles că Eduard von Hartmann trebuia să găsească îndolenic şi „individualismul etic" de care vorbeam eu.

Fiindcă pe ce se întemeia acesta în ***Filosofia libertăţii***? Eu vedeam în centrul vieţii sufleteşti umane o convieţuire desăvârşită a sufletului cu lumea spirituală. Şi încercasem să prezint lucrurile în aşa fel încât să dispară o presupusă dificultate, care îi deranja pe mulţi. Şi anume, se credea că, pentru a cunoaşte, sufletul sau „Eul" trebuie să se *deosebească* de obiectul cunoaşterii, că adică nu are voie să se contopească cu el. Totuşi această deosebire este posibilă şi atunci când sufletul pendulează, ca să zicem aşa, între starea de contopire cu fiinţialitatea spirituală şi cugetarea, reflecţia asupra lui însuşi. Prin cufundarea în spiritul obiectiv, sufletul devine inconştient, dar prin cugetarea asupra lui însuşi el introduce în conştienţă ceea ce este perfect real.

Acuma, dacă e posibil ca individualitatea personală a omului să se cufunde în realitatea spirituală a lumii, în această realitate omul poate percepe şi lumea impulsurilor morale. Moralitatea primeşte un conţinut care se revelează din lumea spirituală în *interiorul* individualităţii umane; şi conştienţa extinsă înspre spiritual ajunge să perceapă ceea ce se revelează astfel. Ceea ce îl îndeamnă pe om la nişte fapte morale este revelarea lumii spirituale prin trăirea acestei lumi spirituale în suflet. Iar această trăire are loc în cadrul individualităţii personale a omului. Când omul, săvârşind o faptă morală, simte că intră în relaţie cu lumea spirituală, atunci el îşi trăieşte *libertatea*. Căci lumea spirituală acţionează în suflet nu ca o necesitate, ci în aşa fel încât omul trebuie să desfăşoare în libertate activitatea care-l face să primească spiritualul.

Primul ţel al cărţii mele ***Filosofia libertăţii*** era să dau de înţeles că lumea sensibilă este în realitate de esenţă

spirituală şi că prin cunoaşterea adevărată a lumii sensibile, omul, ca fiinţă sufletească, lucrează şi trăieşte într-o realitate spirituală. Cel de-al doilea ţel era să caracterizez lumea morală ca pe o lume care-şi trage existenţa din această lume spirituală trăită de suflet şi care, prin aceasta, îl face pe om să se apropie de ea în libertate. În felul acesta entitatea morală a omului este căutată în contopirea lui absolut individuală cu implusurile etice ale lumii spirituale. Eu aveam sentimentul că prima parte a acestei ***Filosofii a libertăţii*** şi cea de-a doua parte a ei se prezintă ca un organism spiritual, ca o adevărată unitate. Eduard von Hartmann considera că ele, ca fenomenalism al teoriei cunoaşterii şi ca individualism etic sunt alăturate arbitrar una alteia.

Forma pe care au luat-o ideile cărţii a fost determinată de dispoziţia mea sufletească din acea perioadă. Prin trăirea lumii spirituale, prin percepţie nemijlocită, natura mi se arăta a fi spirit; şi voiam să creez o ştiinţă naturală orientată spiritual. În autocunoaşterea prin percepţie a sufletului uman lumea morală pătrundea în el ca trăire absolut individuală a sa.

Izvorul din care am dat formă ideilor din cartea mea a fost trăirea în spirit. Ea este, în ultimă instanţă, descrierea unei antroposofii orientate spre natură şi spre locul omului în natură, cu entitatea lui morală individuală care-i este proprie.

Pentru mine, prin ***Filosofia libertăţii*** se despărţise de mine şi fusese trimis în lumea exterioară ceea ce prima perioadă de viaţă îmi ceruse, drept plăsmuire de idei, prin faptul că vieţuisem, din voia destinului, enigmele existenţei date de ştiinţele naturii. Calea pe care trebuia să o urmez în viitor nu mai putea fi acum decât căutarea unei forme pentru ideile prin care să redau lumea spirituală însăşi.

Cunoştinţele pe care omul le primeşte din exterior prin observaţie senzorială, fuseseră descrise de mine drept trăire spirituală antroposofică a sufletului uman. Dacă pe atunci n-am folosit încă termenul „antroposofie", este pentru că sufletul meu căuta întotdeauna, la început, intuiţii şi aproape deloc terminologii. Aveam în faţă sarcina de crea idei care să poată exprima însăşi trăirea lumii spiritului de către sufletul omenesc.

Conţinutul acelei perioade din viaţa mea, care se întinde de la vârsta de 30 până la 40 de ani, este o continuă căutare interioară a formei sub care să-mi exprim ideile. Destinul a făcut ca pe atunci să am de cele mai multe ori o ocupaţie exterioară care nu corespundea vieţii mele interioare, în aşa fel încât să o poată exprima.

XVIII. OASPETE LA ARHIVA NIETZSCHE; NIETZSCHEANA

E perioada în care am intrat în acel cerc al trăirilor mele spirituale în care a fost prezent Nietzsche [Nota 141].

Prima mea întâlnire cu scrierile lui Nietzsche a avut loc în anul 1889. Înainte nu citisem nici un rând scris de el. Cât priveşte conţinutul ideilor mele, aşa cum le-am exprimat în ***Filosofia libertăţii***, ideile lui nu au exercitat nici o influenţă asupra acestora. I-am citit cărţile cu sentimentul că sunt atras de stilul pe care i-l formase legătura lui cu viaţa. Îi simţeam sufletul ca pe o fiinţă care se simţea obligată să asculte cu o atenţie înnăscută, dar pe care şi-o mai cultivase el însuşi, la tot ceea ce realizase viaţa spirituală a epocii sale, dar care gândea necontenit: dar ce mă priveşte pe mine această viaţă spirituală? Trebuie că există o altă lume în care eu aş putea trăi; în aceasta mă deranjează atâtea. Acest sentiment a făcut din

el un critic înfocat al epocii sale; dar un critic pe care propria lui critică îl îmbolnăvea. Un critic ce trebuia să suporte boala şi care nu putea decât să viseze la sănătate, la sănătatea lui. La început a căutat căile prin care ar fi putut face din visul său de sănătate conţinutul vieţii sale; şi astfel el a încercat să viseze cu Richard Wagner, cu Schopenhauer, cu „pozitivismul" modern, ca şi cum ar fi vrut să facă în sufletul lui din vis o realitate. Într-o zi a descoperit că totul fusese vis. Şi atunci a început să caute energia proprie spiritului său, să caute realităţi. Nişte realităţi care trebuiau să fie „undeva"; el n-a găsit „căile" ce duc la aceste realităţi, ci numai doruri. Atunci dorurile au devenit în el realităţi. El a visat mai departe; dar forţa uriaşă a sufletului său a creat din vise nişte realităţi ale interiorului uman care, fără ponderea ce de multă vreme era proprie ideilor omeneşti, pluteau liber într-o dispoziţie sufletească entuziastă, într-o dispoziţie sufletească bucuroasă de spirit, dar atinsă cu vitregie de „spiritul epocii".

Aşa îl simţeam pe Nietzsche. Mă captiva impresia de plutire în spaţiu, de imponderabilitate a ideilor sale. Găseam că acest caracter de imponderabilitate dăduse naştere în el unor idei care se asemănau cu acelea care se formaseră în mine însumi pe nişte căi cu totul diferite de ale sale.

Aşa că în 1895 am putut să scriu, în prefaţa la carte mea, ***Nietzsche – un luptător împotriva epocii sale***: [Nota 142] „Deja în mica mea carte apărută în 1886 ***Teoria cunoaşterii în concepţia despre lume a lui Goethe*** este exprimat acelaşi mod de a gândi care există şi în câteva lucrări ale lui Nietzsche." Ceea ce mă atrăgea în mod deosebit la Nietzsche era faptul că-l puteai citi fără a da de nimic care ar fi vrut să facă din cititor un „adept". Puteam să simt cu o bucurie plină de dăruire luminile spiritului

său; în acest sentiment mă simţeam cu desăvârşire liber; pentru că simţeam cum cuvintele lui ar fi izbucnit în râs dacă ar fi crezut că ele îmi cer să le aprob, aşa cum presupuneau la Haeckel sau Spencer.

Aşa că în cartea amintită am putut să-mi exprim relaţia cu Nietzsche prin cuvintele pe care el însuşi le-a scris pentru a-şi arăta poziţia faţă de Schopenhauer. „Mă număr printre acei cititori ai lui Nietzsche care, după ce au citit prima pagină scrisă de el, ştiu cu certitudine că le vor citi pe toate celelalte pagini şi că vor sorbi fiecare cuvânt pe care l-a spus. Încrederea mea în el a apărut imediat... Îl înţelegeam de parcă ar fi scris pentru mine, ca să mă exprim mai pe înţeles, dar nebuneşte şi fără pic de modestie."

Cu puţin timp înainte de a începe să scriu această carte, într-o zi în Arhiva Goethe-Schiller şi-a făcut apariţia sora lui Nietzsche, Elisabeth Förster-Nietzsche [Nota 143]. Ea făcea pe atunci primii paşi pentru a întemeia o Arhivă Nietzsche şi dorea să afle cum era organizată Arhiva Goethe-Schiller. Curând după aceea a venit la Weimar şi Fritz Koegel [Nota 144], care se ocupa de editarea operelor lui Nietzsche, aşa că l-am cunoscut şi pe el.

Mai târziu am ajuns la conflicte mari cu d-na Elisabeth Förster-Nietzsche [Nota 145]. Pe atunci, însă, spiritul ei mobil, amabil şi-a atras din partea mea cea mai adâncă simpatie. Din cauza acestor conflicte eu am suferit nespus de mult; ele au fost provocate de o situaţie foarte încâlcită; am fost nevoit să mă apăr de nişte acuzaţii; ştiu că toate acestea au fost necesare şi mai ştiu că din această cauză în amintirea mea multe ore frumoase pe care le-am petrecut în Arhiva Nietzsche la Naumburg şi la Weimar sunt umbrite de un nor de amărăciune; totuşi, îi sunt recunoscător doamnei Förster-Nietzsche pentru faptul că, la prima dintre numeroasele vizite pe care i le-am făcut, m-

a condus în camera lui Friedrich Nietzsche [Nota 146]. Aici era culcat pe o sofa cel a cărui minte se întunecase, cu fruntea lui nespus de frumoasă, o frunte de gânditor şi de artist în acelaşi timp. Erau primele ore ale după-amiezii. Aceşti ochi ce mai păreau însufleţiţi, deşi erau stinşi, nu mai percepeau decât o imagine a celor din jur care nu mai găsea drumul către suflet. Stăteai în faţa lui şi Nietzsche nu-şi dădea seama de acest lucru. Şi totuşi, ai fi putut crede că acest chip spiritualizat este expresia unui suflet care toată dimineaţa gândise şi acum voia să se odihnească puţin. O zguduire interioară de care mi-a fost cuprins sufletul a putut crede că se transformă în înţelegere faţă de geniul a cărui privire era îndreptată asupra mea, dar nu mă vedea. Pasivitatea acestei priviri, care a zăbovit mult asupra mea a declanşat înţelegerea propriei mele priviri, care a putut lăsa să se manifeste puterea sufletească a ochiului, fără ca altă privire să-i fi răspuns.

Sufletului meu i se înfăţişa această privelişte [Nota 147]: sufletul lui Nietzsche plutind parcă deasupra capului său, infinit de frumos în lumina sa spirituală; dăruit liber lumilor spirituale cărora le dusese dorul înainte de a se întuneca, dar pe care nu le găsise; încătuşat încă de trup, care ştie de suflet numai în măsura în care această lume mai reprezenta acel dor. Sufletul lui Nietzsche mai era aici; dar el nu mai putea ţine decât din exterior trupul care îl împiedica, atâta vreme cât mai era în el, să se dezvolte în lumina lui deplină.

Înainte îl citisem pe acel Nietzsche care scrisese; acum îl văzusem pe Nietzsche cel care purta în trupul lui idei din lumi spirituale îndepărtate şi care mai irizau în frumuseţe, deşi îşi pierduseră pe drum puterea originară de a lumina. Un suflet care adusese din vieţi pământeşti trecute o comoară de lumină-aur, dar pe care în această viaţă nu reuşise s-o facă să strălucească în deplina ei

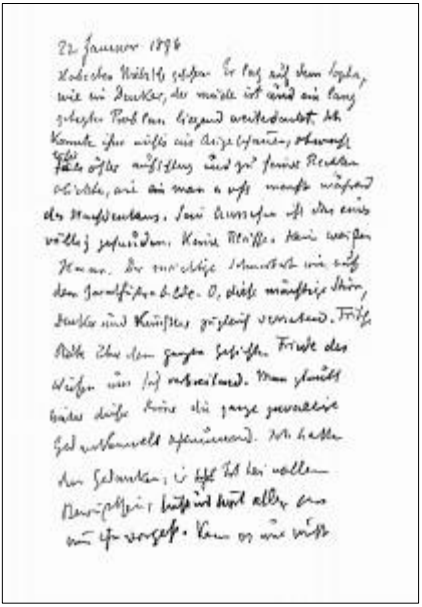
splendoare. Admirasem ceea ce Nietzsche scrisese; dar acum, în spatele admiraţiei mele, vedeam o imagine ce lumina puternic.

În ideile pe care le-am pus pe hârtie n-am putut decât să spun în cuvinte bâiguite conţinutul cărţii mele, ***Nietzsche – un luptător împotriva epocii sale***. În faptul că această carte rămâne o sumă de cuvinte bâiguite se ascunde, totuşi, adevărul că ea mi-a fost inspirată de imaginea lui Nietzsche [Nota 148].

Pe urmă doamna Förster-Nietzsche m-a rugat să pun ordine în biblioteca lui Nietzsche. În acest fel am avut prilejul să petrec mai multe săptămâni în arhiva Nietzsche de la Naumburg. Cu această ocazie m-am apropiat foarte mult şi de Fritz Koegel. A fost o sarcină frumoasă aceea care mi-a pus în faţă cărţile pe care le citise Nietzsche. Spiritul lui trăia în impresiile pe care le făceau aceste cărţi. Un exemplar al unei cărţi de Emerson plină de notaţii marginale, purta toate urmele unui studiu plin de cea mai mare dăruire. Scrierile lui Guyau, cu acelaşi fel de urme. Cărţi pline de observaţii critice pasionate scrise de mâna lui. Un mare număr de notaţii marginale din care vezi ţâşnind mugurii ideilor sale.

Am putut vedea cum s-a născut o idee energic conturată din ultima sa perioadă de creaţie, citind observaţiile pe care le făcuse pe marginea principalei lucrări filosofice a lui Eugen Dühring [Nota 149]. Acolo Dühring construieşte ideea că ne-am putea imagina într-o clipă universul ca pe o combinaţie de particule elementare. Şi atunci viaţa lumii ar fi derularea tuturor combinaţiilor posibile ale acestora. Dacă aceste posibilităţi s-ar epuiza, totul ar trebui să reînceapă de la prima combinaţie şi totul s-ar repeta. Dacă aceasta ar fi realitatea, atunci totul ar trebui să se fi petrecut deja de nenumărate ori şi să se mai petreacă de nenumărate ori în viitor. Am ajunge astfel la

ideea eternei repetări a aceloraşi stări ale Universului. Dühring respinge această idee ca imposibilă. Nietzsche o citeşte; rămâne cu o anumită impresie; ea lucrează mai departe în adâncurile sufletului său; şi prinde apoi formă în el drept ideea „eternei reîntoarceri” [Nota 150], care împreună cu ideea „supraomului” domină ultima sa perioadă de creaţie.

Însemnarea lui Rudolf Steiner despre vizitarea lui Friedrich Nietzsche la Naumburg

Am fost adânc emoţionat, ba chiar zguduit de impresia cu care am rămas mergând astfel pe urmele lecturilor lui Nietzsche. Pentru că vedeam ce abis exista între natura spirituală a lui Nietzsche şi acea a contemporanilor săi. Dühring, pozitivistul extremist, care respinge tot ceea ce nu-i apare ca produs al unei schematici orientate absolut raţional, matematic, experimental, găseşte absurdă idea „veşnicei reîntoarceri”, o

menţionează numai pentru a arăta că este ceva imposibil: Nietzsche îşi însuşeşte această idee ca şi cum ar fi rezolvarea sa la enigma Universului, ca pe o intuiţie venită din adâncurile propriului său suflet.

Aşa stă Nietzsche în opoziţie cu multe dintre conţinuturile ideilor şi sentimentelor epocii sale care îl asaltau. El le primeşte în aşa fel încât suferă adânc din cauza lor şi, trecând prin suferinţe sufleteşti nespus de mari, creează conţinutul propriului său suflet. În aceasta constă tragismul creaţiei sale.

El a atins punctul culminant în momentul în care Nietzsche a notat ideile în care îşi schiţa ultima lucrare, *Voinţa de putere* (sau *Reevaluarea tuturor valorilor*). Nietzsche era predispus să scoată la suprafaţă din adâncurile sufletului său tot ceea ce gândea şi simţea într-un mod pur spiritual. Să creeze imaginea despre lume din viaţa spiritului la care ia parte sufletul, aceasta era direcţia sa de gândire. Dar imaginea pozitivistă a epocii sale, a epocii ştiinţei naturaliste, s-a revărsat asupra lui. În ea nu era conţinută decât lumea materială, lipsită de spirit. Ceea ce mai era gândit în sens spiritual în această imagine despre lume erau numai rămăşiţe ale unor moduri de a gândi mai vechi, care nu i se mai potriveau. Nietzsche, cu simţul lui nelimitat pentru adevăr, voia să stârpească toate acestea. Aşa se face că el a ajuns să împingă pozitivismul la extrem. Pentru Nietzsche, ideea unei lumi spirituale ascunse în spatele celei materiale ajunge să fie o minciună. Dar el nu putea să creeze decât pornind de la trăirile propriului său suflet. Putea crea aşa cum dobândeşte sens o creaţie adevărată numai dacă îşi reprezintă cu claritate, sub formă de idei, conţinutul lumii spirituale. Dar el nega acest conţinut. Concepţia despre lume a ştiinţelor naturii pusese atât de mare stăpânire pe sufletul său, încât el voia să-l creeze pe *acesta* pe cale spirituală. În *Zarathustra*

sufletul său se avântă, liric, într-un zbor sufletesc dionisiac. Aici spiritualul urzește minunat, dar visează în minuni ale spiritului, despre un conţinut material al realităţii. Spiritul se pulverizează în desfăşurarea sa, deoarece nu se poate găsi pe sine, ci îşi poate vieţui doar reflexul visat al materialităţii, drept entitate aparentă a sa.

În perioada petrecută la Weimar, am trăit adeseori în sufletul meu natura spirituală a lui Nietzsche.

Această natură spirituală îşi avea locul ei în propria mea trăire spirituală. Această trăire spirituală a mea putea trăi împreună cu lupta lui Nietzsche, cu tragedia lui Nietzsche; ce importanţă mai aveau ideile pozitiviste formulate de Nietzsche.

Unii m-au considerat un „nietzscheean", fiindcă puteam admira fără rezerve şi ceva opus orientării mele spirituale. Mă captiva felul în care spiritul se revela în Nietzsche; credeam că sunt aproape de el tocmai prin aceasta, căci el nu era aproape de nimeni, prin conţinutul gândurilor sale; el se întâlnea cu oamenii şi timpurile doar în vieţuirea *căilor* spiritului.

O vreme am avut relaţii foarte strânse cu cel ce edita operele lui Nietzsche, Fritz Koegel. Am analizat amândoi amănunţit multe dintre problemele legate de editarea operelor lui Nietzsche. N-am avut niciodată o poziţie oficială în arhiva Nietzsche şi nici la editarea operei lui Nietzsche. În momentul în care doamna Förster-Nietzsche a vrut să-mi ofere o astfel de poziţie, tocmai acest lucru a dus la conflictele cu Fritz Koegel, care au făcut imposibilă pe mai departe orice legătură cu arhiva Nietzsche.

Relaţia mea cu Arhiva Nietzsche [Nota 151] a reprezentat în viaţa mea de la Weimar un episod plin de impulsuri puternice, stimulatoare, care mi-a adus în cele din urmă multă suferinţă, când această relaţie s-a destrămat.

Prin faptul că m-am ocupat în mod aprofundat de Nietzsche, am rămas cu o concepţie bine definită despre personalitatea lui, al cărui destin fusese acela de a simţi în mod tragic epoca ştiinţelor naturii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi să iasă zdrobit din contactul cu ea. El a *căutat* în această epocă, dar nu a putut găsi nimic în ea. Pentru mine trăirile avute cu el mi-au întărit convingerea că orice cercetare pe calea rezultatelor date de ştiinţele naturii trebuie să găsească esenţialul nu *în* ele, ci *prin* ele *în spirit*.

Aşa că tocmai prin opera lui Nietzsche problema ştiinţelor naturii s-a înfăţişat sufletului meu într-o formă nouă. Aveam în orizontul meu spiritual pe Goethe şi pe Nietzsche. Goethe cu energicul său simţ al realităţii, îndreptat spre fiinţele şi procesele din natură. El voia să rămână în natură. S-a mulţumit cu perceperea pură a formelor vegetale, animale şi umane. Dar, mişcându-se cu sufletul în acestea, el a ajuns peste tot la spirit. El a găsit spiritul care lucrează în materie. Dar n-a vrut să înainteze până la perceperea spiritului care trăieşte şi lucrează în sine însuşi. Goethe a elaborat o cunoaştere a naturii „conformă cu ritul". Dar s-a oprit în faţa unei cunoaşteri pure a spiritului, pentru a nu pierde realitatea.

Nietzsche a pornit de la perceperea spiritului în forma mitică. Apollo şi Dionysos erau entităţi spirituale pe care el le vieţuia. Istoria spirituală a omenirii îi apărea drept o colaborare sau o luptă dintre Apollo şi Dionysos [Nota 152]. Dar el n-a ajuns decât la reprezentarea mitică a unor asemenea entităţi spirituale. N-a reuşit să vadă entităţi spirituale reale. De la mitul despre spirit a ajuns la natură. În sufletul lui Nietzsche Apollo reprezintă materia după modelul ştiinţelor naturii; Dionysos acţiona ca forţele naturii. Dar frumuseţea lui Apollo se întuneca; emoţia cosmică a lui Dionysos era paralizată de legitatea naturii.

Goethe a *găsit* spiritul în realitatea naturală. Nietzsche a *pierdut* mitul spiritului în natura viselor în care trăia.

Eu mă aflam între aceşti doi poli opuşi. Trăirile sufleteşti pe care le-am exprimat în cartea Nietzsche – un luptător împotriva epocii sale nu şi-au găsit o continuare imediată; în schimb, în ultima parte a şederii mele la Weimar Goethe a ajuns din nou în centrul preocupărilor mele. Eu voiam să caracterizez drumul pe care îl parcursese omenirea până la Goethe în încercările ei de a-şi forma o concepţie despre lume, spre a arăta apoi concepţia lui Goethe aşa cum a rezultat ea. Am încercat să fac acest lucru în cartea ***Concepţia despre lume a lui Goethe*** [Nota 153], apărută în anul 1897.

Am vrut să arăt acolo că, prin cunoaşterea pură a naturii, Goethe, oriunde priveşte, vede străfulgerând spiritul; dar nu am atins deloc atitudinea lui Goethe faţă de spiritul însuşi. Voisem să caracterizez acea parte a concepţiei despre lume a lui Goethe care trăieşte într-o concepţie despre natură „conform cu spiritul".

Am reflectat mult la ideile lui Nietzsche despre „veşnica reîntoarcere" şi despre „supraom". Fiindcă în ele se oglindeşte ceea ce a putut simţi în legătură cu evoluţia omenirii şi cu esenţa omului o personalitate pe care ideile rigide ale ştiinţelor naturii de la sfârşitul secolului al XIX-lea o împiedicau să perceapă lumea spirituală. Nietzsche vedea evoluţia omenirii în aşa fel încât ceea ce se întâmplă într-un anumit moment s-a întâmplat deja de nenumărate ori exact sub aceeaşi formă şi se va mai întâmpla de nenumărate ori în viitor. Structura atomistă a Universului face ca momentul prezent să apară sub forma unei anumite combinaţii de entităţi infinitezimale; după ea urmează alta, iar apoi iarăşi alta; şi când toate combinaţiile posibile s-au epuizat total, reapare prima. O viaţă de om, cu toate

detaliile ei, a existat de nenumărate ori; ea se va reîntoarce de nenumărate ori cu toate aceste detalii.

În subconştientul lui Nietzsche mijeau „vieţile pământeşti repetate". Acestea poartă viaţa umană de-a lungul evoluţiei omenirii prin etape în cursul căror destinul nu-l duce pe om pe căile spirituale la repetarea aceloraşi trăiri, ci îl face să parcurgă drumul prin Cosmos în forme foarte variate. Nietzsche era încătuşat de lanţurile concepţiei naturalist-ştiinţifice. În faţa sufletului său s-a proiectat ceea ce ea putea să facă din ideea vieţilor pământeşti repetate. Şi el a *trăit* aceasta. Fiindcă el a simţit viaţa *sa* drept una tragică, plină de experienţe dureroase, zdrobită de suferinţă. Să mai îndure *această* viaţă încă de nenumărate *ori* – iată ce stătea în faţa sufletului său, în locul perspectivei experienţelor eliberatoare pe care o viaţă atât de tragică trebuie să le facă în cursul vieţilor viitoare.

Şi Nietzsche a simţit că în omul care se vieţuieşte într-o existenţă pământească, se revelează un altul – un „supraom", care nu poate plăsmui prin propriile lui fapte, în existenţa pământească trupească, decât nişte fragmente ale vieţii sale totale. Ideea evoluţionistă a ştiinţelor naturii nu i-a permis să vadă că acest „supraom" este fiinţa spirituală care lucrează în realitatea fizică – materială, ci l-a făcut să vadă în el ceva care se formează numai printr-o evoluţie pur naturală. Aşa cum din animal a apărut, prin evoluţie, omul, din om se va dezvolta „supraomul". Concepţia naturalistă i-a răpit lui Nietzsche posibilitatea de a vedea „omul spiritual" din „omul natural" şi l-a orbit cu ideea unui om natural superior.

Ceea ce Nietzsche a trăit în acest sens, s-a înfăţişat sufletului meu în modul cel mai viu în vara anului 1896. Fritz Koegel îmi dăduse spre revizuire culegerea întocmită de el a aforismelor lui Nietzsche pe tema „veşnicei

reîntoarceri". Ceea ce am gândit atunci despre felul cum s-au născut ideile lui Nietzsche, a apărut în 1900 sub forma unui articol publicat în „Magazin für Literatur". În câteva fraze ale acestui articol am redat trăirile pe care le-am avut în 1896 în legătură cu Nietzsche şi cu ştiinţele naturii. Voi repeta aici aceste gânduri ale mele de atunci [Nota 154], fără tonul polemic în care erau îmbrăcate în acele momente.

„Nu încape nici o îndoială că Nietzsche a pus pe hârtie aceste aforisme într-o succesiune liberă... Mai am şi azi convingerea pe care mi-am exprimat-o atunci: că Nietzsche a conceput această idee citind Eugen Dühring, *Cursul de filosofie drept concepţie ştiinţifică riguroasă despre lume şi modelarea vieţii* (Leipzig, 1875). La pag. 84 a cărţii această idee este clar formulată, numai că acolo ea este combătută cu aceeaşi energie cu care Nietzsche o susţine. Cartea există în biblioteca lui Nietzsche. După cum o dovedesc numeroasele însemnări marginale, el a citit-o cu înfrigurare... Dühring spune: „De aceea, cauza logică mai adâncă a oricărei vieţi conştiente cere, în cel mai strict sens al cuvântului, ca formele să fie *neepuizabile*. Este posibilă oare această infinitate din care să se nască forme mereu noi? Simplul număr de particule materiale şi de elemente energetice ar exclude deja acumularea infinită de combinaţii, dacă mediul permanent al spaţiului şi al timpului nu ar garanta posibilitatea unor variaţii nelimitate. Din ceea ce este numărabil nu poate rezulta decât un număr limitat de combinaţii. Dar din ceea ce, conform cu esenţa sa, nici nu poate fi conceput ca ceva numărabil fără a se ajunge la contradicţie, trebuie să rezulte şi mulţime nelimitată de situaţii şi raporturi. Această infinitate pe care noi o presupunem, când vorbim de soarta formelor pe care le ia Universul, este compatibilă cu orice fel de evoluţie şi chiar cu apariţia unui interval de

aşteptare (în care totul se apropie) sau de deplină *egalitate cu sine însuşi* (subl. mea), dar nu cu încetarea oricărei transformări. Cine vrea să cultive ideea unei existenţe corespunzătoare cu starea originară, să-şi aducă aminte că evoluţia în timp nu are decât o singură direcţie reală, iar cauzalitatea este în concordanţă cu această direcţie. Este mai uşor să tragi cu buretele peste deosebiri decât să le reţii şi de aceea cere mai puţină osteneală, trecând peste prăpastie, să-ţi imaginezi sfârşitul în analogie cu începutul. Să ne ferim, totuşi, de asemenea judecăţi pripite şi superficiale; pentru că existenţa Universului o dată dată, nu este un episod indiferent dintre două stări nocturne, ci singura temelie sigură şi luminoasă de pe care ne luăm concluziile şi anticipaţiile...” Dühring mai găseşte că o repetare continuă a stărilor n-are nici un farmec pentru viaţă... El spune: „Acuma se înţelege de la sine că principiile farmecului vieţii nu sunt compatibile cu veşnica repetare a aceloraşi forme”...

Concepţia naturalist-ştiinţifică îl duce pe Nietzsche la o concluzie în faţa căreia Dühring se înfioară, fiindcă o priveşte din punct de vedere matematic şi din cauza imaginii îngrozitoare despre viaţă pe care ea o impune.

În articolul meu scriu mai departe: „...Dacă presupunem că este posibil un număr comensurabil de combinaţii ale particulelor materiale şi ale elementelor energetice, ajungem la ideea lui Nietzsche despre «veşnica reîntorcere». În aforismul 203 (vol. XII în ediţia lui Koegel) şi aforismul 22 (în lucrarea lui Horneffer: *Teoria nietzscheană a eternei reîntoarceri*) nu avem altceva decât apărarea unei *contra-idei* luate din concepţia lui Dühring: Cantitatea de forţă universală este *determinată* [Nota 155], nu «infinită»: să ne ferim de asemenea divagaţii noţionale! Prin urmare, numărul de situaţii, schimbări, combinaţii şi evoluţii ale acestei forţe este, ce-i drept, imens şi practic

„*nemăsurabil*", dar în orice caz limitat şi nu infinit, adică: forţa este veşnic egală şi veşnic în acţiune: – Până în acest moment s-a scurs deja un infinit, adică toate evoluţiile posibile trebuie *să fi avut loc deja*. Prin urmare, evoluţia care are loc în momentul de faţă trebuie că este o repetare şi tot aşa cea care i-a dat naştere şi cea care se naşte acum din ea şi tot aşa mereu, în trecut ca şi în viitor! Totul a existat de nenumărate ori în măsura în care starea generală a tuturor forţelor se reîntoarce..." Şi *sentimentul* pe care Nietzsche l-a avut în faţa acestei idei este exact contrariul a ceea ce a simţit Dühring în legătură cu ea. Pentru Nietzsche această idee este formula supremă de afirmare a vieţii. Aforismul 43 (la Horneffer, 234 în ediţia lui Koegel) sună aşa: „Istoria viitoare [Nota 156]: această idee va învinge tot mai mult – şi cei care nu cred în ea, aceia, potrivit cu natura lor, vor trebui să *dispară* în cele din urmă! Numai cei care consideră că existenţa lor se poate repeta veşnic, vor rămâne: dar printre *aceştia* este *posibilă* o stare la care n-a ajuns nici un utopic!" Se poate face dovada că multe dintre ideile lui Nietzsche au apărut în acelaşi fel ca şi ideea veşnicei reîntoarceri. Nietzsche a format contra-ideea unei idei oarecare. În cele din urmă aceeaşi tendinţă l-a făcut să-şi scrie principala operă: *Reevaluarea tuturor valorilor*.

Pentru mine era clar pe atunci: cu anumite idei ale sale care ţinteau în subconştient către lumea spirituală, Nietzsche era prizonierul concepţiei naturalist-ştiinţifice. De aceea, eu respingeam cu tărie interpretarea mistică a ideii sale „despre veşnica reîntoarcere". Şi eram de acord cu Peter Gast, care, în ediţia operelor lui Nietzsche scoasă de el, scrie: „Teoria epuizabilităţii trebuie înţeleasă în mod pur mecanic, deci ca repetare a combinaţiilor moleculare cosmice". Nietzsche credea că trebuie să scoată o idee supremă din adâncul concepţiei naturalist-ştiinţifice.

Acesta a fost felul în care a trebuit să sufere din cauza epocii sale.

Aşa mi se înfăţişa, în 1896, văzând sufletul lui Nietzsche, ceea ce trebuia să sufere un om – căutător al spiritului – din cauza concepţiei naturalist-ştiiinţfice de la sfârşitul secolului al XIX-lea.

XIX. ÎNTREBĂRI PRIVIND CUNOAŞTEREA – LIMITELE CUNOAŞTERII; PRINTRE ARTIŞTI

Pe atunci, cu ceea ce purtam tăcut în mine privind „concepţia mea despre lume", gândurile mele fiind îndreptate, pe de o parte, spre Goethe, şi pe de altă parte, spre Nietzsche – puteam simţi cât eram de singur în relaţiile pe care le aveam cu alte persoane de care mă simţeam legat prin sentimente de prietenie şi care, totuşi, respingeau cu hotărâre viaţa mea spirituală.

Mi-a rămas aproape, cu iubire şi credinţă, acel prieten de care mă legasem în anii primei tinereţi [Nota 157], după ce ideile noastre se ciocniseră atât de puternic, încât a trebuit să-i spun: „Dacă ar fi adevărat ceea ce gândeşti tu despre esenţa vieţii, atunci aş prefera să fiu mai curând buşteanul pe care se reazemă acum piciorul meu, decât un om." Scrisorile calde pe care mi le trimitea din Viena mă duceau mereu cu gândul la oraşul care-mi era atât de drag, datorită legăturilor pe care le-am avut cu unii oameni de acolo.

Dar când prietenul acesta ajungea să-mi vorbească în vreo scrisoare de viaţa mea spirituală, între noi se deschidea o prăpastie.

El îmi scria adesea că mă înstrăinez de omenescul adevărat, că „îmi raţionalizez impulsurile sufleteşti". El avea sentimentul că viaţa mea sufletească se transforma

într-o pură viaţă de gândire; şi el resimţea acest lucru ca o răceală ce emana din mine. Orice am încercat să fac pentru a-l lămuri a fost zadarnic. Ba a trebuit să constat chiar că pentru câtva timp căldura prieteniei lui scădea, din cauză că el nu se putea elibera de *credinţa*: omenescul din mine se răceşte din cauză că îmi consum căldura sufletească în regiunea gândirii.

Nu voia să înţeleagă că în viaţa de gândire, în loc să devin rece, trebuia să duc cu mine în această viaţă tot omenescul, pentru ca prin acest omenesc să cuprind în sfera gândirii realitatea spirituală.

El nu vedea că omenescul pur rămâne neatins chiar şi atunci când se înalţă în sfera spiritului; nu vedea cum cineva ar putea să trăiască în sfera gândirii; el considera că acolo nu poţi decât să *gândeşti* şi să te pierzi în regiunea rece a abstractismului.

Aşa că el mă considera un „raţionalist". În acest fapt eu simţeam cea mai greşită înţelegere a ceea ce se afla pe căile mele spirituale. Îmi displăcea profund orice gândire care mă îndepărta de realitate şi se pierdea în abstracţiuni. Eu aveam o structură sufletească care voia să ridice ideea din sfera lumii senzoriale numai până pe acea treaptă pe care ea ameninţa să devină abstractă; în această clipă, îmi spuneam eu, ea trebuie să perceapă spiritul. Prietenul meu vedea că eu ies cu ideea din sfera lumii fizice; dar nu-şi mai dădea seama că în aceeaşi clipă eu pătrund în spiritual. Şi aşa se face că, atunci când îi vorbeam de un spiritual real, totul îi părea o iluzie; iar în cuvintele mele nu sesiza decât o urzeală de idei abstracte.

Am suferit mult din cauză că, vorbindu-i prietenului meu de lucrurile care aveau cea mai mare importanţă pentru mine, îi făceam impresia că vorbesc despre „nimic". Şi aceasta era relaţia mea şi cu mulţi alţi oameni.

Trebuia să văd că şi concepţia mea despre cunoaşterea naturii avea aceeaşi soartă. Eu puteam considera justă numai acea metodă de cercetare a naturii care foloseşte ideile pentru a înţelege fenomenele senzoriale în relaţiile lor, reciproce; dar nu puteam admite ca, prin gânduri, să fie create, dincolo de tărâmul percepţiei senzoriale, nişte ipoteze care, pretinzând că indică o realitate suprasensibilă, erau, de fapt, doar o ţesătură de gânduri abstracte. Eu voiam ca în momentul în care gândul şi-a îndeplinit rolul, constatând ce spun prin ele însele percepţiile senzoriale just privite, să nu încep să construiesc ipoteze, ci să trec la *perceperea*, la *experienţa* spiritualului, care trăieşte în mod real *în* lumea sensibilă şi nu *în spatele* percepţiei senzoriale.

Concepţia pe care o purtam pe atunci vie în mine, pe la mijlocul anilor nouăzeci, am expus-o mai târziu într-un articol publicat în anul 1900 în „Magazin für Literatur" nr. 16 [Nota 158], în cuvintele următoare: „O analiză ştiinţifică a activităţii noastre de cunoaştere ne duce...la convingerea că întrebările pe care trebuie să le punem naturii sunt rezultatul raportului nostru deosebit faţă de lume. Noi suntem individualităţi limitate şi de aceea nu putem percepe lumea decât fragmentar. Fiecare fragment, privit separat, este o enigmă sau, altfel spus, o întrebare pusă cunoaşterii noastre. Dar cu cât cunoaştem mai multe detalii, cu atât mai clară ne devine lumea. O percepţie o explică pe cealaltă. Nu există întrebări pe care lumea să ni le pună şi la care noi să nu putem răspunde cu mijloacele pe care ea ni le pune la dispoziţie. În consecinţă, pentru monism, în principiu, nu există nici un fel de limite ale cunoaşterii. Este posibil, într-o epocă oarecare, un lucru sau altul să constituie o enigmă, pentru că din punct de vedere al spaţiului sau al timpului noi nu suntem încă în situaţia de a găsi ceea ce poate să dezlege această enigmă.

Dar ceea ce n-a fost găsit până azi, poate fi găsit mâine. *Limitele condiţionate de această situaţie sunt numai accidentale, sunt limite care dispar pe măsură ce progresează experienţa şi gândirea*. În asemenea cazuri ipotezele au o deplină justificare. Nu trebuie să fie emise ipoteze în legătură cu ceva care, în principiu, este inaccesibil cunoaşterii noastre. Ipoteza atomistă este pe deplin neîntemeiată dacă nu este concepută numai ca un mijloc auxiliar al intelectului abstractizant, ci ca o afirmaţie despre nişte fiinţe reale, aflate dincolo de însuşirile pe care simţurile le pot percepe. O ipoteză poate fi numai o presupunere în legătură cu o stare de lucruri care nu ne este accesibilă din cauza unor împrejurări întâmplătoare, dar care prin esenţa ei face parte din lumea nouă".

Am expus atunci această concepţie despre formarea de ipoteze, vrând să arăt neîndreptăţirea teoriei despre „limitele cunoaşterii", dar, totodată, şi că limitele ştiinţelor naturii sunt ceva necesar. Am făcut atunci acest lucru având în vedere numai cunoaşterea naturii. Dar formularea acestor idei mi-a netezit mereu drumul, permiţându-mi să înaintez cu mijloacele pe care mi le oferea cunoaşterea spirituală, acolo unde cu mijloacele cunoaşterii naturalist-ştiinţifice mă aflam în faţa „limitei" necesare.

În Weimar am trăit clipe de încântare sufletească şi de adâncă mulţumire lăuntrică datorită elementului artistic care a fost introdus în oraş prin şcoala de arte frumoase şi prin teatrul care avea şi o secţie muzicală.

În profesorii şi elevii de la şcoala de arte frumoase s-a revelat atunci, pornind de la vechile tradiţii, ceva pentru omenire care năzuia spre un nou fel, mai direct de a privi şi de a zugrăvi natura şi viaţa. Printre aceşti pictori erau într-adevăr foarte mulţi care mi se păreau a fi „căutători" în adevăratul sens al cuvântului. Cum poate fi pusă pe pânză

culoarea pe care pictorul o are pe paleta lui sau în oala cu vopsele, în aşa fel încât ceea ce artistul creează să intre într-un raport just cu natura care trăieşte în creaţie şi care se înfăţişează ochiului omenesc: aceasta era întrebarea la care ei căutau să răspundă în discuţii care te stimulau, pe un ton fie plin de fantezie, binefăcător pentru suflet, fie doctrinar, în formele cele mai diverse posibile, iar că aceasta era o problemă intens trăită, o dovedeau numeroasele tablouri pe care pictorii weimarezi le prezentau în cadrul expoziţiei permanente de la Weimar.

Pe atunci simţul meu artisic nu era încă la nivelul trăirilor legate de cunoaştere. Totuşi în relaţiile cu artiştii din Weimar, care erau de natură să mă stimuleze în acest sens, căutam o concepţie despre artă conformă cu spiritul.

Privirii mele retrospective i se arată destul de haotic ceea ce simţeam pe atunci în sufletul meu, când pictorii moderni încercau să surprindă şi să redea pe baza percepţiilor nemijlocite impresia de lumină sau de aer, când ei se războiau cu „cei vechi", care „ştiau" din tradiţie cum trebuie făcut un lucru sau altul. În mulţi exista o năzuinţă entuziastă, izvorâtă din forţele originare ale sufletului, de a fi „adevăraţi" atunci când căutau să surprindă natura.

Dar nu la fel de haotic, ci în formele cele mai limpezi, stă în faţa sufletului meu viaţa unui tânăr pictor al cărui fel de a se manifesta pe plan artistic era strâns legat de propria mea evoluţie în direcţia fanteziei artistice. Artistul care era pe atunci în floarea tinereţii s-a ataşat strâns de mine pentru o vreme. Apoi viaţa l-a dus şi pe el departe de mine; dar în amintire am retrăit adesea orele petrecute împreună.

Viaţa sufletească a acestui tânăr era toată numai lumină şi culoare. Ceea ce alţii exprimă prin idei, el exprima prin „culori în lumină". Chiar şi mintea lui lucra în

aşa fel încât el stabilea legăturile dintre lucrurile şi fenomenele vieţii în felul în care se combină culorile, nu aşa cum se combină simplele gânduri pe care şi le formează despre lume omul obişnuit.

Acest tânăr artist era odată la o nuntă la care fusesem invitat şi eu. S-au ţinut toasturile de rigoare. Pastorul şi-a luat conţinutul cuvântării din explicarea numelor mirelui şi miresei; eu am căutat să mă achit de această îndatorire, pe care trebuia s-o onorez, deoarece frecventam adesea casa în care locuia familia miresei, vorbind de clipele fermecătoare pe care această casă le oferă oaspeţilor ei. Am vorbit, căci lumea se aştepta să vorbesc. Şi aştepta de la mine un toast „aşa cum se cuvine". Eu eram prea puţin încântat de „rolul meu". După mine s-a ridicat tânărul pictor, care era şi el de mult timp prieten al casei. De fapt, de la el lumea nu aştepta nimic. Fiindcă toţi ştiau că el n-are idei din care să poţi scoate un toast. El a început să vorbească cam în felul acesta: „Deasupra vârfului colinei strălucind în roşu, se revarsă, iubitoare, lumina soarelui. Deasupra colinei mari, respirând în bătaia soarelui, obraji arzători scăldându-se în lumina solară, unindu-se într-un curcubeu spiritual triumfal, formând o suită pentru lumina care se îndreaptă spre pământ. Pajişti înflorite în lung şi-n lat; deasupra o nuanţă de galben strălucitor care pătrunde în flori trezind viaţa în ele..." A mai continuat să vorbească aşa multă vreme. Uitase dintr-odată toată învălmăşeala nunţii din jur şi începuse să picteze „în spirit". Nu mai ştiu de ce a încetat sa vorbească aşa, pictând; cred că l-a tras cineva de maneca hainei cineva care îl îndrăgea foarte mult, dar căruia nu-i placea mai puţin să-i lase pe oaspeţi să-şi savureze în pace friptura.

Tânărul pictor se numea Otto Fröhlich. Stătea mai mult timp în odaia mea, făceam împreună plimbări şi excursii. Mereu langa mine, Otto Fröhlich picta „în spirit".

Lângă el puteai uita că lumea mai constă şi din altceva decât din culoare şi lumină.

Aşa îl simţeam pe tânărul meu prieten. Îmi aduc aminte ca, pentru a mă face înţeles de el, îmbrăcam în faţa sufletului său ceea ce aveam să-i spun, într-un veşmânt de culori.

Si tânărul pictor reuşea cu adevărat să mânuiască pensula şi să aştearnă culorile în aşa fel încât tablourile lui erau în cel mai înalt grad reflexe ale fanteziei mele cromatice, atât de bogate şi vii. Când picta un trunchi de copac, pe pânză nu apărea conturul lui, dar apărea ceea ce se revela din el ca lumină şi culoare, dacă trunchiul de copac le dădea ocazia să se manifeste.

Eu căutam în felul meu conţinutul spiritual al strălucirii culorilor. În el trebuia să văd taina culorilor. În Otto Fröhlich aveam alături un om care purta instinctiv în el, ca trăire personală, ceea ce eu căutam drept sesizare a lumii culorilor de către sufletul omenesc.

Mă simţeam fericit că prin propriile mele căutări puteam sa-i dau tânărului meu prieten unele impulsuri. Un astfel de impuls a constat în următorul fapt. Eu însumi trăiam într-un grad foarte înalt coloritul intens pe care-l oferă Nietzsche în capitolul din *Zarathustra* unde vorbeşte despre „omul cel mai urât". Acea „vale a morţii", pictată poetic, conţinea pentru mine multe dintre enigmele vieţii culorilor.

I-am dat lui Otto Fröhlich sfatul următor: să redea în mod poetic-pictural imaginea pictată poetic de Nietzsche despre Zarathustra [Nota 159] şi omul cel mai urât. El mi-a urmat sfatul. A ieşit ceva într-adevăr minunat. Culorile se concentrau luminând, spunând mult, în figura lui Zarathustra. Numai că aceasta, ca atare, nu a fost realizată pe deplin, pentru că în Fröhlich culoarea însăşi nu s-a putut încă înălţa până la crearea lui Zarathustra. Dar cu atât mai

viu unduia irizarea de culori în jurul „şerpilor verzi" din valea celui mai urât om. În această parte a tabloului trăia Fröhlich întreg. Dar acum vine „omul cel mai urât". Aici ar fi fost nevoie de linie, de caracteristica picturală. Dar aici Fröhlich a dat greş. El încă nu ştia că în culoare trăieşte tocmai taina de a face ca, tratând-o conform specificului ei, să faci ca din formă să apară spiritualul. Şi aşa se face că „omul cel mai urât" a ajuns să semene cu acel model pe care pictorii de la Weimar îl numeau „Füllsack" [*Füllsack* = sac fără fund, *n.tr.*]. Nu ştiu dacă acesta era într-adevăr numele adevărat al omului pe care-l foloseau pictorii ori de câte ori voiau să picteze „urâtul tipic"; dar ştiu că urâţenia lui „Füllsack" nu mai era deja o urâţenie burghez-filistină, ci avea în ea ceva „genial". Dar faptul că Fröhlich, fără să se gândească, l-a pictat ca model pe „Füllsack cel urât" în tabloul în care sufletul lui Zarathustra se revela, luminând în chip şi veşmânt, în tabloul în care lumina scotea fiinţa însăşi a culorilor din uniunea ei cu şarpele cel verde, a stricat tot efectul pictural urmărit. Aşa se face că tabloul n-a devenit, totuşi, ceea ce eu speram să iasă din mâna lui Fröhlich.

Cu toate că eram sociabil din fire, n-am simţit niciodată, cât am stat la Weimar, o dorinţă foarte mare de a merge acolo unde-şi petreceau serile artiştii şi toţi cei care erau în legătură cu ei.

Întâlnirile aveau loc într-o „Casă a Uniunii Artiştilor Plastici", restaurată în stil romantic, dintr-o veche fierărie şi aşezată chiar îm faţa teatrului. Aici stăteau împreună, într-o semiobscuritate colorată, profesorii şi elevii de la Academia de Arte Frumoase, aici stăteau actorii şi muzicienii. Cine „căuta" societatea, trebuia să se simtă îndemnat să meargă seara acolo. Totuşi, eu nu simţeam acest îndemn, tocmai pentru că nu căutam societatea, dar o

primeam cu recunoştinţă, când împrejurările mi-o aduceau în cale.

Aşa că am ajuns să cunosc pe alte căi diferiţi artişti din Weimar; n-am cunoscut, însă, „lumea artiştilor".

Era deja un câştig pentru viaţă să-i cunoşti pe diferiţii artişti din Weimarul acelor vremuri. Căci tradiţiile Curţii, ca şi persoana extraordinar de simpatică a arhiducelui Karl Alexander dădeau oraşului un aer artistic, care făcea ca aproape tot ceea ce se întâmpla în acea vreme pe tărâmul artei să fie raportat cumva la oraşul Weimar.

Era, înainte de toate, teatrul cu bunele lui tradiţii. Actorii săi de frunte refuzau categoric să dea curs naturalismului. Iar acolo unde spiritul modern voia să se arate şi să alunge câte o perucă, legată, oricum de bunele tradiţii, modernitatea era, totuşi foarte departe de ceea ce propagau, drept „concepţie modernă", Brahm pe scenă şi Paul Schlenther prin reviste şi ziare. Printre aceşti „moderniști ai Weimarului" se număra în primul rând Paul Wiecke [Nota 160], spirit nobil, înflăcărat, şi artist până în măduva oaselor. Dacă vedeai astfel de oameni făcându-şi la Weimar primii paşi pe tărâmul artei, rămâneai cu impresii neşterse, toate acestea constituind o vastă şcoală a vieţii. Paul Wiecke avea nevoie, pentru a se manifesta, de un teatru care, prin tradiţiile lui, îl supăra pe artistul înnăscut. Am petrecut în casa lui Paul Wiecke multe ore incitante. El era foarte bun prieten cu prietenul meu Julius Wahle; şi aşa se face că m-am apropiat şi eu mai mult de el. Era adeseori încântător să-l auzi pe Wiecke tunând şi fulgerând împotriva a tot ceea de trebuia să suporte atunci când trecea probele pentru o nouă piesă ce urma să fie reprezentată. Şi să-l vezi după aceea jucând rolul obţinut prin tunetele şi fulgerele sale; rol care-ţi dădea, totuşi, întotdeauna o satisfacţie rară datorită străduinţei sale

nobile de a-i da un stil şi frumosului foc al entuziasmului său.

În Weimar îşi făcea pe atunci primii paşi Richard Strauss [Nota 161]. El era al doilea capelmaistru alături de Lassen. Primele compoziţii ale lui Richard Strauss au fost cântate la Weimar. Căutările muzicale ale acestei personalităţi s-au manifestat ca parte integrantă a vieţii spirituale din Weimar. O primire atât de prietenoasă şi plină de dăruire a ceva care devenea, prin faptul că era primit, o problemă artistică incitantă, era posibilă numai în Weimarul acelor vremuri. De jur-împrejur, liniştea tradiţiei, o atmosferă echilibrată, demnă: în ea năvăleşte simfonia „Zarathustra" a lui Strauss sau muzica sa pentru Eulenspiegel. Totul se naşte din tradiţie, din starea de echilibru, din demnitate; dar se trezeşte în aşa fel încât primirea este amabilă, iar refuzul, inofensiv, şi astfel artistul poate găsi în felul cel mai frumos cu putinţă raportarea la propria sa creaţie.

Noi am stat aşa multe ore la premiera dramei muzicale a lui Richard Strauss, *Guntram*, când Heinrich Zeller [Nota 162] atât de amabil, de excelent ca om, avea rolul principal şi cânta aproape nemaiauzit.

Da, şi acest om foarte simpatic, Henrich Zeller a avut şi el nevoie de Weimar pentru a deveni ceea ce a devenit. Avea cea mai frumoasă, cea mai înnăscută înzestrare pentru a fi cântăreţ. Pentru a evolua avea nevoie de un anturaj care să primească cu deplină răbdare dezvoltarea treptată, experimentală, a unui talent. Şi aşa evoluţia lui Heinrich Zeller mi-a oferit una dintre experienţele omeneşti cele mai frumoase pe care viaţa ţi le poate aduce. Pe lângă aceasta, Zeller era o persoană atât de simpatică, încât orele pe care le-am trăit împreună cu el se numără printre cele mai încântătoare din viaţă.

Şi aşa se face că, deşi nu mă gândeam prea des să merg acolo, ajungeam să-mi petrec serile în casa Uniunii Artiştilor Plastici: când mă întâlnem cu Heinrich Zeller şi zicea să mergem acolo, eu răspundeam de fiecare dată cu plăcere acestei invitaţii.

Acum situaţia de la Weimar avea şi ea umbrele ei. Tradiţia, conservatorismul reuşeşte nu o dată să-l ţină pe artist într-un fel de lâncezeală. Heinrich Zeller nu a devenit prea cunoscut lumii din afara Weimarului. Ceea ce la început părea să-i deschidă aripile, a ajuns, în cele din urmă, să i le paralizeze. Şi la fel s-a întâmplat, probabil, şi cu dragul meu prieten Otto Fröhlich. La fel ca şi Zeller, el avea nevoie de solul artistic din Weimar; dar şi pe el l-a luat prea tare în stăpânire atmosfera spirituală, estompată, cu comoditatea ei artistică.

Resimţeam această „comoditate artistică" în faptul că aici pătrunsese spiritul lui Ibsen şi al altor modernişti. Aici se încercau de toate. Lupta actorilor de a găsi stilul potrivit pentru o piesă ca *Nora*. O căutare ca aceea ce putea fi observată aici are loc numai acolo unde din cauză că se păstrează vechile tradiţii scenice întâmpini greutăţi dacă vrei să pui în scenă ceva scris de nişte scriitori care nu pornesc de la scenă, ca Schiller, ci de la viaţă, cum face Ibsen.

Am simţit şi noi reflectarea acestui caracter modern în „comoditatea artistică" a spectatorilor. Totuşi, trebuia găsită o cale de mijloc, prin ceea ce ne impunea faptul că eram locuitori ai „Weimarului clasic" şi, de asemenea, prin ceea ce făcea ca Weimarul să fie, totuşi, mare, şi anume neobosita sa receptivitate faţă de nou.

Îmi aduc aminte cu plăcere de spectacolele dramelor muzicale ale lui Wagner, la care am participat la Weimar. Directorul von Bronsart [Nota 163] se dăruia cu cea mai mare înţelegere acestui aspect al activităţii teatrului. Aici

vocea lui Heinrich Zeller s-a pus din plin în valoare. O cântăreaţă remarcabilă era doamna Agnes Stavenhagen [Nota 164], soţia pianistului Bernhard Stavenhagen [Nota 165], care a şi fost de altfel pentru o vreme capelmaistrul teatrului. Numeroasele festivaluri muzicale i-au adus la Weimar pe artiştii reprezentativi ai epocii şi creaţiile lor. Aici l-am văzut de exemplu, pe Mahler [Nota 166], ca dirijor în perioada lui de debut, la un festival muzical. Mi-a rămas ca amintire de neşters felul în care ţinea bagheta, cerând ca muzica să nu fie o curgere a formelor, ci o trăire a unui suprasensibil ascuns, punctând, plin de sens ceea e trăia între forme.

Toate câte s-au petrecut la Weimar, în aparenţă fără nici o legătură cu mine, au constituit, totuşi, nişte realităţi profunde în viaţa mea. Pentru că erau situaţii şi evenimente pe care le simţeam ca pe ceva care mă privea în cel mai înalt grad. Mai târziu mi-am adus aminte adeseori cu recunoştinţă, atunci când am întâlnit vreo personalitate sau opera acesteia, la ale cărei începuturi fusesem martor la Weimar, de această perioadă de la Weimar din viaţa mea, care a făcut să-mi devină clare atât de multe, pentru că acolo veniseră atâţia, spre a trece prin faza de debut. Aşa că la Weimar am vieţuit căutările artistice, purtând în mine, despre cele mai multe dintre ele, părerea mea proprie, care adeseori era prea puţin în acord cu a celorlalţi. Dar tot ceea ce simţeau ceilalţi mă interesa la fel de mult ca şi propriile mele simţăminte. Şi în această privinţă s-a dezvoltat în mine o viaţă sufletească dual㠹.

Acesta era un adevărat exerciţiu sufletesc pe care viaţa mi-l scosese în cale, şi care-mi era trimis de destin pentru ca să pot depăşi abstractul „ori-ori” al judecăţii intelectuale. *Această* judecată ridică pentru suflet nişte limite în faţa lumii suprasensibile. În lumea suprasensibilă nu există fiinţe sau fenomene care să dea ocazie la

asemenea judecăţi exclusiviste. În faţa suprasensibilului trebuie să devii multilateral. Nu trebuie doar să înveţi teoretic, ci trebuie să încorporezi ca obişnuinţă în cele mai adânci porniri ale vieţii tale sufleteşti faptul de a privi totul din cele mai diferite puncte de vedere. Astfel de „puncte de vedere" cum sunt materialism, realism, idealism, spiritualism, aşa cum sunt ele elaborate în lumea fizică de către personalităţi de orientare abstractă ca teorii vaste, ca să însemne ceva în privinţa lucrurilor în sine, nu mai prezintă niciun interes pentru cunoscătorul suprasensibilului. El ştie, de exemplu, că materialismul nu poate fi altceva decât modul în care se vede lumea din acel punct de vedere în care ea se arată în formă materială.

O şcoală practică foarte bună în acest sens este aceea de a te vedea transpus într-o existenţă care îţi aduce lăuntric atât de aproape o viaţă ce pulsează în afara ta, încât parcă ar fi propriile tale judecăţi şi sentimente. Aşa se întâmpla cu mine la Weimar, în multe cazuri. Mi se pare că odată cu sfârşitul secolului, toate acestea au încetat. Înainte peste tot şi peste toate mai plana încă spiritul lui Goethe şi al lui Schiller. Iar bătrânul, dragul arhiduce, care trecea cu atâta demnitate prin Weimar şi prin împrejurimile sale, apucase să-l mai vadă în copilărie pe Goethe. El îşi simţea cu adevărat intens „nobleţea", dar arăta în orice împrejurare că prin „opera lui Goethe pentru Weimar" se simţea înnobilat pentru a doua oară.

Fără îndoială că spiritul lui Goethe era acela care lucra la Weimar din toate direcţiile cu atâta putere, încât o anumită latură a trăirilor pe care mi le prilejuiau cele ce se petreceau acolo s-a transformat pentru mine într-un exerciţiu sufletesc practic în vederea justă a lumilor suprasensibile.

XX. CERCUL DE PRIETENI DE LA WEIMAR

Eram primit cum nu se poate mai frumos în familia arhivarului de la Arhiva Goethe-Schiller, Eduard von der Hellen [Nota 167]. Acest om avea un loc deosebit printre ceilalţi colaboratori ai arhivei. În cercurile filologilor se bucura de un prestigiu extraordinar datorită cărţii sale de debut: *Contribuţia lui Goethe la „Fragmentele fiziognomice" ale lui Lavater*, care era deosebit de reuşită. Von der Hellen realizase prin această lucrare ceva pe care orice specialist din acelaşi domeniu de cercetare îl acepta „pe de-a-ntregul". Numai autorul însuşi nu gândea aşa. El era de părere că această lucrare era rodul unei munci metodice, ale cărei principii „puteau fi învăţate", pe când el căuta peste tot să-şi umple sufletul cu un conţinut spiritual lăuntric.

Când nu erau vizitatori, stăteam o vreme aşa, în trei, în vechea sală de lucru a arhivei, înainte ca ea să se mute încă în castel: von der Hellen, care lucra la editarea scrisorilor lui Goethe, Julius Wahle, care luca la jurnalele intime ale acestuia şi eu, care mă ocupam de scrierile lui de ştiinţele naturii. Dar în timpul lucrului se iscau discuţii legate de cele mai diverse domenii ale vieţii spirituale sau ale vieţii publice, tocmai din cauza nevoilor spirituale ale lui Eduard von der Hellen. Pe lângă aceasta, acordam o atenţie cuvenită şi acelor interese care erau legate de personalitatea lui Goethe. Din însemnările pe care Goethe le-a făcut în jurnalele sale, din unele pasaje din scrisorile sale, care revelau uneori nişte puncte de vedere atât de înalte şi viziuni atât de largi, se puteau naşte discuţii care ne duceau în adâncurile existenţei şi în întinderile vieţii.

Eduard von der Hellen a fost atât de amabil să extindă relaţiile care se stabiliseră între noi în arhivă prin aceste discuţii atât de antrenante, introducându-mă în

familia sa. Relaţiile mele sociale s-au extins astfel într-un mod foarte plăcut, deoarece familia lui Eduard von der Hellen întreţinea în acelaşi timp relaţii de prietenie cu cercurile care se formaseră în jurul lui Olden, al Gabrielei Reuter ş.a., despre care am vorbit deja.

Mi-a rămas deosebit de vie în amintire atât de simpatica doamnă von der Hellen. O natură artistică prin excelenţă. O natură care, dacă n-ar fi apărut alte îndatoriri pe care viaţa i le-a impus, ar fi putut realiza în artă lucruri dintre cele mai frumoase. Dar destinul a făcut ca, cel puţin după câte ştiu eu, această femeie să nu depăşească faza primelor încercări artistice. Dar fiecare cuvânt pe care-l puteai schimba cu ea în probleme de artă avea un efect binefăcător asupra sufletului. Când vorbea, avea un ton fundamental reţinut, întotdeauna prudent în emiterea judecăţilor, dar adânc simpatic, pur omenesc. După o astfel de discuţie rareori mă despărţeam de doamna von der Hellen fără a purta după acea mult timp în suflet, reflectând asupra lor, ceea ce ea mai mult îmi dăduse de înţeles decât îmi spusese.

Foarte simpatic era şi tatăl d-nei von der Hellen, un general-locotenent care participase la războiul din 1870 ca maior, şi a doua fiică a acestuia. Când eram împreună cu aceşti oameni, reînviau cele mai frumoase aspecte ale spiritualităţii germane, ale acelei spiritualităţi care se revărsau în toate cercurile vieţii sociale şi care izvorăsc din impulsurile religioase, din artele frumoase şi acelea ale ştinţelor economice populare, care constituiau de atâta vreme esenţa propriu-zisă a spiritului german.

Interesele lui Eduard von der Hellen mi-au adus aproape, pentru un timp, viaţa politică a acelei epoci. Din cauză că nu-l mulţumeau studiile filologice, von der Hellen s-a aruncat în iureşul vieţii politice din Weimar. Se părea că aici vieţii sale i se deschideau perspective mai largi. Şi

interesul bazat pe prietenia faţă de acest om, m-a făcut să mă interesez şi eu de mişcările vieţii publice, fără a participa însă în mod activ la ele.

În acea vreme vedeai în faza lor de formare multe dintre lucrurile care azi s-au dovedit în viaţă drept imposibile sau care au dat naştere, prin metamorfoze îngrozitoare, unor forme de viaţă sociale absurde; de acestea se legau toate speranţele unei muncitorimi pe care nişte conducători energici, elocvenţi o convinseseră că pentru omenire trebuie să vină epoca unor mari transformări sociale. Din rândurile clasei muncitoare s-au ridicat nişte elemente radicale, având o gândire mai luminată. Era cu atât mai impresionant să-i vezi, cu cât totul părea o clocotire în străfundurile vieţii sociale. La suprafaţă trăia, însă, un conservatorism demn, care nu se putuse dezvolta decât în condiţiile oferite de o Curte cu o gândire aleasă, care desfăşura o activitate energică şi perseverentă pentru tot ceea ce era uman. În atmosfera ce domnea aici au răsărit un partid reacţionar-independent şi pe lângă el, unul numit liberal-naţional.

Ceea ce făcea Eduard von der Hellen trebuie interpretat drept încercare de a-şi găsi un rol rodnic de conducător prin plasa încâlcită a evenimentelor. Şi eram nevoit să particip împreună cu el la ceea ce i se întâmpla. El discuta în cercul prietenilor săi toate detaliile pe care le prelucra în vederea editării unei broşuri. Trebuia să mă interesez la fel de mult ca Eduard von der Hellen însuşi de noţiunile de istorie şi materialism, luptă de clasă, plusvaloare, care pe atunci erau însoţite de cu totul alte sentimente decât astăzi. Nu puteam să nu merg la numeroasele adunări la care el lua cuvântul.

El se gândea să opună programului teoretic marxist un altul, izvorât din dorinţa sinceră de a contribui la progresul social al tuturor simpatizanţilor cu mişcarea

muncitorească, indiferent de partidul din care făceau parte. El se gândea la un fel de reînsufleţire a partidelor de centru, prin preluarea în programele lor a unor impulsuri menite să rezolve problema socială.

Eforturile lui au rămas fără efect. Pot spune doar că dacă n-aş fi asistat la aceste încercări ale lui von der Hellen, n-aş fi participat atât de intens la viaţa politică a epocii, cum s-a întâmplat.

Această viaţă politică s-a mai apropiat de mine şi dintr-o altă direcţie, numai că mai puţin intensă. Ba, s-a văzut chiar că eu făceam oarecum opoziţie – ceea ce nu era cazul cu von der Hellen – atunci când se apropiau de mine problemele politice. Trăia în acea vreme la Weimar un politician liber-cugetator, adept al lui Eugen Richter, care-şi desfăşura activitatea politică în sensul dat de acesta: numele lui era dr. Heinrich Fränkel [Nota 168]. Am făcut cunoştinţă cu acest om. O cunoştinţă de scurtă durată, întreruptă apoi din cauza unei „neînţelegeri", la care mă gândesc, totuşi, adeseori cu plăcere. Pentru că omul era în felul său extraordinar de simpatic, avea o voinţă de politician energică şi credea ca oamenii, animaţi de bunăvoinţă şi de vederi înţelepte, ar trebui să poată fi entuziasmaţi pentru o cale justă de progres în viaţa publică. Viaţa lui a fost un şir de dezamăgiri. Păcat că şi eu însumi a trebuit să-l dezamăgesc. Chiar în perioada în care ne-am cunoscut el lucra la o broşură pe care voia s-o răspândească în mase în stil mare. Încă de pe atunci el gândea să facă ceva împotriva alianţei dintre marea industrie şi agricultură, care înmugurea pe atunci în Germania şi care, după cum credea el, avea să aibă mai târziu urmări distrugătoare. Broşura lui avea titlul „Împărate, fii dur". El credea că-i poate convinge pe cei din jurul împăratului despre răul care, după părerea sa, pândea Germania. El n-a avut nici cel mai mic succes. Şi-a

dat seama că în partidul al cărui membru era şi pentru care lucra, nu puteau fi găsite forţele care să ofere o bază solidă acţiunii la care se gândise.

Şi aşa a ajuns, într-o zi, să se entuziasmeze iarăşi pentru ideea că ar putea reînvia „Deutsche Wochenschrift", al cărei redactor fusese pentru scurt timp cu câţiva ani mai înainte, la Viena. Voia să creeze cu ajutorul ei un curent politic care l-ar fi făcut să depăşească spiritul său ateist din acea vreme şi să treacă la o activitate predominant ateist-naţională. El se gândise că împreună cu mine ar putea să facă ceva. Dar a fost imposibil; n-am putut face nimic, nici măcar pentru reînvierea revistei „Deutsche Wochenschrift". Felul în care i-am adus la cunoştinţă acest lucru a dus la neînţelegeri care în scurt timp au distrus prietenia noastră.

Dar din această prietenie s-a născut altceva. Acest om avea o soţie foarte simpatică şi o cumnată simpatică. El m-a prezentat familiei sale. Aceasta, la rândul ei, m-a dus la o altă familie. Şi în sânul acesteia s-a petrecut ceva care este aidoma cu acea înlănţuire de destin deosebită pe care soarta mi-o prilejuise odinioară la Viena. Acolo întreţinusem legături strânse cu o familie al cărei cap rămânea însă mereu invizibil, dar care se apropiase, spiritual-sufleteşte atat de mult de mine încât, după ce a murit, am ţinut la mormântul său cuvântarea funerară ca pentru cel mai bun prieten. Întreaga spiritualitate a acestui bărbat se înfăţişa sufletului meu, prin intermediul familiei sale, ca o realitate deplină.

Şi acum am intrat într-o legătură foarte asemănătoare cu capul familiei pe care îl cunoscusem prin politicianul ateu. Acest cap de familie muri cu puţin timp înainte. Văduva lui trăia gândindu-se cu cea mai mare pioşenie la cel dispărut. S-a întâmplat că am plecat din locuinţa pe care o aveam până atunci la Weimar şi am

devenit chiriaşul acestei familii. Aici exista biblioteca celui dispărut. Un om care avusese interese spirituale multilaterale dar care, la fel ca şi cel din Viena, nu agrea societatea celorlalţi oameni: trăise, la fel ca şi celălalt, în propria sa „lume spirituală"; şi pe el lumea îl considera un „om ciudat".

Am simţit cum acest om, întocmai ca şi celălalt, – fără a-l fi putut întâlni în viaţa fizică – a trecut prin destinul meu ca „în spatele culiselor existenţei". La Viena se crease o legătură atât de frumoasă între mine şi familia acestui cunoscut „necunoscut"; şi la Weimar s-a creat între mine şi familia celui de al doilea „cunoscut" de acest fel, o legătură şi mai importantă pentru mine.

Dacă trebuie să vorbesc acuma despre cei doi „cunoscuţi necunoscuţi", ştiu ca cei mai mulţi oameni vor lua toate acestea drept pură fantezie. Pentru că este vorba de felul în care am putut să mă apropii de aceste două suflete umane, în acea sferă a lumii unde ele se aflau după ce trecuseră prin poarta morţii.

Orice om are lăuntric dreptul de a elimina din sfera sa de interese ceea ce se spune despre acest domeniu; dar este cu totul altceva când acest domeniu este caracterizat drept fantasmagorie. Dacă cineva face acest lucru, mă simt obligat să-i spun că mi-am căutat întotdeauna izvoarele acelei stări sufleteşti care-ţi dă dreptul să faci afirmaţii despre relaţiile spirituale, în nişte ramuri ale ştiinţelor exacte ca matematica sau mecanica analitică. Nu pot fi învinuit, deci, de vorbărie uşuratică şi fără simţ de răspundere faţă de adevăr, atunci când spun următoarele: Facultăţile percepţiei spirituale pe care le purtam pe atunci în suflet mi-au dat posibilitatea de a avea legături mai strânse cu cele două suflete după moartea lor pământească. Ele aveau altă structură sufletească decât alţi morţi. Aceştia trec *imediat* după moartea pământească

printr-o viaţă care, prin conţinutul ei, este strâns legată de viaţa pământească, şi care devine de-abia cu încetul şi treptat asemănătoare cu aceea pe care omul o duce în lumea pur spirituală în care el trăieşte până la o nouă încarnare.

Cei doi „cunoscuţi necunoscuţi“se familiarizaseră destul de temeinic cu ideile erei materialiste. Ei îşi asimilaseră teoretic modul de a gândi al ştiinţelor naturii. Cel de al doilea, de care mă apropiasem la Weimar, îl cunoştea chiar foarte bine pe Billroth şi pe alţi gânditori din domeniul ştiinţelor naturii. Dar atât unul, cât şi celălalt rămăseseră în timpul vieţi pământeşti foarte departe de o concepţie spirituală despre lume. Ei ar fi respins cu siguranţă orice concepţie de acest fel pe care ar fi întâlnit-o, pentru că „gândirea naturalist-ştiinţifică'' le apăruse ca rezultat al unor fapte indiscutabile, potrivit modalităţii de gândire a epocii.

Dar această legătură cu materialismul epocii rămăsese, la aceste două personalităţi, doar în lumea ideilor. Ele nu-şi însuşiseră modalităţile de viaţă ce se impuneau ca urmare a gândirii materialiste, care la toţi ceilalţi oameni erau predominante. Ei deveniseră în faţa lumii nişte „oameni ciudaţi”, care trăiau în condiţii mai primitive decât era obiceiul pe atunci şi decât le-ar fi îngăduit-o averile lor. Aşa că nu duseseră cu ei în lumea spirituală ceea ce ar fi putut să lege individualităţile lor spirituale de *valorile de voinţă* materialiste, ci numai ceea ce sădiseră în aceste individualităţi valorile *de gândire* materialiste. Toate acestea se petrecuseră, bineînţeles, în cea mai mare parte în subconştientul lor. Şi acum eu puteam vedea că aceste valori de gândire materialiste nu sunt ceva care-l înstrăinează pe om, după moarte, de lumea divin-spirituală: că această înstrăinare este produsă numai de valorile de voinţă materialiste. Atât sufletul de care m-

am apropiat la Viena, cât şi acela pe care l-am cunoscut pe cale spirituală la Weimar au fost, după moarte, nişte entităţi spirituale care străluceau splendid, în care conţinutul sufletesc era plin de imaginile fiinţelor spirituale care stau la baza lumii. Iar faptul că se familiarizaseră cu ideile prin care pătrunseseră mai exact cu gândirea aspectul material al lumii, în cursul ultimei lor vieţi pământeşti, le-a ajutat să dezvolte şi după moarte o legătură cu lumea, mai plină de înţelegere decât ar fi fost posibil dacă ar fi rămas străine de ideile respective.

În aceste două suflete destinul îmi adusese în cale nişte fiinţe prin care mi se dezvăluia direct din lumea spirituală importanţa gândirii naturalist-ştiinţifice. Am putut vedea că acest mod de gândire, în sine, nu îndepărtează neapărat pe cineva de o concepţie spirituală. La cele două personalităţi acest lucru se întâmplase în timpul vieţii lor pământeşti, din cauză că în acest timp nu găsiseră nici o ocazie de a-şi înălţa gândirea naturalist-ştiinţifică în sfera în care încep trăirile spirituale. După moarte ei făcuseră acest lucru în modul cel mai desăvârşit. Am văzut că omul poate să se ridice în lumea spirituală şi în timpul vieţii pământeşti, dacă are curaj şi putere interioară. Prin faptul că am trăit lucruri importante în lumea spirituală, am mai văzut că omenirea *a trebuit* să evolueze spre o gândire naturalist-ştiinţifică. Felurile de a gândi mai vechi puteau uni sufletul uman cu spiritul lumilor suprasensibile; ele puteau să-l facă pe om, dacă el cultiva cunoaşterea de sine (baza *oricărei* cunoaşteri), să se simtă o copie sau un mădular al lumii divin-spirituale; dar nu-l puteau face să se simtă o fiinţă spirituală independentă, de sine stătătoare. De aceea, a fost necesar să se facă pasul spre conceperea unei lumi de idei, care *nu* se aprinde în contact cu spiritul însuşi, ci este pusă în

mişcare în contact cu materia, care, deşi spirituală, *nu este* din sprit.

O asemenea lume de idei nu poate fi pusă în mişcare în om în lumea spirituală în care el trăieşte după moarte, respectiv înainte de o nouă naştere, ci numai în existenţa pământească, pentru că numai aici el este pus în faţa formei materiale de existenţă.

Eu am putut vieţui aşadar, la cele două suflete umane, ce câştigă omul pentru viaţa sa totală, deci şi pentru cea de după moarte, prin faptul că s-a lăsat pătruns de gândirea naturist-ştiinţifică. Dar la alţii, care în viaţa pământească trăiseră pentru voinţa lor consecinţele simplei gândiri naturalist-ştiinţifice, am putut vedea că ei se înstrăinaseră de lumea spiritului, că ei ajung ca să zic aşa, la o viaţă totală, care, cu gândirea pur naturalist-ştiinţifică înfăţişează pe om mai puţin om decât fără ea.

Amândoi aceşti oameni au devenit nişte „ciudaţi pentru lume", pentru că nu voiau să-şi piardă în cursul vieţii pământeşti calitatea de om; ei îşi însuşiseră pe de-a-ntregul gândirea naturalist-ştiinţifică pentru că voiseră să atingă acea etapă spirituală din dezvoltarea omenirii, care fără această gândire nu e posibilă.

Sunt sigur că n-aş fi putut înţelege aceste lucruri, prin cele două suflete, dacă le-aş fi întâlnit în timpul existenţei pământeşti, ca oameni fizici. Ca să pot vedea aceste două individualităţi, în lumea spirituală, în care urma să mi se dezvăluie fiinţa lor adevărată şi, prin aceasta, multe altele, aveam nevoie de acea fineţe a privirii sufleteşti care se pierde foarte uşor dacă trăirile în lumea fizică acoperă sau cel puţin stânjenesc ceea ce urmează să fie vieţuit în mod spiritual.

De aceea, a trebuit încă de pe atunci să văd în felul deosebit în care aceste două suflete au pătruns în viaţa

mea pământească ceva ce mi-a fost adus de destin pe calea mea de cunoaştere.

Dar în privinţa legăturii cu cele două suflete în lumea spirituală nu poate fi vorba de nimic înrudit cu spiritismul. Pentru mine nu putea avea valoare în ceea ce priveşte legătura cu lumea spirituală decât privirea cu adevărat spirituală despre care mai târziu am vorbit în mod public în scrierile mele antroposofice (clarvederea exactă). De altfel, toţi membrii celor două familii, atât cei ai familiei din Viena, cât şi cei din Weimar, erau prea sănătoşi pentru o comunicare mediumnică cu morţii.

Acolo unde se ivea ocazia, m-am interesat mereu şi de asemenea căutări ale sufletelor omeneşti cum sunt cele ce se manifestă în spiritism. Spiritismul epocii prezente este o rătăcire în calea spre spirit a acelor suflete care ar vrea să caute şi spiritul pe calea exterioară – aproape experimentală –, deoarece nu mai pot simţi deloc caracterul pur spiritual, adevărat, real şi veritabil al unei cercetări spirituale. Tocmai acela care se interesează de spiritism în mod cu totul obiectiv, fără a voi să facă el însuşi cercetări pe această cale, poate să înţeleagă cu adevărat ce urmăreşte şi unde greşeşte spiritismul lui. Propriile mele cercetări au mers întotdeauna pe alte căi decât cele bătute de spiritism, sub o formă sau alta. Tocmai la Weimar exista posibilitatea de avea legături interesante cu spriritiştii, pentru că în cercurile artiştilor reînviase pentru un timp foarte puternic acest fel de a căuta spiritualul.

Dar pentru mine legătura cu cele două suflete – cel de la Weimar se numise Eunike – însemnase o confirmare a cărţii mele ***Filosofia libertăţii***. Ce am căutat să fac în această carte, erau următoarele: în primul rând, cartea este un rezultat al căutărilor mele filosofice din perioada 1880-

1890; în al doilea rând, ea este şi un rezultat al privirii mele *generale* concrete în lumea spirituală.

În al treilea rând, această lucrare şi-a găsit o confirmare în participarea mea la trăirile spirituale ale acestor două suflete. În ele mi se înfăţişase evoluţia ascendentă pe care omul o datorează concepţiei naturalist-ştiinţifice despre lume. În ele aveam în faţa mea, totodată, şi teama unor suflete nobile de a se adânci cu trăirea lor în elementul de voinţă al acestei concepţii despre lume. Aceste suflete se retrăseseră din faţa consecinţelor etice ale unei asemenea concepţii despre lume.

În cartea mea ***Filosofia libertăţii*** am căutat forţa care duce din lumea ideilor naturalist-ştiinţifice, neutre din punct de vedere etic, în lumea impulsurilor morale. Am încercat să arăt cum omul, care se ştie o fiinţă de esenţă spirituală, de sine stătătoare, pentru că trăieşte în idei care nu mai izvorăsc din spirit, ci sunt incitate în contact cu existenţa materială, poate dezvolta *intuiţie* din propria-i fiinţă pentru tărâmul moral. Prin aceasta, eticul se aprinde în individualitatea *devenită liberă* drept impulsivitate etică individuală, în acelaşi fel în care o fac ideile concepţiei naturalist-ştiinţifice.

Nici unul din aceste două suflete nu ajunsese până la această intuiţie morală. Din această cauză ele se retrăseseră (inconştient) din faţa unei vieţi care nu putea fi trăită decât în sensul ideilor încă nefecundate, limitate ale ştiinţelor naturii.

Am vorbit atunci despre „fantezia morală" ca izvor al moralităţii în individualitatea umană. Sigur că n-am vrut să vorbesc despre acest izvor ca despre ceva ce nu e cu totul real. Dimpotrivă, prin „fantezie" eu voiam să desemnez acea forţă care ajută lumii spirituale adevărate să ajungă pe toate tărâmurile până la omul individual. Dar pentru ca să se ajungă la o trăire reală a spiritului trebuie să intre în

activitate forţele de cunoaştere spirituale: imaginaţia, inspiraţia, intuiţia. Prima rază a revelării spiritului în omul ce se ştie o entitate individuală este dată de fantezie care poate fi observată, aşa cum se îndepărtează ea de tot ce e fantasmagoric, devenind o imagine a realităţii spirituale, chiar la Goethe.

În familia „cunoscutului necunoscut" de la Weimar am locuit cea mai mare parte a timpului pe care l-am petrecut în acest oraş. Mi se dăduse o aripă a locuinţei; doamnna Anna Eunike [Nota 169], de care m-am legat curând printr-o prietenie intimă, îmi purta de grijă în toate privinţele, cu cea mai mare dăruire. Pentru ea era foarte important faptul că o ajutam în problemele dificile pe care le ridica educaţia copiilor ei. Ea rămăsese văduvă cu patru fiice şi un fiu.

Pe copii îi vedeam numai atunci când se ivea ocazia. Acest lucru se întâmpla adeseori, pentru că se considera că fac parte din familie. Dar mesele, cu excepţia micului dejun şi a cinei, le luam în oraş.

Aici, unde găsisem atmosfera atât de caldă a unui cămin, nu mă simţeam numai bine. Când vizitatorii mai tineri din Berlin, care veneau să asiste la reuniunile Societăţii Goethe şi care se ataşaseră mai mult de mine, voiau să se simtă „ca între prieteni" veneau la mine în casa Eunike. Şi am toate motivele să cred, după felul în care se purtau, că se simţeau foarte bine aici.

Aici veneau cu plăcere şi Otto Erich Hartleben, când era la Weimar. Breviarul Goethe, scos de el, a fost întocmit de noi doi, în câteva zile.

Dintre lucrările mele mai mari, acolo au apărut ***Filosofia libertăţii*** şi ***Nietzsche – un luptător împotriva epocii sale***.

Şi cred că mulţi dintre prietenii de la Weimar au petrecut cu multă plăcere o oră – sau chiar mai multe – la mine, în casa Eunike.

Mă gândesc aici mai ales la acela de care mă lega o dragoste şi prietenie veritabilă, dr. August Fresenius [Nota 170]. De câtva timp el devenise colaboratorul permanent al arhivei. Înainte scotea „Deutsche Literaturzeitung". Activitatea sa la redacţie fusese considerată exemplară. Mie îmi displăceau multe la activitatea filologică, cel puţin în felul în care era ea reprezentată în acea vreme, sub conducerea adepţilor lui Sherer. Dar August Fresenius mă dezarma, mereu, prin felul său de a fi filolog. Şi el nu făcea nici o clipă un secret din faptul că voia să fie filolog şi *numai* filolog. Dar la el filologia însemna cu adevărat *iubire* pentru *cuvânt*, iubire care-l umplea în întregime cu forţe de viaţă; şi pentru el *cuvântul* era revelarea umană însăşi, în care se oglindesc toate legităţile Universului. Cine vrea să pătrundă cu adevărat în tainele cuvintelor, trebuie să fi înţeles tainele existenţei. Iată de ce un filolog nu poate să nu tindă spre o cunoaştere universală. O metodă filologică justă, dacă este aplicată în mod corespunzător, poate, pornind de la nişte lucruri foarte simple, să aducă o lumină puternică în nişte domenii vaste şi importante ale vieţii.

Fresenius a arătat acest lucru în acea vreme printr-un exemplu care mi-a trezit interesul într-o măsură foarte mare. Noi doi am vorbit mult pe această temă, înainte ca el să-şi spună cuvântul în mod public în „Anuarul Goethe", într-o miscellanea scurtă [Nota 171], dar covingătoare.

Înainte ca Fresenius să fi făcut această descoperire, toţi cei care se ocupau de explicarea *Faust*-ului goethean înţeleseseră greşit o afirmaţie a lui Goethe, pe care acesta o făcuse în faţa lui Wilhelm von Humbodt cu cinci zile înainte de a muri. Goethe spusese: „Au trecut mai bine de şaizeci de ani de când am purtat în mine planul la *Faust*, care în

tinereţe îmi era clar la început, dar a cărui continuare o aveam în mine mai puţin conturată". Exegeţii luaseră cuvintele „la început" în sensul că Goethe ar fi avut de la bun început o idee sau un plan al întregii drame şi că acestuia el i-ar fi integrat apoi treptat detaliile. Şi bunul meu profesor şi prieten, Karl Julius Schröer, era de această părere.

Dar ia gândiţi-vă: dacă această explicaţie ar fi corectă, am avea în *Faust*-ul lui Goethe o operă pe care acesta ar fi schiţat-o în punctele ei principale, deja în tinereţe. Ar trebui să admitem că structura sufletească a lui Goethe a putut să lucreze, pornind de la o idee generală, în aşa fel încât să dezvolte timp de şaizeci de ani această idee, rămasă neschimbată. Descoperirea lui Fresenius a dovedit în mod incontestabil că n-a fost aşa. El a arătat că Goethe n-a folosit *niciodată* expresia „la început" în sensul pe care i-l atribuiau filologii. Goethe spune, de exemplu, că a citit o carte „la început", atât şi nimic mai mult. El folosea expresia „la început" numai în sens spaţial [Adică partea de la început – *n.tr.*]. Prin aceasta Fresenius dovedea că toţi exegeţii lui Faust se înşelaseră şi că Goethe nu a spus nimic despre un plan al său care ar fi existat „la început", ci a spus numai că în tinereţe i-au fost clare *primele părţi* şi că el a dezvoltat ici şi colo câte ceva.

În acest fel, prin aplicarea justă a metodei filologice, el adusese multă lumină în ceea ce priveşte întreaga psihologie a lui Goethe.

M-am mirat numai, pe atunci, văzând că după ce descoperirea a fost publicată în „Anuarul Goethe", ceva care ar fi trebuit să aibă cele mai importante consecinţe pentru înţelegerea spiritului lui Goethe, n-a făcut nici o impresie, tocmai asupra celor pe care acest lucru ar fi trebuit să-i intereseze cel mai mult.

Dar cu August Fresenius nu discutam numai probleme de filologie. Tot ceea ce frământa acea epocă, tot ceea ce se întâmpla la Weimar sau în afara lui şi care ne interesa şi pe noi, constituia conţinutul lungilor noastre discuţii. Pentru că petreceam mult timp împreună. Uneori purtam discuţii vii în legătură cu diferite probleme; dar totul se sfârşea de fiecare dată prin cea mai desăvârşită armonie. Pentru că fiecare eram convins de seriozitatea concepţiei celuilalt. Cu atât mai amară este pentru mine amintirea faptului că şi prietenia cu August Fresenius a suferit o ruptură, cauzată de neînţelegerile care s-au ivit în urma legăturii mele cu Arhiva Nietzsche şi cu doamna dr. Förster-Nietzsche. Prietenii nu şi-au putut face nici o idee despre cele ce se petrecuseră propriu-zis. Iar eu n-am putut să le dau una care să-i mulţumească. Fiindcă, de fapt, nu se întâmplase nimic [Nota 172]. Totul a pornit de la nişte neînţelegeri închipuite care s-au ivit la Arhiva Nietzsche. Ceea ce am putut explica, este cuprins în articolele publicate de mine mai târziu în „Magazin für Literatur". Am regretat nespus de mult această neînţelegere, pentru că prietenia cu Augsut Fresenius era adânc înrădăcinată în inima mea.

O altă legătură de prietenie, la care m-am gândit de multe ori de atunci încoace, s-a născut între mine şi Franz Ferdinand Heitmüller [Nota 173], care a intrat în rândul colaboratorilor arhivei mai târziu decât Wahle, von der Hellen şi decât mine.

Heitmüller era un suflet delicat, înzestrat cu o mare sensibilitate artistică. De fapt, el decidea totul pe baza simţului artistic. De intelectualism era foarte departe. Prin el, în întregul limbaj folosit în arhivă pătrunsese o nuanţă artistică. El scrisese deja câteva nuvele care dovedeau multă fineţe a spiritului. Nu era deloc un filolog rău; şi sunt sigur că nu făcea mai rău decât alţii ceea ce avea de făcut

pentru arhivă. Dar el se afla mereu într-un fel de opoziţie interioară faţă de ceea ce se lucra acolo. Şi anume, faţă de felul în care era concepută această muncă. Datorită lui am avut, o vreme, senzaţia vie că Weimarul fusese, cu adevărat, odinioară locul unor creaţii spirituale dintre cele mai entuziaste şi mai nobile: şi că noi acuma eram satisfăcuţi dacă, stând în umbra acelor creaţii, le interpretam cel mult şi „constatam în ce fel ar trebui să fie ele citite". Heitmüller a publicat anonim ceea ce avea de spus în legătură cu acestea în „Neue Deutschen Rundshau" a lui S. Fischer, prin nuvela *Vineta scufundată*. O, ce multă osteneală şi-au dat unii pentru a ghici cine spusese că Weimarul, odinioară atât de înfloritor din punct de vedere spiritual, era acum un „oraş scufundat".

Heitmüller locuia la Weimar, împreună cu mama lui, o femeie extraordinar de simpatică. Ea s-a împrietenit cu d-na Anna Eunike şi venea cu plăcere să o viziteze. Aşa că aveam plăcerea de a-i vedea pe cei doi Heitmülleri destul de des în casa în care locuiam.

Mai trebuie să mă gândesc la un prieten care s-a apropiat destul de timpuriu de grupul cunoştinţelor mele, în perioada şederii mele la Weimar şi cu care am întreţinut legături strânse până la plecarea mea de acolo, ba chiar şi mai târziu, când mai mergeam pe la Weimar. Este vorba de pictorul Joseph Rolletschek [Nota 174]. Era german originar din Boemia şi venise la Weimar atras de şcoala de pictură de aici. Un om extraordinar de simpatic în tot ceea ce făcea şi în faţa căruia îţi deschideai bucuros inima. Rolletschek era sentimental şi în acelaşi timp uşor cinic; pe de o parte era pesimist, iar pe de altă parte, înclinat să aprecieze viaţa atât de puţin încât nici nu i se părea demnă de osteleala de a judeca lucrurile în aşa fel încât să ajungă la pesimism. Când era şi el de faţă, se vorbea întotdeauna mult despre nedreptăţile vieţii; şi putea să se indigneze la

nesfârşit din cauza nedreptăţii pe care lumea i-o făcuse bietului Schiller în comparaţie cu Goethe, faţă de care destinul se arătase şi aşa mult mai generos.

Cu toate că în relaţiile zilnice cu aceşti oameni făceam mereu schimb de idei şi sentimente, nu obişnuiam, totuşi, în această perioadă de la Weimar, să vorbesc în mod direct despre trăirile mele în lumea spirituală, nici celor mai apropiaţi prieteni. Consideram că oamenii trebuie să-şi dea seama că adevărata cale spre lumea spirituală trece mai întâi prin faza trăirii ideilor pure. Ceea ce căutam să subliniez sub toate formele era faptul că omul poate să perceapă idei *pure*, neinfluenţate de nici o percepţie exterioară şi având o viaţă cu totul proprie, întocmai cum poate percepe, în procesul trăirii conştiente, culori, sunete, calităţi calorice etc. La fel, în *aceste* idei *este* spiritul real, viu. Orice altă tărire spirituală a omului, spuneam eu pe atunci, trebuie să apară în conştienţa omului din această trăire a ideilor.

Faptul că eu căutam trăirea spirituală mai întâi în trăirea ideilor, a dus la neînţelegerea despre care am vorbit deja, şi anume, că nici cei mai intimi prieteni ai mei nu vedeau realitatea vie din idei şi mă luau de aceea drept raţionalist sau intelectualist.

Cel mai energic în ceea ce priveşte înţelegerea realităţii vii a lumii ideilor a fost un om tânăr pe atunci, care venea adeseori pe la Weimar, Max Christlieb [Nota 175]. Pe la începutul perioadei mele weimareze m-am întâlnit destul de des cu acest om, care căuta cunoaşterea spirituală. Pe atunci el îşi terminase deja studiile prin care urma să devină pastor evanghelic, tocmai îşi dădea examenul de doctorat şi se pregătea să plece în Japonia, unde voia să se dedice unui fel de activitate misionară, ceea ce a şi făcut, nu mult timp după aceea.

Acest om visa – cu entuziasm, pot spune – că omul trăieşte în spirit, atunci când trăieşte în idei pure şi că aici, în lumea ideilor pure, întreaga natură se aprinde în faţa cunoaşterii, că în întreaga materie nu aveam în faţa noastră decât o *aparenţă* (iluzie), că prin idei întreaga existenţă fizică ce se dezvăluie arată a fi spirit. Pentru mine a fost ceva adânc mulţumitor să găsesc la un om o înţelegere limpede şi totală pentru entitatea spiritului. Era o înţelegere pentru existenţa spirituală în idee. Aici spiritul trăieşte, în orice caz, în aşa fel încât din marea experienţă spirituală generală a ideilor nu se desprind, în faţa privirii clarvăzătoare, nişte individualităţi spirituale senzorial-creatoare. Despre aceste individualităţi spirituale sigur că nu-i puteam spune încă nimic lui Max Christlieb. Aceasta ar fi însemnat să aştept prea mult de la frumosul său idealism. Dar cu el puteai vorbi şi despre o existenţă veritabilă a spiritului. El studiase temeinic tot ceea ce scrisesem până atunci. Şi pe la începutul anilor nouăzeci eu aveam impresia că Max Christlieb are darul de a pătrunde în lumea spiritului prin spiritualitatea vie a ideilor exact aşa cum credeam eu că este calea cea mai potrivită. Că mai târziu el nu s-a menţinut cu totul pe această linie, ci a evoluat într-o direcţie oarecum diferită, acestea sunt lucruri despre care nu am nici un motiv să vorbesc aici.

XXI. PRIETENII (NEUFFER, ANSORGE); CARTEA *CONCEPŢIA DESPRE LUME A LUI GOETHE*, CA ÎNCHEIERE A LUCRULUI LA EDIŢIA SOPHIE

Prin politicianul ateu despre care v-am vorbit, l-am cunoscut pe proprietarul unei librării. Această librărie cunoscuse odinioară zile mai bune decât cele din perioada şederii mele la Weimar. Cel puţin aşa fusese încă pe vremea tatălui acelui tânăr care era acum proprietar şi cu care făcusem cunoştinţă. Pentru mine era important faptul că această librărie scotea o gazetă [Nota 176] în care apăreau articole pe înţelesul tuturor despre viaţa spirituală contemporană, ca şi comentarii pe marginea noilor apariţii din domeniul literar, ştiinţific şi artistic. Şi această gazetă era pe cale de dispariţie. Îşi pierduse o mare parte a cititorilor. Dar mie ea mi-a dat posibilitatea să public articole în care să prezint multe lucruri legate de ceea ce exista sau intra pe atunci în orizontul meu spiritual. Deşi numeroasele articole şi recenzii pe care le publicam în ea erau citite numai de puţini oameni, mă bucuram că am posibilitatea de a avea la dispoziţie un ziar care tipărea tot ce voiam. De aici porneşte o direcţie a activităţii mele care a devenit mai apoi deosebit de rodnică, atunci când am scos „Magazin für Literatur" şi când, prin aceasta, am fost obligat să gândesc şi să simt cu intensitate ceea ce gândea şi simţea viaţa spirituală a epocii.

Şi aşa se face că Weimarul a devenit pentru mine oraşul la care m-am întors mereu cu gândul în cursul vieţii. Pentru că orizontul limitat în care fusesem constrâns să trăiesc la Viena, se lărgise; şi aici am avut multe trăiri spirituale şi omeneşti ale căror urmări s-au arătat mai târziu.

Din toate acestea, cele mai importante rămân, totuşi, relaţiile umane pe care le-am avut.

Când, mai târziu, am evocat în sufletul meu Weimarul şi viaţa mea de acolo, privirea mea spirituală s-a îndreptat mereu spre o casă pe care o îndrăgisem în mod deosebit.

Îl cunoscusem pe actorul Neuffer [Nota 177] încă pe vremea când juca la teatrul din Weimar. Am preţuit la el la început seriozitatea şi severitatea felului său de a-şi privi meseria. În concepţia sa referitoare la arta dramatică nu permitea să pătrundă nici un pic de dilentantism. Era un sentiment binefăcător, deoarece oamenii nu-şi dau seama întotdeauna de faptul că arta dramatică trebuie să respecte aceleaşi premise artistice obiective ca, de exemplu, muzica.

Neuffer s-a căsătorit cu sora pianistului şi compozitorului Bernhard Stavenhagen. Am fost introdus în casa lui. Ca urmare, am fost primit cu cea mai mare prietenie şi în casa părinţilor doamnei Neuffer şi a lui Bernhard Stavenhagen. Doamna Neuffer este o femeie ce învăluie într-o atmosferă de spiritualitate tot ceea ce o înconjoară. Părerile ei, care îşi aveau rădăcinile în adâncurile tainice ale sufletului, aruncau în felul cel mai natural şi mai nepretenţios posibil o lumină minunată asupra tuturor discuţiilor care se purtau în acea casă. Ea spunea ceea ce avea de spus într-o formă bine gândită şi, totuşi, graţioasă. Şi în orice clipă, când mă aflam în familia Neuffer, aveam sentimentul: doamnna Neuffer caută adevărul în toate relaţiile de viaţă, într-un mod rar întâlnit.

Mi-am putut da seama că eram primit cu plăcere în această casă, din câteva întâmplări. Aş vrea să amintesc aici numai una dintre ele.

Într-un an, în seara din Ajunul Crăciunului, a venit la mine dl Neuffer şi, pentru că nu eram acasă, mi-a lăsat un bilet cu invitaţia de a veni neapărat la ei de Crăciun. Nu-mi era uşor să răspund acestei invitaţii pentru că de Crăciun

eram invitat întotdeauna în mai multe familii din Weimar. Am reuşit, totuşi, să merg. Şi astfel am găsit, alături de cadourile copiilor, şi un cadou de Crăciun deosebit de frumos pentru mine şi de a cărui valoare vă puteţi da seama numai dacă vă voi spune povestea lui.

Într-o zi un cunoscut m-a dus în atelierul unui sculptor. Acesta voia să-mi arate lucrărille lui. Ceea ce am văzut acolo m-a interesat, de fapt, foarte puţin. Un singur bust care zăcea părăsit într-un colţ mi-a atras atenţia. Era bustul lui Hegel [Nota 178]. În atelierul care fusese instalat în apartamentul unei doamne mai în vârstă şi foarte respectate în Weimar, se găseau tot felul de sculpturi. Atelierul era închiriat de către diferiţi sculptori numai pentru perioade mai scurte; şi acolo rămâneau multe dintre lucrările pe care un chiriaş sau altul nu mai voia să le ia cu el. Dar printre acestea se aflau şi obiecte care rămăseeră de mult timp acolo fără a fi luate în seamă, cum era cazul şi cu acel bust al lui Hegel.

Interesul pe care mi l-a stârnit acest bust m-a făcut să vorbesc ici şi colo despre el. Aşa se face că am pomenit odată de el şi în casa Neuffer; şi am dat de înţeles că m-aş bucura dacă aş intra în posesia acelui bust.

Şi în cea dintâi seară de Crăciun care a urmat, l-am primit în dar de la familia Neuffer. A doua zi, la prânz, la care mă invitaseră şi pe mine, Neuffer a povestit cum reuşise să achiziţioneze bustul.

Se dusese mai întâi la doamna căreia îi aparţinea atelierul. I-a spus că cineva a văzut bustul din atelierul ei şi că ar fi nespus de bucuros să-l poată cumpăra. Doamna a spus: da, astfel de lucruri sunt de multă vreme în casa ei, dar ea nu ştie dacă, printre ele se află, într-adevăr şi un „Hegel". S-a arătat, totuşi, gata să-l conducă pe Neuffer în atelier, ca să-l poată căuta el însuşi. El a „cercetat" tot ce era acolo, n-a uitat nici cel mai ascuns ungher; dar bustul

lui Hegel nu era nicăieri. Neuffer era foarte trist, pentru că s-ar fi simţit foarte fericit la gândul că-mi va putea face o bucurie cu bustul lui Hegel. Se afla deja în uşa apartamentului cu doamna despre care este vorba. S-a întâmplat să treacă pe acolo chiar în acel moment servitoarea. Ea a apucat să mai audă cuvintele lui Neuffer: „Da, păcat că n-am găsit bustul lui Hegel". „Hegel", strigase fata, „ăsta nu e oare capul cu nasul rupt de sub patul meu, din camera servitorilor?" Imediat s-a pus la cale ultima formalitate a expediţiei. Neuffer a putut într-adevăr să achiziţioneze bustul; până în seara de Crăciun mai rămăsese timp să se repare vârful nasului.

Şi aşa am intrat în posesia bustului lui Hegel, unul dintre puţinele lucruri care m-au însoţit apoi prin multe locuri. Mă uitam întotdeauna cu plăcere reînnoită la acest cap al lui Hegel (lucrat de Wichmann în anul 1826), mai ales atunci când mă adânceam în lumea ideilor lui Hegel. Şi acest lucru se întâmpla cu adevărat foarte des. Trăsăturile feţei, care sunt expresia cea mai umană a celei mai pure gândiri, sunt un tovarăş de viaţă.

Aşa era la familia Neuffer. Ei erau neobosiţi atunci când voiau să facă o bucurie cuiva cu ceva care era strâns legat de sufletul acestuia. Copiii, care au apărut pe rând în familia Neuffer, aveau o mamă exemplară. Doamna Neuffer educa mai puţin prin ceea ce făcea, şi mai mult prin ceea ce era ea, prin întreaga ei fiinţă. Am avut bucuria de a fi naşul unuia dintre fiii ei. Fiecare vizită în casa lor era pentru mine un izvor de adâncă mulţumire. Am avut ocazia să le fac vizite şi mai târziu, după ce plecasem din Weimar şi veneam numai din când în când pentru a ţine conferinţe. Din păcate, acest lucru nu se mai întâmplase de multă vreme. Şi aşa se face că nu i-am mai putut vedea pe cei din familia Neuffer, în anii în care asupra lor s-au abătut încercări dureroase ale destinului. Pentru că această

familie este una dintre cele mai greu încercate în timpul războiului mondial.

O persoană încântătoare era tatăl doamnei Neuffer, bătrânul Stavenhagen. Ce-i drept, el avusese înainte o profesiune legată de lucruri practice, dar apoi se retrăsese din afaceri. Acum trăia aproape numai cu ceea ce-i oferea biblioteca pe care o adunase. Iar felul cum trăia el acolo, era considerat foarte simpatic de cei din jur. În bătrânul acesta drag nu se cuibărise deloc autoadulaţia şi nici orgoliul intelectual, ci ceva care te făcea să recunoşti în fiecare cuvânt dorinţa sinceră de a şti.

Atmosfera din Weimar era cu adevărat pe atunci de aşa natură că sufletele care nu se simţeau prea mulţumite în alte oraşe veneau aici. Aşa era cu cei care-şi întemeiau aici un cămin permanent şi aşa era şi cu cei care reveneau uneori în vizită. Simţeai că pentru mulţi vizitele la Weimar erau cu totul altceva decât vizitele în alte oraşe.

Am simţit acest lucru mai ales la poetul danez Rudolf Schmidt [Nota 179]. A venit pentru prima dată la premiera dramei sale *Regele transformat*. Am făcut cunoştinţă cu el deja în cursul acestei vizite. Apoi, însă, a venit de multe ori la Weimar când acesta era vizitat de oaspeţi străini. Acest om bine făcut, de pe capul căruia se revărsau cârlionţii, se afla de multe ori printre aceşti vizitatori. Pentru sufletul său era ceva deosebit de atrăgător felul în care „sunt" oamenii la Weimar. Era o personalitate bine conturată. În filosofie era adeptul lui Rasmus Nielson. Prin acesta, care pornise de la Hegel, Rudolf Schmidt ajunsese la o frumoasă înţelegere a filosofiei idealiste germane. Şi dacă judecăţile lui Schmidt erau clar conturate în direcţie pozitivă, ele nu erau mai puţin clar orientate în cea negativă. El devenea, de exemplu, satiric, caustic, de-a dreptul nimicitor, când venea vorba de Georg Brades. Era ceva artistic în felul în care un om îşi manifesta aici o antipatie totală, vastă,

revărsată asupra unui anumit lucru. Mie aceste manifestări ale sale nu mi-au putut face altă impresie, decât una artistică. Pentru că citisem multe dintre lucrările lui Georg Brades. Mă interesase în mod deosebit ceea ce el scrisese, într-o formă plină de duh, în baza unor observaţii şi cunoştinţe vaste, în orice caz, despre curentele spirituale ale popoarelor europene. Dar ceea ce scria Rudolf Schmidt era cinstit din punct de vedere subiectiv, şi cu adevărat captivant, datorită caracterului său. În cele din urmă, l-am îndrăgit în adâncul inimii pe Rudolf Schmidt: mă bucuram de zilele în care el venea la Weimar. Era interesant să-l auzi vorbind despre patria sa nordică şi să vezi ce facultăţi importante se dezvoltaseră în el tocmai din izvorul fundamental al sensibilităţii nordice. Nu mai puţin interesant era să discuţi cu el despre Goethe, Schiller, Byron. Atunci vorbea, într-adevăr, cu totul altfel decât Georg Brades. Acesta era în toate judecăţile sale, cunoscuta personalitate internaţională, în timp ce Rudolf Schmidt vorbea înainte de toate ca danez. Dar tocmai din această cauză el spunea multe lucruri şi în multe privinţe era mai interesant decât Georg Brades.

În ultima parte a şederii mele la Weimar m-am împrietenit cu Conrad Ansorge [Nota 180] şi cu cumnatul său, von Crompton. Mai târziu, Conrad Ansorge şi-a dezvoltat cu strălucire marele său talent artistic. Dar eu trebuie să vorbesc aici numai despre ceea ce a reprezentat pentru mine pe la sfârşitul anilor nouăzeci frumoasa prietenie care ne-a legat şi despre felul cum eu îl vedeam pe atunci.

Soţia lui Ansorge şi cea a lui von Crompton erau surori. Ne întâlneam fie în casa lui von Crompton, fie în hotelul „Curtea rusă”.

Ansorge era o natură artistică energică. Ea pianist şi compozitor. În perioada în care ne-am cunoscut la Weimar el

punea pe note versuri de Nietzsche şi de Dehmel. Era totdeauna un eveniment, atunci când prietenii ce se adunaseră cu încetul în jurul lui Ansorge şi al lui von Crompton, aveau ocazia să asculte o nouă compoziţie de-a lui.

Din acest cerc făcea parte şi un redactor din Weimar, Paul Böhler. El conducea ziarul „Deutschland", care avea o existenţă destul de independentă alături de oficialul „Weimarischen Zeitung". Şi în acest cerc îşi făceau apariţia unii dintre prietenii mei de la Weimar: Fresenius, Heitmüller, de asemenea Fritz Koegel ş.a. Când Otto Erich Harleben venea la Weimar, el venea întotdeauna şi în mijlocul acestui cerc, după ce acesta se constituise.

Conrad Ansorge provenea din cercul lui Liszt. Sunt sigur că nu spun un neadevăr dacă afirm că el se declara elev al lui Liszt, unul dintre cei care rămăseseră cei mai credincioşi artei maestrului. Dar tocmai prin Conrad Ansorge sufletelor noastre li se înfăţişa în chipul cel mai frumos posibil ceea ce continua să trăiască din Liszt. Pentru că la Ansorge toată muzica venită de la el ţâşnea din izvorul unui omenesc individual, cu totul genuin. Poate că acest omenesc fusese stimulat de Liszt; dar farmecul său consta tocmai în genuinul său. Eu spun aceste lucruri *aşa* cum le-am simţit atunci; nu interesează aici ce am gândit despre ele mai târziu sau cum mă raportez la ele în prezent.

Odinioară, Ansorge fusese legat de Weimar prin Liszt, dar în epoca despre care vorbesc aici, el se îndepărtase sufleteşte de acest oraş. Şi acesta era lucrul prin care cercul Ansorge-Crompton se deosebea de celelalte, şi anume, faptul că el avea cu totul altă atitudine faţă de Weimar decât marea majoritate a oamenilor despre care am arătat până aici că mi-au fost apropiaţi.

Aceşti oameni trăiau în Weimar în felul pe care l-am descris în capitolul anterior. Interesele acestui cerc tindeau

să iasă din Weimar. Şi aşa se face că în perioada în care îmi terminasem munca la Weimar şi când mă gândeam să părăsesc oraşul lui Goethe, întreţineam relaţii de prietenie cu nişte oameni pentru care viaţa la Weimar nu era ceva caracteristc. În mijlocul acestor prieteni m-am îndepărtat, într-un anumit sens, de Weimar.

Ansorge, care simţea că Weimarul era o frână în evoluţia sa artistică, s-a mutat la Berlin aproape în acelaşi timp cu mine. Paul Böhler, deşi era redactor la cel mai citit ziar din Weimar, nu scria din „spiritul weimarez" al epocii, ci critica aspru acest spirit, de pe nişte poziţii mai generale. De altfel, el era acela care-şi ridica glasul întotdeauna când era vorba de a pune în adevărata sa lumină ceea ce venea din direcţia oportunismului şi a îngustimii de spirit. Şi aşa se face că el şi-a pierdut postul, chiar în perioada în care avea legături cu cercul despre care v-am vorbit.

Von Crompton era omul cel mai simpatic ce se poate imagina. În casa lui acest cerc putea petrece ceasuri încântătoare. În centrul acestuia se afla doamnna von Crompton, o femeie spirituală şi graţioasă, care făcea o impresie solară celor din jur.

Întregul cerc stătea sub semnul lui Nietzsche, ca să zic aşa. Toţi considerau concepţia de viaţă a lui Nietzsche demnă de cel mai viu interes; vedeau în structura sufletească de tipul celei ce se manifestase în Nietzsche o floare a omenescului adevărat şi liber.

Pornind de la aceste două aprecieri, mai ales von Crompton era un reprezentant al entuziaştilor susţinători ai lui Nietzsche din perioada anilor nouăzeci. Propria mea atitudine faţă de Nietzsche nu s-a schimbat în cadrul acestui cerc. Dar pentru că eu eram cel întrebat atunci când voiau să ştie ceva în legătură cu Nietzsche, atitudinea lor faţă de Nietzsche s-a proiectat şi asupra poziţiei mele faţă de el.

Dar trebuie să spun că tocmai acest cerc îşi înălţa privirile cu înţelegere spre ceea ce Nietzsche credea că ajunsese să cunoască, că el încerca să trăiască idealurile lui Nietzsche mai bine decât o făceau alţii, care nu trăgeau întotdeauna concluziile cele mai potrivite din ideea „supraomului" sau din aceea referitoare la „dincolo de bine şi de rău".

Pentru mine, acest cerc era important prin energia debordantă, cuceritoare, care trăia în sânul lui. Pe de altă parte, am găsit aici înţelegerea cea mai binevoitoare faţă de tot ceea ce eu credeam că pot să spun în cadrul acestui cerc.

Serile în care străluceau creaţiile muzicale ale lui Ansorge şi participanţii aveau sufletele pline de discuţiile purtate în jurul personalităţii lui Nietzsche, seri în care dezbăteam probleme despre lume şi viaţă, erau ceva foarte plăcut, la care mă gândesc cu recunoştinţă, pentru că au înfrumuseţat ultimele luni ale şederii mele la Weimar.

Pentru că toate manifestările acestui cerc izvorau dintr-un simţ artistic nemijlocit şi serios, şi pentru că ele voiau să se pătrundă de o concepţie despre lume care să-l aibă în centrul ei pe omul veritabil, nu puteam avea sentimente dezagreabile atunci când ei spuneau ce nu le plăcea în atmosfera de la Weimar. Pe lângă aceasta, tonul de aici era cu totul diferit de cel cu care mă obişnuisem mai demult în cercul lui Olden. Acolo ironia juca un rol important; şi Weimarul era considerat şi el „omenesc – mult prea omenesc", aşa cum ei ar fi considerat orice alt oraş dacă ar fi trăit în el. În cercul Ansorge-Crompton aş zice că exista o sensibilitate mai serioasă: cum să evolueze mai departe cultura germană dacă un oraş ca Weimarul răspunde într-o atât de mică măsură sarcinilor care-i fuseseră încredinţate?

Pe fundalul *acestei* vieţi sociale a apărut cartea mea ***Concepţia despre lume a lui Goethe***, cu care mi-am încheiat activitatea de la Weimar. Când, cu câtva timp în urmă m-am îngrijit de o nouă ediţie a acestei cărţi, am simţit în felul în care-mi concepusem ideile pe atunci, la Weimar, ecoul întâlnirilor din acest cerc.

Cartea este ceva mai puţin impersonală decât ar fi fost, dacă scriind-o, în sufletul meu n-ar fi vibrat ecourile a ceea ce se repeta mereu în acest cerc, cu entuziasm, energie şi convingere, despre „esenţa personalităţii". E singura mea carte despre care trebuie să spun tocmai acest lucru. Pe toate celelalte trebuie să le desemnez drept rod al *trăirilor personale*, în cel mai adevărat sens al cuvântului; totuşi nu astfel încât propria personalitate participă într-o măsură foarte mare la esenţa personalităţilor din ambianţa sa.

Dar ceea ce am afirmat acum se referă doar la ţinuta generală a cărţii. ***Concepţia despre lume a lui Goethe***, care se revelează pe tărâmul cercetării naturii, este prezentată, totuşi, aşa cum ea se contura pentru mine deja în lucrările despre Goethe pe care le-am scris în anii optzeci. Concepţiile mele s-au extins, s-au adâncit, s-au consolidat numai în ceea ce priveşte un detaliu sau altul, prin faptul că am cercetat manuscrisele lui Goethe, la care numai în arhivă am avut acces.

În tot ceea ce am elaborat în legătură cu Goethe, am căutat să prezint lumii conţinutul şi orientarea „concepţiei sale despre lume". De aici trebuia să rezulte felul cum investigaţiile şi gândirea vastă, pătrunzând lucrurile în mod spiritual, l-au condus pe Goethe la descoperiri în diferitele ramuri ale ştiinţelor naturii. Nu voiam să atrag atenţia asupra acestor descoperiri *ca atare*, ci să arăt că ele erau flori pe planta unei concepţii spirituale despre natură.

Am scris prezentarea acestui sector al gândirii şi cercetării lui Goethe cu scopul de a caracteriza *concepţia sa*

despre natură drept parte integrantă a ceea ce Goethe a dat omenirii. Dar am urmărit *acelaşi scop* şi prin *ordinea* în care am publicat articolele despre Goethe, în amândouă ediţiile pe care le-am pregătit, cea din seria „Literatura naţională germană", ediţia Kürschner şi cea din ediţia Sophie de la Weimar. N-am considerat niciodată că ar fi o sarcină care ar putea să rezulte pentru mine din întreaga activitate a lui Goethe, aceea de a arăta ce a realizat Goethe ca botanist, zoolog, geolog, pe tărâmul teoriei culorilor, în felul în care judecă asemenea realizări forumul ştiinţei oficial recunoscute. Mi s-a părut că este neindicat să fac aşa ceva şi când a fost vorba să ordonez articolele în vederea publicării lor în ediţiile amintite.

Aşa că şi acea parte a scrierilor lui Goethe, pe care am pregătit-o pentru ediţia de la Weimar, n-a devenit decât un document referitor la concepţia despre lume a lui Goethe, care se revelase în felul în care el cercetase natura. Eu trebuia să arăt cum această concepţie despre lume aruncă luminile sale deosebite asupra botanicii, geologiei etc. S-a constatat, de exemplu, că ar fi trebuit să aranjez în altă ordine scrierile de geologie-mineralogie, pentru ca din conţinutul lor să reiasă „poziţia lui Goethe faţă de geologie". Nu era nevoie decât ca cineva să citească ceea ce am scris eu în acest sens, despre *ordinea* scrierilor lui Goethe, în introducerile la ediţiile îngrijite de mine din seria „Literatura naţională germană" a lui Kürschner, ca să nu se mai îndoiască de faptul că nu am adoptat niciodată punctele de vedere reclamate de criticii mei. La Weimar s-a ştiut acest lucru, atunci când am fost chemat să colaborez la arhivă. Pentru că în ediţia Kürschner apăruse deja tot ceea ce stătea la baza punctelor mele de vedere, înainte ca cineva să se fi gândit să-mi încredinţeze vreo sarcină la Weimar. Această sarcină mi-a fost încredinţată în deplină cunoştinţă de cauză. Nu voi nega niciodată faptul că

„specialiştii" pot considera greşite unele detalii din ceea ce eu am făcut, pregătind ediţia de la Weimar. N-au decât să le corecteze. Dar lucrurile n-ar trebui prezentate ca şi cum forma pe care am dat-o ediţiei n-a fost determinată de principiile mele, ci de priceperea sau nepriceperea mea. N-ar trebui să le prezinte mai ales aceia care recunosc că n-au organul necesar pentru a înţelege ceea ce eu am spus despre Goethe. Dacă ar fi vorba, ici şi colo, de unele greşeli obiective, aş putea să le atrag atenţia celor care mă critică asupra unor greşeli şi mai grave, şi anume, cele din compunerile pe care le-am scris pe vremea când eram elev al Şcolii Reale Superioare. În această descriere a vieţii mele am arătat că deja în copilărie am trăit în lumea spirituală ca lumea firească pentru mine, dar că a trebuit să-mi cuceresc cu greu tot ceea ce se referă la cunoaşterea lumii exterioare. Aşa că din acest punct de vedere am fost un retardat. Iar unele detalii ale ediţiei Goethe, de care m-am îngrijit, sunt consecinţe ale acestei particularităţi din dezvoltarea mea.

XXII. A PUTEA TRĂI ÎN ŞI ÎMPREUNĂ CU OPOZIŢIILE

La sfârşitul perioadei weimareze aveam în urma mea 36 de ani de viaţă. Deja cu un an înainte în sufletul meu începuse să se producă o cotitură profundă. Odată cu plecarea de la Weimar, această cotitură a devenit o trăire de cea mai mare importanţă. Ea a fost cu totul independentă de schimbarea condiţiilor exterioare ale vieţii mele, care, de fapt, era şi ea destul de mare. Experienţa a ceea ce poate fi vieţuit în lumea spirituală a fost pentru mine întotdeauna ceva de la sine înţeles; în schimb, perceperea prin simţuri a lumii sensibile mi-a

făcut cele mai mari greutăţi. Era ca şi cum n-aş fi putut revărsa trăirea sufletească în organele de simţ într-o măsură destul de mare, pentru a uni deplin cu sufletul ceea ce *acestea* percepeau.

Această situaţie s-a schimbat cu totul începând cu cel de al 36-lea an al vieţii mele. Facultatea de observare a lucrurilor, fiinţelor şi fenomenelor lumii fizice a luat direcţia exactităţii şi acuităţii.

Această schimbare s-a produs atât în activitatea mea ştiinţifică, cât şi în viaţa mea exterioară. Dacă înainte marile corelaţii ştiinţifice care trebuie să fie înţelese pe cale spirituală deveneau fără nici o greutate bunul meu sufletesc, pe când percepţia senzorială şi mai ales reţinerea acesteia în memorie îmi cereau cele mai mari eforturi, acum totul s-a schimbat. În mine s-a trezit o atenţie pe care înainte n-o aveam, pentru ceea ce poate fi perceput prin simţuri.

Amănuntele au devenit importante pentru mine; aveam sentimentul că lumea fizică poate să dezvăluie nişte taine pe care numai *ea* le poate dezvălui. Mi-am făcut un ideal din a o cunoaşte numai prin ceea ce *ea* are de spus, fără ca omul să introducă în ea ceva prin gândirea lui sau prin vreun alt conţinut sufletesc ce se naşte în interiorul lui.

Mi-am dat seama că trăiam mult mai târziu decât alţii o cotitură a existenţei. Dar am mai văzut şi că, pentru viaţa sufletească, acest lucru are nişte consecinţe absolut precise. Am descoperit că oamenii, pentru că trec prea devreme de la urzirea sufletească în lumea spirituală la vieţuirea planului fizic, nu ajung nici la *perceperea pură* a lumii spirituale, nici a celei fizice. Ei amestecă necontenit în mod cu totul instinctiv ceea ce lucrurile le spun simţurilor lor cu ceea ce sufletul percepe prin spirit, spre a-şi „reprezenta" lucrurile.

Pentru mine, în acurateţea şi penetrarea observării senzoriale se afla păşirea într-o lume cu totul nouă. Plasarea obiectivă, liberă în suflet de tot ce este subiectiv, în faţa lumii sensibile, a revelat ceva despre care o percepţie spirituală nu avea nimic de spus.

Dar, la rândul său, acest fapt şi-a răsfrânt lumina asupra lumii spiritului. Pentru că, în timp ce lumea fizică îşi dezvăluia esenţa în însăşi percepţia senzorială, cunoaşterii i se oferea polul opus de care este nevoie pentru a aprecia spiritualul în întreg specificul său, neamestecat cu lumea sensibilă.

Acest lucru a acţionat cu deosebită putere asupra vieţii sufleteşti deoarece el s-a manifestat şi pe tărâmul vieţii umane. Facultatea mea de observaţie s-a orientat spre perceperea pură, cu totul obiectivă, a felului de a fi al altor oameni. Evitam cu grijă să critic ceea ce făceau oamenii, sau să-mi manifest simpatia ori antipatia în relaţiile mele cu ei: eu voiam „să las omul să acţioneze, pur şi simplu, asupra mea, aşa cum este".

Curând am descoperit că un asemenea mod de a observa lumea duce cu adevărat în lumea spirituală. Procedând în acest fel în observarea lumii fizice, omul iese cu totul din el însuşi, şi tocmai prin aceasta reintră în lumea spirituală, cu o facultate de observaţie spirituală intensificată.

În acest fel au păşit pe atunci în faţa sufletului meu lumea spirituală şi cea sensibilă, în deplina lor opoziţie. Dar eu nu simţeam opoziţia dintre ele drept ceva care ar trebui să fie compensat prin nişte idei filosofice, de exemplu, printr-un soi de „monism". Simţeam mai degrabă că a te situa în întregime cu sufletul în această opoziţie e sinonim cu „a avea înţelegere pentru viaţă". Acolo unde polarităţile sunt vieţuite ca ceva compensat, domneşte ceea ce e lipsit de viaţă, domneşte ceea ce e mort. Acolo unde este viaţă,

acţionează polaritatea necompensată; iar viaţa însăşi este o continuă învingere de polarităţi, şi, în acelaşi timp, o continuă creare de polarităţi noi.

Din toate acestea în viaţa mea emotivă s-a născut o dăruire intensă nu faţă de o cunoaştere teoretică raţională, ci faţă de o trăire reală a enigmelor lumii.

Pentru a-mi cuceri prin meditaţie o relaţie justă cu lumea, îmi spuneam iarăşi şi iarăşi: avem, pe de o parte, lumea care este plină de enigme. Cunoaşterea ar vrea să se apropie de ele. Dar de obicei ea vrea să prezinte drept dezlegare a enigmei un conţinut de gânduri. Dar enigmele – trebuia să-mi spun eu – *nu se dezleagă prin gânduri*. Acestea îndrumă sufletul pe calea dezlegării enigmelor: dar ele înseşi nu conţin dezlegarea. În lumea reală se naşte o enigmă; ea stă în faţa noastră ca fenomen; dezlegarea ei apare tot *în realitate*. Se iveşte ceva, o fiinţă sau un proces, care este dezlegarea celuilalt fenomen.

Îmi mai spuneam: întreaga lume din afara omului este o enigmă, adevărata enigmă a lumii, iar *omul însuşi este dezlegarea*.

Şi astfel, puteam gândi: omul este în stare în orice clipă să spună ceva despre enigma lumii. Dar ceea ce el spune poate oferi doar atâta din conţinutul dezlegării enigmei cât a reuşit să afle şi să cunoască el, ca om despre sine însuşi.

În acest fel, şi cunoaşterea devine un proces în cadrul realităţii, în lume apar mereu întrebări; apar mereu răspunsuri ca realităţi, cunoaşterea în om este participarea sa la ceea ce au să-şi spună fiinţele şi procesele din lumea fizică şi cele din lumea spirituală.

Dădusem de înţeles toate acestea, ba în unele locuri le spusesem chiar foarte limpede, în scrierile mele care fuseseră tipărite deja în perioada descrisă. Numai că acum ele au devenit pentru mine trăiri sufleteşti dintre cele mai

intense, care umpleau ceasurile în care căutam să văd pe cale meditativă temeiurile lumii. Şi ceea ce este principal: această trăire sufletească izvora cu intensitatea ei de atunci, din faptul că mă dăruiam în mod obiectiv observaţiei senzoriale pure, netulburate de nimic. În această observaţie mie mi se deschisese o lume nouă; pornind de la ceea ce eu cunoscusem până atunci în sufletul meu, trebuia să caut acum trăirea sufletească polară, pentru a stabili echilibrul cu noul în faţa căruia mă aflam.

De îndată ce *nu gândeam* întreaga realitate a lumii sensibile, ci o priveam prin simţuri, mi se înfăţişa o enigmă, drept realitate. Şi în omul însuşi e dezlegarea ei.

În întreaga mea fiinţă sufletească trăia entuziasmul pentru ceea ce am numit mai târziu „cunoaştere adecvată cu realitatea". Pentru mine era clar că omul care are o asemenea cunoaştere adecvată cu realitatea nu se poate izola într-un colţ oarecare de lume în timp ce în afara lui se desfăşoară existenţa şi devenirea. Cunoaşterea a devenit pentru mine ceva ce nu ţine numai de om, ci de existenţa şi devenirea lumii; după cum rădăcina şi tulpina unui pom nu sunt ceva îndeplinit până ce nu-şi continuă viaţa în floare, tot aşa fiinţarea şi devenirea lumii nu există cu adevărat dacă nu trăiesc mai departe drept conţinut al cunoaşterii. Având în vedere această convingere, repetam de fiecare dată când se ivea ocazia potrivită: omul nu este acea fiinţă care *creează pentru sine* conţinutul cunoaşterii, ci el îşi *oferă sufletul drept scena pe care lumea* îşi vieţuieşte de-abia acum, în parte, *existenţa şi devenirea*. Dacă n-ar exista cunoaşterea, lumea ar rămâne neterminată.

Într-o asemenea transpunere, prin cunoaştere, în realitatea lumii, am găsit tot mai mult posibilitatea de a proteja esenţa cunoaşterii umane de părerea că, în această privinţă, omul creează în cunoaştere o copie a lumii sau aşa

ceva. În concepţia mea despre cunoaştere omul devine co-creator al lumii înseşi, şi nu o fiinţă care copiază ceva ce ar putea să şi lipsească din lume fără ca prin aceasta lumea să rămână neterminată.

Dar în acest fel cunoaşterea mea a ajuns la o claritate tot mai mare şi în privinţa „misticii". Participarea sufletească a omului la viaţa lumii a fost scoasă din sfera trăirii mistice emoţionale imprecise şi pusă în lumina în care se revelează ideile. Lumea sensibilă privită în specificul ei, apare, la prima vedere, lipsită de idei, la fel cum rădăcina şi tulpina pomului sunt lipsite de flori. Dar după cum înflorirea nu este o dispariţie a existenţei vegetale, ci o metamorfoză a acestei existenţe înseşi, tot aşa în om lumea ideilor referitoare la lumea sensibilă este o metamorfoză a existenţei sensibile şi nu influenţă mistică-întunecată a ceva nedefinit asupra lumii sufleteşti umane. Cunoaşterea care trăieşte în sufletul omenesc trebuie să fie la fel de clară din punct de vedere spiritual ca şi obiectele şi procesele fizice în lumina soarelui.

Ceea ce exista pe atunci în mine în acest sens, era o trăire sufletească absolut clară. Dar era extraordinar de greu să trec apoi la exprimarea acestei trăiri. În ultimele luni ale şederii mele la Weimar am scris cartea ***Concepţia despre lume a lui Goethe*** şi prefeţele la ultimul volum pe care l-am pregătit pentru ediţia publicată în „Literatura naţională germană" a lui Kürschner. Mă gândesc aici mai ales la ceea ce am scris ca introducere la *Maxime în proză* [Nota 181] de Goethe, pe care le-am pregătit pentru editare şi le compar cu felul în care am formulat conţinutul cărţii ***Concepţia despre lume a lui Goethe***. La o cercetare superficială poate fi găsită o contradicţie sau alta între aceste două lucrări, scrise aproape în acelaşi timp. Dar dacă cineva caută să vadă ce *trăieşte* în spatele aparenţelor, ce vrea să se reveleze în spatele formulărilor de suprafaţă,

ca *privire directă* pe care am aruncat-o în adâncurile vieţii, sufletului şi spiritului, nu va găsi contradicţii, îşi va da seama că tocmai în aceste două lucrări eu eram în *căutarea* unor modalităţi de exprimare.

Căutam să introduc în noţiunile filosofice trăirile descrise aici, legate de cunoaştere, de relaţia omului cu lumea, cu devenirea şi cu dezlegarea enigmelor lor în sânul realităţii adevărate.

Când am scris, trei ani şi jumătate, mai târziu, cartea mea ***Concepţii despre lume şi viaţă în secolul al XIX-lea*** [Nota 182], în mine lucrurile evoluaseră din nou; şi eu am putut face să rodească trăirile mele legate de cunoaştere descrise aici, când am prezentat diferitele concepţii despre lume apărute în istorie.

Cine vrea să respingă nişte cărţi din cauză că în ele viaţa sufletească caută drumul cunoaşterii, adică în sensul arătat aici, din cauză că în ele viaţa lumilor îşi continuă evoluţia prin căutarea sa, ce se desfăşoară pe scena oferită de sufletul omenesc, acela – după părerea mea – nu se poate cufunda cu sufletul lui cunoscător în realitatea adevărată. Aceasta este o concepţie care s-a cristalizat în mine tocmai în acea vreme, deşi ea pulsa demult în lumea noţiunilor mele.

De această perioadă de cotitură din viaţa mea sufletească se leagă nişte experienţe interioare grele de conţinut pentru mine. Am cunoscut, prin *trăire sufletească* esenţa meditaţiei şi importanţa ei pentru cercetarea lumii spirituale. Dusesem şi înainte o viaţă de meditaţie; totuşi, impulsul de a medita venea de la cunoaşterea ideatică a valorii ei pentru o concepţie spirituală despre lume. Dar acum în mine apăruse ceva care cerea meditaţia ca pe o necesitate existenţială pentru viaţa mea sufletească. Viaţa sufletească pe care mi-o cucerisem avea nevoie de

meditaţie aşa cum, pe o anumită treaptă a dezvoltării sale, organismul are nevoie de respiraţie pulmonară.

Felul cum cunoaşterea noţională obişnuită dobândită prin observaţie senzorială se raportează la perceperea spiritualului s-a transformat în mine, în această perioadă a vieţii mele, dintr-o trăire mai mult ideatică într-una în care era angajat *omul întreg*. Trăirea în idee, care primeşte, totuşi, în ea spiritualul real, este elementul din care s-a născut ***Filosofia libertăţii***. Trăirea prin omul întreg conţine lumea spirituală într-un mod mult mai *real* şi mai viu decât trăirea în idee. Totuşi, aceasta este deja o treaptă superioară faţă de sesizare în idee a lumii sensibile. Prin trăire în idee, omul nu percepe lumea sensibilă, ci o lume spirituală care se învecinează cu ea, am putea spune.

În timp ce toate acestea căutau pe atunci să-şi găsească expresia şi trăirea în sufletul meu, în faţa sufletului meu stăteau trei feluri de cunoaştere. *Primul* este cunoaşterea noţională, dobândită în contact cu observaţia senzorială. Sufletul îşi însuşeşte această cunoaştere şi o reţine apoi în interiorul său în măsura în care i-o permite memoria sa. Repetarea conţinutului care trebuie însuşit are numai rolul de a-l fixa bine în memorie. *Al doilea* fel de cunoaştere este acela prin care noţiunile nu sunt dobândite prin observaţie senzorială, ci sunt trăite în interior, independent de simţuri. Atunci această trăire devine prin ea însăşi o garanţie a faptului că noţiunile îşi au temeiul în realitatea spirituală. La constatarea că noţiunile conţin garanţia realităţii spirituale ajungem prin însăşi natura experienţei spre care ne conduce acest fel de cunoaştere, cu aceeaşi siguranţă cu care în cazul cunoaşterii senzoriale, ne convingem că nu avem în faţă nişte iluzii, ci o realitate fizică.

În cazul acestei cunoaşteri ideatic-spirituale nu mai este suficientă – cum se întâmplă cu cea senzorială –

însuşirea unor noţiuni spre a le *avea* pentru memorie. Procesul însuşirii trebuie să devină unul permanent. După cum organismului nu-i ajunge că a respirat o anumită perioadă, spre a folosi apoi pentru tot restul vieţii aerul respirat, tot aşa cunoaşterii ideatic-spirituale nu-i este suficientă o însuşire asemănătoare celei folosite de cunoaşterea senzorială. Pentru ea este necesar ca sufletul să fie permanent angajat într-o interacţiune vie cu lumea în care se transpune prin intermediul acestei cunoaşteri. Acest lucru are loc prin meditaţie, pe care am început să o practic sistematic după ce – aşa cum am arătat mai sus – mi-am dat seama prin înţelegere ideatică de importanţa ei. Această interacţiune eu o căutasem deja cu mult timp *înainte* de cotitura sufletească (de la vârsta de 35 de ani).

Ceea ce s-a petrecut acum, a fost faptul că meditaţia a devenit o necesitate sufletească vitală. Şi prin aceasta în interiorul meu s-a ivit *al treilea* fel de cunoaştere. El nu numai că îmi permitea să pătrund mult mai adânc în lumea spirituală, dar făcea posibilă şi o convieţuire intimă cu aceasta. Tocmai dintr-o necesitate interioară a trebuit să aduc mereu în centrul conştienţei mele un anumit gen de reprezentări.

Iată despre ce este vorba:

Dacă mă transpun cu sufletul meu în nişte reprezentări formate în contact cu lumea sensibilă, sunt capabil, în experienţă directă, să vorbesc despre realitatea celor percepute, numai atâta vreme cât mă aflu în faţa unui lucru sau proces şi îl percep cu simţurile mele. Simţurile îmi garantează adevărul celor observate, cât timp observ.

Nu tot aşa stau lucrurile când mă pun în legătură, prin cunoaşterea ideatic-spirituală, cu nişte fiinţe sau procese din lumea spirituală. Aici, în percepţia singulară, are loc experienţa directă a existenţei celor percepute, extinsă dincolo de durata percepţiei. Când de exemplu,

vieţuim „Eul" omului drept entitatea sa interioară cea mai proprie, ştim în experienţa perceperii că acest „Eu" a existat înainte de viaţa sa în corpul fizic şi că va exista şi după despărţirea de el. *Ceea ce* trăiesc, percep astfel în „Eu" revelează acest lucru în mod direct, la fel cum trandafirul îşi revelează culoarea roşie în percepţia directă.

Printr-o astfel de meditaţie, practicată dintr-o necesitate spirituală interioară vitală, se dezvoltă din ce în ce mai mult conştienţa faptului că există un „om spiritual interior" care poate să trăiască, să perceapă şi să se mişte în spiritualul cu totul desprins de organismul fizic. Acest om spiritual independent intră în sfera trăirilor mele sub influenţa meditaţiei. Prin aceasta vieţuirea spiritualului s-a aprofundat în mod esenţial. Faptul că cunoaşterea sensibilă are loc prin intermediul organismului poate fi dovedit în mod satisfăcător prin autoobservare pe care o permite o astfel de cunoaştere. Dar şi cunoaşterea ideatic-spirituală este încă dependentă de organism. În schimb, autoobservaţia ne arată: în cazul observaţiei sensibile, actul de cunoaştere individual este legat de organism. Pentru cunoaşterea ideatic-spirituală actul de cunoaştere individual este cu totul independent de organismul fizic; dar pentru ca o astfel de cunoaştere să se poată desfăşura în om, este necesar, totuşi, ca în organismul respectiv să existe viaţă. Cât despre cel de al treilea fel de cunoaştere, acesta poate avea loc în omul spiritual numai atunci când el se eliberează de organismul fizic într-o măsură *atât de mare* încât acesta parcă nici n-ar exista.

Conştienţa tuturor acestor lucruri s-a dezvoltat în mine sub influenţa vieţii meditative descrise. Puteam dezminţi, într-un mod eficient pentru mine, părerea că printr-o astfel de meditaţie omul se supune unui fel de autosugestie, al cărei rezultat ar fi cunoaşterea spirituală obţinută în meditaţie. Fiindcă de adevărul trăirii spirituale

mă convinsese deja cea dintâi cunoaştere ideatic-spirituală. Şi vorbesc într-adevăr de cea dintâi, nu de cea menţinută în viaţă prin meditaţie, ci de cea care tocmai îşi *începuse* viaţa, în ceea ce priveşte stabilirea absolut exactă a adevărului în starea de conştienţă lucidă, o făcusem deja pentru ceea ce mă interesa, *înainte* să fi putut fi măcar vorba de autosugestie. Aşadar, în cazul celor dobândite prin meditaţie, putea fi vorba numai de vieţuirea a ceva a cărui realitate eram pe deplin în stare să o controlez, încă *înainte* de a fi avut loc această vieţuire.

Toate aceste lucruri, care erau legate de cotitura mea sufletească, s-au dovedit a avea legătură cu un rezultat al unei autoobservări posibile care a dobândit pentru mine o importanţă tot atât de plină de conţinut ca şi cele ce v-am spus până acum.

Simţeam cum elementul ideatic al vieţii mele anterioare trecuse pe planul *al doilea*, locul lui luându-l elementul voliţional. Pentru ca acest lucru să fie posibil, este necesar ca, în procesul de cunoaştere, voinţa să se poată abţine de la orice element arbitrar subiectiv. Voinţa creştea în măsura în care ideaticul descreştea. Şi voinţa a preluat şi sarcina cunoaşterii spirituale, care înainte revenise aproape în exclusivitate elementului ideatic. Eu ştiam deja că împărţirea vieţii sufleteşti în gândire, simţire şi voinţă are o importanţă limitată. În realitate, în gândire există şi simţire şi voinţă; numai că aici gândirea este predominantă. În simţire trăieşte gândirea şi voinţa, în voinţă de asemenea gândirea şi simţirea. Şi acum am aflat prin trăire proprie că voinţa ia mai mult de la gândire, iar gândirea ia mai mult de la voinţă.

Dacă meditaţia duce, pe de o parte, la cunoaşterea spiritualului, pe de altă parte, urmarea acestor rezultate ale autoobservării este fortificarea interioară a omului spiritual, independent de organism şi consolidarea fiinţei

sale în lumea spirituală, aşa cum omul fizic se consolidează în lumea fizică. Dar ajungi să constaţi că această consolidare a omului spiritual în lumea spirituală sporeşte la infinit dacă organismul fizic nu îngrădeşte acest proces, în timp ce – prin moarte – consolidarea organismului fizic în lumea fizică face loc descompunerii, din momentul în care omul spiritual nu mai întreţine prin propria putere această consolidare.

Cu o asemenea cunoaştere, bazată pe trăire, nu mai este incompatibilă nici o epistemologie care limitează cunoaşterea omului la un anumit domeniu, aşezând „dincolo" de aceste limite, „cauzele originare", „lucrurile în sine", inaccesibile cunoaşterii umane. Orice lucru „inaccesibil" era pentru mine inaccesibil numai „*deocamdată*", şi el poate rămâne inaccesibil numai cât timp omul nu a dezvoltat în sine realitatea lui fiinţială, înrudită cu realitatea necunoscută lui înainte, şi cu care poate să se unească apoi prin cunoaşterea bazată pe trăire. Această capacitate a omului de a se uni cu *orice* formă a existenţei a devenit pentru mine un lucru pe care trebuie să-l recunoască neapărat cel ce vrea să vadă în adevărata lui lumină locul omului în lume. Celui care nu poate s-o facă, cunoaşterea nu-i poate da ceva care să ţină cu adevărat de realitatea lumii, ci numai o copie indiferentă a unei părţi din conţinutul lumii. Dar printr-o astfel de cunoaştere echivalentă cu o simplă copie, omul nu poate percepe *în el* o entitate care îi dă lui, ca individualitate pe deplin conştientă, senzaţia interioară vie că este solid înrădăcinat în viaţa Cosmosului.

Eu ţineam să vorbesc despre cunoaştere în aşa fel încât spiritualul să fie nu numai recunoscut, ci recunoscut în aşa fel încât omul să poată ajunge la el cu percepţia lui. Şi mai important mi se părea să se reţină faptul că aşa-zisele „cauze originare" ale existenţei se găsesc în interiorul

domeniului accesibil experienţei umane globale, nu să se recunoască prin speculaţii logice existenţa unei realităţi spirituale *necunoscute*, într-o sferă „transcendentală" oarecare.

Din această cauză, trăirile mele respingeau direcţia de gândire care consideră conţinutul senzaţiilor fizice (culoare, căldură, sunet etc.) numai drept ceva produs în om prin percepţia senzorială de către o lume exterioară necunoscută, în vreme ce această lume exterioară însăşi poate fi numai gândită în mod ipotetic. Cunoaşterea mea vie simţea ca deosebit de dăunătoare ideile teoretice care stau la baza fizicii şi fiziologiei. Acest sentiment s-a intensificat în cel mai înalt grad în perioada vieţii mele despre care v-am vorbit aici, devenind o senzaţie foarte vie. Tot ceea ce fizica şi fiziologia spun că „se află în spatele senzaţiei subiective" îmi provoca, dacă îmi este îngăduit să mă exprim aşa, o greaţă cognitivă.

Dimpotrivă, în gândirea lui Lyell, Darwin, Haeckel, vedeam ceva care, deşi imperfect în felul de manifestare, era totuşi capabil să evolueze în sensul unei cunoaşterii sănătoase.

Teoria lui Lyell, conform căreia fenomenele din perioadele îndepărtate ale devenirii terestre, inaccesibile observaţiei sensibile, ar trebui explicate prin ideile rezultate din observaţiile făcute în prezent asupra devenirii, mi-a părut fructuoasă în sensul în care vorbeam mai sus. Încercarea de a înţelege constituţia fizică a omului deducând formele acestuia din formele animale, aşa cum face, pe o scară largă, „antropogenia" lui Haeckel, îmi părea a fi o bază bună pentru dezvoltarea cunoaşterii în viitor.

Îmi spuneam: dacă omul îşi pune în faţă o limită a cunoaşterii, dincolo de care s-ar afla „lucrurile în sine", el îşi barează accesul spre lumea spirituală; dacă priveşte lumea sensibilă, convins că în sânul ei un lucru se explică

prin altul (ceea ce se petrece în prezent în cadrul devenirii terestre, explică trecutul geologic, formele animale, pe cele umane), atunci el este pregătit să extindă şi asupra spiritualului *explicabilitatea* fiinţelor şi fenomenelor.

Şi despre ceea ce am simţit în acest domeniu pot spune: „Este ceva care s-a consolidat în mine drept concepţie tocmai în această perioadă, dar, de fapt, pulsa demult în lumea ideilor mele".

XXIII. „INDIVIDUALISMUL ETIC"

Odată cu cotitura sufletească descrisă se încheie cea de a doua perioadă mai mare din viaţa mea. Căile destinului au luat un alt sens decât înainte. Atât în perioada de la Viena, cât şi în cea de la Weimar, semnele exterioare ale destinului mă îndreptau în nişte direcţii care se uneau cu conţinutul propriilor mele năzuinţe sufleteşti interioare. În toate scrierile mele trăieşte caracterul fundamental al concepţiei mele spirituale despre lume, chiar dacă o necesitate interioară mi-a poruncit să mă ocup mai puţin de domeniul propriu-zis al spiritului. În timpul activităţii mele de educator de la Viena am avut numai ţeluri care izvorau din ceea ce înţelegea propriul meu suflet. La Weimar, în munca mea legată de Goethe, a acţionat exclusiv ceea ce eu consideram drept sarcina unei asemenea munci. Nu mi-a fost greu în nici o privinţă să pun de acord liniile directoare ce-mi veneau din lumea exterioară cu cele ale mele proprii.

Tocmai felul cum a decurs până aici viaţa mea mi-a dat posibilitatea să văd şi să prezint ideea de libertate într-o formă care mie îmi apărea clară. Nu cred că am văzut în mod unilateral această idee din cauză că ea a avut o importanţă atât de mare în propria mea viaţă. Ea corespunde unei realităţi obiective şi ceea ce omul trăieşte

el însuşi în contact cu ea nu poate schimba această realitate, dacă el caută în mod conştiincios cunoaşterea, ci poate numai să respingă sau să extindă posibilitatea de a o înţelege.

De această percepere a ideii de libertate se leagă „individualismul etic" al concepţiei mele despre lume, care a fost atât de rău înţeles de mulţi oameni. Şi el s-a transformat la începutul celei de a treia perioade din viaţa mea dintr-un element al lumii de noţiuni care trăiau în spiritul meu într-un element care mi-a cuprins întreaga fiinţă.

Atât concepţia despre lume pe care o susţineau fizica şi fiziologia acelei epoci şi al căror fel de a gândi eu îl respingeam, cât şi cea a biologiei, pe care, cu toate imperfecţiunile ei, o puteam considera o punte spre o concepţie spirituală, îmi pretindeau să-mi formulez cu tot mai mare precizie propriile mele reprezentări despre cele două domenii ale lumii. Trebuia să-mi răspund la această întrebare: este posibil oare ca omului să i se reveleze din lumea exterioară impulsuri pentru faptele sale? Am descoperit că forţele divin-spirituale care însufleţesc lăuntric voinţa omului nu pot să pătrundă din lumea exterioară în interiorul omului: lucru ce-mi părea că rezultă atât dintr-o gândire justă a fizicii şi fiziologiei, cât şi din aceea a biologiei. În natură nu poate fi găsită o cale care să dea din exterior impulsuri voinţei. Aşadar, nici impulsurile divin-spirituale morale nu pot pătrunde pe o astfel de cale exterioară în acel loc din suflet unde se naşte impulsul de voinţă proprie care acţionează în om. Forţele naturale exterioare pot să influenţeze tot *numai* partea naturală din om. Dar atunci, în fond, nu se mai poate vorbi de o manifestare liberă a voinţei, ci de o prelungire a proceselor naturale în om şi prin om. Atunci omul încă nu şi-a luat pe deplin în stăpânire entitatea, ci a rămas

împotmolit în fiinţa naturală exterioară, acţionând în mod neliber.

Nici nu poate fi vorba, îmi spuneam de atâtea ori, de a se răspunde la întrebarea *aceasta*: „este voinţa omului liberă sau nu?", ci la *cealaltă*, cu totul diferită: „cum e constituită acea cale din domeniul vieţii sufleteşti care duce de la voinţa neliberă, legată de partea naturală din om către o voinţă liberă, deci cu adevărat morală?" Şi pentru a putea răspunde la această întrebare trebuia să caut să aflu cum trăieşte divin-spiritualul în *fiecare* suflet uman *în parte*. Din el porneşte impulsul moral; aşadar, impulsul moral trebuie să prindă viaţă în esenţa cu totul *individuală* a sufletului omenesc. Chiar dacă îşi au originea în lumea spirituală, legile morale – ca porunci – care vin spre om dintr-un context exterior în care acesta trăieşte, nu devin impulsuri morale în el prin faptul că el îşi orientează voinţa după ele, ci numai prin faptul că el vieţuieşte *absolut individual* ca fiinţialitate spirituală conţinutul lor ideatic. Libertatea trăieşte în gândirea omului, dar nu voinţa este liberă în mod nemijlocit, ci gândul, care dă putere voinţei.

Astfel, deja în ***Filosofia libertăţii*** a trebuit să accentuez cu toată energia libertatea gândirii, în raport cu natura morală a voinţei.

Şi această idee s-a fortificat în mod deosebit prin viaţa de meditaţie. Ordinea morală a lumii stătea din ce în ce mai clar în faţa mea, ca o realizare pe pământ a unor modalităţi de a făptui ce pot fi găsite în regiunile spirituale supraordonate. Ea mi-a apărut drept ceea ce poate să perceapă în lumea sa de reprezentări numai acela care este în măsură să recunoască existenşa spiritului.

Înţelegerea tuturor acestor lucruri s-a unit în mine, chiar în perioada de viaţă descrisă aici, cu adevărul cuprinzător, recent cucerit, potrivit căruia fiinţele şi fenomenele din lume nu pot fi explicate cu adevărat când

gândirea este folosită în scopul de a „explica”; ci numai dacă gândirea este în stare să vadă fenomenele în acel context în care un fenomen îl explică pe celălalt, o enigmă o dezleagă pe cealaltă, iar omul însuşi devine Cuvântul pentru lumea exterioară pe care o percepe.

Cu aceasta, aveam trăirea adevărului că în lume şi în tot ceea ce acţionează în ea pulsează *Logosul, Înțelepciunea, Cuvântul*. Consideram că prin aceste idei pot să pătrund cu deplină claritate esenţa materialismului. Nu vedeam caracterul dăunător al acestui mod de a gândi în faptul că materialistul îşi îndreaptă atenţia către forma de manifestare materială a unei entităţi, ci în *felul cum* gândeşte el materia. El studiază *materia* şi nu-şi dă seama că, de fapt, are în faţa lui *spirit*, numai că acesta îi apare sub formă materială. El nu ştie că spiritul se metamorfozează în *materie* pentru a ajunge la nişte modalităţi de a acţiona care nu sunt posibile *decât* prin această metamorfoză. *Spiritul* trebuie să-şi dea mai întâi forma unui creier material, pentru a duce în această formă o viaţă de reprezentare care-i poate da omului în timpul vieţii pământeşti conştienţa de sine ce acţionează în libertate. Este adevărat: în creier din materie se ridică spiritul; dar de-abia după ce creierul material a apărut din spirit.

Trebuia să resping felul de a gândi al fizicienilor şi al fiziologilor numai din cauză că ei văd într-o materie *născocită*, nu trăită, factorul exterior care face să se nască spiritualul vieţuit în om, concepând materia în aşa fel încât ea nu poate fi urmărită până acolo unde ea este spirit. *O astfel de materie, ca aceea considerată drept reală de către această gândire, tocmai că nu există nicăieri în mod real.* Eroarea fundamentală a gânditorilor materialişti constă în ideea imposibilă pe care ei şi-o fac despre materie. Prin aceasta, ei îşi barează calea spre existenţa spirituală. O natură materială care ar face ca în suflet să apară numai

ceea ce omul percepe din natură, transformă lumea în „iluzie". Pentru că aceste idei au intrat cu atâta intensitate în viaţa mea sufletească, le-am prelucrat, patru ani mai târiu, în cartea ***Concepţii despre lume şi viaţă în secolul XIX***, în capitolul „Lumea ca iluzie". (Această lucrare a primit apoi în ediţiile ulterioare, cărora le-am adus numeroase completări, titlul: ***Enigmele filosofiei***.) [Nota 183]

Modului de reprezentare al biologilor nu-i este posibil să ajungă în acelaşi fel la nişte concepţii care să izgonească cu totul reprezentările din domeniul pe care omul îl poate percepe, lăsând, în schimb, în viaţa lui sufletească, o iluzie. În acest caz nu se poate ajunge la explicaţia: în afara omului este o lume din care el nu vieţuieşte nimic, care face numai asupra lui anumite impresii prin intermediul simţurilor, impresii care pot să nu semene deloc cu obiectul care le-a declanşat. Dacă omul reprimă în viaţa lui sufletească ceea ce este mai important în gândire, el mai poate crede că a spus ceva important când a afirmat: senzaţiei subiective de lumină îi corespunde în mod obiectiv o formă de mişcare a eterului – aceasta era reprezentarea pe atunci – dar cineva trebuie să fie un fanatic nemaipomenit ca să vrea să „explice" astfel şi cele percepute în sfera vieţii.

În nici un caz, îmi spuneam eu, o astfel de gândire nu poate să se înalţe de la ideile despre natură până la nişte idei despre ordinea morală a lumii. Ea poate considera numai că aceste idei sunt ceva care, izvorând dintr-un domeniu străin cunoaşterii, ajunge în lumea fizică a omului.

Nu pot să consider important pentru începutul celei de a treia perioade din viaţa mea faptul că aceste întrebări stăteau în faţa sufletului meu. Pentru că, de fapt, ele erau în mine de mai multă vreme. Dar pentru mine important a

fost faptul că prin ele întreaga mea lume de cunoaştere, fără ca în conţinutul ei să se producă schimbări esenţiale, a dobândit în sufletul meu o viaţă mult mai intensă decât înainte. În „Logos" trăieşte sufletul uman; cum trăieşte lumea exterioară în acest Logos: aceasta este problema fundamentală a lucrării mele ***Teoria cunoaşterii în concepţia despre lume a lui Goethe*** (de pe la mijlocul anilor '80); ea rămâne valabilă şi pentru lucrările mele ***Adevăr şi ştiinţă*** şi ***Filosofia libertăţii*** Această orientare a sufletului meu a dominat toate ideile pe care le-am formulat pentru a pătrunde în adâncurile sufleteşti din care Goethe căuta să lumineze fenomenele lumii.

În perioada pe care o descriu aici mă preocupa în mod deosebit faptul că ideile pe care eu trebuia să le resping atât de categoric puseseră stăpânire deplină pe gândirea vremii. Oamenii trăiau atât de intens cu sufletele lor această direcţie sufletească, încât nu mai erau în stare să-şi dea seama de importanţa a ceea ce îi trimitea în direcţia opusă. Am simţit cu atâta intensitate opoziţia dintre ceea ce era pentru mine adevăr limpede şi concepţiile epocii mele, încât această trăire a dat vieţii mele *culoarea dominantă* în anii de trecere dintre cele două secole.

În tot ceea ce se manifesta ca viaţă spirituală acţiona pentru mine impresia care izvora din această contradicţie. Nu că aş fi respins tot ceea ce această viaţă spirituală a dat la iveală. Dar simţeam o durere profundă tocmai în faţa multelor lucruri bune pe care le puteam preţui, fiindcă mi se părea că văd că acestora, care erau germenii evoluţiei vieţii spirituale, li se opuneau pretutindeni forţele distrugerii.

Aşa că din toate părţile îmi venea întrebarea: cum poate fi găsită o cale de a exprima realităţile interioare

percepute drept adevărate, în nişte forme care să poată fi înţelese de contemporaneitate?

Când eşti pus în faţa unei asemenea probleme, ai senzaţia că este ca atunci când trebuie să urci un vârf de munte greu accesibil, încerci să urci din cele mai diferite direcţii, dar ajungi mereu jos, după ce ai făcut nenumărate eforturi despre care trebuie să-ţi spui că au fost zadarnice.

În anii '90 am vorbit odată, la Frankfurt pe Main [Nota 184], pe tema concepţiei despre natură a lui Goethe. În introducere, am spus: vreau să mă refer numai la concepţiile lui Goethe despre viaţă; pentru că ideile sale despre lumină şi culoare sunt unele spre care fizica epocii noastre nu oferă nici o posibilitate de a clădi o punte de legătură. În ceea ce mă priveşte, a trebuit să văd în această imposibilitate un simptom dintre cele mai semnificative pentru orientarea spirituală a epocii.

Ceva mai târziu am avut o discuţie cu un fizician [Nota 185], foarte bun în domeniul lui, care se ocupa şi el intens de concepţia despre natură a lui Goethe, o discuţie care a ajuns la punctul culminant atunci când el a spus: concepţia lui Goethe despre culori este de aşa natură încât fizica nu are ce face cu ea, iar eu *am amuţit*.

Câte nu-mi spuneau pe atunci: ceea ce pentru mine este un adevăr, este de *aşa natură* încât ideile epocii „n-au ce face cu el”.

XXIV. REDACTOR LA „MAGAZIN FÜR LITERATUR". ÎNTÂLNIREA CU HARTLEBEN, SCHEERBART, WEDEKIND

Şi pentru mine deveni o trăire esenţială întrebarea: *oare să amuţesc*?

Cu această formă pe care o luase viaţa mea sufletească eram pus în faţa necesităţii de a aduce o notă absolut nouă în activitatea mea exterioară. Forţele care îmi determinau destinul exterior nu mai puteau constitui şi în continuare aceeaşi unitate cu direcţiile lăuntrice rezultate din trăirile mele în lumea spirituală, aşa cum fusese cazul până acum.

Mă gândeam deja de mai multă vreme să atrag atenţia o revistă, asupra impulsurilor spirituale despre care credeam că trebuie să fie cunoscute de oamenii acelei epoci. Nu voiam „să amuţesc", voiam să spun atâta cât putea fi spus.

A întemeia eu însumi o revistă era un lucru la care nu mă puteam gândi pe atunci. Îmi lipseau cu desăvârşire mijloacele băneşti, ca şi relaţiile necesare.

Aşa că am folosit ocazia ce mi s-a oferit de a intra în redacţia revistei „Magazin für Literatur" [Nota 186]. Era o veche revistă săptămânală. Fusese întemeiată în anul morţii lui Goethe (1832). La început ca „Magazin für Literatur des Auslandes". Ea publica traduceri ale creaţiilor spirituale din toate domeniile care apăreau în străinătate şi pe care redacţia le considera demne de a fi integrate vieţii spirituale germane. Mai târziu, săptămânalul a devenit un „Magazin für Literatur des In- und Auslandes". Acum erau publicate creaţii poetice, recenzii, critici din întreaga viaţă spirituală. Între anumite limite el s-a achitat destul de bine de această sarcină. Activitatea astfel concepută s-a

desfăşurat într-o perioadă în care pe întinsul teritoriului unde se vorbea limba germană exista un număr suficient de mare de oameni care voiau să le fie pusă în faţă săptămânal, pe scurt, o relatare cu ceea ce „se petrecea” în domeniul vieţii spirituale. Când, mai apoi, în anii 80 şi 90, în acest mod aşezat şi liniştit de a merge în pas cu viaţa sprirituală, şi-au făcut apariţia noile ţeluri literare ale tinerei generaţii, „Magazinul” a fost atras foarte curând în sfera acestei mişcări. Şi-a schimbat redactorii destul de repede şi şi-a luat coloritul de la aceştia, care aderau într-un fel sau altul la noile mişcări. Când am preluat această revistă, în anul 1897, ea era foarte ataşată de năzuinţele tinerilor literaţi, fără a se situa pe o poziţie net opusă faţă de ceea ce se afla în afara acestor năzuinţe. În orice caz, nu mai era însă în stare să se susţină singură din punct de vedere financiar. Aşa că, printre altele, devenise organul „Freien literarischen Gesellschaft” („Societăţii literare independente”). Aceasta a făcut să crească puţin numărul abonaţilor care era departe de a mai fi satisfăcător. Cu toate acestea, în momentul în care eu am preluat „Magazinul” situaţia era de aşa natură încât trebuia să adun toţi abonaţii la un loc, şi pe cei nesiguri, pentru a mai menţine atâţia cititori câţi ar fi permis revistei să apară în continuare. Nu puteam prelua revista decât dacă găseam o activitate care să poată spori numărul abonaţilor. Şi aceasta a fost activitatea în „Societatea literară independentă”. A trebuit să organizez ceea ce era publicat în revistă în aşa fel, încât această societate să fie bine reprezentată în paginile ei. Cei de la „Societatea literară independentă” căutau oameni care manifestau interes pentru creaţiile tinerei generaţii. Sediul principal al acestei societăţi era la Berlin, acolo unde o întemeiaseră nişte tineri literaţi. Dar ea avea secţii în multe oraşe germane. În orice caz, am aflat foarte curând că unele dintre aceste

„secţii” duceau o existenţă foarte modestă. Mie îmi revenea acum sarcina de a ţine conferinţe în cadrul acestei societăţi, pentru a exprima şi personal raporturile cu viaţa spirituală reprezentată de „Magazin”.

Prin aceasta aveam pentru „Magazin” un cerc de cititori în ale căror necesităţi spirituale trebuia să mă transpun. În „Societatea literară independentă” aveam membri care aşteptau nişte lucruri anume, pentru că până atunci le fuseseră oferite numai astfel de lucruri. În orice caz, ei nu aşteptau ceea ce eu aş fi vrut să le dau din adâncurile fiinţei mele. Nota specifică a „Societăţii literare independente” era dată şi de faptul că ea se considera un fel de pol opus faţă de „Literarische Gesellschaft” („Societatea literară”) în care tonul îl dădeau personalităţi de felul lui Spielhagen.

Din cauză că trăiam în lumea spirituală, eu m-am transpus într-adevăr cu tot sufletul în aceste relaţii pe care mi le creasem. Am încercat să mă transpun cu totul în gândirea şi simţirea cititorilor mei şi în acelea ale membrilor „Societăţii” pentru ca, pornind de la structura spirituală a acestor oameni, să găsesc formele în care să torn adevărurile spirituale pe care voiam să le comunic.

Nu pot spune că la începutul acestei activităţi m-am lăsat pradă unor iluzii care mi-au fost apoi spulberate treptat. Dar tocmai activitatea născută din sufletul cititorilor şi auditorilor, care mi se potrivea, s-a lovit de o rezistenţă din ce în ce mai mare. Nu puteai conta pe o năzuinţă spirituală serioasă, cuprinzătoare, la cercul de oameni pe care „Magazinul” îi adunase în jurul său înainte ca eu să-l fi preluat. Doar câţiva dintre aceşti oameni aveau interese adânci. Şi chiar şi în aceşti câţiva oameni nu existau forţe spirituale puternice, ci mai mult un fel de voinţă nedefinită care voia să se manifeste în tot felul de forme artistice sau în alt fel de forme spirituale.

Şi aşa a trebuit să-mi pun în curând întrebarea dacă în faţa propriului meu suflet şi în faţa lumii spirituale pot să-mi iau răspunderea de a acţiona în cadrul acestui cerc. Fiindcă, deşi mulţi dintre oamenii de aici îmi erau foarte dragi, deşi mulţi îmi erau prieteni, totuşi, când era vorba de ceea ce trăia în mine, se numărau şi ei printre aceia care mă făceau să mă întreb: *Oare trebuie să amuţesc*?

La aceasta s-a mai adăugat ceva. În privinţa unui mare număr de oameni, care-mi erau prieteni destul de apropiaţi am putut avea, după atitudinea lor faţă de mine, această impresie: în propria lor viaţă sufletească ei n-o pot urmări prea departe pe a mea; totuşi, ei presupun că în mine există ceva care îi face să creadă că activitatea mea pe tărâmul cunoaşterii şi în unele domenii ale vieţii este valoroasă pentru ei. Aceasta era atitudinea lor, de cele mai multe ori prea puţin verificată, faţă de ceea ce le ofereau trăirile avute cu ideile mele, cu viaţa mea.

Cei care editaseră până atunci „Magazinul" simţeau altfel. Ei îşi spuneau: în ciuda unor trăsături care ar arăta că Steiner cunoaşte aspectele practice ale vieţii, el este, totuşi, un „idealist". Şi pentru că vânzarea „Magazinului" fusese astfel aranjată, încât trebuiau plătite în decursul anilor nişte rate fostului proprietar, şi încât acesta era interesat în modul cel mai direct în apariţia gazetei, el n-a putut să nu caute o altă garanţie pentru el şi pentru bunul mers al afacerii, în afară de aceea pe care o reprezenta persoana *mea*, despre care nu putea să spună cum va activa în mijlocul cercului de oameni adunat până atunci în jurul „Magazinului" şi al „Societăţii literare independente". Iată de ce la vânzare el a pus condiţia ca Otto Erich Hartleben să semneze şi să activeze în calitate de coredactor.

Când mă gândesc astăzi la acesste lucruri de mult trecute, n-aş fi vrut ca eu să fi preluat conducerea

„Magazinului” în alte condiţii. Pentru că acela care se află în contact direct cu lumea spirituală trebuie, aşa cum am arătat mai înainte, să cunoască din plin faptele lumii fizice prin trăire proprie. Iar acest lucru, prin cotitura mea sufletească, devenise pentru mine o *necesitate de la sine înţeleasă*. Dacă n-aş fi acceptat ceea ce recunoşteam limpede drept forţele destinului meu, aş fi păcătuit împotriva trăirilor mele în spirit. N-am văzut *numai* nişte „fapte” care mă legau pentru un timp de Otto Erich Hartleben, ci nişte „fapte urzite de destin (karma)”.

Totuşi din această relaţie n-au rezultat dificultăţi prea mari.

Otto Erich Hartleben era un om stăpânit cu totul de estetică. Eu simţeam drept graţios tot ceea ce se revela în el prin concepţia sa despre lume, exclusiv estetică, până şi în gesturile lui, în ciuda „anturajului” adesea cu totul dubios în care îl întâlneam de cele mai multe ori. Din cauza acestei dispoziţii a sufletului său el simţea nevoia de a sta luni în şir în Italia. Iar când se întorcea de acolo, în toate manifestările fiinţei lui trăia o părticică din Italia. Pe lângă toate acestea nutream faţă de el o iubire personală puternică.

Numai că o colaborare pe un tărâm de activitate comun, era, practic, imposibilă. El nu era deloc dispus să se „transpună” în lumea de idei şi interese ale cititorilor „Magazinului” sau în aceea a membrilor „Societăţii literare independente”, ci voia să „impună” în amândouă cercurile ceea ce îi spunea simţul său estetic. Era aici ceva care mie îmi era străin. Pe lângă aceasta, el îşi permitea să lucreze adeseori foarte bine, dar şi să nu lucreze mult timp, când nu avea chef. De fapt, el lipsea adesea, plecat pentru mai multă vreme în Italia. Aşa se face că „Magazinul” a ajuns să aibă un conţinut eterogen.

Şi, cu toată „concepţia sa estetică matură”, Otto Erich Hartleben nu l-a putut depăşi pe „studentul” din el. Vorbesc aici de aspectele discutabile ale „studenţiei”, nu despre acea frumoasă putere de viaţă, care poate fi adusă mai târziu în viaţă, din vremea studenţiei.

În vremea în care a trebuit să colaborez cu el, în jurul lui se strânsese un cerc mai larg de admiratori, datorită dramei sale: *Educaţia în vederea căsătoriei*. Lucrarea nu era deloc inspirată de elementul estetic-graţios care-i fermeca pe cei ce veneau în contact cu el; ea era un produs al „exuberanţei” şi „libertinajului” ce-i caracterizau toată activitatea lui spirituală, ca şi hotărârile pe care le lua referitor la „Magazin”, trăsături care, totuşi, nu izvorau din adâncul fiinţei sale, ci dintr-o anumită superficialitate. Pe Hartleben cel din momentele de apropiere sufletească îl cunoşteau numai puţini oameni.

A fost ceva de la sine înţeles faptul că, după ce m-am mutat la Berlin, de unde trebuia să conduc „Magazinul”, am întreţinut relaţii cu cercul lui Otto Erich Hartleben. Fiindcă acesta îmi dădea posibilitatea să văd, în măsura necesară, ceea ce ţinea de ziar şi de „Societatea literară independentă”.

Pe de o parte, acest lucru mi-a prilejuit o mare durere. Pentru că în acest fel am fost împiedicat să mă întâlnesc şi să mă apropii mai mult de *acei* oameni cu care aveam nişte legături de prietenie frumoasă din perioada de la Weimar. Atât de mult m-aş fi bucurat să-l pot vizita mai des pe Eduard von Hartmann.

Dar nu s-a putut. Cealaltă parte mă solicita total. Şi aşa se face că dintr-odată mi-au fost luate multe relaţii omeneşti care-mi erau scumpe şi pe care le-aş fi păstrat cu bucurie. Dar am recunoscut aici o lucrare a destinului (karmică). Din substraturile sufleteşti despre care am vorbit aici eu aş fi putut, fără îndoială, să-mi deschid

sufletul cu interes deplin acestor două cercuri de oameni fundamental deosebite între ele, cel de la Weimar şi cel din jurul „Magazinului”. Numai că nici unul dintre aceste cercuri nu s-ar fi putut bucura mult timp de un om care întreţinea relaţii alternativ cu nişte persoane care, în ceea ce priveşte sufletul şi spiritul, făceau parte din două lumi diametral opuse. De asemenea, în acest caz n-aş fi putut evita mereu să explic de ce îmi pun activitatea în mod exclusiv în slujba aceea în care *trebuia* s-o pun din cauza a ceea ce era „Magazinul”.

Sufletul meu era pus iarăşi şi iarăşi în faţa constatării: devenise de-acum imposibil să mai am cu oamenii legături de felul celor descrise atunci când am vorbit de Viena sau de Weimar. Acolo se întruneau literaţi, şi literaţii se cunoşteau între ei. Chiar şi la cei mai buni, chiar şi la cei care aveau personalitatea cea mai bine conturată, acest element literar (sau de pictor, sau de sculptor) se întipărea atât de adânc în străfundul sufletului, încât omenescul pur era lăsat cu totul la o parte.

Aceasta era impresia pe care mi-o făceau aceşti oameni – pe care ii preţuiam totuşi – atunci când mă aflam printre ei. În schimb, substraturile sufleteşti ale oamenilor făceau asupra mea o impresie şi mai adâncă. În cadrul „Societăţii literare independente” de la Leipzig eram odată, după o conferinţă de-a mea şi o prelegere a lui O.J. Bierbaum [Nota 187], într-un cerc în care se afla şi Frank Wedekind [Nota 188]. Privirea mi-a fost captivată imediat de înfăţişarea cu adevărat rară a acestui om. Folosesc aici cuvântul „înfăţişare” în sensul lui pur fizic. *Aceste* mâini! Parcă ar fi venit dintr-o altă viaţă pământească în care ele ar fi făcut lucruri ce pot fi făcute numai de către acei oameni care fac să li se reverse spiritul până în cele mai fine ramificaţii ale degetelor. Poate că apoi, deoarece fusese consumată aici multă energie, ele dădeau impresia

de brutalitate; dar atenţia îţi era atrasă în cel mai înalt grad de ceea ce aceste mâini emanau. Şi acest cap expresiv – apărând întru totul ca un dar al notelor voluntare deosebit de pregnante pe care le exprimau mâinile. În privire şi în expresia feţei avea ceva care se putea dărui lumii după bunul lui plac, dar care se şi putea retrage în sine din calea acesteia; de asemenea, gesturile exprimau ceea ce simţeau mâinile. Din acest cap vorbea un spirit străin de lumea noastră contemporană. Un spirit care de fapt se situează *în afara* a tot ceea ce fac oamenii din această epocă. Dar care nu-şi putea da seama în interiorul său cărei lumi a trecutului îi aparţinea. Ca literat, Frank Wedekind era – spun acum ceea ce am văzut eu personal în el, nu emit nici o judecată literară – ca un chimist, care a respins toate ideile chimiei actuale şi se ocupă acum de alchimie, dar tot fără o participare sufletească intensă, ci cu un fel de cinism. Am putut învăţa multe despre felul în care spiritul lucrează în formă, dacă reuşeai să aduci în raza vizuală a percepţiei sufleteşti înfăţişarea exterioară şi felul de a fi ale lui Frank Wedekind. În orice caz, nu avem voie să aplicăm felul de a privi lucrurile al *acelui* „psiholog" care *„vrea să-i observe pe oameni*", ci pe acela care înfăţişează omenescul pur pe fundalul lumii spirituale, prin înlănţuirile spirituale interioare ale destinului său, pe care nu le căutăm, ci care se apropie ele de noi.

Când un om îşi dă seama că este observat de către un „psiholog", el se poate supăra; dar trecerea de la o relaţie pur umană la „privirea pe fundalul lumii spirituale" este şi ea pur omenească, la fel ca trecerea de la o prietenie de suprafaţă către una mai intimă.

Una dintre personalităţile cele mai originale din cercul de la Berlin al lui Hartleben, era Paul Scheerbarth [Nota 189]. El a scris „poezii" care la început îi par cititorului nişte asocieri arbitrare de cuvinte şi propoziţii.

Ele sunt atât de groteşti încât tocmai din acest motiv te simţi atras de ele şi eşti îndemnat să treci de prima impresie. Şi atunci îţi dai seama că o sensibilitate deosebită pentru fantastic caută pretutindeni în cuvinte nişte sensuri neluate în seamă de obicei, pentru a da expresie unui conţinut spiritual care nu izvorăşte mai puţin dintr-o înclinaţie spre fantastic fără temei, dar care propriu-zis nici nu caută un asemenea temei. În Paul Scheerbarth trăia un cult lăuntric al fantasticului, dar el se mişca în formele grotescului căutat. După câte cred, avea sentimentul că un om de spirit nu are voie să înfăţişeze ceea ce are de înfăţişat decât în forme groteşti, pentru că ceilalţi duc totul la filistinism. Dar acest sentiment nu voia să dezvolte nici grotescul într-o formă artistică împlinită, ci într-o dispoziţie sufletească suverană, intenţionat lipsită de luciditate. Iar ceea ce se revelează în aceste forme groteşti *trebuie* să provină din sfera fantasticului interior. Trăsătura sufletească fundamentală a lui Paul Scheerbarth era aceea că el nu căuta claritate pe tărâmul spiritului. Ceea ce vine din luciditate nu merge spre regiunile spirituale, iată ce îşi spunea acest „fantast". De aceea, pentru a da expresie spiritului, nu ai voie să fii lucid. Dar Scheerbarth nici n-a încercat să facă vreun pas de la fantastic spre fantezie. Aşa că a scris însufleţit de ceea ce rămânea împotmolit într-un fantastic interesant, dar sterp, în care pâlpâie lumi cosmice întregi, în povestirile lui caricaturizând domeniul spiritualului şi cuprinzând trăiri omeneşti înfăţişate în acelaşi fel. Aşa stau lucrurile în *Tarub, vestita bucătărească a Bagdadului*.

Nu-l vedeai tot aşa, când îl cunoşteai personal. Un birocrat, ridicat puţin în sfera spiritualului. „înfăţişarea lui exterioară", care la Wedekind era atât de interesantă, la el era banală, filistină. Această impresie se accentua şi mai mult dacă ajungeai să stai mai mult de vorbă cu el, în

perioada în care de-abia îl cunoscuseşi. În el clocotea o ură neîmpăcată împotriva filistinilor, dar avea gesturile, felul de a vorbi al filistinilor, încât îţi făcea impresia că ura lui e cauzată de faptul că asimilase prea mult din cercurile filistinilor în propriile sale manifestări şi că simţea acest lucru; şi că avea, totodată, sentimentul că nu poate face nimic împotriva acestui lucru. În străfundul sufletului său puteam citi un fel de mărturisire: aş vrea să-i distrug pe filistini, pentru că au făcut din mine un filistin.

Dar dacă, trecând de această înfăţişare exterioară, ajungeai la fiinţa interioară a lui Paul Scheerbarth, independentă de aspectul exterior, ţi se dezvăluia un spirit foarte fin, dar neîmplinit din punct de vedere spiritual, împotmolit în fantasticul grotesc. Atunci simţeai odată cu capul său „luminos", cu inima sa „de aur", cum el se situa în lumea spirituală. Trebuia să-ţi spui: ce personalitate puternică şi care ar fi putut pătrunde atât de adânc în lumea spirituală, dacă ceea ce era neîmplinit în el s-ar fi putut împlini măcar până la un anumit punct! Vedeai, însă, totodată, că în el era atât de adânc săpată „aderarea la fantastic", încât pentru această viaţă pământească, nu mai era posibilă o asemenea desăvârşire, nici în viitor.

În Frank Wedekind şi Paul Scheerbarth aveam în faţa mea două personalităţi care prin întreaga lor fiinţă prilejuiau trăiri de cea mai mare însemnătate aceluia care cunoaşte realitatea vieţilor pământeşti repetate. În existenţa lor pământească actuală erau nişte enigme. Vedeai în fiinţa lor ceea ce aduseseră cu ei în această viaţă. Şi se revela o îmbogăţire nemăsurată a întregii lor personalităţi. Dar înţelegeai imperfecţiunile lor drept efecte ale unor vieţi pământeşti care în ambianţa spirituală actuală nu se putuseră dezvolta pe deplin. Şi vedeai că ceea ce putea să se dezvolte din aceste imperfecţiuni, avea nevoie de alte vieţi viitoare.

Aşa mi se înfăţişau şi alţi oameni care făceau parte din acest cerc. Am înţeles că *întâlnirea cu ei* era, pentru mine, destinul (karma).

N-am putut să-mi creez o legătură pur omenească, cordială, nici cu atât de amabilul Paul Scheerbarth. În relaţiile umane, la Paul Scheerbarth, ca şi la ceilalţi, de altfel, ieşea mereu la iveală literatul. Aşa încât sentimentele mele faţă de el, în orice caz sentimentele de simpatie, au fost determinate, totuşi, în ultimă instanţă, de atenţia şi interesul pe care le-am avut faţă de personalitatea sa, remarcabilă în cel mai înalt grad.

În acest cerc mai exista cineva care nu se manifesta literat, ci ca om în deplinul înţeles al cuvântului, W. Harlan [Nota 190]. El vorbea puţin şi, de fapt, era întotdeauna fie spiritual în sensul cel mai bun al cuvântului, fie glumeţ de-a binelea. De fapt scria mult, dar nu ca literat, ci ca om care simte nevoia să spună ce are pe suflet. Pe atunci tocmai îi apăruse lucrarea *Bursa scriitorilor*, descriere plină de un umor delicios a unei vieţi. Mă bucuram întotdeauna când veneam ceva mai devreme în localul unde se întrunea cercul şi îl găseam acolo pe Harlan absolut singur. Astfel ne-am apropiat unul de altul. Aşadar, îl exclud pe el, atunci când spun că în acest cerc am găsit numai literaţi, dar nu şi „oameni". Şi cred că el înţelesese că eu trebuia să văd cercul în această lumină. Drumurile absolut diferite ale vieţilor noastre ne-au dus în curând foarte departe unul de celălalt.

Oamenii din jurul „Magazinului" şi al „Societăţii literare independente" erau întreţesuţi în mod evident în destinul *meu*. Dar eu nu eram întreţesut în nici un fel în destinul *lor*. Ei m-au văzut apărând la Berlin în mijlocul lor, au aflat că vreau să conduc „Magazinul" şi să lucrez pentru „Societatea literară independentă", n-au înţeles, însă, de ce trebuie tocmai eu să fac acest lucru. Pentru că, aşa cum mă

înfăţişam ochiului lor sufletesc, ei nu se simţeau deloc îndemnaţi să se intereseze mai îndeaproape de mine. Deşi în mine nu era nici cea mai mică urmă de teorie, obişnuinţa lor de a dogmatiza teoretic îi făcea să vadă în activitatea mea spirituală ceva pur teoretic. Iar ei, în calitatea lor de „naturi artistice", credeau că nu trebuie să se intereseze deloc de aşa ceva.

Totuşi, am cunoscut prin trăire directă un curent literar, în reprezentanţii săi. El nu mai era atât de radical ca acelea care apăruse la Berlin pe la sfârşitul anilor '80 şi începutul anilor '90. Nu mai susţinea că salvarea artei ar fi un naturalism absolut, aşa cum considerase Otto Brahm cu reforma sa teatrală. Nu avea nişte convingeri estetice atât de cuprinzătoare. Trăia mai mult prin ceea ce izvora din voinţa şi talentele diferitelor personalităţi, din care lipsea însă cu totul căutarea unui stil unitar.

Mă simţeam stânjenit în sufletul meu în sânul acestui cerc, din cauza sentimentului că eu ştiam de ce eram acolo, iar ceilalţi nu.

XXV. ÎN CADRUL „SOCIETĂŢII LITERARE LIBERE". VIAŢA TEATRALĂ ÎN BERLIN

Cu cercul din jurul „Magazinului" întreţinea legături o „Societate dramatică" independentă. Ea nu era atât de strâns legată de gazetă ca „Societatea literară independentă", dar în fruntea ei erau aceiaşi oameni care conduceau şi cealaltă societate; şi eu am fost ales şi în conducerea ei, de îndată ce am venit la Berlin.

Scopul acestei societăţi era acela de a pune în scenă drame care, prin originalitatea lor, prin faptul că nu ţineau seama de gustul artistic comun şi prin alte particularităţi de acest fel, nu erau reprezentate în ultimă instanţă de nici

un teatru. Şi nu-i era uşor conducerii s-o scoată la capăt cu numeroasele experienţe dramatice ale „neînţeleşilor".

Pentru fiecare lucrare era constituit un grup de actori, angajaţi ai celor mai diferite teatre. Aceştia jucau apoi aceste piese în matineu, pe câte o scenă închiriată sau pusă la dispoziţie de vreun director. Actorii s-au dovedit a fi foarte generoşi faţă de această societate, pentru că, din cauza resurselor ei materiale extrem de reduse, aceasta nu era în măsură să-i plătească aşa cum ar fi trebuit. Dar pe atunci actorii şi directorii de teatru nu aveau nimic de obiectat împotriva reprezentării unor lucrări ieşite din comun. Spuneau numai: „N-am putea face acest lucru în faţa unui public obişnuit, în cadrul unei reprezentaţii de seară, pentru că orice teatru ar suferi, în acest caz, prejudicii financiare. Publicul nu este pur si simplu atât de matur încât să permită teatrelor să slujească numai arta".

Activitatea legată de această Societate dramatică s-a dovedit a fi de natură să corespundă într-un grad înalt intenţiilor mele. Mai ales ceea ce era legat de punerea în scenă a pieselor. Luam parte la repetiţii împreună cu Otto Erich Hartleben. Simţeam că de fapt, parcă noi am fi fost regizorii. Noi eram cei care pregăteau piesa pentru a fi reprezentată pe scenă. Tocmai această artă dovedea că teoriile şi dogmele nu ajută la nimic, dacă nu izvorăsc dintr-un simţ artistic viu, care sesizează în mod intuitiv în detalii stilul general al lucrării. Aici trebuie să se evite cu desăvârşire regulile generale. Tot ceea ce actorul „ştie să facă" în acest domeniu trebuie să rezulte în momentul dat din simţul artistic sigur al gestului, din înşiruirea scenelor etc. Şi tot ceea ce el face astfel, fără nici o reflecţie raţională, din simţul pentru stil, are o influenţă binefăcătoare asupra tuturor artiştilor, pe când în cazul unei regii determinate de raţiune, ei îşi simt îngrădită libertatea interioară.

La experienţele pe care le-am făcut pe atunci în acest domeniu m-am gândit mereu şi mai târziu cu un sentiment de adâncă mulţumire.

Prima dramă pe care am reprezentat-o în acest fel a fost *Intrusul* de Maurice Maeterlinck. Otto Erich Hartleben făcuse traducerea. Pe atunci estetizanţii îl considerau pe Maeterlinck dramaturgul care ştie să aducă viaţa pe scenă în faţa sufletului spectatorului, care înţelege mai mult *presimţind* invizibilul existent printre întâmplările mai grosiere ale vieţii.

Maeterlinck s-a folosit de ceea ce este numit de obicei în dramă „întâmplări", de felul în care decurge dialogul, încât ceea ce trebuia presimţit acţiona ca un simbol. Acest procedeu de a se exprima prin simbol era pe atunci pe gustul unora dintre aceia care respinseseră naturalismul depăşit deja. Toţi cei ce căutau „spiritul", dar nu doreau o formă de exprimare prin care o „lume spirituală" se revelează în mod nemijlocit, şi-au găsit satisfacţia într-un simbolism care folosea un limbaj net deosebit de limbajul naturalist, dar care, totuşi, nu se apropia de spiritual decât până în punctul în care acesta le apărea într-o formă neclară, nebuloasă, ca o presimţire mistică. Unii erau cu atât mai incitaţi, cu cât se putea spune mai puţin clar ce există în spatele simbolurilor.

Eu, însă, nu mă simţeam tocmai bine când aveam de-a face cu aceste licăriri ale spiritualului. Totuşi, era încântător să iei parte la regizarea unei drame ca *Intrusul*. Fiindcă tocmai reprezentarea cu mijloacele scenice adecvate a acestui fel de simboluri cere în cea mai mare măsură o regie orientată în felul pe care tocmai l-am descris.

Pe lângă aceasta mi-a mai revenit sarcina de a deschide reprezentaţia printr-o scurtă prezentare (conférence) [Nota 191]. Pe atunci se adoptase şi în

Germania acest obicei venit din Franţa, de a face prezentarea unor drame. Desigur că nu în teatrele obişnuite, ci tocmai la încercările de felul celor întreprinse de „Societatea dramatică". Prezentarea nu era făcută înaintea *fiecărui* spectacol dat de societate, ci mult mai rar, numai atunci când se credea că este necesar ca publicului să-i fie făcute cunoscute anumite intenţii artistice neobişnuite. Eu eram mulţumit că mi se încredinţase sarcina de a face această scurtă prezentare, fiindcă aveam ocazia să creez o dispoziţie care îmi lumina mie însumi din spirit. Şi îmi făcea plăcere aşa ceva, într-o ambianţă în care, de altfel, oamenii nu aveau nici o receptivitate faţă de spirit.

Faptul că eram direct implicat în activitatea teatrală a avut pe atunci o importanţă foarte mare pentru mine. De altfel, scriam eu însumi cronicile teatrale din „Magazin". Şi în legătură cu aceste „critici" eu aveam propria mea concepţie, care a fost, însă, prea puţin înţeleasă. Eu consideram că este inutil ca un singur om să emită „judecăţi" în legătură cu o dramă şi cu felul în care ea era reprezentată. De fapt, asemenea judecăţi cum se făceau de obicei, ar fi trebuit lăsate în seama publicului spectator.

Cel care scrie despre reprezentarea unei piese ar trebui să arate cititorului său, sub forma unui tablou artistic-ideatic, ce corelaţii de imagini şi fantezie se află în spatele dramei. În faţa cititorului ar trebui să apară, sub forma unor gânduri artistice închegate, o recreare poetic-ideatică a piesei, drept germenele care trăieşte în mod inconştient în autorul ei. Căci pentru mine gândurile n-au fost niciodată ceva care exprimă în mod intelectualist o realitate. Eu vedeam cum în activitatea de gânduri este posibil să se desfăşoare o activitate artistică, aşa cum este ea posibilă când se lucrează cu forme, culori sau cu mijloace scenice. O astfel de mică operă de artă ţesută din

gânduri ar trebui să dea acela care scrie despre un spectacol de teatru. Dar ca aşa ceva să se nască atunci când publicului îi este prezentată o dramă, îmi părea ca o cerinţă necesară a vieţii artistice.

Că drama e „bună", „slabă" sau „mediocră", acest lucru va reieşi din tonul şi atitudinea unei asemenea „opere de artă ţesute din gânduri". Pentru că ea nu poate să ascundă calitatea lucrării, chiar dacă n-o spune direct, judecând cu brutalitate. O construcţie artistică imposibilă va deveni vizibilă când ea va fi re-creată pe cale ideatic-artistică. Pentru că vor fi expuse ideile; dar ideile se vor dovedi inconsistente, dacă opera de artă nu a izvorât dintr-o fantezie adevărtă, vie.

În „Magazin" eu voiam să am o asemenea conlucrare *vie* cu arta *vie*. În acest fel ar fi trebuit să se nască ceva care să facă din gazetă altceva decât un comentator şi un judecător teoretic al vieţii spirituale şi al artei. Ea ar fi trebuit să fie *o parte componentă* a acestei vieţi spirituale, a acestei arte.

Fiindcă tot ceea ce se poate face pentru creaţia dramatică prin arta gândirii, este posibil şi pentru arta dramatică. Se poate face să se nască în fantezia ideatică ceea ce arta regiei vrea să transpună în imagine scenică; se poate urmări în acest fel ce face actorul şi ceea ce trăieşte în el, nu criticând, ci înfăţişând în mod „pozitiv". Atunci „criticul" ajunge să ia parte şi el la modelarea vieţii artistice a epocii, încetând să mai fie un „judecător" care stă într-un colţ, „temut", „compătimit" sau chiar dispreţuit şi urât. Dacă s-ar procedea aşa în toate ramurile artei, atunci o revistă literar-artistică ar fi ancorată cu adevărat în viaţa reală.

Dar în privinţa acestor lucruri se face mereu aceeaşi experienţă. Dacă cineva încearcă să le comunice unor oameni de litere, ei ori nu-şi dau deloc osteneala să

înţeleagă despre ce este vorba, pentru că ele contrazic felul lor obişnuit de a gândi, iar ei nu vor să renunţe la el. Ori ascultă şi pe urmă spun: da, într-adevăr, aşa este bine; dar eu întotdeauna am făcut aşa. Şi nici nu-şi dau seama ce deosebire enormă este între ceea ce li se spune şi ceea ce ei „au făcut întotdeauna aşa".

Cel care-şi poate urma în singurătate propriile căi spirituale, nu va fi tulburat în sufletul său de toate aceste lucruri. Dar cel care trebuie să lucreze împreună cu alţi oameni pe un tărâm al vieţii spirituale, acela va fi foarte atins în sufletul lui de această situaţie. Mai ales dacă direcţia în care evoluează viaţa lui interioară este atât de strâns legată de fiinţa lui, încât în problemele esenţiale nu poate să se abată de la ea.

În acea vreme nu puteam fi mulţumit în sufletul meu nici de ceea ce scriam în „Magazin", nici de ceea ce spuneam în conferinţe. Numai că cel care le citeşte astăzi şi crede că acolo voiam să susţin ideile materialismului, se înşeală întru totul. N-am vrut *niciodată* aşa ceva.

Se poate vedea limpede acest lucru şi din articolele şi fragmentele din conferinţe pe care le-am aşternut pe hârtie. Trebuie numai să pui faţă în faţă cu acele pasaje, care par să susţină idei materialiste, alte pasaje, în care vorbesc despre spiritual, despre etern. De exemplu, în articolul „Un poet vienez" [Nota 192]. În acesta spun, referitor la Peter Altenberg: „Ceea ce-l interesează cel mai mult pe omul care se cufundă în armonia eternă, lui pare să-i fie străin... În ochii lui Altenberg nu răzbate nici o scânteiere din lumina ideilor eterne..." („Magazin", 17 iulie 1897). Şi faptul că prin această „armonie cosmică eternă" nu se poate înţelege o armonie mecanic-materialistă, reiese cu claritate din afirmaţii ca acelea cuprinse în articolul despre Rudolf Heidenhain [Nota 193] (din 6 noiembrie 1897): „Concepţia noastră despre natură caută în mod clar

să explice viaţa organismelor prin aceleaşi legi prin care trebuie să fie explicate şi fenomenele din natura neînsufleţită. În corpul animalelor şi plantelor se caută legi mecanice, fizice, chimice. Acelaşi gen de legi care stau la baza construcţiei unei maşini trebuie că sunt active şi în organism, numai că într-o formă infinit mai complexă şi mai greu de cunoscut. Acestor legi nu li se adaugă nimic care să facă posibil fenomenul pe care-l numim viaţă... Concepţia mecanicistă despre fenomenele vieţii câştigă mereu teren. Dar ea nu-l va mulţumi niciodată pe acela care este în stare să privească mai în profunzime procesele din natură... Cercetătorii din zilele noastre sunt prea laşi în gândirea lor. Acolo unde dau de capătul înţelepciunii pe care le-o dau explicaţiile lor mecaniciste, ei spun: acest lucru nu ni-l putem explica... O gândire curajoasă se înalţă la nivelul unui mod superior de a privi lucrurile. Ea caută să explice prin nişte legi mai înalte ceea ce nu este de natură mecanică, întreaga noastră gândire naturalist-ştiinţifică rămâne în urma experienţei ştiinţelor naturii. Astăzi gândirea naturalist-ştiinţifică e lăudată peste măsură. Se spune că trăim în era ştiinţelor naturii. Dar, de fapt, această eră a ştiinţelor naturii este epoca cea mai deplorabilă din câte a consemnat istoria. O caracteristică a ei este aceea că rămâne prizoniera faptelor şi a explicaţiilor mecaniciste. Această gândire nu va înţelege niciodată viaţa, pentru că în acest scop este necesară o gândire superioară aceleia care explică o maşină."

Nu este oare cu totul de la sine înţeles că cel care vorbeşte în acest fel despre explicarea „*vieţii*", nu poate vorbi în sens materialist despre explicarea „*spiritului*"?

Dar eu spun adesea că spiritul „izvorăşte" din sânul naturii. Ce se înţelege aici prin „spirit"? Tot ceea ce creează „civilizaţia" prin gândirea, simţirea şi voinţa oamenilor. Pe atunci n-ar fi avut nici un sens să vorbesc despre un alt

„spirit”. Fiindcă nimeni nu m-ar fi înţeles dacă aş fi spus: la baza a ceea ce apare în om ca spirit şi la baza naturii se află ceva care nu este nici spirit, nici natură, ci unitatea desăvârşită a amândurora. Această unitate: spiritul creator, care prin activitatea sa creatoare face să existe substanţa, este totodată substanţă, care se înfăţişează întru totul ca spirit: această unitate poate fi înţeleasă cu ajutorul unei idei de care modalităţile de gândire ale acelei epoci erau cât se poate de departe. Dar ar fi trebuit să se vorbească despre o asemenea idee, dacă s-ar fi pus problema de a descrie în mod spiritual stările de la începutul evoluţiei pământului şi a omenirii, ca şi puterile spiritual-materiale care mai lucrează încă şi astăzi în om şi care, pe de o parte, îi construiesc corpul, iar, pe de altă parte, fac să se reverse din ele spiritualul viu, prin care el creează cultura. Dar despre natura exterioară ar fi trebuit să se spună că în ea unitatea originară spirit-materie se înfăţişează ca ceva mort în legile naturale abstracte.

Toate acestea nu puteau fi spuse.

Se putea porni numai de la experienţele ştiinţelor naturii, dar nu de la gândirea naturalist-ştiinţifică. În această experienţă există ceva care, în cazul unei gândiri pe deplin spirituale, putea să pună în faţa propriului suflet al omului, într-o imagine luminoasă, lumea şi pe omul însuşi. Ceva din care putea fi regăsit spiritul, care în confesiunile tradiţionale, în care oamenii credeau, se pierduse. Eu voiam să iau concepţia spirituală despre natură din experienţa naturalist-ştiinţifică. Voiam să vorbesc despre ceea ce poate fi găsit în „lumea de aici” drept spritual-natural, drept divinul real. Pentru că în confesiunile tradiţionale acest divin devenise o „lume de dincolo”, pentru că nu mai era recunoscut spiritul din „lumea de aici” şi, de aceea, era despărţit de lumea perceptibilă. El devenise ceva care era cufundat pentru conştienţa umană

într-un întuneric din ce în ce mai dens. În fraze ca acelea pe care le-am rostit într-una din conferinţele ţinute pentru „Societatea literară independentă” [Nota 194] nu negam divin-spiritualul, ci îl introduceam în lume, îl evocam în „lumea de aici”: „Cred că ştiinţele naturii ne pot reda conştienţa libertăţii într-o formă mai frumoasă decât au avut-o oamenii vreodată. În viaţa noastră sufletească lucrează nişte legi care sunt tot atât de naturale ca şi acelea în virtutea cărora corpurile cereşti se rotesc în jurul Soarelui. *Dar aceste legi sunt ceva mai înalte decât tot restul naturii. Acest ceva nu există nicăieri altundeva decât în om. Omul este liber în interiorul a ceea ce emană din acest ceva. El se înalţă deasupra necesităţii rigide a legilor anorganice şi organice, se supune şi ascultă numai de el însuşi*”. (Ultimele propoziţii le-am subliniat doar aici, în „Magazin” nu erau subliniate. Comp. cu „Magazin” din 12 februarie 1898).

XXVI. POZIŢIA FAŢĂ DE CREŞTINISM. „CREŞTINISMUL CA FAPT MISTIC”

S-ar părea că diferite afirmaţii făcute de mine, în conferinţe sau în scris, în această perioadă sunt în contradicţie cu lucrările despre creştinism pe care le-am scris mai târziu. Dar aici trebuie să se ţină seama de următorul lucru. Când scriam în această perioadă cuvântul „creştinism”, eu aveam în minte doctrina transcendentală, aşa cum trăia ea în confesiunile religioase creştine. Întregul conţinut al trăirii religioase vorbea de o lume spirituală la care omul nu poate ajunge prin dezvoltarea forţelor sale spirituale. Ceea ce religia are de spus, poruncile morale pe care ea trebuie să le dea îşi au originea în revelaţiile care vin spre om din exterior. Împotriva ei se îndrepta

concepţia mea spirituală, care voia să perceapă lumea spirituală din om şi natură exact ca pe cea senzorială. I se opunea şi individualismul meu etic, care spunea că viaţa morală nu izvorăşte din nişte porunci din afară, ci din dezvoltarea fiinţei spiritual-sufleteşti a omului, în care trăieşte divinul.

Ceea ce avea loc pe atunci în sufletul meu în contrast cu creştinismul a fost o încercare grea pentru mine. Perioada dintre despărţirea de munca mea de la Weimar şi până la definitivarea cărţii ***Creştinismul ca fapt mistic*** [Nota 195] a fost dominată de această încercare. Astfel de încercări sunt nişte piedici pe care destinul (Karma) le pune în calea evoluţiei spirituale, pentru ca ea să le învingă.

În gândirea care poate rezulta – dar pe atunci încă nu rezulta – din cunoaşterea naturalist-ştiinţifică, eu vedeam baza pe care oamenii ar putea ajunge la perceperea directă a lumii spirituale. De aceea, am subliniat în mod energic cunoaşterea legilor naturii, care trebuie să ducă la cunoaşterea spiritului. Pentru cel care nu se situează în lumea spirituală prin trăire, ca mine, o astfel de adâncire într-o direcţie a gândirii nu reprezintă decât o simplă activitate intelectuală. Pentru cel care trăieşte, însă, lumea spiritului, ea înseamnă în mod esenţial altceva. El este dus în apropierea unor fiinţe din lumea spirituală care vor să facă din această direcţie de gândire singura dominantă. Aici unilateralitatea în cunoaştere nu este numai cauza unor rătăciri abstracte; ceea ce în lumea oamenilor se manifestă drept eroare, aici este contact spiritual viu cu nişte fiinţe. Mai târziu, când voiam să vorbesc despre aceste fiinţe, le-am numit entităţi ahrimanice. Pentru ele este un adevăr absolut părerea că lumea este o maşină. Ele trăiesc într-o lume imediat învecinată cu cea fizică.

Eu n-am căzut nici o clipă cu propriile mele idei în mrejele întinse de această lume. Nici chiar în inconştient.

Pentru că vegheam cu grijă ca întreaga mea activitate de cunoaştere să se desfăşoare exclusiv în conştienţa *lucidă*. Cu atât mai conştientă era lupta mea interioară împotriva puterilor demonice care nu voiau să lase ca din cunoaşterea naturii să decurgă perceperea spiritului, ci un fel de a gândi mecanicist-materialist.

Cel care caută cunoaşterea spirituală trebuie să *trăiască* aceste lumi; nu este suficient să reflecteze la ele în mod pur teoretic. În acea vreme a trebuit să-mi salvez trăirea spirituală în furtuni interioare, care aveau loc în spatele trăirilor mele exterioare.

În această perioadă de grele încercări, n-am mai putut înainta decât aducând în faţa ochiului meu sufletesc evoluţia creştinismului. Aşa am ajuns la cunoaşterea lucrurilor pe care le-am exprimat în cartea ***Creştinismul ca fapt mistic***. Înainte m-am referit mereu la un conţinut al creştinismului care trăia în confesiunile existente. La fel făcuse şi Nietzsche.

În cursul acestei autobiografii, am descris o conversaţie despre Christos pe care am avut-o cu eruditul călugăr din Ordinul Cistercienilor şi profesor la Facultatea de Teologie Catolică din Viena. Fusesem confruntat atunci cu o atitudine sceptică. Eu nu găsisem nicăieri, în confesiunile existente, creştinismul pe care-l căutam. După ce această perioadă de încercări m-a supus unor lupte sufleteşti grele, a trebuit să mă adâncesc eu însumi în creştinism, şi anume, în lumea în care spiritualul vorbeşte despre creştinism.

Din poziţia mea faţă de creştinism se poate vedea cu absolută claritate că, în ştiinţa spirituală, n-am mers nicidecum pe drumurile pe care mi le atribuie unii. Ei prezintă lucrurile ca şi cum mi-aş fi adunat cunoştinţele despre spirit din diferite tradiţii vechi. Spun că am prelucrat învăţăturile gnostice sau alte teorii. Dar

cunoştinţele spirituale cuprinse în ***Creştinismul ca fapt mistic*** le-am găsit eu însumi, în mod nemijlocit, în lumea spirituală. De-abia pe urmă, pentru a le arăta auditorilor de la conferinţe, cititorilor cărţii, acordul dintre ceea ce văzusem în spirit şi tradiţia istorică, am recurs la ea şi am introdus-o în carte. Dar n-am introdus în ea nimic din ceea ce există în aceste documente, fără ca *mai întâi* să-l fi avut în faţa mea în spirit.

În perioada în care am făcut acele afirmaţii despre creştinism care, după conţinutul cuvintelor, sunt atât de mult în contradicţie cu ceea ce am spus mai târziu, adevăratul conţinut al creştinismului începea să înmugurească în sufletul meu ca fenomen de cunoaştere interioară. La răscrucea dintre secole, mugurele se desfăcuse tot mai mult. Înainte de sfârşitul secolului, sufletul meu a trecut prin încercarea descrisă. Faptul de a fi stat spiritual în faţa Misteriului de pe Golgotha, în cea mai lăuntrică şi mai serioasă sărbătoare a cunoaşterii, a fost evenimentul central al evoluţiei mele sufleteşti.

XXVII. PERSPECTIVE PRIVIND RĂSCRUCEA DINTRE SECOLE. REFLECŢII ASUPRA LUI HEGEL, MACKAY ŞI REFERITOARE LA ANARHISM

Pe atunci mă gândeam că răscrucea dintre secole trebuia sa aducă omenirii o nouă lumină spirituală. Îmi părea că izolarea de lumea spirituală a gândirii şi voinţei umane atinsese un punct culminant. O transformare radicală a drumului pe care omenirea evolua îmi părea a fi o necesitate.

Mulţi vorbeau în acest sens. Dar ei nu-şi dădeau seama că omul va căuta să-şi îndrepte atenţia spre o lume

spirituală reală, în acelaşi fel în care şi-o îndreaptă spre natură prin simţuri. Ei credeau numai că dispoziţia spirituală subiectivă a sufletelor urma să se schimbe. Că s-ar putea să se reveleze o nouă lume obiectivă reală, aşa ceva nu-i trecea nimănui prin minte.

Cu sentimentele care rezultau din perspectiva mea asupra viitorului şi din impresiile date de lumea înconjurătoare, simţeam nevoia să-mi întorc mereu privirea spirituală spre felul în care evoluase secolul al XIX-lea.

Vedeam cum, odată cu epoca Goethe-Hegel, dispărea tot ceea ce primeşte gândirea umană, prin cunoaştere, ca reprezentări despre o lume spirituală. În viitor, cunoaşterea nu mai trebuia să fie „derutată" prin reprezentări despre lumea spirituală. Aceste reprezentări erau exilate în domeniul credinţei şi al trăirii „mistice".

În Hegel mi se înfăţişa cel mai mare gânditor al epocii modeme. Dar el era *doar* gânditor. Pentru el lumea spirituală era *în* activitatea de gândire. Tocmai fiindcă admiram fără rezerve felul cum dădea formă întregii gândiri, simţeam, totuşi, că el nu avea nici o receptivitate pentru lumea spirituală pe care eu o percepeam şi care se revelează de-abia *în spatele* gândirii, când gândirea devine atât de puternică încât se transformă într-o trăire al cărei trup este, ca să zicem aşa, gândirea, şi care primeşte în sine, ca suflet, spiritul lumii.

Întrucât în hegelianism tot ce este spirit devenise gândire, Hegel îmi părea a fi personalitatea care adusese o ultimă licărire a *vechii* lumini spirituale, într-o epocă în care pentru cunoaşterea omenirii spiritul se învăluia în întuneric.

Toate acestea stăteau în faţa mea indiferent că priveam în lumea spirituală sau că, în lumea fizică, mă uitam înapoi la secolul ce se încheia. Dar iată că în acest secol îşi făcu apariţia o personalitate pe care eu nu o

puteam urmări până în lumea spirituală: Max Stirner [Nota 196].

Hegel, în întregime om al gândirii, căuta să ajungă prin evoluţie interioară la o gândire care, câştigând tot mai mult în *profunzime*, să se *extindă* totodată spre orizonturi tot *mai largi*. Prin aprofundare şi extindere, această gândire trebuia, în cele din urmă, să devină una cu gândirea spiritului lumii, care cuprinde în el întreg conţinutul lumii. Iar Stirner socotea că tot ceea ce omul poate dezvolta din el rezultă numai din voinţa sa individual-personală. Ceea ce se naşte în omenire provine numai din alăturarea activităţilor desfăşurate de personalităţile izolate.

Tocmai în această perioadă eu nu aveam voie să cad în unilateralitate. Aşa cum mă adânceam cu totul în hegelianism, simţindu-l în sufletul meu ca pe o trăire a mea proprie, tot aşa trebuia să mă adâncesc cu totul, lăuntric, şi în această contradicţie.

În opoziţie cu unilateralitatea care înregistrează spiritul lumii numai cu cunoaştere, *trebuia* să-şi facă apariţia şi cealaltă, care susţine că omul este numai o fiinţă înzestrată cu voinţă.

Dacă aceste contradicţii şi-ar fi făcut apariţia în mine, ca trăiri sufleteşti ale evoluţiei mele, n-aş fi lăsat să pătrundă nimic din ele în scrierile sau conferinţele mele. Am făcut întotdeauna aşa cu *asemenea* trăiri sufleteşti. Dar *această* opoziţie: Hegel – Stirner, aparţine secolului. Prin ei secolul îşi spunea cuvântul. Da, este adevărat, filosofii, prin activitatea lor, nu exercită o influenţă esenţială asupra epocii lor.

E drept că în cazul lui Hegel se poate vorbi de nişte influenţe profunde. Dar nu acesta este esenţialul. Prin conţinutul ideilor lor, filosofii indică spiritul epocii lor, la fel cum termometrul indică temperatura unei localităţi. În

filosofi devine *conştient* ceea ce trăieşte *inconştient* în epoca respectivă.

Aşa că secolul al XIX-lea trăieşte între extremele sale prin impulsurile care-şi găsiseră expresia în Hegel şi Stirner: o gândire impersonală, care preferă să se piardă într-o privire asupra lumii în care omul nu participă deloc cu forţele creatoare din interiorul său; o voinţă absolut personală, care are prea puţină înţelegere pentru colaborarea armonioasă între oameni. Apar ce-i drept, toate „idealurile sociale" posibile; dar ele nu au puterea de a influenţa realitatea. Aceasta se modelează tot mai mult după ceea ce poate să ia naştere când voinţele individuale lucrează una lângă alta.

Hegel vrea ca în convieţuirea dintre oameni, ideea morală să ia o formă obiectivă; Stirner îl simte pe „individ" (unicul) derutat de tot ceea ce poate da astfel o formă armonioasă vieţii oamenilor.

De interesul pentru Stirner se leagă o prietenie care a avut o influenţă decisivă asupra multor lucruri rezultate de aici. E vorba de prietenia cu excelentul cunoscător şi editor al lui Stirner – J. H. Mackay [Nota 197]. Eram încă la Weimar, când Gabriele Reuter mi-a făcut cunoştinţă cu acest om, care mi-a devenit imediat nespus de simpatic. El studiase acele paragrafe din ***Filosofia libertăţii*** care vorbesc despre individualismul etic. Şi constatase că există o armonie între ideile mele expuse acolo şi propriile sale convingeri sociale.

În primă instanţă, impresia personală pe care mi-a făcut-o J. H. Mackay a fost aceea care mi-a umplut sufletul. Purta „lume" în el. Din întreaga sa atitudine interioară şi exterioară îţi vorbea o experienţă bogată despre lume. El petrecuse mult timp în Anglia, în America. Toate acestea erau scăldate într-o amabilitate nemărginită. L-am îndrăgit nespus de mult pe acest om.

Când, mai apoi, în 1898, J. H. Mackay s-a mutat la Berlin, între noi s-a înfiripat o frumoasă prietenie. Din păcate, şi aceasta a fost distrusă de viaţă, şi anume, din cauză că eu am început să prezint antroposofia în mod public.

Nu pot descrie aici decât în mod cu totul subiectiv cum mi-a apărut atunci opera lui J. H. Mackay şi cum îmi mai apare şi acum, şi cum a acţiont ea pe atunci în mine. Căci ştiu că el însuşi s-ar exprima cu totul altfel despre acest lucru.

În viaţa socială a oamenilor acest om ura cu înverşunare tot ceea ce este putere (Archie). El considera că greşeala cea mai mare o constituie amestecul puterii în administrarea socială. În „anarhismul comunist" el vedea o idee socială care trebuia respinsă cu cea mai mare hotărâre, pentru că ea vrea să creeze o orânduire socială mai bună pe calea forţei.

Dar îmi părea îndoielnic faptul că J. H. Mackay combătea această idee şi agitaţia care se făcea în jurul ei, alegând pentru propriile sale idei sociale acelaşi nume pe care-l purtau adversarii lui, numai că-i pusese înainte alt adjectiv. El numea ideea pe care o susţinea el însuşi „anarhism individualist" [Nota 198] şi considera că acesta stă în *opoziţie* cu ceea ce se numea pe atunci anarhism. Aceasta a făcut, firește, ca oamenii să-şi formeze nişte păreri greşite despre ideile lui Mackay. El era de acord cu americanul B. Tucker, care susţinea aceleaşi idei. Tucker l-a vizitat pe Mackay la Berlin şi astfel l-am cunoscut şi eu.

Mackay este în acelaşi timp *poetul* concepţiei sale de viaţă. El a scris un roman: *Anarhiştii*. L-am citit, după ce-l cunoscusem pe autor. Este o operă nobilă a încrederii în omul individual. Ea descrie convingător şi foarte concret starea socială a celor mai săraci dintre cei săraci. Dar arată că ei vor găsi calea către o lume mai bună, că *acei* oameni,

ieşiţi din mizeria lumii, dăruiţi cu totul forţelor bune din natura umană, le vor dezvolta în aşa fel încât ele vor acţiona în plan social prin colaborarea liberă a oamenilor, fără să fie nevoie de forţă. Mackay avea o nobilă încredere în oameni şi era convins că ei pot crea prin ei înşişi orânduirea armonioasă a vieţii. În orice caz, el spunea că acest lucru va fi posibil numai peste mult timp, atunci când în interiorul oamenilor va fi avut loc, pe căi spirituale, transformarea corespunzătoare. De aceea, el cerea ca în epoca contemporană oricine a ajuns deja atât de departe, să răspândească ideile referitoare la această cale spirituală. Aşadar, o idee socială care voia să lucreze numai cu *mijloace spirituale*.

J. H. Mackay şi-a expus concepţia de viaţă şi în versuri. Unii prieteni vedeau în ele ceva didactic şi teoretic, neartistic. Dar mie aceste poezii îmi erau foarte dragi.

Destinul a făcut ca experienţa mea cu J. H. Mackay şi cu Stirner să ia o asemenea întorsătură încât şi aici a trebuit să mă adâncesc într-o lume de idei care a devenit pentru mine o *încercare spirituală*. Eu simţeam individualismul meu etic drept trăire pur interioară a omului. Când l-am conturat, era departe de mine gândul de a face din el baza unei concepţii politice. Dar acum, pe la 1898, sufletul meu, cu individualismul pur etic, urma să fie atras într-un fel de abis. Ceva care ţinea de domeniul strict lăuntric al vieţii omului urma să devină ceva exterior. Esotericul urma să devină exoteric.

Când, mai apoi, la începutul noului secol am putut exprima trăirile mele spirituale în cărţi ca ***Mistica la începuturile ei*** [Nota 199] şi ***Creştinismul ca fapt mistic***, după ce trecusem de încercările de care am vorbit, „individualismul etic" se afla din nou la locul potrivit. Dar şi aici încercarea la care am fost supus s-a desfăşurat în aşa fel încât această extravertire n-a jucat nici un rol în

conştienţa deplin trează. Ea s-a petrecut sub nivelul conştienţei deplin treze şi tocmai din cauza acestei apropieri ea a putut să pătrundă în formele în care am vorbit, în ultimii ani ai secolului trecut, despre problemele sociale. Totuşi, şi aici pentru a crea o imagine adevărată a fost necesar să opun unor expuneri care păreau prea radicale, altele.

Cel care vede în lumea spirituală găseşte mereu travestită propria lui fiinţă, când trebuie să *exprime* diferite păreri, concepţii. El păşeşte în lumea spiritualp nu în abstracţiuni, ci în percepţii vii. Nici natura, care este de fapt copia perceptibilă fizic a spiritualului, nu prezintă păreri, concepţii, ci pune în faţa lumii formele şi devenirea ei.

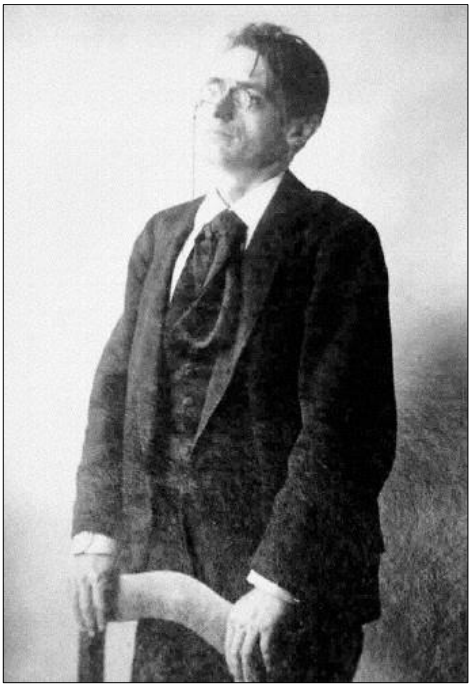
Pe atunci trăirea mea interioară era o stare de emoţie interioară care făcea ca toate forţele mele sufleteşti să unduiască şi să se agite ca valurile mării.

Viaţa mea particulară exterioară s-a schimbat spre marea mea mulţumire, prin faptul că familia Eunike s-a mutat la Berlin şi că am putut locui la ea în condiţiile cele mai bune, după ce cunoscusem, pentru scurt timp, întreaga mizerie a vieţii într-o locuinţă proprie. Prietenia cu doamna Eunike s-a transformat în curând într-o căsnicie civilă [Nota 200]. Nu voi spune mai mult despre această relaţie din viaţa mea personală. În această „autobiografie" nu vreau să vorbesc despre viaţa mea personală decât în măsura în care ea a exercitat vreo influenţă asupra evoluţiei mele. În casa Eunike am găsit baza materială necesară unei vieţi foarte intense din punct de vedere interior şi exterior. De altfel, viaţa pesonală a omului nu trebuie relatată publicului. Ea nu-l priveşte în nici un fel.

Evoluţia mea spirituală este, de fapt, absolut independentă de orice raporturi ale vieţii personale. Ştiu că ea ar fi fost absolut aceeaşi chiar dacă viaţa mea personală ar fi fost cu totul alta.

La tot acest dinamism al vieţii mele din acea vreme s-a mai adăugat şi grija de a menţine în viaţă „Magazinul”. Cu toate greutăţile cărora trebuia să le fac faţă, gazeta ar fi putut cunoaşte o răspândire mai mare dacă aş fi avut mijloacele materiale necesare. Dar o gazetă care nu putea să achite nişte onorarii extrem de modeste, care nu-mi oferea aproape nici o posibilitate de a mă întreţine, pentru care nu putea fi făcut nimic pentru ca ea să devină mai cunoscută, o asemenea gazetă nu putea să prospere dat fiind numărul redus de cititori pe care-l avea atunci când am preluat-o.

Scoteam „Magazinul”, dar el era pentru mine o grijă permanentă.

Rudolf Steiner, profesor la Şcoala de educaţie a muncitorilor din Berlin, 1901

XXVIII. CA PROFESOR LA ŞCOALA DE EDUCAŢIE A MUNCITORILOR

În această perioadă grea pentru mine, direcţia Şcolii de educaţie a muncitorilor din Berlin [Nota 201] mi-a făcut propunerea de a preda în cadrul acestei şcoli istoria şi exerciţiile „de vorbire". La început m-am simţit prea puţin atras de orientarea socialistă a şcolii. Vedeam numai că îmi stă în faţă frumoasa misiune de a da învăţătură unor bărbaţi şi femei maturi din clasa muncitoare. Pentru că printre „elevi" se aflau puţini tineri. Am declarat direcţiei că dacă preiau această catedră, voi prezenta în orele de istorie drumul evolutiv pe care a mers omenirea numai potrivit cu propriile mele păreri şi nu în stilul folosit în cercurile social-democrate acum, după apariţia marxismului. Ei au insistat să le accept oferta.

După ce pusesem această condiţie, nu mă mai simţeam obligat să ţin seama de faptul că şcoala avea o orientare social-democrată, fiind întemeiată de bătrânul Liebknecht (tatăl) [Nota 202]. Pentru mine şcoala era compusă din bărbaţi şi femei din rândurile proletariatului; nu mă interesa că marea majoritate erau social-democraţi.

Mă interesa, bineînţeles, structura spirituală a „elevilor".Trebuia sa folosesc aici forme de exprimare cu care nu fusesem deloc obişnuit până atunci. Pentru a fi înţeles trebuia să mă transpun cât de cât în felul de a gândi şi a judeca al acestor oameni.

El a venit din două direcţii. Mai întâi, viaţa. Munca fizică şi rezultatele ei le erau cunoscute acestor oameni. Dar sufletul lor nu vedea puterile spirituale care conduc istoria omenirii făcând-o să progreseze. Iată de ce marxismul cu a sa „concepţie materialistă" istorică îi putuse cuceri atât de uşor. El afirma că forţele care împing

înainte devenirea istorică sunt numai cele economic-materiale, produse prin muncă fizică. „Factorii spirituali" – spunea el – sunt numai un fel de produs secundar, care se înalţă din elementul material-economic: ei nu sunt decât o simplă ideologie.

La aceasta s-a adăugat faptul că în muncitorime se născuse mai demult o sete puternică de a-şi forma o cultură ştiinţifică. Dar această sete putea fi potolită numai cu literatura materialist-ştiinţifică de popularizare. Pentru că numai *această literatură* ajungea la formele de gândire şi judecată ale muncitorilor. Ceea ce nu era materialist era scris în aşa fel încât unui muncitor era imposibil să înţeleagă ceva. Iată de ce s-a ajuns la situaţia nespus de tragică ca, în momentul în care proletariatul în ascensiune a ajuns să se îndrepte cu cel mai mare dor către cunoaştere, acestui dor i se oferea numai materialismul cel mai grosier.

Nu trebuie să uităm că în materialismul economic pe care muncitorii şi-l însuşeau prin intermediul marxismului drept „materialism istoric", există adevăruri parţiale. Şi că tocmai aceste adevăruri parţiale sunt ceea ce ei pot înţelege cu uşurinţă. Din această cauză, dacă eu aş fi predat un idealism istoric, neţinând seama deloc de aceste adevăruri parţiale, atunci în adevărurile materialiste parţiale ei ar fi simţit cu totul involuntar ceva care i-ar fi îndepărtat de prelegerile mele.

De aceea, am pornit de la un adevăr accesibil şi auditorilor mei. Am arătat că n-ar avea sens să se vorbească, aşa cum face Marx, de un rol dominant al forţelor economice în perioada anterioară secolului al XVI-lea. Că de-abia începând cu secolul al XVI-lea economia ajunge în situaţia pe care o explică materialismul; că acest proces a atins apoi punctul culminant în secolul al XIX-lea.

În acest fel a fost posibil să vorbesc absolut concret desp impulsurile ideal-spirituale din epocile istorice anterioare şi să arăt că în epocile mai noi acestea au devenit forţe slabe în comparaţie cu cele material-economice.

Muncitorii şi-au făcut pe această cale reprezentări despre facultăţile de cunoaştere, despre impulsurile religioase, artistice, morale din istorie şi au încetat să mai vadă în ele o simplă „ideologie". N-ar fi avut nici un sens să mă lansez în discuţii polemice împotriva materialismului; eu a trebuit să fac în aşa fel încât idealismul să răsară chiar din sânul materialismului.

La „exerciţiile de vorbire" puteam face, în orice caz, numai foarte puţin în acest sens. După ce, la începutul unui curs, explicam regulile formale ale oratoriei, „elevii" făceau exerciţiile de oratorie. Ei expuneau, bineînţeles, ideile cu care îi obişnuise gândirea lor materialistă.

„Conducătorii" muncitorimii la început nu se sinchiseau deloc de această şcoală. Aşa că aveam mână liberă.

Lucrurile s-au complicat pentru mine din momentul în care cursului de istorie i s-a adăugat cel de ştiinţele naturii. Aici era deosebit de greu să te înalţi de la ideile materialiste de care era stăpânită ştiinţa şi mai ales cei care o popularizau. Am făcut, totuşi acest lucru, în măsura în care a fost posibil la unele obiective.

Dar tocmai datorită cursului de ştiinţele naturii activitatea mea de predare în faţa muncitorimii a cunoscut o extindere considerabilă. Numeroase sindicate m-au invitat să ţin conferinţe pe teme de ştiinţele naturii. Toţi doreau să fie edificaţi mai ales asupra cărţi lui Haeckel, care făcuse senzaţie pe atunci: *Enigme ale lumii*. În acea treime a acestei cărţi care prezenta în mod obiectiv fapte biologice, eu vedeam o sinteză precisă a înrudirii dintre

fiinţele vii. Consideram că este valabilă şi pentru muncitorime convingerea mea generală, că omenirea poate fi condusă din această direcţie spre spiritual. Mi-am legat expunerile de această treime a părţii şi am spus destul de des că pe celelalte două treimi trebuie să le consider lipsite de valoare şi că, de fapt, ele ar trebui să fie scoase din carte şi distruse.

Când a fost sărbătorit jubileul Gutenberg [Nota 203], mi s-a cerut să ţin cuvântarea festivă într-un circ din Berlin, în faţa unui număr de 7 000 de zeţari şi tipografi. Felul meu de a vorbi muncitorilor era considerat, deci, simpatic.

Prin această activitate destinul mă pusese iar într-un sector al vieţii în care trebuia să mă adâncesc. Am avut imaginea sufletelor individuale ale proletariatului, am văzut că ele dormitau şi visau şi că aceşti oameni fuseseră luaţi în stăpânire de un fel de suflet colectiv care cuprindea ideile, judecăţile, atitudinile lor.

Nu trebuie să ne imaginăm, totuşi, că sufletele individuale erau moarte. În acest sens eu am putut privi adânc în sufletele elevilor mei şi ale proletarilor, în general. Acest lucru m-a ajutat la îndeplinirea misiunii pe care mi-o propusesem cu această întreagă activitate. Atitudinea faţă de marxism a muncitorilor încă nu era, pe atunci, aşa cum a devenit ea două decenii mai târziu. Pe atunci marxismul era pentru ei ca un fel de evanghelie economică pe care o studiau cu toată atenţia. Mai târziu el a devenit ceva de care masele proletare parcă erau posedate.

În acea vreme, conştienţa proletariatului consta din nişte sentimente care păreau a fi efectele unei sugestii în masă. Multe dintre sufletele individuale spuneau iarăşi şi iarăşi: trebuie să vină o vreme în care lumea va avea din nou interese spirituale; dar mai întâi proletariatul trebuie să fie eliberat din punct de vedere pur economic.

Găseam că prelegerile mele aveau în suflete unele efecte îmbucurătoare. Oamenii acceptau şi ideile ce contraziceau materialismul şi concepţia istorică marxistă. Când „conducătorii" au aflat mai târziu cum acţionam asupra muncitorilor, ei au încercat să mă combată. În cadrul unei întruniri a elevilor mei a luat cuvântul unul dintre aceşti „conducători mărunţi". El spuse: „În sânul mişcării proletare noi nu vrem libertate; vrem o constrângere exercitată în mod raţional". Era o încercare de a mă scoate din şcoală împotriva voinţei elevilor mei. Treptat mi s-au făcut atâtea greutăţi încât, curând după ce mi-am început activitatea antroposofică, am renunţat la ea [Nota 204].

Am impresia că această mişcare ar fi avut o cu totul altă evoluţie dacă în acea vreme un număr mai mare de oameni lipsiţi de prejudecăţi ar fi urmărit cu interes mişcarea muncitorească şi ar fi tratat proletariatul cu mai multă înţelegere. Dar aceşti oameni au fost lăsaţi în voia sorţii, în sânul clasei lor, pe când ceilalţi trăiau în sânul propriei lor clase. Oamenii uneia dintre clase aveau numai păreri teoretice în legătură cu cealaltă. Se duceau tratative legate de retribuţia muncii, atunci când îi obligau grevele sau alte manifestări de acest fel; erau înfiinţate tot felul de instituţii de binefacere. Acestea din urmă erau, într-adevăr, vrednice de toată lauda.

Dar lipsea orice fel de cufundare a acestor probleme, care mişcau întreaga lume, într-o sferă spirituală. Şi totuşi, numai printr-o asemenea cufundare din mişcare ar fi putut fi eliminate forţele distrugerii. Era epoca în care „clasele de sus" pierduseră simţul solidarităţii, epoca în care egoismul cu concurenţa sălbatică se extindeau tot mai mult. Epoca în care se pregătea deja catastrofa mondială din cel de-al doilea deceniu al secolului al XX-lea. Pe lângă toate acestea, proletariatul îşi dezvoltase în felul său sentimentul

solidarităţii, drept conştienţă de clasă. El participa la „cultura şi civilizaţia" care se formase în „clasele de sus" numai în măsura în care aceasta oferea material care să justifice conştienţa de clasă a proletariatului. Treptat, orice punte de legătură între diferitele clase a încetat să mai existe.

În acest fel „Magazinul" mă obliga să mă adâncesc în natura burgheziei, iar prin activitatea mea în rândurile clasei muncitoare – în aceea a proletariatului. Un bogat câmp de observaţie, pe care puteam trăi, cunoscându-le forţele motrice ale epocii.

XXIX. PRINTRE LITERAŢI („DIE KOMMENDEN") ŞI MONIŞTI (ASOCIAŢIA „GIORDANO BRUNO")

Pe tărâm spiritual în evoluţia omenirii voia să se aprindă o lumină pentru cuceririle cunoaşterii din ultima treime a secolului. Dar somnul spiritual în care calea materialistă de a explica lumea a transpus aceste cuceriri i-a împiedicat pe oameni să bănuiască măcar acest lucru, căci de a-l observa nici nu putea fi vorba.

Aşa au mijit zorile *acelei* epoci care prin propria ei natură ar fi trebuit să se dezvolte în direcţia spiritului, dar care şi-a renegat propria fiinţă. Zorile epocii care începuse să realizeze imposibilitatea vieţii.

Aş vrea să citez aici câteva fraze din consideraţiile pe care le-am publicat în martie 1898 în „Dramaturgischen Blättern" („Foi pentru Arta Dramatică") (care de la începutul anului 1898 se alăturase „Magazinului" sub formă de supliment). Despre „arta elocinţei" [Nota 205] spun următoarele: „Mai mult decât pe oricare alt tărâm aici cel care învaţă este lăsat în voia întâmplării şi a sa proprie... În condiţiile vieţii noastre publice aproape fiecare om

ajunge în situaţia de a trebui să vorbească adesea în public... Cazurile în care vorbirea obişnuită este înălţată la rangul de operă

de artă sunt o raritate... Ne lipseşte aproape cu desăvârşire simţul pentru frumos în vorbire şi mai ales pentru vorbirea caracteristică... Nimănui nu-i va fi recunoscut dreptul de a scrie despre un

cântăreţ, dacă n-are el însuşi cunoştinţe despre arta cântului vocal... Dar în ceea ce priveşte arta teatrului pretenţiile sunt mult mai mici... Oamenii care îşi dau seama dacă un vers este recitat corect sau nu, sunt tot mai rari... Azi vorbirea artistică este socotită de mulţi un fel de idealism greşit... Nu s-ar fi putut ajunge niciodată la această situaţie dacă oamenii şi-ar fi dat mai bine seama de posibilităţile vorbirii de a fi dezvoltată la rangul de artă...".

Tot ceea ce întrezăream pe atunci că ar trebui făcut în această privinţă a putut fi realizat de-abia mult mai târziu, în cadrul Societăţii Antroposofice. Marie von Sivers [Nota 206] (Marie Steiner), entuziasmată de arta vorbirii, s-a dedicat mai întâi ea însăşi unei arte a vorbirii autentice; mai târziu am putut să lucrez cu ajutorul ei în cadrul unor cursuri de educarea vorbirii şi de artă dramatică, în sensul ridicării acestui domeniu de activitate la nivel de artă adevărată.

Am făcut aici această digresiune pentru a arăta că de-a lungul întregii mele vieţi, anumite idealuri au căutat o posibilitate de a se realiza, fiindcă atâţia cred că găsesc în evoluţia mea lucruri contradictorii.

De această perioadă se leagă şi prietenia mea cu poetul Ludwig Jacobowski [Nota 207], care a murit în floarea vârstei. Era o personalitate a cărei dispoziţie sufletească fundamentală respira tragism lăuntric. A suferit mult din cauză că era evreu. Făcea parte din conducerea unui birou care, sub direcţia unui deputat liber-cugetător,

conducea activitatea „Uniunii pentru combaterea antisemitismului” şi se îngrijea de apariţia organului de presă al uniunii. În această direcţie pe umerii lui Ludwig Jacobowski apăsa o muncă împovărătoare. Şi ea îi reînnoia zilnic o durere arzătoare. Pentru că îi punea zilnic în faţă imaginea atmosferei duşmănoase ce se crease împotriva poporului său şi din cauza căreia el suferea atât de mult.

Pe lângă aceasta el mai desfăşura o bogată activitate de folclorist. Aduna tot ce putea găsi, pentru a crea baza unei lucrări despre evoluţia diferitelor popoare, din cele mai vechi timpuri şi până azi. Sunt foarte interesante diferitele articole pe care el le-a scris folosindu-se de bogatele sale cunoştinţe din acest domeniu. Deocamdată ele sunt scrise sub influenţa gândirii materialiste a epocii; dar dacă ar fi trăit mai mult, Jacobowski ar fi ajuns în mod sigur să-şi spiritualizeze activitatea de cercetare.

Între aceste ocupaţii străluceşte creaţia poetică a lui Ludwig Jacobowski. Nu absolut originală; plină, totuşi, de o sensibilitate profund umană şi de trăiri sufleteşti intense. Şi-a numit creaţiile sale lirice *Zile luminoase*. Când era dăruit cu dispoziţie sufletească de a le scrie, aceste poezii erau cu adevărat pentru el, în atmosfera tragică în care viaţa îi era învăluită, ca nişte zile spirituale însorite. A mai scris şi romane. În *Werther evreul* trăieşte întreaga tragedie interioară a lui Ludwig Jacobowski. Prin *Loki, romanul unui zeu* el creat o operă născută din mitologia germană. Căldura sufletească ce te întâmpină în acest roman este un frumos reflex al iubirii poetului pentru mitologia populară.

Dacă priveşti în ansamblu creaţia lui Ludwig Jacobowski rămâi uimit de plenitudinea din cele mai diferite domenii. Cu toate acestea el întreţinea legături cu mulţi oameni şi se simţea bine în viaţa de societate. În plus, a mai scos şi revista lunară „Die Gesellschaft” („Societatea”)

[Nota 208], care a însemnat o sporire considerabilă a sarcinilor sale şi aşa mult prea numeroase.

El s-a mistuit în contact cu viaţa, în căutarea plină de dor a conţinutului ei, pentru a-i da apoi expresie artistică.

A întemeiat o Societate „Die Kommenden" („Cei care vin") [Nota 209], care se compunea din literaţi, artişti, oameni de ştiinţă şi personalităţi interesate de problemele artei. Se întruneau o dată pe săptămână. Poeţii îşi prezentau lucrările. Erau ţinute conferinţe despre cele mai diferite domenii ale cunoaşterii şi ale vieţii. Seara se încheia prin discuţii libere la un pahar de vin. Ludwig Jacobowski era sufletul acestui cerc ce se extindea mereu. Toţi îi iubeau pe omul amabil, plin de idei, care în acest cerc făcea chiar dovada unui umor foarte fin, nobil.

La vârsta de numai treizeci de ani o moarte subită l-a smuls din mijlocul nostru. S-a prăpădit din cauza unei meningite, cauzată de eforturile sale permanente.

Nu mi-a mai rămas decât să ţin discursul de înmormântare pentru acest prieten şi să mă ocup de redactarea operei lăsate de el posterităţii.

Poeta Marie Stona [Nota 210], cu care fusese prieten, i-a evocat frumoasa amintire într-o carte în care sunt cuprinse contribuţii ale prietenilor săi [Nota 211].

Totul era vrednic de iubire la Ludwig Jacobowski; tragismul lui interior, efortul lui de a ieşi din el pentru a ajunge la „zilele sale luminoase", felul în care se dăruia vieţii cu toată agitaţia ei. Am

păstrat mereu vie în inimă amintirea prieteniei noastre şi mă gândesc cu căldură la scurta perioadă în care am putut fi aproape de el.

O altă prietenie s-a născut pe atunci între mine şi Martha Asmus; o femeie cu preocupări filosofice, dar care înclina puternic spre materialism. Această înclinaţie era temperată, în orice caz, de faptul că Martha Asmus trăia

intens în amintirile legate de fratele ei, Paul Asmus [Nota 212], mort în floarea vârstei, care fusese un idealist convins.

Paul Asmus trăieşte încă o dată, în ultima treime a secolului al XIX-lea, idealismul epocii lui Hegel, ca un eremit filosof. El a scris o lucrare despre „Eu" şi una despre religiile indogermane.

Amândouă în stilul lui Hegel, având un conţinut absolut independent de el.

Această personalitate interesantă, care în acea vreme nu mai era de mult în viaţă, mi-a devenit cu adevărat apropiată prin mijlocirea Marthei Asmus. Îmi apărea ca o nouă fulguraţie meteorică, la sfârşitul secolului, a filosofiei mai înclinate spre înţelegerea spiritului care dominase începutul secolului.

Relaţii mai puţin strânse, dar care au avut într-o perioadă de timp destulă importanţă pentru mine, au fost cele pe care le-amavut cu poeţii din „Friedrichshangener" [Nota 213], cu Bruno Wille [Nota 214] şi Wilhelm Bölsche [Nota 215]. Bruno Wille este autorul lucrării *Filosofia eliberării pe o cale pură* [Nota 216]. Numai titlul aminteşte de cartea mea ***Filosofia libertăţii***. Conţinutul se referă însă la cu totul altceva. Bruno Wille a devenit cunoscut în cercurile cele mai largi prin importanta sa lucrare *Revelaţiile ienupărului*. Este cartea unei concepţii despre lume, scrisă cu o fină înţelegere a naturii, străbătută de convingerea că spiritul vorbeşte din întreaga existenţă materială. Wilhelm Bölsche este cunoscut prin numeroase scrieri de popularizare a ştiinţelor naturii foarte îndrăgite în cercurile cele mai largi.

Din cartea de oaspeţi ai cercului literar „Die Kommenden”, seara de 27 septembrie 1900.
Semnături: poeta Else Lasker Schüler (4), Rudolf Steiner (5) şi doamna sa Anna Steiner, n. Eunike.

De aici a pornit ideea întemeierii unei „Şcoli Superioare Libere” [Nota 217], la care am fost chemat şi eu. Mi-a fost încredinţat cursul de istorie. Bruno Wille îl preda pe cel de filosofie, Bölsche pe cel de ştiinţele naturii, Theodor Kappstein, un teolog cu idei foarte liberale, cunoştinţele de religie.

Apoi a mai fost fondată şi Societatea „Giordano Bruno”. Aici urmau să se întâlnească cei care simpatizau cu o concepţie monist-spirituală. Se voia să se sublinieze ideea că nu există două principii universale, materia şi spiritul, ci că spiritul este principiul unic al întregii existenţe. Bruno Wille a inaugurat această societate printr-o conferinţă plină de spirit, în care pornea de la cuvintele lui Goethe:

„Nu există materie fără spirit”. Din păcate, în urma acestei conferinţe între mine şi Wille s-a ivit o mică neînţelegere. Remarca pe care am făcut-o după conferinţă, că Goethe, mult timp după ce spusese aceste cuvinte frumoase, le adusese o completare esenţială, arătând că el vede în activitatea spirituală creatoare a existenţei o polaritate şi o treaptă superioară de evoluţie, care sunt rezultatele concrete ale activităţii spiritului şi că întreaga idee generală de-abia aşa dobândeşte un conţinut deplin – această remarcă a fost luată drept o obiecţie ridicată împotriva conferinţei lui Wille, a cărei importanţă eu o recunoşteam, însă, întru totul.

Am intrat, însă, cu adevărat în conflict cu conducerea Societăţii „Giordano Bruno” [Nota 218], atunci când am ţinut eu însumi o conferinţă despre monism. Aici eu subliniam ideea că dualismul net „materie şi spirit” este, de fapt, o creaţie a epocii moderne. Şi că spiritul şi natura au fost puse de-abia în ultimele câteva secole în opoziţie împotriva căreia voia să lupte Societatea „Giordano Bruno”. Apoi am atras atenţia asupra faptului că, în raport cu acest dualism, scolastica este monism. Chiar dacă e de părere că o parte a existenţei se sustrage cunoaşterii umane, fiind rezervată „credinţei”, scolastica este, totuşi, un sistem cosmic care are o constituţie unitară (monistă), de la divinitate, de la lumea spirituală şi până la toate micile detalii pe care le aflăm în natură. Prin aceasta eu puneam şi scolastica deasupra kantianismului.

Prin această conferinţă am declanşat mari animozităţi. Se credea că vreau să deschid catolicismului uşile către această societate. Numai Wolfgang Kirchbach [Nota 219] şi Martha Asmus, dintre

personalităţile de frunte, erau de partea mea. Ceilalţi nu-şi puteau imagina deloc ce vreau eu, de fapt, cu „scolastica rău înţeleasă”. În orice caz, erau convinşi că nu

puteam decât să produc cea mai mare confuzie în sânul Societăţii „Giordano Bruno”.

Trebuie să-mi amintesc de această conferinţă, pentru că am ţinut-o în perioada în care, mai târziu, mulţi m-au luat drept materialist. Acest „materialist” era pentru mulţi cineva care ar vrea să reînvie scolastica medievală.

Cu toate acestea, mai târziu am putut ţine în cadrul Societăţii „Giordano Bruno” conferinţa mea fundamentală despre antroposofie [Nota 220], care a devenit apoi punctul de plecare pentru activitatea mea antroposofică.

Pentru a comunica în mod public cunoştinţele despre lumea spirituală pe care le conţine antroposofia, este nevoie să iei anumite hotărâri care nu sunt deloc uşoare.

Voi putea caracteriza cel mai bine aceste hotărâri dacă mă voi referi la câteva aspecte istorice.

În mod corespunzător cu o structură sufletească absolut diferită a unei omeniri mai vechi, a existat întotdeauna până la începutul epocii moderne, adică până prin secolul al XIV-lea, o cunoaştere a lumii spirituale. Numai că ea era cu totul altceva decât antroposofia, concepută pe măsura condiţiilor gnoseologice ale prezentului.

Începând cu momentul istoric amintit, omenirea n-a mai putut să producă, în primă instanţă, o cunoaştere spirituală. Ea a păstrat „vechea înţelepciune”, pe care sufletele o percepuseră sub o formă imaginativă şi care nici n-a existat altfel decât sub formă de imagini simbolice.

Această „înţelepciune veche” era cultivată, în vremurile vechi, numai în „misterii”. Ea era transmisă numai celor care atinseseră gradul de maturitate necesar, adică „iniţiaţilor”. Nu era voie ca ea să ajungă la publicul larg, pentru că acolo exista tendinţa ca ea să fie tratată în mod nedemn. Personalităţile de mai târziu care au primit şi păstrat mai departe „vechea înţelepciune” au continuat să

o păstreze secretă. O împărtăşeau numai în cercuri foarte restrânse, celor pe care-i pregăteau pentru aceasta.

Şi aşa a rămas până în prezent.

Dintre cei care mi s-au opus, cerându-mi să păstrez şi eu acest secret al cunoaşterii spirituale, voi da numai un nume, al cuiva care frecventa cercul de la Viena al doamnei Lang, caracterizat deja, şi care mai avea legături şi cu alte cercuri din Viena, frecventate şi de mine. Este vorba de Friedrich Eckstein [Nota 221], excelentul cunoscător al acelei „vechi cunoaşteri". În timpul în care am fost în legătură cu el, Friedrich Eckstein n-a scris mult. Dar ceea ce a scris, era plin de spirit. Totuşi, din lucrările sale nimeni nu bănuieşte, la început, că are de-a face cu un om care cunoaşte în intimitatea ei vechea înţelepciune. Ea îşi exercită influenţa din umbră asupra activităţii sale spirituale. La mult timp după ce viaţa mă îndepărtase şi de acest prieten, am citit într-o culegere de scrieri, un tratat foarte important despre fraţii boemieni.

Friedrich Eckstein susţinea cu toată energia ideea că nu este permis să se răspândească în public cunoaşterea spirituală esoterică, aşa cum se întâmplă cu ştiinţa obişnuită. Nu era singurul care avea această părere, ea a fost şi este părerea aproape a tuturor cunoscătorilor „vechii înţelepciuni". Voi arăta mai târziu în ce măsură această regulă, respectată cu atâta severitate de păstrătorii „vechii înţelepciuni", a fost încălcată de „Societatea Teosofică" întemeiată de H. P. Blavastsky.

Friedrich Eckstein voia ca orice „iniţiat în vechea înţelepciune" să îmbrace ideile pe care le expune în public cu puterea ce îi vine de la această „iniţiere", dar în acelaşi timp voia să se facă o delimitare strictă între exoteric şi esoteric, care trebuie să rămână în sânul unui cerc foarte restrâns, care ştie să-l respecte.

Dacă voiam să desfăşor o activitate publică pentru cunoaşterea spirituală, trebuia să mă hotărăsc s-o rup cu această tradiţie. M-am văzut pus în faţa condiţiilor de viaţă spirituale ale prezentului. Aceste condiţii fac imposibilă păstrarea secretului, aşa cum era posibil şi de la sine înţeles în epocile mai vechi. Noi trăim într-o epocă care vrea ca orice cunoaştere apărută să fie comunicată tuturor. Iar concepţia despre păstrarea secretului este azi un anacronism. Singurul lucru posibil este să faci cunoscute oamenilor adevărurile spirituale în mod treptat şi să nu laşi pe nimeni să ajungă pe o treaptă pe care sunt comunicate părţile mai înalte ale ştiinţei spirituale, dacă nu le cunoaşte încă pe cele inferioare. Aceasta corespunde, în fond, organizării învăţământului din şcolile obişnuite, cu treptele sale inferioare şi superioare.

De altfel, eu nu eram obligat faţă de nimeni să păstrez secretul. Căci nu am preluat nimic din „vechea înţelepciune"; cunoştinţele spirituale pe care le am sunt exclusiv rezultatele propriilor mele cercetări. Numai după ce am ajuns pe calea mea la un adevăr, fac legătura cu ceea ce a fost comunicat deja dintr-un anumit domeniu al „vechii înţelepciuni", pentru a arăta concordanţa, dar şi progresul care este posibil în cercetarea contemporană.

Şi astfel, de la un moment dat, mi-a fost limpede că fac bine reprezentând în mod public cunoştinţele spirituale.

XXX. ESOTERISM ŞI VIAŢĂ PUBLICĂ

Voinţa de a prezenta în mod public cunoştinţele esoterice care trăiau în mine m-a îndemnat să scriu, pentru numărul din 28 august 1899 al „Magazinului", când se împlineau 150 de ani de la naşterea lui Goethe, un articol referitor la basmul lui Goethe „despre şarpele cel verde şi crinul cel frumos", articol care a apărut sub titlul „Revelaţia secretă a lui Goethe" [Nota 222]. Oricum, acest articol este încă prea puţin esoteric. Dar nu mă puteam aştepta ca publicul meu să înţeleagă mai mult. În sufletul meu, conţinutul basmului trăia ca ceva esoteric prin excelenţă. Iar ceea ce am scris s-a născut dintr-o dispoziţie esoterică.

Încă din anii '80 mă preocupau imaginaţiile pe care mi le evoca basmul acesta. Eu vedeam că în el e descris drumul parcurs de Goethe de la observarea naturii exterioare spre interiorul sufletului uman, aşa cum şi-l reprezenta el în spirit, sub formă de imagini şi nu de noţiuni. Lui Goethe noţiunile îi păreau prea sărace, prea lipsite de viaţă, pentru a putea reda viaţa şi activitatea forţelor sufleteşti.

În *Scrisori despre educaţia estetică* de Schiller, Goethe s-a văzut pus în faţa unei încercări de a cuprinde în noţiuni această viaţă şi activitate. Schiller încercase să arate că prin corporalitatea lui omul este supus necesităţii spiritului. Şi el consideră că sufletul trebuie să creeze un echilibru interior între una şi alta. În această stare de echilibru omul trăieşte în libertate, ducând o existenţă într-adevăr demnă de om.

O idee inteligentă; totuşi, pentru viaţa sufletească reală ea este mult prea simplă. Această viaţă sufletească face ca forţele sale, care-şi au rădăcinile în străfunduri, să lumineze în conştienţă; dar, după ce luminând astfel, au influenţat alte forţe la fel de fugare, le fac să dispară din

nou. Sunt procese care dispar chiar în momentul în care se nasc; dar noţiunile abstracte pot fi legate numai de ceva mai mult sau mai puţin durabil.

Goethe ştia, sau mai bine zis simţea toate acestea; în basmul său el a opus cunoştinţelor noţionale ale lui Schiller propriile lui cunoştinţe, cărora le-a dat expresie sub formă de imagini artistice.

Cine trăieşte această creaţie a lui Goethe se află deja în anticamera esoterismului.

Aceasta este perioada în care contesa [Nota 223] şi contele Brockdorff [Nota 224] mă invitaseră să ţin o conferinţă la una dintre întâlnirile săptămânale care aveau loc în casa lor. Cu aceste ocazii se întâlneau aici oameni aparţinând celor mai diferite cercuri. Conferinţele prezentate tratau teme din toate domeniile vieţii şi cunoaşterii. Nu ştiam nimic despre toate acestea până în momentul în care am fost invitat să ţin conferinţa, nu-i cunoşteam nici pe soţii Brockdorff, atunci am auzit pentru întâia oară de ei. Ca temă mi-a fost propusă o expunere amplă despre Nietzsche [Nota 225]. Şi am ţinut conferinţa. Cu această ocazie am observat că printre cei ce mă ascultau se aflau mulţi oameni foarte interesaţi de lumea spirituală. De aceea, când am fost invitat să ţin o a doua conferinţă [Nota 226], am propus tema: „Revelaţia secretă a lui Goethe". Şi în *această* conferinţă am vorbit în mod cu totul esoteric, vorbind despre basmul goethean. A fost o trăire de mare importanţă pentru mine aceea de a mă putea exprima în cuvinte formulate din lumea spirituală, după ce în perioada petrecută la Berlin fusesem constrâns de împrejurări să las ca spiritualul doar să transpară din expunerile mele.

Soţii Brockdorff erau conducătorii unui cerc al „Societăţii Teosofice" [Nota 227] întemeiate de Blavatsky. Ceea ce am spus despre basmul lui Goethe i-a determinat

pe soţii Brockdorff să mă invite să ţin cu regularitate conferinţe pentru membrii „Societăţii Teosofice”, de care erau legaţi. Am declarat, însă, că nu pot vorbi decât despre ceea ce trăieşte în mine ca ştiinţă spirituală.

Şi nici n-aş fi putut vorbi despre altceva. Fiindcă literatura provenită de la „Societatea Teosofică” îmi era prea puţin cunoscută. Cunoşteam câţiva teosofi încă de la Viena şi mai târziu am mai cunoscut alţii. Aceste cunoştinţe m-au determinat să public în „Magazin” o notiţă defavorabilă despre teosofi [Nota 228], la apariţia unei lucrări a lui Franz Hartmann. Şi ceea ce cunoşteam din această literatură îmi era de cele mai multe ori absolut antipatic, atât ca metodă, cât şi ca atitudine; nu aveam cum să-mi încep expunerile pornind de la ea.

Mi-am ţinut conferinţele [Nota 229] pornind de la mistica Evului Mediu. Prin ideile misticilor, de la Meister Eckhard şi până la Jakob Böhme, am găsit mijloacele de a exprima concepţiile spirituale pe care îmi propusesem, de fapt, să le prezint. Am publicat mai târziu aceste conferinţe în cartea intitulată: ***Mistica în zorii vieţii spirituale moderne*** [Nota 230].

La aceste conferinţe a apărut într-o bună zi, ca auditoare, Marie von Sivers, pe care destinul a ales-o mai târziu să preia cu mână sigură conducerea „Secţiei Germane a Societăţii Teosofice”, întemeiată la puţin timp după ce am început să ţin conferinţele amintite. De atunci încolo am putut să-mi desfăşor activitatea antroposofică în cadrul acestei secţii, în faţa unui public ce sporea necontenit ca număr.

Nimănui nu i-a rămas ascuns faptul că în cadrul Societăţii Teosofice eu nu voi prezenta altceva decât rezultatele cercetării şi propriile mele trăiri spirituale. Căci am spus acest lucru de câte ori am avut ocazia. Iar când, la Berlin, a fost întemeiată, în prezenţa doamnei Annie Besant

[Nota 231], „Secţia Germană a Societăţii Teosofice” când am fost ales secretarul ei general, am fost nevoit să plec de la şedinţa de constituire [Nota 232], pentru că trebuia să ţin în faţa unui public ne-teosofic [Nota 233] una dintre conferinţele în care vorbeam despre evoluţia spirituală a omenirii şi în titlul căreia eu adăugasem intenţionat cuvintele: „O antroposofie”. Şi Annie Besant ştia că, pe atunci, prezentam sub acest titlu, în conferinţe, ceea ce aveam de spus despre lumea spirituală.

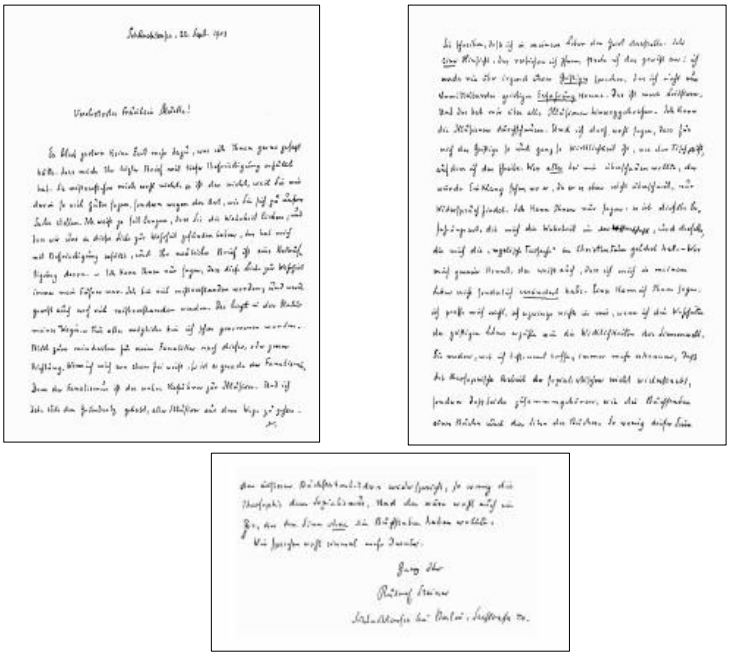
Când am mers apoi la Londra, la un congres teosofic, una dintre personalităţile conducătoare de acolo mi-a spus că în cartea mea ***Mistica ...*** ar fi cuprinsă adevărata teosofie. Puteam să fiu mulţumit de această afirmaţie. Pentru că prezentasem numai rezultatele cercetării mele spirituale, iar acestea erau acceptate de Societatea Teosofică. De aici înainte nu mai aveam, aşadar, nici un motiv să nu prezint *în felul meu* aceste cunoştinţe spirituale în faţa publicului teosofic, singurul care se străduia pe atunci fără rezerve să ajungă la cunoaşterea spirituală. Nu m-am angajat faţă de nici o dogmatică sectară; am rămas un om care spune ceea ce a vieţuit el însuşi drept lume spirituală.

Înainte de înfiinţarea secţiei germane am mai ţinut un ciclu de conferinţe în faţa publicului din cercul „Kommenden” („Cei ce vin”), intitulat ***De la Buddha la Christos*** [Nota 234]. În aceste expuneri am căutat să arăt ce progres imens reprezintă Misteriul de pe Golgotha faţă de evenimentul Buddha şi în ce fel evoluţia omenirii, mergând spre Evenimentul christic, atinge punctul culminant.

În cadrul aceluiaşi cerc am vorbit şi despre esenţa Misteriilor. Toate acestea au fost acceptate de auditoriul meu. Nimeni n-a găsit că ar fi în contradicţie cu conferinţele mele anterioare. Problemele au apărut numai

după ce a fost întemeiată secţia germană şi eu am fost etichetat drept „teosof”. Dar, cu adevărat, nu acesta era esenţialul, ci *numele* şi legătura cu o societate de care nimeni nu voia să audă.

Dar, pe de altă parte, auditoriul meu ne-teosofic ar fi fost înclinat doar să se lase „stimulat” de expunerile mele, să le ia doar ca ceva „literar”. Dar pentru ceea ce-mi stătea mie la inimă, pentru încercarea de a da vieţii impulsuri din lumea spirituală, pentru aşa ceva el nu avea nici o înţelegere. *Această* înţelegere am găsit-o însă, treptat, la oamenii care se interesau de teosofie.

Facsimilul unei scrisori către Johanna Mücke, membru în comitetul de conducere al Şcolii de educaţie a muncitorilor, 1903

În faţa cercului din jurul lui Brockdorff, unde vorbisem despre Nietzsche şi apoi despre Revelaţia secretă a lui Goethe, am ţinut în această perioadă o conferinţă despre *Faust* de Goethe [Nota 235]., din punct de vedere esoteric. (Este aceeaşi conferinţă care a apărut mai târziu, împreună cu expunerile despre basmul lui Goethe, în Editura filosofic-antroposofică [Nota 236]..)

Conferinţele pe tema „Mistica..." i-au determinat pe membrii aceluiaşi cerc teosofic să mă roage să ţin din nou, în perioada de iarnă, conferinţe în faţa publicului lor. Am ţinut, deci, acest ciclu de conferinţe, pe care le-am reunit apoi în cartea ***Creştinismul ca fapt mistic*** [Nota 237].

Am făcut să se înţeleagă încă de la început că alegerea titlului „ca fapt mistic" este importantă. Fiindcă eu nu voiam să prezint, pur şi simplu, conţinutul mistic al creştinismului. Scopul meu era să descriu evoluţia parcursă de la vechile misterii până la Misteriul de pe Golgotha în aşa fel încât să arăt cum în această evoluţie nu acţionează numai forţele istorice pământeşti, ci şi nişte impulsuri spirituale extra-terestre. Şi voiam să arăt că în cadrul vechilor misterii erau date prin cult imaginile unor procese cosmice, în timp ce Misteriul de pe Golgotha era un *fapt real* transpus din cosmos pe pământ, petrecut în plan istoric.

Acest lucru nu fusese spus nicăieri în cadrul Societăţii Teosofice. Prin această concepţie eu eram într-o totală contradicţie cu dogmele teosofice ale vremii, înainte de a fi fost invitat să activez în cadrul Societăţii Teosofice.

Şi această invitaţie mi-a fost făcută tocmai după ce ţinusem ciclul de conferinţe despre Christos amintit mai înainte.

În perioada dintre cele două cicluri de conferinţe pe care le-am ţinut pentru Societatea Teosofică, Marie von

Sivers se afla în Italia (Bologna), pentru a lucra acolo în cadrul cercului teosofic al Societăţii Teosofice.

Aşa au evoluat lucrurile până când am luat parte pentru prima dată la un congres teosofic, la Londra, în anul 1902. Acest congres, la care a luat parte şi Marie von Sivers, considera ca un lucru deja stabilit faptul că urma să fie întemeiată o secţie germană a societăţii şi că eu, care fusesem invitat de curând să devin membru al ei, urma să-i fiu secreter general.

Vizita la Londra a fost deosebit de interesantă pentru mine. Am făcut cunoştinţă acolo cu unii dintre conducătorii cei mai de seamă ai Societăţii Teosofice. Am locuit în casa d-lui Bertram Keightley [Nota 238]., unul dintre aceşti conducători. Ne-am împrietenit îndeaproape. L-am cunoscut pe dl Mead [Nota 239], scriitorul atât de merituos al mişcării teosofice. Aici, în casa lui Bertram Keightley, au fost purtate discuţiile cele mai interesante, în legătură cu acele probleme ale cunoaşterii spirituale care existau în sânul Societăţii Teosofice.

Discuţiile au devenit mai intime în special cu Bertram Keightley. H. P. Blavatsky se înviora în timpul lor. Întreaga ei personalitate, cu bogatul ei conţinut spiritual, era evocată în imagini sugestive în faţa mea şi a Mariei von Sivers de către amabila mea gazdă, care-i datora d-nei Blavatsky atât de mult.

Pe Annie Besant am cunoscut-o ceva mai fugitiv, şi tot aşa pe Sinnett, autorul cărţii *Budismul esoteric*. Nu l-am cunoscut pe dl Leadbeater, pe care l-am auzit numai vorbind de pe podium. Nu mi-a făcut o impresie deosebită.

Toate lucrurile interesante pe care le auzeam mă mişcau adânc, dar conţinutul concepţiilor mele n-a fost influenţat de ele cu nimic.

Am încercat să folosesc timpul liber ce-mi mai rămânea între diferitele întruniri ale congresului, pentru a

vizita cu zel colecţiile de ştiinţele naturii şi de artă londoneze. Pot spune cu certitudine că în faţa acestor colecţii de ştiinţele naturii şi de istorie mi-au venit multe idei în legătură cu evoluţia naturii şi a omenirii.

Vizita la Londra a fost pentru mine, deci, un eveniment important. M-am înapoiat păstrând în suflet cele mai variate impresii, care mă mişcau adânc.

În primul număr din anul 1899 al „Magazinului" se află un articol scris de mine şi apărut sub titlul „Reflecţiile de Anul Nou ale unui eretic" [Nota 240]. Prin aceasta înţelegeam nu o erezie faţă de vreo confesiune religioasă, ci faţă de orientarea culturală a epocii.

Ne aflam în pragul unui nou secol. Cel care tocmai se încheia adusese cu sine mari cuceriri pe tărâmul vieţii şi cunoaşterii exterioare.

Dar în faţa acestei constatări eu gândeam: „În ciuda acestor cuceriri şi a altora, de exemplu, pe tărâmul artei, în ziua de azi omul care priveşte lucrurile mai în adâncime nu se poate bucura cu adevărat de conţinutul culturii epocii noastre. Nevoile noastre spirituale cele mai înalte cer ceva pe care epoca noastră ni-l dă numai într-o măsură extrem de mică". Şi privind la cultura acelei epoci mă întorceam în trecut, la scolastică, în care spiritele mai trăiau cu spiritul, măcar prin noţiuni. „Nu trebuie să ne mirăm dacă în faţa unor asemenea fenomene, spiritele cu nevoi spirituale mai adânci găsesc că edificiile mărunte ale gândirii scolastice sunt mai satisfăcătoare decât conţinutul de idei ale propriei lor epoci. Otto Willmann [Nota 241] a scris o carte excepţională, *Istoria idealismului*, în care laudă concepţia despre lume a secolelor trecute. „Trebuie să recunoaştem: spiritul omului duce dorul după acea luminozitate mândră şi cuprinzătoare a gândirii pe care cunoaşterea umană a avut-o în sistemele filosofice ale scolasticilor". „Descurajarea este o amprentă caracteristică a vieţii

spirituale de la sfârşitul secolului. Ea ne veştejeşte bucuria provocată de cuceririle epocilor recent încheiate."

Iar faţă de aceia care susţineau că tocmai „adevărata cunoaştere" dovedeşte că este imposibilă cuprinderea întregii existenţe a lumii într-o concepţie despre lume, eu a trebuit să spun: „Dacă ar fi să ne luăm după părerea acelora care fac să se audă asemenea voci, atunci ne-am mulţumi să măsurăm, să cântărim, să comparăm, să cercetăm lucrurile şi fenomenele cu aparatele existente; dar nu s-ar pune niciodată problema *sensului* mai înalt al lucrurilor şi fenomenelor".

Aceasta este dispoziţia mea sufletească pe baza căreia trebuie să fie înţelese faptele care m-au făcut să-mi desfăşor activitatea antropsofică în sânul Societăţii Teosofice. Dacă în acea vreme mă adânceam în viaţa culturală a epocii, pentru a-mi crea fundalul spiritual necesar redactării „Magazinului", simţeam după aceea nevoia să-mi „refac" sufletul printr-o lectură cum este *Istoria idealismului* a lui Willmann. Chiar dacă între concepţia mea despre spirit şi felul în care Otto Willman îşi concepea ideile exista o prăpastie: mă simţeam, totuşi, apropiat din punct de vedere spiritual de acest fel de a gândi.

De la sfârşitul lui septembrie 1900 am putut să las conducerea „Magazinului" în mâinile altcuiva.

Faptele pe care vi le-am comunicat arată că scopul de a vorbi în public despre conţinutul lumii spirituale devenise o necesitate izvorâtă din structura mea sufletească încă *înainte* de a renunţa să conduc „Magazinul" şi că nu am luat această hotărâre din cauză că nu aş fi putut să duc mai departe „Magazinul".

Am trecut la o activitate ale cărei impulsuri îşi aveau originea în cunoaşterea spirituală, elementul predestinat sufletului meu.

Dar mai am încă şi azi sentimentul că, dacă n-ar fi fost piedicile descrise aici, încercarea mea de a duce prin gândirea ştiinţelor naturii la lumea spirituală ar fi avut perspective mult mai bune. Privesc înapoi, la ceea ce am spus din anul 1897 şi până în anul 1900, ca la ceva care trebuia să fie spus odată şi odată, pentru a fi opus felului de a gândi al epocii; şi mă gândesc, totodată, pe de altă parte, la toate acestea, ca la ceva care a constituit cea mai intensă încercare prin care spiritul meu a trecut. Am cunoscut temeinic unde se află forţele care, vrând să îndepărteze omenirea de spirit, distrug cultura epocii, o dizolvă. Şi din cunoaşterea acestui lucru, în mine s-au născut forţe noi care s-au adăugat aceleia de care aveam nevoie pentru a desfăşura o activitate din spirit.

EINLADUNG.

Dr. Rudolf Steiner
wird in diesem Winter wieder einen Vortragcyclus halten und zwar über das Thema:

Von Zarathustra bis Nietzsche.

Die Entwicklung des Geisteslebens der Menschheit von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart.

DAUER: Oktober 1902 — März 1903
ZEIT: Montag 8 ¼ Uhr — 9 ½ Uhr.
Monatlich 4 Mk. für 1 Pers.; 6 Mk. für 2 Pers.
Einzelvortrag 1,25 Mk.

Als Vortragsraum hat die Schulvorsteherin Frl. ANNA PELTESOHN in liebenswürdiger Weise ihren Vortragssaal zur Verfügung gestellt. BERLIN W., MOTZ-STRASSE 8 (1 Treppe).

Beginn des Cyclus: 6. Oktober 1902.

Programul conferinţei „De la Zarathustra la Nietzsche", 1902

Încă înainte de perioada în care am activat în cadrul „Societăţii Teosofice", în ultima perioadă a activităţii mele în redacţia .Magazinului" elaborasem cartea mea în două volume, ***Concepţii despre lume şi viaţă în secolul al XIX-lea***, [Nota 242] care ulterior, începând cu ediţia a doua, a fost completată printr-o privire de ansamblu asupra evoluţiei concepţiilor despre lume din antichitatea greacă până în secolul al XIX-lea, devenind ***Enigmele filosofiei***.

Impulsul exterior care a dus la scrierea acestei cărţi trebuie considerat cu totul lipsit de importanţă. El a fost dat de faptul că Cronbach, editorul „Magazinului", a încercat să adune la un loc nişte scrieri care prezentau diferitele domenii ale vieţii şi cunoaşterii, în evoluţia lor de-a lungul secolului al XIX-lea. El voia ca de aici să nu lipsească o prezentare de ansamblu a concepţiilor despre lume şi viaţă şi mi-a încredinţat mie această sarcină.

Eu purtam în suflet de multă vreme întregul material pentru o asemenea carte. Felul în care înţelegeam eu concepţiile despre lume şi viaţă avea un punct de vedere personal în concepţiile lui Goethe. Faptul că trebuia să opun kantianismului felul de a gândi al lui Goethe, precum şi noile tendinţe filosofice de la întretăierea secolelor XIX şi XX care trăiau în Fichte, Schelling, Hegel, toate acestea erau pentru mine începutul unei epoci de dezvoltare a concepţiilor despre lume. Cărţile deosebit de spirituale scrise de Richard Wahle, care prezentau eşuarea, la sfârşitul secolului al XIX-lea, a tututor încercărilor de a ajunge la o concepţie despre lume, încheiau această epocă. Aşa că eforturile secolului al XIX-lea de a da o concepţie despre lume îmi apăreau drept un tot rotunjit în sine, pe care îl vedeam în spirit şi pe care l-am zugrăvit bucuros atunci când mi s-a ivit ocazia.

Când mă întorc cu gândul la această carte, mi se pare că drumul vieţii mele îşi găseşte chiar în ea o expresie

simptomatică. Nu înaintam, aşa cum cred mulţi, pe un drum plin de contradicţii. Dacă aşa ar fi stat lucrurile, aş recunoaşte-o bucuros. Numai că nu acesta este adevărul în ceea ce priveşte evoluţia mea spirituală. Înaintam în aşa fel încât găseam mereu noi domenii pe lângă ceea ce trăia în sufletul meu. Şi am găsit pe tărâm spiritual ceva de natură să mă stimuleze în mod deosebit, curând după ce am terminat ***Concepţiile despre lume şi viaţă***.

La aceasta s-a adăugat faptul că pe tărâm spiritual eu nu înaintam niciodată pe o cale mistic-sentimentală, ci voiam să merg peste tot numai cu noţiuni limpezi, cristaline. Trăirea noţiunilor, a ideilor, mă ducea din sfera ideilor în aceea a spiritului real.

Evoluţia reală a lumii organice din timpurile cele mai vechi şi până în prezent s-a înfăţişat imaginaţiei mele de-abia după ce am scris ***Concepţiile despre lume şi viaţă***.

În timp ce elaboram această carte, în faţa ochiului meu sufletesc încă se mai afla concepţia naturalist-ştiinţifică, rezultată din gândirea darwinistă. Dar pentru mine aceasta nu era decât un şir de fapte senzoriale existente în natură. Şi în acest şir de fapte eu ştiam că lucrează nişte *impulsuri spirituale* aşa cum le-a văzut Goethe în ideea metamorfozei.

Aşa că seria evoluţionistă prezentată de Haeckel nu mi s-a înfăţişat niciodată drept ceva în care acţionează nişte legi mecanice sau pur organice, ci drept ceva la care spiritul face ca vieţuitoarele să evolueze de la cele simple prin cele complicate, până la om. Eu vedeam în darwinism o gândire aflată în drum spre cea goetheană, rămânând totuşi, în urma ei.

Toate erau încă numai gândite de mine drept conţinut de idei; târziu am ajuns să le percep pe cale imaginativă. De-abia atunci am aflat că în vremurile originare exista viaţa ca realitate spirituală sub o cu totul

altă formă decât aceea a celor mai simple organisme. Că omul ca fiinţă spirituală este mai vechi decât toate celelalte vieţuitoare şi că el, pentru a lua forma sa fizică actuală, a trebuit să se desprindă dintr-o entitate universală care-l conţinea *pe el* şi celelalte organisme. Aşa că acestea sunt nişte resturi ale evoluţiei omului; nu sunt ceva din care omul a provenit, ci ceva ce el a lăsat în urmă, ceva ce a desprins din sine, pentru a lua forma sa fizică ca imagine a spiritualului său. Omul ca fiinţă macrocosmică, care a purtat în ea întreaga lume pământească din jur şi a devenit un microcosmos prin faptul că a eliminat din el această lume – iată un adevăr la care am ajuns de-abia în primii ani ai noului secol.

Aşa că această cunoaştere n-a putut da nicicum impulsuri pentru ceea ce am scris în cartea ***Concepţii despre lume şi viaţă*** Iar al doilea volum al acestei cărţi l-am conceput în aşa fel încât să constituie, într-o formă spiritualizată a darwinismului şi haeckelismului, văzute în lumina concepţiei lui Goethe, un punct de plecare pentru o adâncire spirituală în tainele lumii.

Când, mai târziu, am pregătit a doua ediţie a cărţii, în sufletul meu exista deja cunoaşterea despre felul în care a avut loc evoluţia, în realitate. Am considerat că este necesar să fac mici schimbări în ceea ce priveşte exprimarea, deşi am menţinut punctul de vedere pe care îl adoptasem cu ocazia primei ediţii, de a arăta ce poate oferi *o gândire care nu apelează la văzul spiritual*. Aceste mici schimbări erau necesare, în primul rând, pentru că, dând o privire de ansamblu asupra întregii filosofii, cartea avea acum o altă compoziţie, şi, în al doilea rând, pentru că această a doua ediţie a apărut după ce scrisesem câte ceva în legătură cu evoluţia reală a lumii vii pe pământ.

Forma pe care a luat-o cartea mea ***Enigmele filosofiei*** nu are numai o îndreptăţire subiectivă, ca punct

de vedere păstrat dintr-o anumită etapă a evoluţiei mele, ci şi una *absolut obiectivă*. Ea constă în faptul că o gândire, chiar dacă este trăită în planul spiritual, poate prezenta, *ca gândire*, evoluţia lumii vii, numai în felul în care este ea descrisă în cartea mea. Şi că pasul următor trebuie să fie făcut prin percepţie spirituală.

Aşadar, cartea mea prezintă în mod absolut obiectiv punctul de vedere pre-antroposofic în care cercetătorul trebuie să se adâncească, pe care trebuie să-l trăiască în el prin această adâncire, pentru a se înălţa la cunoaşterea superioară. Acest punct de vedere apare ca o etapă a căii de cunoaştere la acei cercetători care nu caută lumea spirituală pe o cale nebulos-mistică, ci pe una spirituală clară. Aşadar, în ideile ce rezultă din acest punct de vedere, există ceva de care cercetătorul are nevoie, întrucât reprezintă o treaptă pregătitoare pentru cucerirea unor adevăruri mai înalte.

În Haeckel eu vedeam pe atunci un om care se situa cu curaj, în domeniul ştiinţelor naturii, pe punctul de vedere al gândirii, în vreme ce toţi ceilalţi cercetători excludeau gândirea şi nu admiteau decât rezultatele observaţiei senzoriale. Faptul ca Haeckel considera că realitatea are la bază gândirea *creatoare* mă făcea să mă simt mereu atras de el. Şi de aceea i-am dedicat lui cartea mea [Nota 243], deşi conţinutul ei – şi în forma pe care cartea o avea în acea vreme – nu era conceput deloc în sensul ideilor lui. Dar Haeckel, de fapt, nici nu era deloc o natură filosofică. În filosofie el era un diletant. Şi, de aceea, atacurile filosofilor, care tocmai în acea vreme se năpustiseră asupra lui Haeckel, îmi păreau nelalocul lor. În opoziţie cu ei, i-am dedicat cartea mea, după cum mai înainte scrisesem lucrarea Haeckel şi adversarii săi [Nota 244] tot în opoziţie cu ei. În ciuda întregii filosofii, cu toată naivitatea, Haeckel făcuse din gândire un mijloc de a

prezenta realitatea biologică; împotriva lui erau îndreptate atacuri filosofice pe un teren spiritual care lui îi era străin. Cred că n-a ştiut niciodată ce aveau filosofii cu el. Mi-am dat seama de acest lucru în cursul unei discuţii pe care am avut-o cu el după apariţia la Leipzig a cărţii *Enigmele Universului*, când am asistat la un spectacol cu piesa *Giordano Bruno* de Borngräber. Atunci el a spus: „Oamenii spun că eu neg spiritul. Aş vrea ca ei să vadă cum substanţele îşi dau formă prin propriile lor forţe, atunci ei ar vedea «spirit» în orice proces din eprubetă. Peste tot există spirit". Căci Haeckel nu ştia absolut nimic despre spiritul real. El vedea „spirit" deja în forţele naturii.

Împotriva unei asemenea orbiri faţă de spirit nu trebuia să vin, criticând, cu nişte noţiuni filosofice moarte, ci trebuia să văd cât de departe este încă epoca noastră de perceperea directă a spiritului şi, pe baza cunoştinţelor existente, să încerc să aprind scânteia spiritului în explicarea biologică a naturii.

Aceasta era pe atunci părerea mea. Din ea s-a născut şi cartea mea ***Concepţii despre lume şi viaţă în secolul al XIX-lea***.

Rudolf Steiner, cca 1905

XXXI. ÎNCEPUTUL COLABORĂRII CU MARIE VON SIEVERS

O altă antologie [Nota 245] de sinteză care prezenta cuceririle culturale ale secolului al XIX-lea a fost scoasă în acea vreme de Hans Kraemer. Ea avea unele capitole mai ample referitoare la diferitele ramuri ale vieţii de cunoaştere, ale tehnicii şi ale dezvoltării sociale.

Am fost invitat să fac o descriere a vieţii literare. Aşa că prin faţa sufletului meu a trecut pe atunci şi dezvoltarea vieţii imaginative din secolul al XIX-lea. Eu nu am prezentat-o ca un filolog care face astfel de lucruri bazându-se pe „izvoare", ci am prezentat-o arătând ce trăisem eu însumi lăuntric din manifestările vieţii imaginative a epocii.

Şi această lucrare a fost importantă pentru mine, pentru că a trebuit să vorbesc despre unele fenomene ale vieţii spirituale fără să mă pot referi la trăirile în lumea spirituală. N-am amintit în nici

un fel de impulsurile spirituale propriu-zise care vin din această lume şi se exprimă în creaţiile literare.

Şi în acest caz în faţa mea a stat ceea ce are de spus în legătură cu un fenomen al existenţei o viaţă sufletească situată pe poziţia conştienţei obişnuite, fără a pune în activitate conţinutul acestei conştienţe în aşa fel încât el să se înalţe în lumea spirituală, trăind-o.

Această „oprire în faţa porţii" lumii spirituale am vieţuit-o şi mai intens lucrând la un studiu pe care trebuia să-l scriu pentru o altă lucrare. Nu mai era o lucrare în care să se încerce o sinteză asupra secolului, ci o culegere de articole menite să caracterizeze diferitele domenii ale vieţii şi ale cunoaşterii, în măsura în care „egoismul" uman este o forţă motrice a evoluţiei din aceste domenii. Lucrarea era

editată de Arthur Dix. Ea era intitulată *Egoismul* şi era întru totul corespunzătoare epocii – răscrucea dintre secolele XIX şi XX.

Impulsurile intelectualismului, care din secolul al XV-lea s-au făcut simţite în toate domeniile vieţii, îşi au rădăcinile în „viaţa sufletească individuală", dacă ele sunt cu adevărat nişte manifestări reale ale naturii lor. Când omul se manifestă în mod intelectual, determinat de viaţa socială, aceasta nu este o manifestare intelectuală veritabilă, ci imitaţia unei asemenea manifestări.

Una dintre cauzele care au făcut ca în această epocă să se facă auzită cu atâta intensitate chemarea la simţire socială este *aceea* că în intelectualism această simţire nu este trăită într-un mod lăuntric, genuin. Şi aici omenirea doreşte, de obicei, ceea ce *nu* are.

La această carte mi-a fost repartizat capitolul „Egoismul în filosofie" [Nota 246]. Dar articolul meu are acest titlu numai pentru că o cerea titlul general al cărţii. Titlul lui ar fi trebuit să fie de fapt: „Individualismul în filosofie". Am încercat să dau, pe scurt, o privire generală asupra *filosofiei* occidentale de la Thales şi până azi şi să arăt că evoluţia ei are drept scop să ducă individualitatea umană la trăirea lumii în idei-imagini, aşa cum am încercat să fac în ***Filosofia libertăţii***, în privinţa cunoaşterii şi a vieţii morale.

Cu acest articol mă aflam din nou în faţa „porţii lumii spirituale". În individualitatea umană sunt arătate ideile-imagini care revelează conţinutul lumii. Ele apar în aşa fel încât aşteaptă *trăirea* prin care în ele sufletul poate păşi în lumea spirituală. În acest punct m-am oprit cu descrierea. Există aici o lume interioară care arată cât de departe poate ajunge gândirea singură pe calea înţelegerii lumii.

Se vede, cred, că am descris din cele mai diferite perspective viaţa sufletească pre-antroposofică, înainte de

a mă dărui misiunii de a prezenta în mod public concepţia antroposofică despre lumea spirituală. Nu poate fi găsită nici o contradicţie între toate acestea şi faptul că de la un moment dat mi-am asumat sarcina de a reprezenta antroposofia. Pentru că imaginea despre lume care se conturează până aici nu este infirmată de antroposofie, ci doar extinsă şi dusă mai departe.

Dacă cineva începe să descrie ca mistic lumea spiritului, oricine este pe deplin îndreptăţit să spună: tu vorbeşti de trăirile tale personale. Ceea ce arăţi tu aici este subiectiv. Dar pentru mine n-a rezultat din lumea spirituală misiunea de a merge pe o asemenea cale spirituală.

Misiunea mea a fost aceea de a crea o bază pentru antroposofie, la fel de obiectivă ca şi gândirea ştiinţifică, când ea nu se opreşte la consemnarea faptelor senzoriale, ci avansează până la o înţelegere sintetizatoare a lor. Despre ceea ce eu am descris din punct de vedere ştiinţific-filosofic, ceea ce am descris pornind de la ideile despre ştiinţele naturii ale lui Goethe, se putea discuta. Se putea considera că ele sunt mai mult sau mai puţin juste; dar ele tindeau în cel mai deplin sens al cuvântului spre obiectivitatea ştiinţifică.

Şi din această cunoaştere liberă de orice element mistic-sentimental eu mi-am scos apoi trăirea lumii spirituale. Căutaţi să vedeţi cum în ***Mistica***, în ***Creştinismul ca fapt mistic*** noţiunea de mistică este dusă în direcţia acestei cunoaşteri obiective. Şi căutaţi mai ales să vedeţi felul în care e construită ***Teosofia*** mea [Nota 247]. În spatele fiecărui pas pe care l-am făcut în această carte stă percepţia spirituală. Acolo nu spun nimic care să nu-mi fi venit pe această cale a percepţiei spirituale. Dar făcând aceşti paşi, la începutul cărţii percepţia se învăluie în ideile naturalist-ştiinţifice, până când, înălţându-se în

lumile superioare, trebuie să redea în mod liber lumea spirituală. Dar această redare creşte din ştiinţele naturii la fel cum floarea unei plante creşte din tulpină şi frunze. După cum nu vedem planta în întregime, când privim numai floarea, tot aşa nu percepem natura ca întreg, dacă nu ne înălţăm de la fenomenele senzoriale până la spirit.

Marie von Sivers, Berlin, 1910

În acest fel mă străduiam să ofer în antroposofie continuarea obiectivă a ştiinţei şi nu să pun *alături* de această ştiinţă ceva subiectiv. Este cu totul de la sine înţeles că, la început, tocmai *această* intenţie a mea n-a fost înţeleasă. Se considera că ştiinţa se termină odată cu ceea ce este *înainte* de antroposofie şi nimeni nu era înclinat să

pătrundă cu viaţă ideile ştiinţei în aşa fel încât să se ajungă la perceperea spiritului. Toţi erau sub stăpânirea modalităţilor de gândire care se dezvoltaseră în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Nici unul nu avea curajul de a sfărâma cătuşele observaţiei pur senzoriale, domnea teama de a ajunge în nişte zone în care fiecare lucrează cu imaginaţia sa proprie.

Aceasta era orientarea mea lăuntrică în momentul în care, în anul 1902, eu şi Marie von Sivers am preluat conducerea secţiei germane a Societăţii Teosofice. Marie von Sivers a fost *acea* personalitate care, prin întreaga ei fiinţă, a făcut în aşa fel încât ceea ce a luat naştere prin activitatea noastră să rămână străin de orice sectarism şi, în acelaşi timp, să dăm cauzei noastre un caracter care o situează în viaţa spirituală şi culturală generală. Ea era profund interesată de arta dramatică şi de aceea a recitării şi declamaţiei şi în acest sens studiase la cele mai bune institute de profil din Paris, care desăvârşiseră frumosul ei talent. În perioada în care am cunoscut-o la Berlin ea îşi continua încă studiile, căutând să cunoască diferitele metode de cultivare a vorbirii artistice.

Între Marie von Sivers şi mine s-a născut în curând o adâncă prietenie. Şi pe baza acestei prietenii s-a desfăşurat colaborarea noastră în cele mai diferite domenii ale vieţii spirituale. Cultivarea în comun a antroposofiei, dar şi a poeziei şi artei declamaţiei a devenit în curând conţinutul principal al vieţii noastre.

În această viaţă spirituală, cultivată de noi împreună, se afla centrul nodal, de la care antroposofia a fost dusă în lume, la început în cadrul Societăţii Teosofice.

În timpul primei noastre vizite la Londra, Marie von Sivers auzise de la contesa Wachtmeister, prietena intimă a doamnei H. R Blavatsky, multe lucruri despre aceasta din urmă, ca şi despre organizarea şi evoluţia Societăţii

Teosofice. Ea cunoştea în profunzime conţinutul spiritual care fusese revelat odinioară acestei societăţi şi ştia cum fusese el cultivat în continuare.

Când am spus că a fost posibil să găsesc în cadrul Societăţii Teosofice oameni care voiau să asculte comunicările mele din lumea spirituală, nu m-am referit în primul rând la cei care erau înscrişi pe atunci ca membri ai Societăţii Teosofice. În orice caz, însă, *mulţi* dintre aceştia au dovedit în curând că au multă înţelegere pentru calea mea de cunoaştere spirituală.

Dar o mare parte dintre membri erau adepţi fanatici ai diferiţilor conducători ai Societăţii Teosofice. Ei credeau cu exaltare în dogmele date de aceşti şefi, care desfăşurau o activitate pronunţat sectară.

Mie îmi displăcea această activitate a Societăţii Teosofice prin trivialitatea şi diletantismul ei. Numai la teosofii englezi am mai găsit un conţinut lăuntric moştenit încă de la Blavatsky şi care mai era cultivat pe atunci în acelaşi sens obiectiv de Annie Besant şi de alţi câţiva. Eu însumi n-aş fi putut acţiona în stilul în care acţionau aceşti teosofi. Dar priveam ceea ce trăia în sânul societăţii lor ca centru spiritual de la care se putea porni în mod demn dacă luai în serios, în cel mai adânc sens al cuvântului, răspândirea cunoaşterii spirituale.

Aşadar, Marie von Sivers şi cu mine nu contam nicidecum pe oamenii reuniţi ca membri ai Societăţii Teosofice, ci pe toţi aceia care şi-au oferit inima şi mintea la cultivarea, care trebuia luată în serios, a cunoaşterii spirituale.

De aceea, activitatea noastră în cadrul secţiei de atunci a Societăţii Teosofice, care ne era necesară doar ca punct de plecare, reprezenta numai o parte a activităţii noastre. Preocuparea noastră principală era organizarea de conferinţe publice, în care eu să vorbesc unui auditoriu

din afara Societăţii Teosofice şi care să vină la conferinţele mele atraşi numai de conţinutul lor.

Din cei care au aflat pe această cale ce aveam eu de spus despre lumea spirituală şi din cei care, pornind de la alte „orientări teosofice" au găsit drumul către acest fel de a căuta adevărul, s-a format, în cadrul Societăţii Teosofice, ceea ce mai târziu avea să devină Societatea Antroposofică.

Printre diferitele acuzaţii care mi-au fost aduse pentru faptul că am activat un timp în cadrul Societăţii Teosofice – chiar şi din partea acestei societăţi – a fost şi aceea că am folosit respectiva societate, recunoscută în întreaga lume, ca trambulină pentru a netezi calea propriei mele cunoaşteri spirituale.

Despre aşa ceva, însă, nu poate fi vorba nici pe departe. În momentul în care am dat curs invitaţiei de a intra în această societate, ea era singura instituţie de luat în serios în care exista o viaţă spirituală reală. Şi dacă gândirea, atitudinea şi activitatea societăţii ar fi rămas aşa cum fuseseră la început, n-ar fi fost niciodată nevoie ca eu şi prietenii mei să ieşim din rândurile membrilor ei. Ar fi fost posibil ca în sânul Societăţii Teosofice să se formeze numai, în mod oficial, ca secţie separată, „Societatea Antroposofică".

Dar deja începând cu anul 1906 în sânul Societăţii Teosofice au apărut nişte fenomene care arătau că ea decădea într-o măsură înspăimântător de mare.

Chiar dacă deja mai înainte, în vremea lui H. P. Blavatsky, lumea din afară afirma că există asemenea fenomene, la începutul secolului, greşelile făcute erau separate de societate prin munca ei spirituală plină de seriozitate. De altfel, aceste greşeli erau şi contestate.

Dar, începând cu anul 1906, în societate, asupra conducerii căreia eu nu aveam nici cea mai mică influenţă, au apărut unele practici care aminteau de aberaţiile

spiritismului, obligându-mă să subliniez mereu că acea parte a societăţii care era condusă de mine nu avea nimic comun cu aceste lucruri. Aceste practici au atins punctul culminant când s-a afirmat despre un băiat hindus [Nota 248] că el ar fi acela în care Christos va apărea într-o nouă viaţă pământească. Pentru a se răspândi această absurditate, a fost creată în sânul Societăţii Teosofice o societate specială, numită „Steaua Orientului". Mie şi prietenilor mei ne era cu desăvârşire imposibil să-i primim pe membrii acestui ordin în secţia germană, aşa cum aceştia doreau, şi aşa cum intenţiona Annie Besant, ca preşedintă a Societăţii Teosofice. Şi pentru că n-am putut face acest lucru, în anul 1913 am fost excluşi din Societatea Teosofică. Am fost astfel obligaţi să întemeiem Societatea Antroposofică ca societate independentă.

Am devansat cu mult descrierea evenimentelor biografiei mele; numai că a trebuit s-o fac, pentru că doar aceste fapte, care s-au petrecut mai târziu, pot pune în adevărata lumină intenţiile cu care la începutul secolului am intrat în această societate.

Când am vorbit pentru prima oară, în anul 1902, la Congresul Societăţii Teosofice de la Londra, eu am spus: Unitatea diferitelor secţiuni trebuie să constea în faptul că fiecare aduce către centru ceea ce trăieşte în sânul ei; şi am subliniat în mod energic că, în ceea ce priveşte secţiunea germană aceasta este intenţia mea principală. Am explicat, totodată, că această secţiune nu va activa niciodată ca purtătoarea unor dogme fixate o dată pentru totdeauna, ci ca locul unor cercetări spirituale independente, că ea vrea să se discute la întrunirile societăţii despre cultivarea unei vieţi spirituale adevărate.

XXXII. TEOSOFIE ŞI ANTROPOSOFIE

Mă doare când citesc în comentariile ce se fac azi asupra antroposofiei, idei de *acest* fel: războiul mondial a făcut să se nască în sufletele oamenilor unele dispoziţii care au favorizat tot felul de curente spirituale „mistice", şi când printre aceste curente este amintită şi antroposofia.

Contrar acestor afirmaţii, mişcarea antroposofică a fost întemeiată la începutul secolului şi de la întemeierea ei în sânul acestei mişcări nu a fost întreprins nimic esenţial care să nu fi provenit din viaţa interioară a spiritului. Acum două decenii şi jumătate eu purtam în mine un conţinut de impresii spirituale. Am dat expresie acestui conţinut în conferinţe, tratate şi cărţi. Ceea ce am făcut, am făcut din impulsuri spirituale. În esenţă, fiecare temă despre care am vorbit a fost luată din spirit. În timpul războiului am vorbit şi pe teme legate de evenimentele vremii. Dar nici atunci nu am avut cea mai mică intenţie de a mă folosi de dispoziţia sufletească a epocii, pentru a răspândi antroposofia. Am vorbit despre aceste lucruri din cauză că oamenii voiau să înţeleagă anumite evenimente ale epocii, prin lumina pe care o dădeau cunoştinţele despre lumea spirituală.

Pentru antroposofie, n-am vrut niciodată altceva, decât ca ea să înainteze pe calea pe care ea poate înainta prin forţa ei interioară, ce i-a fost dată din spirit. Nimic nu este mai neadevărat decât afirmaţia că ar fi căutat să câştige ceva de pe urma adâncirii deznădejdii şi a dezorientării în care erau cufundate sufletele în vremea războiului. Este adevărat că după război, numărul celor care se interesează de antroposofie a crescut, că numărul de membri ai Societăţii Antroposofice a crescut; dar ar trebui să se observe că toate aceste lucruri nu au schimbat nimic în activitatea noastră antroposofică, care se

desfăşoară în continuare aşa cum s-a desfăşurat de la începutul secolului.

Forma ce trebuia dată antroposofiei din adâncurile lumii spiritului, a trebuit să-şi croiască drum, la început, înfruntând piedicile de tot felul pe care i le-au pus teosofii din Germania.

În primul rând, se punea problema dacă cunoaşterea spirituală se poate justifica în faţa gândirii „ştiinţifice" a epocii. Despre faptul că această justificare este necesară am vorbit nu o dată în cursul acestei „Autobiografii". Eu am luat gândirea, care în ştiinţele naturii este considerată pe drept cuvânt „ştiinţifică", şi am dezvoltat-o pentru a servi cunoaşterii spirituale. În orice caz, prin aceasta, felul de a cunoaşte natura a devenit altceva pentru observaţia spirituală, decât este ea pentru observarea naturii; ea şi-a păstrat, însă, caracterul care-i dă dreptul să fie „ştiinţifică".

Pentru *această* formă ştiinţifică a cunoaşterii spirituale, cei care se considerau, la începutul secolului, reprezentanţii mişcării teosofice, nu aveau nici interes, nici înţelegere.

Este vorba de cei care se grupaseră în jurul dr. Hübbe-Schleiden [Nota 249]. Acesta, ca prieten personal al lui H.P. Blavatsky, întemeiase deja în anii '80 o Societate Teosofică, cu centrul la Elberfeld. H.B. Blavatsky însăşi a participat la această întemeiere. Dr. Hübbe-Schleiden a scos apoi o revistă cu numele de „Sphinx", în care urma să fie prezentată concepţia teosofică despre lume. Întreagă această mişcare s-a stins cu încetul, iar în perioada în care a fost întemeiată secţiunea germană a Societăţii Teosofice nu mai rămăsese din ea decât un mic număr de oameni, care mă priveau, totuşi, ca pe un fel de intrus în sfera lor. Aceşti oameni *aşteptau* de la dr. Hübbe-Schleiden „fundamentarea ştiinţifică" a teosofiei. Ei erau de părere că în sânul secţiei germane nu trebuia să fie întreprins nimic

pe acest tărâm, înainte ca această fundamentare să fi devenit o realitate. Ceea ce am început eu să fac le-a părut că este de natură să deranjeze, să dăuneze „aşteptării" lor. Totuşi, ei nu s-au retras, fără să facă probleme pentru că teosofia era cauza „lor"; şi dacă în sânul ei se întâmpla ceva, nu voiau să stea deoparte.

Ce înţelegeau ei prin „fundamentarea ştiinţifică" pe care o aşteptau de la dr. Hübbe-Schleiden, prin care teosofia ar fi urmat să fie „dovedită"? De antroposofie nici nu au vrut să audă.

Prin aceasta ei înţelegeau baza atomistă a teoriilor şi ipotezelor din ştiinţele naturii. Fenomenele naturii erau „explicate" prin gruparea „particulelor originare" ale substanţei cosmice, în atomi, iar a acestora în molecule. O substanţă exista prin faptul că ea prezenta o anumită structură de atomi grupaţi în molecule.

Ei considerau că acest fel de a gândi este exemplar. Se constituiau molecule complicate care, în concepţia lor, stau la baza activităţii spirituale. Procesele chimice sunt rezultatele unor procese care au loc în structura moleculară; pentru procesele spirituale trebuia găsit ceva asemănător.

Pentru mine, acest atomism, cu interpretarea pe care şi-o găseşte în „ştiinţele naturii", era ceva absolut imposibil chiar *în cadrul acestora*; dar a voi să-l transpui în planul spiritului îmi apărea ca o rătăcire a gândirii pe care nici nu merita s-o iei în serios.

Pe acest tărâm am întâmpinat mereu greutăţi cu felul în care eu puneam bazele antroposofiei. De mult timp din diferite părţi venea asigurarea că materialismul teoretic a fost învins deja. Şi, în această direcţie, antroposofia se luptă cu morile de vânt când vorbeşti de materialismul de pe tărâmul ştiinţei. Dimpotrivă, mie îmi devenea din ce în ce mai limpede faptul că tocmai *acel* fel de a învinge

materialismul despre care se vorbea era calea pe care el era menţinut, în mod inconştient.

Pe mine mă interesa din ce în ce mai puţin faptul că se presupunea existenţa, în procesele materiale a atomilor, care se mişcă pe baza unor legi pur mecanice sau de alt fel. Interesele mele se îndreptau către *acest* lucru: gândirea porneşte de la cele mai mici părţi componente ale lumii – atomii – şi caută trecerea spre lumea organică, spre lumea spirituală. Vedeam că trebuie să se pornească de la întreg. Atomii sau structurile atomice nu pot fi decât *produse* ale lucrării spiritului, ale proceselor organice. Eu voiam ca să pornesc de la *fenomenul originar* perceput în spiritul concepţiei goetheene despre natură, şi nu de la o construcţie de idei. Pentru mine era profund convingător ceea ce spunea Goethe prin cuvintele: *faptele* sunt deja teorie şi că nu mai trebuie căutat nimic *în spatele* lor. Dar aceasta ne cere ca, în privinţa naturii, să luăm ceea ce ne dau simţurile şi să folosim gândirea pe acest tărâm numai pentru a ajunge de la fenomenele complicate, pe care nu le putem înţelege, la fenomenele simple, la fenomenele originare. Şi observăm atunci că în natură avem de-a face, este adevărat, cu culori şi cu alte însuşiri accesibile simţurilor, în care lucrează spiritul; dar dincolo de lumea sensibilă nu dăm de una atomistă. Ceea ce poate fi valabil din teoria atomistă ţine exclusiv de lumea sensibilă.

Gândirea antroposofică nu poate recunoaşte că în acest sens s-a făcut vreun progres în înţelegerea naturii. Ceea ce ni se înfăţişează în concepţiile lui Mach sau în ideile mai noi din acest domeniu reprezintă doar nişte încercări de a renunţa să se construiască structuri atomist-moleculare; dar ele fac să ne dăm seama că obiceiul de a le construi s-a imprimat atât de adânc în felul de a gândi al epocii noastre încât, renunţând la el, oamenii simt că pierd întreaga realitate. Mach vorbea despre noţiuni numai ca

despre nişte sintetizări mai economicoase ale percepţiilor senzoriale, şi nu ca despre ceva care trăieşte într-o realitate spirituală. Iar celor de după el nu le merge mai bine.

Aşa că, ceea ce se face pentru combaterea materialismului teoretic nu este mai puţin departe de existenţa spirituală în care călеşte antroposofia, decât era materialismul din ultimii treizeci de ani ai secolului al XIX-lea. Ceea ce antroposofia a spus pe atunci împotriva sistemelor de gândire care dominau în ştiinţele naturii este valabil şi astăzi, într-o măsură mai mare, nu mai mică.

Prezentarea acestor lucruri ar putea să pară o divagaţie teoretizantă care nu are ce căuta într-o „Autobiografie". Dar pentru mine ele nu sunt divagaţii, pentru că ceea ce este cuprins în aceste dispute şi căutări a fost pentru mine *trăire*, trăire dintre cele mai intense, mult mai importantă decât ceea ce s-a apropiat vreodată de mine din exterior.

Chiar de la înfiinţarea secţiunii germane a Societăţii Teosofice mi s-a părut că este absolut necesar să avem o revistă proprie. Aşa că Marie von Sivers şi cu mine am întemeiat revista lunara „Luzifer" [Nota 250]. Pe atunci noi nu vedeam, firеşte, nici o legătură între acest nume şi puterea spirituală pe care eu am numit-o mai târziu Lucifer şi care este polul opus lui Ahriman. Pe atunci conţinutul antroposofiei nu ajunsese atât de departe încât să se fi putut vorbi deja de aceste puteri. Numele trebuie să însemne, pur şi simplu, „Purtător al luminii".

Deşi intenţia mea iniţială a fost aceea de a lucra în acord cu conducerea Societăţii Teosofice, de la bun început am avut sentimentul că antroposofia trebuie să fie ceva care să se dezvolte din *propriul său germene*, fără ca, prin conţinutul ei, să depindă de doctrinele Societăţii Teosofice. Puteam face acest lucru numai printr-o asemenea revistă.

Şi din ceea ce am scris în ea s-a născut şi dezvoltat, de fapt, cu începutul, ceea ce este azi antroposofia.

Aşa că secţia germană a fost întemeiată, s-ar putea spune, sub protectoratul şi în prezenţa doamnei Besant. Atunci doamna Besant a ţinut şi o conferinţă la Berlin despre ţelurile şi principiile teosofiei. Ceva mai târziu noi am invitat-o apoi pe doamna Besant să ţină conferinţe într-o serie de oraşe germane. Asemenea conferinţe au avut loc la Hamburg, Berlin, Weimar, München, Stuttgart, Köln. Cu toate acestea, mişcarea teosofică a dispărut treptat, iar cea antroposofică a ajuns la înflorire, evoluând pe un drum determinat de condiţiile ei interioare, nu prin cine ştie ce măsuri pe care eu le-aş fi luat, ci din necesitatea interioară a lucrurilor.

Marie von Sivers a făcut posibile toate acestea nu numai prin eforturi materiale, cât i-a stat în puteri, ci şi pentru că a închinat antroposofiei întreaga ei putere de muncă. La început noi am putut lucra, într-adevăr, numai în condiţiile cele mai primitive. Eu scriam cea mai mare parte a revistei „Luzifer". Marie von Sivers se ocupa de corespondenţă. Când un număr era gata, făceam noi înşine banderolele, scriam adresele, lipeam timbrele şi duceam amândoi personal revistele la poştă, într-un coş de rufe.

„Luzifer" şi-a mărit tirajul prin faptul că un oarecare domn Rappaport din Viena, care scotea o revistă numită „Gnosis", mi-a propus să ne unim revistele. Aşa se face că „Luzifer" a apărut mai apoi sub numele de „Lucifer-Gnosis". O vreme Rappaport a suportat şi cheltuielile.

„Lucifer-Gnosis" mergea cum nu se poate mai bine. Revista se difuza într-un mod absolut satisfăcător. A fost nevoie ca multe numere, care se epuizaseră, să fie tipărite pentru „a doua oară". Ea nici nu s-a „volatilizat". În schimb, într-un timp relativ scurt antroposofia a devenit atât de cunoscută încât eu am fost chemat în multe oraşe pentru a

ţine personal conferinţe. De multe ori câte o conferinţă devenea un ciclu de conferinţe. La început am căutat ca alături de activitatea pe care o desfăşuram prin aceste conferinţe, să mă ocup în continuare şi de „Lucifer-Gnosis". Dar numerele n-au mai putut să apară la timp, ci uneori cu întârzieri de câteva luni. Şi aşa s-a produs fenomenul nemaiauzit că o revistă ce câştiga cu fiecare număr noi abonaţi, n-a putut să mai apară, din cauză că cel care o redacta era suprasolicitat în alte direcţii.

În revista lunară „Lucifer-Gnosis" am putut să public pentru prima oară ceea ce a devenit apoi baza activităţii antroposofice. Aşadar, aici a fost publicat pentru prima dată ceea ce eu aveam de spus în legătură cu eforturile pe care trebuie să le facă sufletul uman pentru a ajunge să perceapă el însuşi spiritul. Cartea ***Cum se dobândesc conştinţe despre lumile superioare?*** [Nota 251] a apărut număr de număr sub formă de foileton. În acelaşi fel a fost pusă baza cosmologiei antroposofice prin articole care au apărut unul după altul în seria ***Din Cronica Akasha*** [Nota 252].

Mişcarea antroposofică se dezvoltă din ceea ce am publicat aici şi nu din cine ştie ce lucruri împrumutate de la Societatea Teosofică. Dacă, atunci când puneam pe hârtie cunoştinţele mele despre lumea spirituală, mă gândeam la doctrinele care circulau în sânul societăţii, făceam aceasta numai pentru a corecta ceea ce mi se părea că este greşit în ele.

În legătură cu acest lucru trebuie să aduc vorba despre ceva care mi-a fost reproşat mereu de către adversarii mei, învăluit într-un nor de neînţelegeri. N-aş simţi nevoia să vorbesc despre acest lucru, din motive interioare, pentru că el n-a influenţat deloc evoluţia mea şi nici activitatea mea publică. Şi în ceea ce priveşte tot ceea ce am eu de descris aici, el a rămas o problemă absolut

„personală”. Este vorba de primirea mea în „Şcoala esoterică” din cadrul Societăţii Teosofice.

Această „Şcoală esoterică” fusese întemeiată de H.R Blavatsky. Ea crease, pentru un cerc restrâns de membri ai societăţii, un lăcaş în care spunea ceea ce nu voia să comunice întregii societăţi. Ca şi alţi cunoscători ai lumii spirituale, ea considera că nu este posibil să se comunice tuturor anumite învăţături mai adânci.

Toate acestea au legătură cu felul în care H.R Blavatsky a primit ea însăşi învăţătura. A existat dintotdeauna o tradiţie legată de asemenea învăţături, care îşi au originea în vechile şcoli ale misteriilor. Ea este cultivată în sânul celor mai diferite societăţi, care veghează cu străşnicie ca nimic din aceste învăţături să nu răzbată în afară. Dar dintr-o direcţie anume s-a considerat că este bine să i se comunice lui H. R Blavatsky astfel de învăţături. Apoi ea a pus în legătură ceea ce aflase pe această cale cu revelaţiile din propriul ei suflet. Fiindcă ea era o individualitate umană în care spiritualul lucra pe baza unui atavism rar întâlnit în zilele noastre, aşa cum lucrase odinioară în conducătorii vechilor misterii, adică într-o stare de conştienţă care, spre deosebire de aceea a omului modern, care este luminată de sufletul conştienţei, cobora la nivelul stării de vis, în „omul Blavatsky” se repeta astfel ceva care îşi are locul în timpurile străvechi ale misteriilor.

Pentru omul modern există o posibilitate de a hotărî fără greş ce anume din conţinutul percepţiei spirituale poate fi comunicat unor cercuri mai largi. Acest lucru se poate face cu tot ceea ce poate fi îmbrăcat de către cercetătorul spiritual în ideile proprii sufletului conştienţei şi poate fi considerat valabil în ştiinţa oficial recunoscută.

Altfel stau lucrurile în cazul în care cunoaşterea spirituală nu trăieşte în sufletul conştienţei, ci în nişte forţe mai mult subconştiente ale sufletului. *Acestea* nu sunt

suficient de independente de forţele care acţionează în corpul fizic. De aceea, comunicarea unor învăţături care sunt luate în acest fel din regimurile subconştientului poate fi primejdioasă. Pentru că astfel de învăţături nici nu pot fi primite, la rândul lor, decât tot de subconştient. Atât învăţătorul, cât şi elevul se mişcă aici într-un domeniu în care trebuie să se distingă cu multă grijă între ceea ce este folositor şi ceea ce-i este dăunător omului.

Toate acestea nu intră în discuţie în cazul antroposofiei, deoarece ea îşi ridică învăţăturile cu totul deasupra regiunii inconştientului.

Cercul intern al lui Blavatsky îşi ducea existenţa în „Şcoala esoterică". Eu îmi încadrasem activitatea antroposofică în aceea a Societăţii Teosofice. De aceea, trebuia să fiu informat despre tot ceea ce se petrecea în ea. În vederea acestei informări, ca şi din cauză că eu însumi consideram necesar un cerc mai restrâns pentru cei avansaţi pe tărâmul cunoaşterii spirituale antroposofice, am devenit membru al „Şcolii esoterice". În orice caz, cercul meu mai restrâns urma să fie cu totul altceva decât această şcoală. El urma să fie o secţie superioară, o clasă superioară pentru cei care-şi însuşiseră deja destul de mult din cunoştinţele elementare ale antroposofiei. Acuma eu voiam să pornesc peste tot de la ceea ce exista deja, de la datele istorice. Aşa cum făcusem cu Societatea Teosofică, voiam să fac şi cu şcoala esoterică. De aceea „cercul meu restrâns" a exista, la început, în cadrul acestei şcoli. Dar legătura consta în *aspectele exterioare organizatorice*, nu în conţinutul de idei pe care eu îl comunicam din lumea spirituală. Aşa încât în primii ani, văzut din afară, cercul meu restrâns părea a fi o secţie a şcolii esoterice a d-nei Besant. Dar în esenţă el era departe de aşa ceva. Şi în anul 1907, când d-na Besant a fost la noi, cu ocazia congresului teosofic din München, printr-o hotărâre pe care am luat-o

de comun acord cu d-na Besant, am rupt cu totul şi legăturile exterioare.

Nu a fost nicidecum posibil ca eu să fi învăţat ceva deosebit la şcoala esoterică a d-nei Besant, mai întâi şi mai întâi pentru că de la bun început n-am luat parte la întrunirile acestei şcoli, cu excepţia câtorva, foarte puţine, prin care am căutat să mă informez despre ceea ce se întâmpla acolo.

De altfel, în această şcoală nu exista pe atunci nici un alt conţinut real în afară de ceea ce lăsase H. P. Blavatsky, iar acesta fusese deja tipărit. Pe lângă aceste lucruri tipărite, d-na Besant mai oferea tot felul de exerciţii hinduse pentru progres, pe care eu, însă, le-am respins.

Aşadar, până în anul 1907, cercul meu restrâns a avut o oarecare legătură în privinţa organizării exterioare, cu ceea ce d-na Besant cultiva drept un asemenea cerc. Dar este absolut neîndreptăţit să faci, pe baza acestor fapte, ceea ce au făcut adversarii mei. Ei au susţinut de-a dreptul absurditatea că eu am fost condus spre cunoaşterea spirituală numai şi numai de către şcoala esoterică a d-nei Besant.

În anul 1903 Marie von Sivers şi cu mine am luat parte din nou la Congresul teosofic de la Londra. Aici se afla şi colonelul Olcott [Nota 253] din India, preşedintele Societăţii Teosofice. Un om foarte simpatic, la care mai vedeai încă de ce, prin energia sa şi printr-un talent organizatoric extraordinar, putuse fi tovarăşul de drum al lui Blavatsky la întemeierea, organizarea şi conducerea Societăţii Teosofice. Pentru că în scurt timp această societate devenise, din punct de vedere exterior, o mare corporaţie, cu o organizare excelentă.

Marie von Sivers şi cu mine ne-am apropiat pentru scurt timp ceva mai mult de d-na Besant prin faptul că la Londra aceasta a locuit la d-na Bright, iar noi fuseserăm

invitaţi să locuim tot în această casă primitoare în timpul următoarelor noastre vizite la Londra. Gazda erau d-na Bright şi fiica ei, d-ra Esther Bright. Amândouă de o amabilitate desăvârşită. Îmi aduc aminte cu mare bucurie de perioada pe care am petrecut-o în această casă. Ele erau amândouă prietene fidele ale d-nei Besant. Dorinţa lor era să strângă legătura dintre ea şi noi. Când, apoi, a fost imposibil ca eu să mai fiu de partea d-nei Besant în anumite probleme, dintre care pe unele le-am analizat deja aici – acest lucru a fost dureros şi pentru cele două doamne Bright, care erau devotate trup şi suflet conducătoarei Societăţii Teosofice, preluând de la ea absolut totul, fără să le treacă prin minte să examineze ceva în mod critic.

Pentru mine, prin anumite însuşiri ale ei, doamna Besant era o personalitate interesantă. Am constatat că avea o anumită îndreptăţire de a vorbi despre lumea spirituală pornind de la propriile ei trăiri sufleteşti. Ea se putea apropia de lumea spirituală lăuntric, cu sufletul – avea această însuşire. Numai că aceasta a fost mai târziu înăbuşită de ţelurile exterioare pe care şi le-a fixat.

Pentru mine, era neapărat interesant un om care vorbeşte din spirit despre spirit. Dar, pe de altă parte, eu rămâneam neclintit în concepţia mea, potrivit căreia în epoca noastră trăirea spirituală trebuie să trăiască în sufletul conştienţei.

Am privit în vechea cunoaştere spirituală a omenirii. Ea avea caracter de vis. Omul vedea imagini în care se revela lumea spirituală. Dar aceste imagini nu erau formate prin voinţa de a cunoaşte, în deplină luciditate. Ele apăreau în suflet, date lui din cosmos, la fel ca visele. Această veche cunoaştere spirituală s-a pierdut în timpul Evului Mediu. Omul a intrat în posesia sufletului conştienţei. El nu mai are vise de cunoaştere. El cheamă ideile în suflet prin voinţa de cunoaştere, în deplină luciditate. Această

facultate se manifestă mai întâi în cunoştinţele despre lumea senzorială. Ea atinge punctul culminant în cunoaşterea senzorială a ştiinţelor naturale.

Misiunea unei cunoaşteri spirituale este aceea de a apropia de lumea spirituală, în deplină luciditate, prin voinţa de cunoaştere, trăirea ideilor corespunzătoare. Cunoscătorul are atunci un conţinut sufletesc pe care îl trăieşte la fel ca pe unul dat de gândirea matematică. El gândeşte ca un matematician. Dar nu gândeşte în numere sau în figuri geometrice. Gândeşte în imagini ale lumii spirituale. În contrast faţă de vechea cunoaştere spirituală, care era dobândită sub formă de vise în stare de veghe, noua cunoaştere înseamnă situarea deplin conştientă în lumea spirituală.

Cei din Societatea Teosofică nu-şi puteau crea un raport just faţă de această nouă cunoaştere spirituală. Ei deveneau neîncrezători de îndată ce era vorba de o apropiere pe deplin, conştientă de lumea spirituală. Ei ştiau una şi bună: numai în mod deplin conştient te poţi apropia de lumea sensibilă. Nu înţelegeau că această stare de conştienţă poate fi dezvoltată până la trăirea spiritului. Ei aveau tendinţa de a se întoarce înăbuşind starea deplin conştientă, la vechea conştienţă de vis. Şi d-na Besant se întorcea mereu la această stare. Îi era aproape imposibil să înţeleagă calea modernă de cunoaştere spirituală. Dar ceea ce ea spunea despre lumea spiritului era luat, totuşi, din această lume. Aşa că ea era pentru mine o personalitate interesantă.

Din cauză că şi în ceilalţi conducători ai Societăţii Teosofice exista aceeaşi aversiune faţă de cunoaşterea spirituală pe deplin conştientă, nu m-am putut simţi niciodată sufleteşte acasă în această societate, în ceea ce priveşte spiritualul. Îmi plăcea să am relaţii cu aceşti

oameni, dar atitudinea lor sufletească faţă de spiritual mi-a rămas străină.

Tot din această cauză nu răspundeam cu plăcere invitaţiilor de a ţine în cadrul congreselor societăţii conferinţe în care să expun cunoştinţele dobândite din trăirile mele spirituale. Am ţinut conferinţe pe care le-ar fi putut ţine şi cineva care nu are trăiri spirituale proprii. În schimb, aceste cunoştinţe prindeau imediat viaţă în conferinţele pe care le-am ţinut în afara Societăţii Teosofice, crescând din ceea ce Marie von Sivers şi cu mine făceam din centrul nostru de la Berlin.

Aşa a luat naştere activitatea de la Berlin, München, Stuttgart etc. Acestora li s-au alăturat alte oraşe. A dispărut treptat ceea ce ţinea de Societatea Teosofică; şi-a făcut apariţia ceva care îşi trăgea ceva din puterea lăuntrică ce trăia în antroposofie.

În vreme ce, în colaborare cu Marie von Sivers, lucram la organizarea activităţii exterioare, eu prelucram rezultatele cercetărilor mele spirituale. Este adevărat că, pe de o parte, eu mă situam deja pe deplin în lumea spirituală; dar de prin anul 1902, iar în ceea ce priveşte multe lucruri şi în anii următori, eu aveam, ce-i drept, imaginaţii, inspiraţii şi intuiţii. Totuşi, ele nu s-au închegat decât treptat în concepţia care a fost apoi împărtăşită publicului larg prin scrierile mele.

Prin activitatea desfăşurată de Marie von Sivers s-a născut aproape din nimic Editura filosofic-antroposofică [Nota 254]. Prima lucrare apărută aici a fost o culegere de note luate la conferinţele pe care le-am ţinut la Şcoala Superioară Liberă din Berlin, după cum am arătat mai sus. Necesitatea de a cumpăra drepturile asupra ***Filosofiei libertăţii***, [Nota 255] pe care editorul dinainte n-o mai putea difuza, şi de a ne ocupa noi înşine de difuzarea ei au dus la o a doua ediţie. Noi am cumpărat exemplarele care

mai existau, ca şi drepturile editurii asupra cărţii. Toate acestea n-au fost uşoare pentru noi. Pentru că nu aveam mijloace materiale suficiente.

Dar munca înainta, probabil, tocmai pentru că nu se putea sprijini pe nimic exterior, ci numai pe legăturile spirituale lăuntrice.

XXXIII. ASPECTE INTERIOARE ALE CĂRŢII *TEOSOFIA*

Primele mele conferinţe pe care le-am ţinut în cadrul cercurilor ce se născuseră din sânul mişcării teosofice a trebuit să le orientez după structura sufletească a celor care făceau parte din ele. Ei citiseră literatura teosofică şi se obişnuiseră cu un anumit fel de a vorbi. Eu trebuia să mi-l însuşesc, dacă voiam să fiu înţeles.

De-abia mai târziu, când munca a înaintat, am putut să merg tot mai mult pe propriile mele căi şi în privinţa exprimării.

Aşa că în ceea ce există în stenogramele luate la conferinţele mele din primi ani ai activităţii antroposofice se află cu adevărat, din punct de vedere interior, spiritualul lăuntric, o imagine fidelă a drumului pe care am mers pentru a răspândi treptat cunoaşterea spirituală, în aşa fel încât, de la lucrurile cunoscute, să poată fi înţelese unele mai puţin cunoscute; dar acest drum trebuie luat cu adevărat *după caracterul său interior*.

Pentru mine, anii de pe la 1901 până la 1907 sau 1908 au fost o perioadă în care m-am aflat, cu toate forţele mele sufleteşti, sub impresia faptelor şi fiinţelor din lumea spirituală care se apropiau de mine. Din trăirea lumii spirituale generale s-au aflat diferitele cunoştinţe particulare. Ai multe trăiri când scrii o carte cum este

Teosofia. La fiecare pas pe care-l făceam mă străduiam să nu pierd nici o clipă legătura cu gândirea ştiinţifică. Acuma prin extinderea şi aprofundarea trăirii spirituale efortul de a nu pierde această legătură ia forme deosebite. ***Teosofia*** mea pare să schimbe tonul cu totul în momentul în care trec de la prezentarea fiinţei umane la înfăţişarea „lumii sufletelor" şi a „ţării spiritelor".

Descriu entitatea umană pornind de la rezultatele ştiinţei exterioare. Încerc să aprofundez antropologia în aşa fel, încât organismul uman să apară în toată diferenţierea lui. Se poate vedea apoi cum acesta este legat în diferitele sale organe şi sisteme, tot în mod diferenţiat, cu structurile spiritual-sufleteşti care îl întrepătrund. Găsim activitatea care întreţine viaţa, într-una din aceste forme de organizare; aici se vede activitatea corpului eteric. Găsim organele senzaţiei şi percepţiei; aici organizarea fizică trimite la corpul astral. În faţa ochiului meu spiritual stăteau aceste părţi constitutive ale omului: corp eteric, corp astral ş.a.m.d. Pentru a le prezenta, căutam să le leg de noţiunile ştiinţei sensibile. Pentru cel care vrea să rămână la ştiinţă, devine deosebit de grea prezentarea vieţilor pământeşti repetate şi a destinului care se plăsmuieşte treptat, de-a lungul acestor vieţi. Cine nu vrea doar să descrie ceea ce percepe în spirit, trebuie să se adâncească în nişte idei care, ce-i drept, rezultă dintr-o observare subtilă a lumii sensibile, dar la care de obicei omul nu ajunge. Unei asemenea observaţii subtile omul i se înfăţişează, cu organizarea şi evoluţia sa, altfel decât lumea animală. Şi dacă observăm acest alt fel de a fi al omului, viaţa ne duce la ideea vieţilor pământeşti repetate. Numai că, în general, aceste lucruri nu sunt luate în seamă. Şi aşa se face că astfel de idei nu par luate din viaţă, ci concepute în mod arbitrar sau împrumutate, pur şi simplu, de la nişte concepţii despre lume mai vechi.

Eu eram pe deplin conştient de aceste greutăţi. Luptam cu ele. Şi cel care vrea să-şi ia osteneala de a cerceta cum am prelucrat, la fiecare nouă ediţie a ***Teosofiei***, capitolul referitor la vieţile pământeşti repetate, tocmai pentru a putea cuprinde aceste adevăruri în idei luate din observarea lumii sensibile, acela îşi va da seama cât de mult m-am străduit să ţin seama de metoda ştiinţifică oficial recunoscută.

Şi mai greu este din acest punct de vedere cu capitolele despre „lumea sufletelor" şi „ţara spiritelor". Aici celui care a citit explicaţiile ce preced aceste capitole, doar luând la cunoştinţa conţinutul lor, adevărurile prezentate aici îi vor părea nişte afirmaţii arbitrare. Cu totul altfel stau lucrurile pentru acela în care trăirea ideii s-a fortificat prin citirea a ceea ce se leagă de observarea lumii sensibile. Pentru el ideile s-au eliberat din încătuşarea de simţuri, dobândind o viaţă interioară independentă. Şi atunci în el poate avea loc următorul proces sufletesc. El sesizează viaţa independentă a ideilor libere de senzorial. Acestea se urzesc şi lucrează în sufletul lui. El le percepe la fel cum prin intermediul simţurilor percepe culori, sunete, senzaţia de cald. Şi aşa cum în culori, sunete etc., este dată lumea naturii, tot aşa prin ideile percepute îi este dată lumea spiritului. În orice caz, cel care citeşte primele capitole din ***Teosofia*** mea fără participare interioară, în aşa fel încât nu sesizează această transformare a felului în care el a trăit ideile până în acel moment, cel care, cu toate că a citit partea de la început, trece la capitolele următoare ca şi cum ar începe să citească cartea cu capitolul „lumea sufletelor", acela nu va putea, până la urmă, decât să respingă întreaga carte. Adevărurile îi vor apărea ca nişte afirmaţii puse acolo fără a fi fost dovedite. Dar o carte antroposofică se aşteaptă întotdeauna să fie primită de cititor prin trăire interioară. Atunci, treptat, în suflet apare

un fel de înţelegere. Ea poate fi foarte palidă. Dar poate – şi trebuie – să apară. Iar aprofundarea prin exerciţiile descrise în ***Cum se dobândesc cunoştinţe despre lumile superioare?***, este o aprofundare consolidată. Ele sunt necesare pentru a progresa pe calea spirituală; dar o carte antroposofică, just concepută, trebuie să fie un *mijloc de a trezi* viaţa spirituală în cititor, şi nu doar o sumă de informaţii. Citirea ei nu trebuie să fie o simplă citire, trebuie să fie trăire, cu zguduiri, tensiuni şi rezolvări interioare.

Eu ştiu cât de departe este ceea ce am dat în cărţile mele de a declanşa în sufletele cititorilor, prin propriile sale forţe interioare, o astfel de trăire. Dar ştiu în acelaşi timp că la fiecare pagină am dat o luptă sufletească pentru a face cât mai mult în această direcţie. Prin stilul meu nu descriu faptele în aşa fel încât din frazele cărţii cititorul să poată sesiza viaţa mea sufletească subiectivă.

Când scriu, eu estompez tot ceea ce izvorăşte din căldura sufletească şi din sentimentele adânci, turnând totul într-un stil sec, matematic. Dar numai *acest* stil poate trezi viaţa spirituală în cititor, pentru că acesta trebuie să trezească el însuşi în sine căldură şi sentiment. El nu poate face ca acestea să se reverse, pur şi simplu, din scriitor în sufletul lui, câtă vreme el însuşi se află într-o stare de luciditate estompată.

XXXIV. CUNOAŞTEREA SPIRITULUI ŞI ARTA

În Societatea Teosofică interesul pentru cultivarea elementului artistic era aproape inexistent. Dintr-un anumit punct de vedere, pe atunci acest lucru era de înţeles, dar nu trebuia să rămână aşa, dacă voiam să se creeze dispoziţia justă. Membrii unei asemenea societăţi îşi îndreaptă tot interesul, în primul rând, spre *realitatea vieţii spirituale*. Pentru ei în lumea sensibilă omul se înfăţişează numai cu viaţa sa trecătoare, despărţită de spirit. Şi lor li se pare că *arta* lucrează numai pe tărâmul acestei vieţi despărţite de spirit. De aceea, ea pare a fi situată în afara realităţii spirituale căutate de ei.

Din cauză că aceasta era concepţia despre artă a celor din Societatea Teosofică, artiştii nu se simţeau aici la ei acasă.

Marie von Sivers şi cu mine ne străduiam să dăm viaţă în societate şi elementului artistic. Cunoaşterea spirituală trăită prinde viaţă în întreaga fiinţă a omului. Sunt puse în mişcare toate forţele sufleteşti. În fantezia creatoare pătrunde lumina trăirii spiritului, dacă această trăire există.

Dar aici intervine ceva care creează piedici. Artistul are o anumită teamă nelămurită în faţa acestei pătrunderi a luminii lumii spirituale în sfera fanteziei. El vrea ca lumea spirituală să lucreze în suflet pe căi tainice, în mod inconştient. El are perfectă dreptate când e vorba de „stimularea" fanteziei prin acel element conştient lucid care a devenit dominant în sfera vieţii culturale odată cu începutul erei conştienţei. Această „stimulare" pe cale intelectuală este ucigătoare pentru artă.

Dar se întâmplă chiar contrariul, când un conţinut spiritual perceput în spirit, străluminează fantezia. În acest caz renaşte întreaga forţă creatoare de imagini artistice care a dat viaţă artei în cursul istoriei omenirii. Marie von Sivers era dăruită cu totul artei cuvântului şi avea cea mai frumoasă relaţie cu arta dramatică. Aşa că activitatea antroposofică avea deja un domeniu al artei în care putea fi încercată rodnicia percepţiei spirituale.

„Cuvântul" este expus din două direcţii primejdiei care poate veni de la dezvoltarea sufletului conştienţei. El e folosit ca mijloc de comunicare în viaţa socială şi de transmitere a cunoştinţelor dobândite pe cale logic-intelectuală. În ambele cazuri cuvântul îşi pierde valoarea lui proprie. El trebuie să se adapteze „sensului" pe care îl are de exprimat. Trebuie să uite că în ton, în sunet, şi în însăşi articularea sunetelor trăieşte o realitate. Frumuseţea, luminozitatea vocalelor, caracteristicile consoanelor se pierd din vorbire. Vocala pierde *sufletul*, consoana *spiritul*. Şi în acest fel vorbirea iese cu totul din sfera din care ea este originară, din sfera spiritualului. Ea devine servitoarea vieţii de cunoaştere intelectuală şi a vieţii sociale, care fug de spiritual. Ea este smulsă cu totul din sfera artei.

O percepţie spirituală adevărată coincide aproape instinctiv cu „trăirea cuvântului". Ea ajunge să trăiască sunetul vocalei, purtat de suflet şi impresia picturală dată de consoana fortificată de spirit.

Ea ajunge să înţeleagă taina evoluţiei vorbirii. Această taină constă în faptul că odinioară fiinţele divin-spirituale au putut folosi cuvântul pentru a vorbi sufletului uman, pe când astăzi el nu mai e folosit decât ca mijloc de comunicare în lumea fizică.

Este nevoie de un entuziasm aprins la flacăra *acestei înţelegeri spirituale*, pentru a readuce cuvântul în sfera sa

originară. Marie von Sivers avea acest entuziasm. Aşa că prin personalitatea ei mişcarea antroposofică a avut posibilitatea de a cultiva artistic cuvântul şi arta vorbirii. Activităţii de comunicare a cunoştinţelor din lumea spirituală i s-a alăturat aceea de cultivare a artei recitării şi declamaţiei, care au ajuns să ocupe un loc din ce în ce mai important în cadrul întâlnirilor antroposofice.

Recitările Mariei von Sivers în cadrul acestor întâlniri au fost punctul de plecare al impulsului artistic în mişcarea antroposofică. Pentru că aceste „recitări oferite ca supliment" au dus în linie dreaptă la spectacolele care la München urmau după cursurile antroposofice.

Prin faptul că puteam cultiva o artă fecundată de cunoaşterea spirituală, noi am prins tot mai mult rădăcini în adevărul cunoaşterii spirituale moderne. Fiindcă arta s-a născut din trăirea spirituală originară, care, în vechime, le era dată oamenilor pe calea imaginilor din starea de vis, ea a trebuit să își caute un drum al ei, în epoca în care trăirea spirituală a început să se retragă din evoluția omenirii; ea va trebui, însă, să găsească din nou posibilitatea de a se uni cu această trăire, când ea își va face iarăți apariția, într-o formă nouă, în evoluția culturii.

XXXV. DESPRE CĂRŢI, CONFERINŢE ŞI EFECTELE ACESTORA ASUPRA PUBLICULUI LARG

Începutul activităţii mele antroposofice se situează într-o epocă în care în mulţi trăia o nemulţumire faţă de direcţiile de cunoaştere din epoca imediat premergătoare. Se căuta o cale de ieşire din acea sferă existenţială în care omul se închisese prin faptul că nu mai avea voie să considere adevăr „sigur" decât ceea ce poate fi cuprins în

idei mecaniciste. Îmi părea că aceste căutări ale unor contemporani tind spre un fel de cunoaştere spirituală. Biologi ca Oskar Hertwig, care îşi începuse activitatea ca elev al lui Haeckel, dar părăsise mai apoi darwinismul, pentru că, după părerea lui, impulsurile ce trăiesc în el nu pot explica evoluţia lumii organice, erau pentru mine oameni în care mi se revela dorul de cunoaştere al epocii.

Dar eu simţeam că tot acest dor era apăsat de o povară. Ea era dată de credinţa că nu avem voie să considerăm cunoaştere decât ceea ce poate fi măsurat, numărat şi cântărit în sfera simţurilor. Nimeni nu îndrăznea să dezvolte o gândire interioară activă pentru ca prin ea să trăiască realitatea mai direct decât o făcea cu ajutorul simţurilor. Se ajunsese la o astfel de părere: cu mijloacele care au fost folosite până acum pentru a explica formele superioare ale calităţii şi cele organice, nu se poate merge mai departe. Dar dacă era vorba să ajungă la un rezultat pozitiv, când trebuie să spună ce anume lucrează în procesele vieţii, ei se mişcau pe terenul unor idei foarte vagi.

Celor ce căutau să iasă din limitele explicaţiilor mecaniciste despre lume le lipsea, în majoritatea cazurilor, curajul de a mărturisi: cine vrea să depăşească stadiul mecanicist, acela trebuie să depăşească şi modalităţile de gândire care au dus la el. Nu venea parcă deloc mărturisirea unui lucru de care epoca avea mare nevoie. Şi anume: dacă ne orientăm întreaga cercetare numai spre ceea ce dau simţurile, pătrundem în sfera a ceea ce este dominat de legile mecanice. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea lumea se obişnuise cu această orientare. Dar, pentru că acum explicaţiile mecaniciste erau nesatisfăcătoare, n-ar fi trebuit ca oamenii să vrea să pătrundă în sfere mai înalte cu *aceeaşi orientare*. Simţurile omului se dezvoltă singure. Dar prin ceea ce ele îşi dau

astfel, omul nu va ajunge niciodată să vadă altceva decât acea parte a lumii care este guvernată de legile mecanice. Dacă vrei să cunoşti mai mult trebuie să dai prin efort propriu o formă forţelor de cunoaştere care zac mai adânc, după cum natura dă o formă forţelor superioare. Forţele prin care cunoaştem aspectele mecanice ale lumii sunt treze de la sine; cele care duc la cunoaşterea formelor superioare ale realităţii trebuie trezite.

Această automărturisire a căutătorilor cunoaşterii îmi părea a fi o necesitate a epocii.

Mă simţeam fericit când găseam la unii asemenea tendinţe. Astfel, în mine trăieşte ca o amintire dintre cele mai frumoase o vizită pe care am făcut-o la Jena. Trebuia să ţin la Weimar câteva conferinţe pe teme antroposofice. Pentru un cerc mai restrâns, fusese organizată o conferinţă şi la Jena [Nota 256]. După această conferinţă am mai rămas împreună cu un grup foarte mic. Voiam să discutăm despre ce avea de spus teosofia. În acest cerc se afla şi Max Scheler [Nota 257] care pe atunci preda filosofia la Jena. Discuţia s-a transformat în curând într-un monolog prin care el explica ce simţise auzindu-mi expunerea. Iar eu am simţit de îndată profunzimea intereselor ce trăiau în căutările *sale* pe tărâmul cunoaşterii. El primise concepţia mea cu cea mai mare toleranţă interioară. Cu acea toleranţă care este necesară celui ce vrea cu adevărat să ajungă la cunoaştere.

Am discutat despre îndreptăţirea gnoseologică a cunoaşterii spirituale. Am vorbit despre faptul că, pe de o parte, pătrunderea în realitatea spirituală trebuie să poată fi întemeiată din punct de vedere gnoseologic exact în acelaşi fel în care este întemeiată pătrunderea în realitatea sensibilă, pe de altă parte.

Felul de a gândi al lui Scheler îmi dădea impresia de genialitate. Şi până în ziua de azi eu urmăresc cu cel mai

adânc interes calea sa de cunoaştere. Simţeam o mulţumire interioară ori de câte ori – din păcate extrem de rar – aveam ocazia să-l întâlnesc pe acest bărbat care-mi devenise atunci atât de simpatic.

Pentru mine asemenea experienţe erau foarte importante. Ori de câte ori veneau, simţeam necesitatea interioară de a verifica din nou siguranţa propriului meu drum de cunoaştere. Şi prin aceste repetate verificări se dezvoltă forţele care deschid apoi omului sfere din ce în ce mai largi ale existenţei spirituale.

Din activitatea mea antroposofică au rezultat două lucruri: în primul rând, cărţile pe care le-am publicat pentru a fi citite de oricine doreşte, în al doilea rând un foarte mare număr de cursuri care iniţial au fost destinate să apară în ediţii restrânse şi să fie vândute numai membrilor Societăţii Teosofice (mai târziu acelora ai Societăţii Antroposofice). Acestea erau stenograme luate mai mult sau mai puţin fidel la conferinţele mele şi pe care – din lipsă de timp – nu le-am putut revizui eu însumi. *Aş fi preferat ca ceea ce a fost cuvânt rostit, să rămână cuvânt rostit*. Dar membrii voiau cursurile ca tipărituri. Şi de aceea cursurile au fost tipărite. Dacă aş fi avut timp pentru a le revizui, restricţia „numai pentru membri" de la bun început n-ar mai fi fost necesară. Acum am renunţat la ea de mai bine de un an de zile.

Aici, în această „Autobiografie" este necesar să spun, înainte de toate, cum se încadrează acestea două: cărţile pe care le-am publicat şi cursurile tipărite, în ceea ce eu am elaborat ca antroposofie.

Cel ce vrea să urmărească munca şi căutările mele pentru a pune antroposofia în faţa conştienţei epocii contemporane, trebuie să facă acest lucru pe baza scrierilor generale pe care le-am publicat. În ele mă ocup şi de căutările din domeniul cunoaşterii ale epocii. Arn

prezentat acolo ceea ce prin „percepţie spirituală” a luat în mine o formă din ce în ce mai clară drept antroposofie – în orice caz, în mod imperfect din multe puncte de vedere.

La necesitatea aceasta de a clădi „antroposofia” şi de a transmite lumii cultivate de azi comunicări din lumea spirituală, s-a adăugat aceea de a satisface pe deplin nevoile sufleteşti, dorurile care veneau de la membrii societăţii.

Aici exista, înainte de toate, dorinţa intensă de a auzi conţinutul Evangheliilor şi al Bibliei, în general, prezentat în lumina antroposofiei. Ei doreau să audieze cursuri legate de aceste revelaţii date omenirii.

Pe lângă aceste cursuri interne, ţinute în spiritul cerinţelor caracterizate, a mai venit altceva. La cursuri participau numai membri, şi ei erau familiarizaţi cu noţiunile elementare ale antroposofiei. Puteam să le vorbesc, deci, ca unor avansaţi în antroposofie. Ca urmare, cursurile interne aveau un aspect pe care nu-l puteau avea scrierile destinate publicului larg.

În cadrul acestor cercuri interne am putut vorbi despre unele lucruri într-o manieră pe care ar fi *trebuit* s-o schimb cu totul, dacă aş fi intenţionat de la bun început să le dau tiparului.

Aşadar, caracterul diferit al celor două feluri de scrieri, cele publice şi cele pentru uz intern, are două substraturi diferite. Scrierile destinate de la bun început publicului sunt rezultatul căutărilor şi luptelor din propriul meu suflet; în scrierile pentru uz intern societatea caută şi luptă, şi munceşte împreună cu mine. Eu ascult vibraţiile din viaţa sufletească a membrilor şi aspectul conferinţelor se naşte din trăirile vii pe care mi le dă transpunere, în ceea ce aud.

N-am spus nicăieri, nici în cea mai mică măsură, ceva care sa nu fi fost produsul cel mai pur al antroposofiei în

dezvoltare. Nu poate fi vorba de nici o concesie făcută prejudecăţilor sau presimţirilor membrilor. Cine citeşte scrierile pentru uz intern poate să le ia în cel mai deplin înţeles al cuvântului drept ceea ce antroposofia are de spus. De altfel, când cererile în acest sens au devenit prea insistente, am putut să renunţ fără a mai sta pe gânduri la restricţia de a răspândi aceste scrieri numai în rândul membrilor societăţii. Numai că trebuie să se ţină seama de faptul că în scrierile tipărite şi nerevizuite de mine există erori.

Dreptul de a emite judecăţi despre conţinutul acestor scrieri de uz intern va fi acordat, în orice caz, numai celui care cunoaşte ceea ce noi presupunem drept premisă a unei asemenea judecăţi. Şi aceasta este, pentru majoritatea acestor scrieri, cunoaşterea antroposofică a omului, a cosmosului, în măsura în care fiinţa sa e descrisă în antroposofie, precum şi comunicările date din lumea spirituală drept „istorie antroposofică".

XXXVI. ÎNDRUMĂRI ESOTERICE

Nu intră, de fapt, în cadrul acestei autobiografii prezentarea unui gen de activitate care s-a născut în sânul Societăţii Antroposofice în aşa fel încât noi nici nu ne-am gândit că ea ar putea avea vreo legătură cu viaţa publică. O voi caracteriza, totuşi, deoarece şi din această direcţie a pornit conţinutul unor atacuri îndreptate împotriva mea.

La câţiva ani după ce ne începusem activitatea în cadrul Societăţii Teosofice, un anumit cerc ne-a încredinţat, Mariei von Sivers şi mie, conducerea unei societăţi de felul celor ce s-au păstrat până în zilele noastre şi care menţin vechile simboluri şi actele cultice în care era întruchipată „vechea înţelepciune". Mie nici nu-mi trecea prin gând să activez în sensul acestei societăţi, întreaga antroposofie

trebuia să vină din propriile ei izvoare de cunoaştere şi adevăr. Nu trebuia să mă îndepărtez nici măcar cu un pas de acest scop. Eu am respectat întotdeauna realitatea istorică dată. În ea trăieşte spiritul care evoluează în devenirea omenirii. Şi din această cauză eram şi eu de părere că, oriunde există posibilitatea, noul trebuie să pornească de la realitatea istorică dată deja. Am acceptat, aşadar, diploma societăţii amintite mai sus, care se situa pe linia curentului reprezentat de Yarker. Ea avea formele francmasonice ale aşa-numitelor grade superioare. Eu nu am luat nimic, dar absolut nimic de la această societate, în afară de dreptul pur formal de a iniţia eu însumi o activitate simbolic-cultică pornind de la tradiţiile istorice.

Conţinutul „actelor" care au fost oficiate în cadrul creat de mine *nu avea legătură istorică* cu nici un fel de tradiţie. În posesia acestei diplome formale, noi am practicat *numai* acţiuni care reprezentau imagini simbolice ale cunoaşterii antroposofice. Şi aceasta s-a făcut la cererea membrilor. Pe lângă prelucrarea ideilor în care erau îmbrăcate cunoştinţele spirituale pe care le dădeam, ei doreau ceva care să vorbească în mod nemijlocit văzului inimii. Şi eu am vrut să răspund acestui gen de cerinţe. Dacă nu s-ar fi ivit oferta pe care mi-a făcut-o societatea amintită, aş fi iniţiat o activitate simbolic-cultică fără legătură cu tradiţia istorică.

Dar prin aceasta *nu* fusese creată o „societate ocultă". Celui care se apropia de această activitate i se spunea în modul cel mai clar posibil că nu aderă la un ordin, ci că va lua parte la nişte acte ceremoniale, la un fel de demonstraţie, de redare simbolică a cunoştinţelor spirituale. Dacă, totuşi, unele forme au ajuns să semene cu cele prin care în ordinele tradiţionale erau primiţi noi membri sau cei vechi erau avansaţi la grade superioare, nici acest lucru nu a avut sensul unei activităţi în cadrul

unui asemenea ordin, ci numai *pe acela* de a ilustra prin imagini sensibile o înălţare spirituală în trăiri sufleteşti.

Că nu era vorba aici de nici o activitate în cadrul vreunui ordin existent şi nici de transmiterea unor lucruri pe care asemenea ordine obişnuiau să le transmită, o dovedeşte faptul că la acţiunile ceremoniale organizate de mine au luat parte membri ai celor mai diferite ordine şi că în aceste acţiuni ei *chiar au găsit cu totul altceva* decât în propriile lor ordine. Odată cineva care asistase pentru prima oară la noi la o astfel de acţiune a venit la mine imediat după încheierea ei. Această personalitate avea un grad foarte înalt în cadrul unui anumit ordin. Sub impresia celor trăite la noi el voia să-mi dea insignele ordinului lor. Mi-a spus că, după ce trăise un conţinut spiritual autentic, nu mai putea merge în continuare pe un drum care se împotmolise într-un pur formalism. Eu, însă, am clarificat lucrurile. Pentru că antroposofiei nu-i este permis să smulgă niciun om din raporturile de viaţă în care el se află. Ea trebuie să le dea ceva în plus, dar nicidecum să le ia ceva. Aşa că persoana respectivă a rămas în sânul ordinului, dar a luat parte în continuare la ceremoniile noastre simbolice.

Este lesne de înţeles faptul că, instituind ceremonii de felul celei descrise, oamenii le înţeleg greşit. Fiindcă multora apartenenţa exterioară la o anumită orientare le pare mai importantă decât conţinutul care le este comunicat acolo. Şi aşa se face că unii dintre participanţi au vorbit despre aceste lucruri ca şi cum ar fi făcut parte dintr-un ordin. Ei n-au înţeles faptul că la noi li se demonstrau, *în afara oricărui ordin*, nişte lucruri care altfel erau date numai în cadrul ordinelor.

Şi pe acest tărâm noi am rupt cu vechile tradiţii. Noi am lucrat aşa cum trebuie să se lucreze când se cercetează

în mod primar conţinutul spiritual, în condiţiile trăirii sufleteşti deplin lucide.

Faptul că, mai târziu, unele acte semnate de Marie von Sivers şi de mine, când am luat legătură cu organizaţia istorică a lui Yarker, au constituit puncte de plecare pentru tot soiul de calomnii, este ceva care, pentru a putea crea asemenea calomnii, tratează lucrurile cele mai rizibile cu grimasa seriozităţii. Semnăturile noastre le-am pus sub nişte „formulare". A fost respectată procedura obişnuită. Iar când ne-am pus semnăturile, eu am spus cu toată claritatea: toate acestea sunt o formalitate [Nota 258] şi ceea ce eu voi organiza nu va prelua *nimic* de la organizaţia lui Yarker.

E de la sine înţeles că ulterior, după ce s-a întâmplat ce s-a întâmplat, se poate spune că ar fi fost cu mult mai „inteligent" din partea noastră să nu fi intrat în legătură cu nişte organizaţii care mai târziu au fost folosite pentru a ne calomnia. Dar aş vrea să observ, cu toată modestia, că la vârsta la care eram pe atunci, eu mă mai număram printre oamenii care, dacă au de-a face cu semeni de-ai lor, presupun că aceştia merg pe drumuri drepte, nu pe unele strâmbe. De altfel, nici faptul că vedeam în spirit n-a schimbat cu nimic încrederea mea în oameni. Nu trebuie să se facă abuz de facultatea de a privi în lumea spirituală, spre a afla intenţiile ascunse ale semenilor, dacă nu doresc ei înşişi acest lucru. De altfel, cunoscătorului spiritual îi este interzis să facă cercetări în interiorul altor suflete, exact aşa cum nimănui nu-i este permis să deschidă în mod neîndreptăţit o scrisoare străină. De aceea el stă în faţa oamenilor cu care are de-a face întocmai ca orice om care nu are cunoaşterea spirituală. Există, totuşi, o deosebire între unul şi celălalt, şi anume că cercetătorul spiritual consideră că celălalt are intenţii oneste, până când nu constată contrariul şi că acela stă bănuitor în faţa întregii

lumi. În acest din urmă caz este imposibilă o colaborare socială între oameni pentru că aceasta nu se poate baza decât *pe încredere, nicidecum pe neîncredere*.

Aceste ceremonii care redau printr-o simbolistică cultică conţinuturi spirituale au fost o binefacere în viaţa multora dintre membrii Societăţii Antroposofice. Pentru că şi pe acest tărâm, ca în tot ceea ce întreprindem prin activitatea noastră antroposofică, era exclus tot ceea ce nu intra în cadrul conştienţei absolut lucide şi nu putea fi vorba de nici o magie neîndreptăţită, de sugestie sau de ceva asemănător. Dar membrii societăţii primeau ceea ce, pe de o parte, vorbea puterii lor de a înţelege idei şi, pe de altă parte, sub o formă care permitea inimii lor să urmărească aceste idei prin percepţie directă. Pe mulţi acest lucru îi ajuta, la rândul lui, să se deprindă mai bine cu natura acestor idei. Odată cu izbucnirea războiului a dispărut posibilitatea de a continua să oficiem astfel de ceremonii. Cu toate că nu aveau nimic din caracterul unei societăţi secrete, ele ar fi putut fi luate drept aşa ceva. De pe la jumătatea anului 1914 această ramură simbolic-cultică a mişcării antroposofice şi-a încetat, aşadar, activitatea.

Faptul că dintre cei care au participat la aceste ceremonii absolut ireproşabile pentru cel ce priveşte lucrurile cu bunăvoinţă şi simţul adevărului, unii au devenit acuzatori înverşunaţi, se numără printre acele anomalii care apar în atitudinea oamenilor, lipsiţi de autenticitate interioară, dar care se apropie de unele mişcări spirituale cu conţinut spiritual autentic. Ei se aşteaptă la lucruri pe măsura trivialităţii vieţii lor sufleteşti şi întrucât, bineînţeles, nu le găsesc, se ridică împotriva unei organizaţii căreia i se alăturaseră la început – dar cu o sinceritate inconştientă.

O societate ca aceea antroposofică nu putea să se formeze decât în armonie cu cerinţele sufleteşti ale membrilor ei. Nu putea fi afişat un program abstract, care să spună: în cadrul Societăţii Antroposofice se va face cutare şi cutare lucru, ci trebuia să se lucreze din realitatea însăşi. Dar această realitate sunt tocmai necesităţile sufleteşti ale membrilor. Antroposofia ca şi conţinut al vieţii s-a plăsmuit din propriile ei izvoare. Ea a păşit în faţa lumii contemporane drept creaţie spirituală. Mulţi dintre cei care aveau o înclinaţie interioară spre ea au căutat să colaboreze cu alţii. Astfel societatea a ajuns să fie formată din nişte personalităţi, dintre care unele căutau mai mult elementul religios, altele pe cel ştiinţific, iar altele pe cel artistic. Iar ceea ce era căutat, trebuia să poată fi găsit.

Datorită faptului că s-a lucrat pornind de la realitatea necesităţilor sufleteşti ale membrilor societăţii, scrierile destinate uzului intern trebuie să fie altfel judecate decât cele destinate de la început publicului larg. Conţinuturile acestor scrieri au fost concepute drept comunicări orale, nu pentru a fi tipărite. Iar lucrurile despre care se vorbea în ele s-au născut din necesităţile spirituale ale membrilor, sesizate de mine de-a lungul anilor.

Ceea ce este cuprins în scrierile publicate corespunde cerinţelor antroposofice ca atare; la elaborarea lucrărilor de uz intern tipărite a colaborat configuraţia sufletească a întregii societăţi.

Rudolf Steiner, 1923

XXXVII. MATURIZAREA SUFLETULUI; CONFERINŢE LA PARIS DIN 1906

În timp ce cunoştinţele antroposofice erau comunicate societăţii în felul care reiese – în parte – şi din scrierile pentru uz intern, Marie von Sivers şi cu mine cultivam, printr-o activitate comună, elementul artistic, căruia îi fusese destinat să devină un element *dătător de viaţă* în mişcarea antroposofică.

Pe de o parte, este vorba de arta declamaţiei, cu orientarea sa către arta dramatică; ea a fost obiectul muncii ce trebuia făcută pentru ca mişcarea antroposofică să dobândească un conţinut just.

Este vorba, pe de altă parte, de posibilitatea care mi s-a oferit în timpul călătoriilor ce trebuiau făcute în serviciul antroposofiei, de a mă adânci în evoluţia arhitecturii, sculpturii, picturii.

În diferite locuri ale acestei autobiografii am vorbit despre importanţa elementului artistic pentru un om care are trăiri în lumea spirituală.

Până în perioada în care mi-am început activitatea antroposofică eu n-am putut studia cele mai multe dintre operele de artă ale omenirii decât după reproduceri. Dintre lucrările originale nu putusem vedea decât ceea ce se afla la Viena, Berlin şi în alte câteva oraşe din Germania.

Dar acum, când împreună cu Marie von Sivers am început să fac călătoriile puse în serviciul antroposofiei, prin faţa ochilor mei au început să treacă multe dintre comorile muzeelor de pe aproape tot continentul european. Aşa că, din primii ani ai secolului, deci în cursul celui de al cincilea deceniu al vieţii mele, am trecut printr-o înaltă şcoală de educaţie artistică şi, legat de aceasta, mi-am format o imagine clară despre evoluţia spirituală a

omenirii. Ea înţelegea că toate aceste trăiri se revărsau apoi în curentul care dădea mobilitate ideilor antroposofiei. Pentru că impresiile artistice pe care sufletul meu le primea străbăteau ceea ce trebuia să fac prin conferinţele mele.

Peste tot îmi era alături Marie von Sivers, care trăia împreună cu mine tot ce vedeam, completând ea însăşi în modul cel mai frumos, cu felul ei subtil şi plin de bun-gust de a se adânci în ceea ce aveam prilejul să vieţuiesc în faţa operelor de artă şi cultură.

În timp ce priveam în mod concret marile opere de artă, în faţa sufletelor noastre a apărut lumea din care încă o configuraţie sufletească din vremurile vechi le vorbea celor noi. Am putut să ne adâncim sufletele în spiritualitatea artei, care mai vorbeşte din Cimabue. Dar în faţa operelor de artă am putut să ne adâncim sufletele şi în lupta spirituală grandioasă pe care Toma d'Aquino a dus-o împotriva arabismului în perioada de maximă înflorire a scolasticii.

Pentru mine era deosebit de important faptul că mă puteam adânci în evoluţia arhitecturii. Observând în tăcere felul în care evoluaseră diferitele stiluri, în sufletul meu s-a dezvoltat ceea ce am putut concretiza apoi în formele Goetheanumului.

Pentru faptul că am avut prilejul să stau în faţa „Cinei" lui Leonardo la Milano, în faţa creaţiilor lui Rafael şi ale lui Michelangelo la Roma şi pentru discuţiile pe care le-am avut cu Marie von Sivers după ce văzusem aceste opere de artă, trebuie să-i fiu recunoscător destinului, mai ales pentru că ele mi-au fost date la o vârstă mai matură.

Dar ar trebui să scriu o carte tot atât de cuprinzătoare ca aceasta dacă aş vrea să arăt fie şi numai pe scurt cele trăite în acest sens.

Cine are văzul spiritual pătrunde adânc în tainele evoluţiei omenirii, când privirea se pierde în contemplarea „Şcolii din Atena" sau a „Disputei".

Iar cine înaintează cu contemplarea de la Cimabue, trecând pe la Giotto până la Rafael, are în faţa ochilor întunecarea treptată a vechii facultăţi a omenirii de a privi în spirit, care devine o observare modernă mai mult naturalistă a lumii. Legea evoluţiei omenirii, care mi s-a revelat prin percepţie spirituală, s-a înfăţişat sufletului meu, dezvăluindu-se cu toată limpezimea, tocmai din formele în care evoluase arta omenirii.

Aveam întotdeauna un sentiment de adâncă mulţumire atunci când puteam să văd că, prin adâncirea necontenită în elementul artistic, mişcarea antroposofică dobândea o viaţă nouă. Pentru a cuprinde în idei fiinţialităţile spiritului şi pentru a le exprima sub formă de idei, este necesară o mare mobilitate a activităţii ideatice. Această mobilitate o dă umplerea sufletului cu trăiri artistice.

Şi era absolut necesar să veghem ca în societatea noastră să nu pătrundă acele neadevăruri interioare care sunt legate de falsul sentimentalism. O mişcare spirituală este întotdeauna expusă acestui pericol. Dacă dăm conferinţelor mai multă viaţă prin ideile mobile pe care le datorăm, la rândul nostru, trăirilor artistice, neadevărurile interioare izvorâte din sentimentalism care zac în ascultător sunt alungate. Elementul artistic, care, ce-i drept, e purtat de simţire şi sentiment, dar care atunci când este creat şi receptat tinde spre o limpezime luminoasă a formei, poate constitui mijlocul cel mai eficient de a combate falsul sentimentalism.

De aceea, consider că destinul a fost deosebit de bun cu mişcarea antroposofică, prin faptul că mi-a dat în Marie von Sivers o colaboratoare care, din înclinaţiile ei

interioare cele mai adânci, a ştiut să cultive cu deplină înţelegere elementul artistic bazat pe sentiment, dar lipsit de sentimentalism.

A fost necesar să lucrez necontenit împotriva acestui element sentimental lipsit de adevăr lăuntric. Fiindcă într-o mişcare spirituală el se infiltrează întotdeauna. El nu poate fi, pur şi simplu, respins sau ignorat. Deoarece mulţi dintre oamenii care, la început, se lasă în voia lui, sunt totuşi, în străfundul cel mai adânc al sufletului, căutători adevăraţi. Dar la început le vine greu să-şi găsească o legătură fermă cu conţinutul care le este comunicat din lumea spirituală. În mod inconştient ei caută în sentimente un fel de extaz. Ei vor să afle adevăruri cu totul deosebite, esoterice. Şi au tendinţa de se izola cu aceste adevăruri în grupe sectare.

Esenţialul este să se facă din ceea ce e just singura forţă de orientare a întregii societăţi. Aşa că cei care se rătăcesc, îndreptându-se într-o direcţie sau alta, pot vedea mereu cum lucrează aceia care au dreptul să se considere stâlpii centrali ai mişcării, fiindcă sunt întemeietorii ei. Pentru Marie von Sivers şi pentru mine esenţialul era să lucrăm în mod concret pentru a elabora şi răspândi conţinutul antroposofiei şi nu să luptăm împotriva denaturărilor. Bineînţeles, au fost şi cazuri în care am fost nevoiţi să combatem unele afirmaţii.

Perioada anterioară ciclului de conferinţe pe care le-am ţinut la Paris [Nota 259] este pentru mine o etapă în sine, bine definită în ceea ce priveşte procesele de evoluţie din sufletul meu. Am ţinut aceste conferinţe în anul 1906, în timpul congresului teosofic. Unii dintre participanţii la acest congres îşi exprimaseră dorinţa de a audia aceste conferinţe, pe lângă celelalte activităţi din programul congresului. În acea perioadă făcusem cunoştinţă personal cu Edouard Schuré [Nota 260], împreună cu Marie von

Sivers, care coresponda deja de multă vreme cu el şi tradusese unele dintre lucrările sale. S-a aflat şi el printre auditori. Şi am avut bucuria de a-i vedea adesea pe Merejkovski [Nota 261] şi Minsky [Nota 262], ca şi pe alţi poeţi ruşi, printre auditorii mei.

În acest ciclu de conferinţe am dat acele cunoştinţe spirituale *călăuzitoare* pentru fiinţa umană, pe care le simţeam „*mature*" în mine.

„Sentimentul de maturizare" a cunoştinţelor este ceva esenţial în cercetarea lumii spirituale. Pentru a avea acest sentiment trebuie să fi avut mai întâi o percepţie spirituală, să fi trăit felul cum ea apare în suflet. La început ea încă nu luminează, apare cu contururi neclare. Trebuie lăsată să coboare iar în adâncurile sufletului ca să se „maturizeze". Conştienţa nu a ajuns încă atât de departe încât să înţeleagă conţinutul spiritual al percepţiei spirituale. În adâncurile sale spirituale sufletul trebuie să fie împreună cu acest con|inut în lumea spirituală fără a fi deranjat de conştienţă.

În ştiinţele exterioare ale naturii nu se afirmă un nou adevăr până ce nu au fost terminate toate experimentele necesare şi observaţiile senzoriale corespunzătoare, până ce calculele respective nu sunt ireproşabile. În ştiinţa spirituală nu se cere nicidecum mai puţină conştiinciozitate metodică şi mai puţină disciplină a cunoaşterii. Numai că aici se înaintează oarecum pe alte căi. Trebuie examinată conştienţa în raportul ei faţă de adevărul care trebuie cunoscut. Trebuie să ştii să „aştepţi" cu răbdare, perseverenţă şi conştiinciozitate interioară până când conştienţa trece acest examen. Ea trebuie să-şi fi fortificat puterea interioară de pe un anumit tărâm în suficientă măsură pentru ca să-şi poată integra percepţia spirituală avută în facultatea noţională.

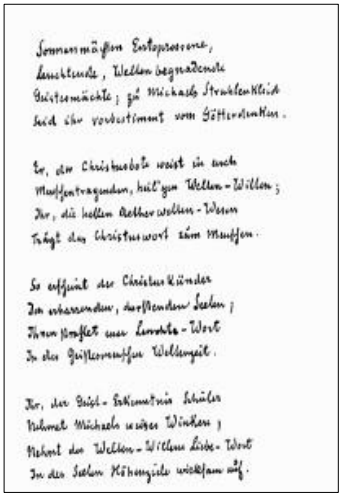
În ciclul de conferinţe de la Paris am prezentat o concepţie care a trebuit să treacă în sufletul meu printr-o lungă perioadă de „maturizare”. După ce am explicat, în general, în ce relaţie, în ce interdependenţă se găsesc părţile constitutive ale fiinţei omeneşti: corp fizic, corp eteric – ca mijlocitor al apariţiei vieţii, corp astral – ca mijlocitor al apariţiei simţirii şi voinţei – şi „purtătorul Eului” [Nota 263], am comunicat faptul că corpul eteric al bărbatului este feminin, iar corpul eteric al femeii este masculin. Prin aceasta, în antroposofie îşi găsea explicaţia o problemă fundamentală a existenţei, care tocmai în acea vreme era foarte mult discutată. Amintiţi-vă numai de cartea nefericitului Weininger: *Sex şi caracter* şi de creaţia poetică din acea vreme.

Dar această problemă fusese dusă în străfundurile fiinţei umane. Prin corpul său fizic omul se încadrează în forţele cosmosului cu totul altfel decât se încadrează prin corpul său eteric. Cu corpul său fizic omul este situat în forţele pământului; cu corpul eteric în forţele cosmice extraterestre. „Masculinul” şi „Femininul” sunt puse astfel în legătură cu enigmele cosmice.

Pentru mine această descoperire s-a numărat printre cele mai zguduitoare trăiri sufleteşti interioare. Fiindcă simţeam mereu, din nou, că trebuie să ne apropiem cu răbdare, aşteptând o percepţie spirituală şi că apoi, când trăim „maturitatea conştienţei”, trebuie să facem apel la idei pentru a transpune percepţia spirituală avută în domeniul cunoaşterii umane.

XXXVIII. CONGRESUL TEOSOFIC DE LA MÜNCHEN DIN 1907

În cele ce urmează, descrierea vieţii mele cu greu va putea fi despărţită de o istorie a mişcării antroposofice. Aş vrea, totuşi, să vorbesc aici despre istoria Societăţii Antroposofice numai în măsura în care acest lucru este cerut de descrierea vieţii mele. Va fi cazul deja atunci când voi ajunge să enumăr numele membrilor activi ai societăţii noastre. De fapt, mă apropii prea mult cu descrierea mea de epoca prezentă pentru ca o asemenea înşiruire să nu dea imediat loc la neînţelegeri. Oricâtă bunăvoinţă aş avea, s-ar putea ca cineva să fie foarte decepţionat, văzând că numele altora a fost pomenit aici, iar al său, nu. Voi da, în principal, numai numele acelor personalităţi care *în afară de* activitatea lor în cadrul societăţii sunt în legătură cu viaţa spirituală; nu voi da numele acelora care nu au adus cu ei în societate asemenea legături.

Sonnenmächten Entsprossene,
Leuchtende, Wellen begnadende
Geistesmächte; zu Michaels Strahlenkleid
Seid ihr vorbestimmt vom Götterrate.

Er, der Christusbote weist in euch
Menschentragenden, heil'gen Wellen-Willen;
Ihr, die hellen Aether-wehen-Wesen
Trägt das Christuswort zum Menschen.

So erfüllt der Christus Künder
Im erharrenden, hoffenden Seelen;
Ihrem Konflikt nun Lösung-Wort
In der Geistesmenschen Weltenzeit.

Ihr, der Geist-Sehnsucht Schüler
Nehmet Michaels weisen Winken;
Nehmt den Wellen-Willens Liebe-Wort
In der Seelen Mühengrüfte wirksam auf.

Facsimilul unei mantre

Aş putea spune că cei doi poli oarecum opuşi ai activităţii antroposofice se aflau la Berlin şi la München. Fiindcă de antroposofie s-au apropiat nişte oameni care nu găsiseră nici în concepţia despre lume a ştiinţelor naturii şi nici în confesiunile religioase tradiţionale acel conţinut spiritual pe care sufletele lor il căutau. La Berlin a putut lua naştere o ramură a societăţii şi s-a putut aduna un auditoriu destul de larg pentru conferinţele publice numai din rândurile acelor oameni care respinseseră toate concepţiile despre lume ce se formaseră în opoziţie cu confesiunile religioase tradiţionale. Adepţii acestor concepţii despre lume, bazate pe raţionalism, intelectualism etc., găseau în ceea ce antroposofia avea să dea lumii, doar fantasmagorie, superstiţie etc. A apărut, astfel, un număr de auditori, de membri care îşi însuşeau antroposofia fără ca ideile sau sentimentele lor să se îndrepte în altă parte, ci numai spre ea. Ce li se oferea în altă parte, nu-i mulţumea. Trebuia să se ţină seama de această dispoziţie a sufletelor lor. Şi pe când se întâmpla acest lucru, numărul membrilor şi al celor ce audiau conferinţele publice creştea mereu. S-a născut o viaţă antroposofică oarecum *închisă în ea însăşi* şi pe care o interesau prea puţin celelalte încercări de a pătrunde în lumea spirituală. Se legau speranţe numai de ceea ce se putea dezvolta din comunicările antroposofiei. Se aştepta un progres tot mai mare în ceea ce priveşte cunoaşterea lumii spirituale.

Altfel stăteau lucrurile la München. Aici în munca antroposofică elementul artistic a fost de la început un factor activ. Şi prin el, o concepţie despre lume cum este antroposofia a fost asimilată în cu totul alt mod decât o pot face raţionalismul sau intelectualismul. *Imaginea* artistică este mai spirituală decât noţiunea raţională. Ea este,

totodată, vie şi nu ucide spiritualul din suflet, aşa cum face intelectualismul. La München, cei care aveau un cuvânt hotărâtor de spus în privinţa primirii de membri şi de auditor erau oameni în care simţirea artistică era vie în felul arătat mai sus.

Aceasta a făcut ca în Berlin să se formeze de la început o ramură unitară a societăţii. Interesele celor ce căutau antroposofia erau cam aceleaşi. În München diferitele sensibilităţi artistice se reuneau în cercuri separate, cu nevoi spirituale individuale, iar eu ţineam conferinţe în astfel de cercuri. Cu timpul, centrul acestor cercuri a devenit acela care se grupa în jurul contesei Pauline von Kalckreuth [Nota 264] şi al d-rei Sophie Stinde [Nota 265], cea care a murit în timpul războiului. Acest cerc se îngrijea şi de organizarea conferinţelor publice pe care le ţineam la München. Puterea de înţelegere a membrilor acestui cerc se adâncea din ce în ce mai mult, ceea ce a făcut ca ei să întâmpine în modul cel mai frumos ceea ce eu aveam de spus. Aşa că în sânul acestui cerc antroposofia s-a dezvoltat în modul cel mai îmbucurător. Ludwig Deinhard [Nota 266], teosof mai vârstnic, prieten cu Hübbe-Schleiden, s-a apropiat în curând cu multă simpatie de acest cerc. Şi aceasta a fost un lucru foarte preţios.

În centrul unui alt cerc se afla doamna von Schewitsch [Nota 267]. Era o personalitate interesantă şi tocmai din această cauză chiar la ea se întrunea un cerc ai cărui membri nu voiau să se adâncească în studiul antroposofiei, ci mai mult s-o cunoască la fel cum voiau să cunoască orice alt curent spiritual din acea vreme.

Tot pe atunci doamna von Schewitsch îşi publicase cartea *Cum mi-am găsit sinea*. Era o mărturisire de credinţă puternică şi originală în favoarea teosofiei. Şi acest lucru a

făcut ca această femeie să devină punctul central al cercului descris.

Pentru mine – ca şi pentru alţi oameni care participau la întrunirile cercului – Helene von Schewitsch reprezenta o pagină de istorie importantă. Doar ea era femeia pentru care Ferdinand Lassalle îşi găsise o moarte timpurie în duel cu un român. Mai târziu ea a făcut carieră ca actriţă şi în America s-a împrietenit cu H. P. Blavatsky şi Olcott. Era o femeie de lume, ale cărei interese erau puternic spiritualizate în perioada în care am ţinut conferinţe în casa ei. Evenimentele dramatice prin care trecuse dădeau o deosebită prestanţă atât înfăţişării, cât şi spuselor sale. Aş putea spune ca prin ea am văzut transparând activitatea lui Lasalle şi epoca acestuia, şi tot prin ea am cunoscut unele aspecte caracteristice din viaţa lui H. P. Blavatsky. Ceea ce spunea avea un colorit subiectiv, de multe ori modelat arbitrar de fantezia ei; dar, dacă ţineai seama de acest lucru, puteai vedea prin nişte văluri, fiinţa ei adevărată şi atunci ţi se revela o personalitate, totuşi, neobişnuită.

Alte cercuri din München aveau un alt caracter. Mă gândesc adesea la o personalitate pe care am întâlnit-o în mai multe dintre aceste cercuri, un preot catolic care nu se încadra strict în comunitatea catolică, pe nume Müller. Era un fin cunoscător al lui Jean Paul. El scotea o revistă cu adevărat incitantă, „Rennaissance", în care apărea un catolicism liber. A luat din antroposofie numai atâta cât putea să-l intereseze, păstrându-şi concepţiile, dar, pe de altă parte, era adeseori sceptic. Ridica obiecţii, dar într-un fel atât de drăguţ şi, totodată, elementar, încât aducea o notă de umor înviorător în discuţiile care se legau după conferinţe.

Caracterizând cercurile de la Berlin şi de la München drept cei doi poli opuşi ai activităţii antroposofice, nu vreau să spun nimic despre valoarea unuia dintre aceşti

doi poli; pur şi simplu, au apărut deosebiri între oamenii care lucrau acolo, deosebiri de care trebuia să ţin seamă, din moment ce lucram cu ei, dar în felul lor erau de aceeaşi valoare – sau, oricum, nu are nici un sens să ne pronunţăm noi asupra valorii lor.

Felul de a lucra al cercului din München a făcut ca congresul teosofic, organizat în anul 1907 de secţia germană a acestei societăţi să aibă loc la München [Nota 268]. Aceste congrese care fuseseră ţinute înainte la Londra, Amsterdam, Paris, cuprindeau manifestări în cadrul cărora erau discutate sau expuse în conferinţe probleme teosofice. Ele erau organizate după modelul congreselor oamenilor de ştiinţă. Se discutau şi problemele administrative ale Societăţii Teosofice.

Toate acestea au suferit schimbări cu ocazia congresului de la München. Marea sală de concert care trebuia să adăpostească şedinţele a fost prevăzută de noi – organizatorii – cu decoraţiuni interioare care, prin formă şi culoare, trebuiau să redea în mod artistic dispoziţia sufletească ce urma să rezulte din conţinutul expunerilor. Ambianţa artistică şi activitatea spirituală urmau să formeze în această sală un tot armonios. Eu am cerut insistent să se evite simbolismul abstract, neartistic şi să fie lăsat să vorbească simţul artistic.

Congresul Societăţii Teosofice de la München, mai 1907
Rândul 1. Annie Besant (2), Marie von Sivers (3),
Rudolf Steiner (5)

În programul congresului a fost inclusă şi o manifestare artistică. Marie von Sivers tradusese deja de mai multă vreme drama de la Eleusis, aşa cum o reconstitute Schuré [Nota 269]. Eu am adaptat textul în vederea reprezentării ei pe scenă. Am inclus această dramă în program. Stabileam astfel legătura cu vechile misterii – chiar dacă era încă doar o încercare palidă – dar principalul era că în activitatea congresului pătrunsese elementul artistic. Elementul artistic exprima voinţa noastră ca de aci înainte în societate să nu mai fie despărţită viaţa spirituală de cea artistică. Marie von Sivers şi-a asumat rolul zeiţei Demetra. Prin interpretarea ei ea a atras atenţia în mod clar asupra nuanţelor pe care arta dramatică urma să le aibă în viitor. Pe lângă aceasta, noi ajunseserăm într-un moment în care arta recitării şi declamaţiei atinsese, prin Marie von Sivers, punctul decisiv

în ceea ce priveşte dezvoltarea acestei arte din forţa interioară a cuvântului şi de la care se putea desfăşura în continuare o activitate rodnică pe acest tărâm.

O bună parte dintre vechii membri ai Societăţii Teosofice din Anglia, Franţa, în special din Olanda, erau nemulţumiţi lăuntric de inovaţiile aduse de Congresul de la München. Ceea ce ar fi fost bine ca să fie înţeles, dar a fost înţeles de către foarte puţini, era faptul că acest curent antroposofic izvora dintr-o cu totul altă atitudine interioară decât cea care dominase până atunci în sânul Societăţii Teosofice. Această atitudine lăuntrică este *adevărata cauză* pentru care Societatea Antroposofică n-a putut să rămână în continuare o *parte* a celei teosofice.

Cei mai mulţi au dat, însă, mai multă importanţă absurdităţilor care au apărut în decursul timpului în sânul Societăţii Teosofice şi care au dus la certuri fără sfârşit.

POSTFAŢĂ

Aici se întrerupe brusc această autobiografie. La 30 martie 1925 Rudolf Steiner a murit.

Viaţa sa, închinată în întregime slujirii pline de abnegaţie a omenirii, a fost răsplătită cu infinită duşmănie; drumul cunoaşterii, pe care el a mers, a fost transformat într-un drum de spini. Dar el a mers până la capăt pe acest drum şi l-a cucerit pentru întreaga omenire. El a străpuns limitele cunoaşterii: ele nu mai există. Acest drum al cunoaşterii se întinde în faţa noastră în claritatea de cristal a gândurilor, claritate despre care depune mărturie şi cartea de faţă. El a ridicat puterea de înţelegere a omului până la spirit, a pătruns-o şi înfrăţit-o cu Fiinţa spirituală a Cosmosului. Prin aceasta el a săvârşit cea mai măreaţă faptă omenească. Ne-a ajutat să înţelegem cea mai măreaţă faptă a lui Dumnezeu. Cum să nu fi fost el urât cu toată puterea demonică de care iadul este în stare?

El însă a răspuns neînţelegerii cu care a fost întâmpinat, prin iubire.

El a murit – îndurând, conducând, împlinind,
într-o lume ce-n picioare l-a călcat
şi pe care el a avut puterea să o ducă-n sus.
El a înălţat-o, ei s-au pus împotrivă,
au scuipat ură, i-au închis drumurile,
au acoperit cu zgură ce era pe cale să se nască.
Şi-au dezlănţuit furia cu otravă şi flăcări,
acum jubilează, amintirea-i murdăresc.
„Acum e mort cel ce spre libertate vă ducea,
spre lumină, spre conştienţă, spre înţelegerea
divinului din sufletul uman,
spre Eu, spre Christos.
Să fi fost crimă această încercare?
El a făcut ce Prometeu deja a trebuit să ispăşească,

al lui Socrate paharul cu cucută i-a adus,
ba şi mai rău, drept vină a lui Baraba,
ce doar pe cruce îşi găseşte ispăşirea:
El viitorul l-a trăit în faţa voastră.
Noi, demonii, nu putem răbda aceasta,
noi hărţuim, noi îl gonim pe cel ce-aşa ceva cutează,
cu toate sufletele ce ni s-au dat
cu toate forţele care ne sunt supuse.
Fiindcă a noastră-i răscrucea dintre vremuri
şi omenirea aceasta, fără Dumnezeu,
piere cu încetul, în slăbiciune, amăgire şi păcat.
Noi nu lăsăm prada să ne scape
îl sfâşiem pe cel ce-aceasta îndrăzneşte".
El a-ndrăznit şi şi-a purtat destinul.
În iubire, răbdare, răbdând
nepriceperea, slăbiciunile umane,
care opera mereu i-au pus-o în pericol,
care cuvântul mereu i l-au răstălmăcit,
care-nţelegerea nu i-au recunoscut
şi în micimea lor l-au ignorat
fiindcă a sa măreţie era nemăsurată.
Aşa ne-a dus în spate – şi nouă respiraţia ni se tăia
urmându-i paşii, zborul
ce ne ducea ameţitor de sus.
a noastră slăbiciune îl împiedica la zbor,
ca plumbul i se atârna de picioare...
Acum e liber. Ajutând pe cei de sus,
să ia ce cucerise pe Pământ, spre a-şi atinge ţelurile lor.
Ei îl salută pe fiul omului
ce forţele creatoare
şi-a dezvoltat slujind a zeilor voinţă,
care celei mai învârtoşite ere intelectuale
celei mai seci epoci a maşinii
spiritul i-a întipărit şi l-a făcut din ea să iasă...

Ei nu i-au îngăduit-o.
Pământul urzește în umbră,
în spaţiul cosmic se plăsmuiesc forme,
conducătorul aşteaptă, cerul e deschis
cu veneraţie şi bucurie stau cetele.
Dar cenuşie noapte Pământul îl cuprinde.

Marie Steiner, 1925

RUDOLF STEINER – VIAŢA ŞI OPERA
O cronică

Kraljevec – Neudörfl

1861-1879

• La 25 sau 27 februarie 1861, la Kraljevec (pe atunci în Austria, astăzi în Croaţia), s-a născut Rudolf Josef Lorenz Steiner, ca primul copil al unei familii originare din Austria de Jos. Mama se numea Franziska, iar tatăl, Johann Steiner. Meseria tatălui, la început telegrafist, apoi şef de gară în cadrul căilor ferate austriece de sud, a determinat familia să-şi schimbe de mai multe ori domiciliul: 1862 la Mödling, 1863 la Pottschach şi 1969 la Neudörfl.

• Familia s-a mărit: în 1864 s-a născut sora, Leopoldine, iar în 1866 fratele, Gustav.

• Începând cu anul şcolar 1872/73 urmează şcoala reală de stat din apropiere de Wiener-Neustadt. Acolo a absolvit în 1879, cu calificativul excepţional.

Viena

1879-1883

• Studii la Şcoala Superioară Tehnică, la început cu scopul de a preda la şcoala reală. Materii principale: matematică, fizică, botanică, zoologie, chimie; apoi literatură, istorie, filosofie.

1882

• La recomandarea profesorului de istoria literaturii şi, în acelaşi timp, cercetător al operei lui Goethe, Karl Julius Schröer, lucrează la editarea scrierilor de ştiinţele naturii ale lui Goethe în colecţia „Literatura naţională germană" a lui Kürschner. Eseul *Singura critică posibilă a noţiunii de atomism*; Steiner numeşte mai târziu acest eseu ca „nervul central" al cercetărilor sale.

1884-1890

• Meditator în casa familiei negustorului L. Specht din Viena. Primul volum din scrierile de ştiinţele naturii ale lui Goethe la care a lucrat Steiner apare în 1884; următoarele volume, în anii 1887-1897.

• Prietenie cu poeta şi ulterior luptătoare pentru drepturile femeilor, Rosa Mayreder (*Critica feminităţii*) şi Friedrich Eckstein, ulterior secretar şi biograf al lui Anton Bruckner.

• Corespondenţă cu filosoful Eduard von Hartmann. Pe lângă munca la ediţia Goethe, numeroase articole pentru diferite lexicoane (printre altele, Lexiconul de conversaţie Pierer), din însărcinarea prof. Küschner.

1886

• Apariţia primei cărţi: ***Linii fundamentale ale unei teorii a cunoaşterii potrivit concepţiei goetheene despre lume*** (GA2).

• Cerere din partea directorului Arhivelor de la Weimar, Erich Schmidt, pentru a colabora la publicarea Ediţiei „Sophia" din operele lui Goethe.

• Eseul *Natura şi idealurile noastre*, o scrisoare deschisă către poeta M. E. delle Grazie.

1888

• Redactor la ziarul vienez „Deutsche Wochenschrift". Numeroase articole şi comentarii privind evenimentele politice din Austro-Ungaria.

• Conferinţă la Reuniunea-Goethe din Viena pe tema *Goethe ca părinte al unei noi estetici*.

Weimar

1890-1897

• Colaborator la Arhivele Goethe şi Schiller. Editarea scrierilor de ştiinţele naturii ale lui Goethe, care apar între 1891 şi 1896.

• Întâlniri cu Hermann Grimm, Ernst Haeckel, Eduard von Hartmann. Prietenie cu poeta Gabriele Reuter, discipolul lui Liszt, Conrad Ansorge, biograful lui Stirner, John Henry Mackay, editorul lui Nietszche, Fritz Koegel şi cu poetul Otto Erich Hartleben.

• Steiner se îngrijeşte de apariţia unei ediţii în 12 volume a operelor complete ale lui Schopenhauer , ca şi de o ediţie în 8 volume a operelor lui Jean Paul, pentru „Cotta'sche Bibliothek der Weltliteratur". În seria „Berliner Klassiker Ausgaben" (Autori clasici berlinezi), cu introduceri semnate de istorici literari de prestigiu, apar operele lui Wieland şi Uhland, editate şi prefaţate de Rudolf Steiner.

1891-1892

• Obţine titlul de doctor în filosofie la Universitatea din Rostock, la profesorul Heinrich von Stein, cu lucrarea „Problema fundamentală a teoriei cunoaşterii, cu o atenţie specială asupra Doctrinei Ştiinţei a lui Fichte. Prolegomene la înţelegerea conştienţei filosofice cu sine însăşi", apărută în 1892 sub titlul ***Adevăr şi ştiinţă. Introducere la o filosofie a libertăţii*** (GA 3), dedicată lui Eduard von Hartmann.

1893

• Apare ***Filosofia libertăţii****. Trăsături fundamentale ale unei concepţii moderne despre lume* (GA 4).

1894-1896

• Vizită şi sejur de lucru la Arhiva Nietzsche. Face cunoştinţă cu Elisabeth Förster-Nietzsche, care vrea să îl câştige pe Steiner ca editor colaborator la publicarea operei fratelui ei. Întâlnire cu Friedrich Nietzsche, bolnav.

1895

• Apare lucrarea ***Friedrich Nietzsche, un luptător împotriva epocii sale*** (GA 5).

1897

• O expunere cuprinzătoare a studiilor sale goetheene de până atunci este oferită de Steiner în lucrarea ***Concepţia despre lume a lui Goethe*** (GA 6).

Berlin

1897-1900

• Editor şi redactor la revistele „Magazin für Litteratur" şi „Dramaturgische Blätter", organul Uniunii Dramaturgilor Germani. Numeroase articole pe teme de literatură şi filosofie; critică de teatru, cronici literare.

1898-1905

• Conferinţe la „Societatea literară liberă", la „Asociaţia Giordano Bruno", la întâlniri ale sindicatelor şi în cercul literar „Die Kommenden" (Cei ce vin), a cărui conducere a fost preluată de Steiner după moartea lui Ludwig Jakobowski.

• Întâlniri cu Else Lasker-Schüler, Peter Hille, Stefan Zweig, Käthe Kollwitz, Erich Mühsam, Paul Scheerbart, Frank Wedekind. Prietenie cu Ludwig Jakobowski şi Otto Erich Hartleben.

1899

• Publicarea a numeroase articole, printre care *Basmul lui Goethe despre Şarpele verde şi frumoasa Lilie*, *Egoismul în filosofie* şi *Haeckel şi opozanţii săi*.

• Căsătoria cu Ana Eunike; aceasta moare în 1911.

1899-1904

• Activitate de predare (istorie, oratorie, literatură, ştiinţele naturii) la Şcoala de educaţie a muncitorilor întemeiată de Wilhelm Liebknecht la Berlin; din 1902 şi la Spandau.

• Întâlnire cu Rosa Luxemburg şi Kurt Eisner.

1900

• Apare primul volum din *Concepţii despre lume şi viaţă în secolul XIX*; un an mai târziu urmează volumul doi. Revăzută şi dezvoltată, această lucrare apare în 1914 sub titlul ***Enigmele filosofiei expuse în istoria lor, în rezumat*** (GA 18).

• Conferinţe la Biblioteca teosofică despre Nietzsche şi „Basmul" lui Goethe. În toamnă susţine acolo primul ciclu de conferinţe cu tema: "Mistica".

• Prima întâlnire cu Marie von Sivers, care din 1902 devine colaboaratoare apropiată a lui Rudolf Steiner. Ea avea o formţie în arta oratorică franceză la Conservatorul din Paris şi absolvise Arta Dramatică la Petersburg. Traducătoare a mai multor lucrări de Edouard Schuré.

1901-1902

• Apare ***Mistica în zorii noii vieţi spirituale*** *şi raportul său cu concepţiile moderne despre lume* (GA 7).

• În toamnă începe al doilea ciclu de conferinţe de la Biblioteca teosofică, cu tema ***Creştinismul, ca fapt mistic*** (GA 8), care va fi publicat în 1902..

• Întâlnire cu Annie Bessant.

• Din octombrie 1902, secretar general al Secţiunii germane a Societăţii Teosofice.

1902-1904

• Activitate de predare la Şcoala Superioară Liberă întemeiată de Bruno Wille şi Wilhelm Bölsche.

1902-1912

• Împreună cu Marie von Sivers, formează loje teosofice în ţară şi în străinătate. Activitate de conferenţiere intensă, atât pentru publicul larg, cât şi pentru cercurile de membri ai Societăţii Teosofice. În cadrul acestora, Steiner nu prezintă teosofia orientală tradiţională, ci rezultatele propriilor cercetări, însă se raportează mereu la literatura teosofică clasică (Blavatsky etc.).

• Fondarea, editarea şi redactarea revistei lunare „Luzifer", mai târziu „Lucifer-Gnosis" (1903). Aici apar serii de articole fundamentale, printre care ***Cum se dobândesc cunoştinţe despre lumile superioare?*** (GA 10), ***Teosofia şi problema socială*** (GA 34), ***Din Cronica Akasha*** (GA 11), ***Treptele cunoaşterii superioare*** (GA 12). Acestea apar ulterior şi sub formă de carte.

• Prietenie cu Christian Morgenstern şi Edouard Schuré. W. Kandinsky audiază conferinţe ale lui Rudolf Steiner. În perioadele de iarnă (începând cu 1903/1904), serii de conferinţe publice la Casa arhitecţilor din Berlin, cu tema (printre altele) ***Despre originea şi ţelul omului*** (GA 53), ***Metamorfoze ale vieţii sufletului*** (GA 58, 59), ***Răspunsuri ale ştiinţei spiritului la marile probleme ale existenţei*** (GA 54).

1904

• Apare ***Teosofia****. Introducere în cunoaşterea suprasenzorială despre lume şi determinarea omului* (GA 9).

1907

• La München, studierea şi punerea în scenă a „Dramei sfinte din Eleusis" de Eduard Schuré, cu Marie von Sivers în rolul principal.

1910

• Publicarea rezultatelor cercetărilor de cosmologie şi istoria evoluţiei în ***Ştiinţa ocultă*** (GA 13).

1910-1913

• Primele reprezentaţii la München a celor ***Patru drame-misteriu*** (GA 14) de Rudolf Steiner, sub conducerea sa personală.

• Schiţa unei clădiri (Johannes-Bau) pentru expoziţii artistice şi evenimente ale Şcolii Superioare Libere pentru Ştiinţa Spirituală. Realizarea acestui proiect în München-Schwabing cade datorită opoziţiei autorităţilor.

• Apar lucrările ***Conducerea spirituală a omului şi a omenirii*** (GA 15), ***O cale de cunoaştere de sine a omului*** (GA 16) şi ***Pragul lumii spirituale*** (GA 17). Scrierea ***Antroposofie*** (GA 45) începută în 1910 rămâne neterminată.

• Începe dezvoltarea unui nou curs de arta mişcării (1911). În toamnă, primul curs de euritmie în Bottmingen, lângă Basel. În anii următori, împreună cu Marie von Sivers, dezvoltă în continuare euritmia spre o artă a scenei.

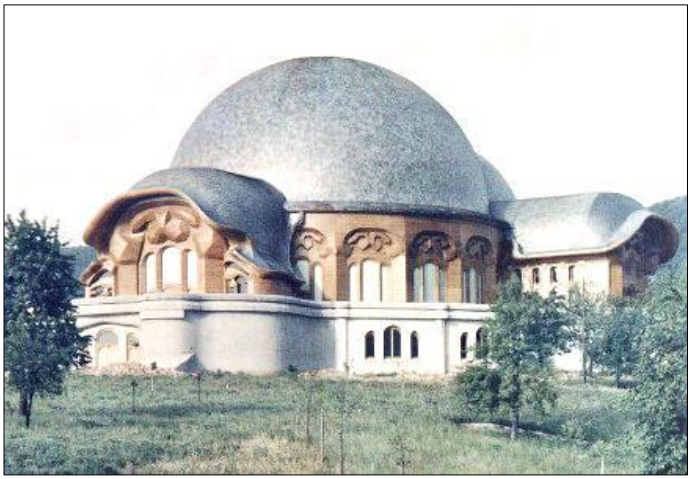
• Separarea de Societatea Teosofică şi întemeierea Societăţii Antroposofice (1913).

• Numeroase călătorii pentru susţinerea de conferinţe şi – în strânsă colaborare cu Marie von Sivers – înfiinţarea ramurilor antroposofice în ţară şi străinătate.

Dornach

1913-1919

• Sub îndrumarea lui Rudolf Steiner şi prin colaborarea a numeroşi artişti din diferite ţări, la Dornach (Elveţia) este construit Goetheanum-ul proiectat de Steiner, o clădire organic-plastică din lemn, cu o cupolă dublă. Lucrări realizate: modelare plastică în interior, pictarea cupolei, grupul sculptural (9 m înălţime): „Reprezentantul Omenirii”.

• În jurul Goetheanum-ului se formează treptat un ansamblu de clădiri de locuit şi funcţionale, după schiţe realizate de Steiner: casa Duldeck, sera (Glashaus), Editura, casa care adăposteşte centrala termică (Heizhaus), casa-atelier (Atelierhaus), trei case pentru euritmie, casa care adăposteşte centrala electrică (Transformatoren-Haus).

• Căsătoria cu Marie von Sivers (1914).

• Serii numeroase de călătorii, în ţară şi în străinătate, pentru susţinerea de conferinţe despre reîncarnare şi karma, despre Evanghelii, despre viaţa dintre moarte şi o

nouă naştere, istoria misteriilor, evoluţie, evenimente contemporane etc.

• **1917**. Sub titlul ***Despre enigme ale sufletului*** (GA 21) apar rezultatele cercetărilor lui Steiner referitoare la tripartiţia organismului omenesc şi despre raportul dintre antropologie şi antroposofie.

• După discuţii cu contele Otto Lerchenfeld asupra situaţiei politice din Europa Centrală, Steiner concepe două memorandumuri, în care dezvoltă perspective pentru o nouă modelare socială a vieţii publice. Acestea sunt trimise unor personalităţi politice influente din Germania şi Austria..

• **1919**. O serie de conferinţe susţinute la Zürich despre *Problema socială* (*Die soziale Frage*) apar prelucrate sub formă de carte, sub titlul ***Puncte centrale ale problemei sociale în mijlocul necesităţilor vieţii din prezent şi din viitor*** (*Die Kernpunkte der sozialen Frage în den Lebensnotwendigkeiten der Gegenwart und Zukunft*) (GA 23). Aici este dezvoltată ideea descentralizării statului unitar într-o viaţă spirituală liberă, o viaţă democratică adevărată şi o viaţă economică asociativă. Aceasta este împărtăşită apoi în numeroase conferinţe..

• În conferinţe şi discuţii cu reprezentanţi ai muncitorilor şi industriaşilor Steiner se angajează pentru fondarea de consilii de lucru.

• După pregătiri intense, în toamnă se deschide la Stuttgart Şcoala Liberă Waldorf, ca şcoală atât populară, cât şi superioară. Şcoala este patronată de directorul fabricii de ţigarete Astoria-Waldorf, Emil Molt. Conducerea şcolii este oferită lui Rudolf Steiner, care va deţine această funcţie până la moartea sa, în 1925.

1920-1925

• Pe lângă numeroasele conferinţe publice din Germania şi străinătate şi pe lângă marile cicluri de

conferinţe pentru membrii Societăţii Antroposofice – printre care, ***Corespondenţe între microcosmos şi macrocosmos*** (GA 201), ***Antroposofia ca o cosmosofie*** (GA 207), ***Omul ca armonie a Cuvântului cosmic creator, formator şi modelator*** (GA 230), ***Consideraţii esoterice asupra legăturilor karmice*** (GA 235-240) – , Steiner este rugat mereu să susţină conferinţe şi cursuri în domeni specializate: pedagogie, medicină, economie politică, teologie, agricultură, actorie, pedagogie curativă, euritmie etc..

- Ca fundament de şcolire pentru pictori el concepe un şir de schiţe pastel şi desene în acuarelă.
- Se înfiinţează Institutul de cercetare antroposofică, clinici şi alte şcoli.
- În revista „Dreigliederung des sozialen Organismus" („Tripartiţia organismului social") şi în „Das Goetheanum" apar regulat articole de Rudolf Steiner.

1922-1923

- În noaptea de Anul Nou 1922/23 Goetheanumul este distrus de flăcări. Munca – conferinţe şi expoziţii de artă – este continuată neabătut în atelierul de tâmplărie (Schreinerei), care a scăpat din incendiu.
- Pentru o nouă construcţie a Goetheanumului (care va fi gata în 1928), ca urmare a îmbolnăvirii sale în toamna anului 1924, Steiner poate să facă numai schiţa exteriorului clădirii.

• Creşterea mişcării antroposofice face necesară o revizuire a structurilor de până atunci. Astfel se ajunge la Congresul de Crăciun din 1923, de la Dornach, la o nouă constituire a Societăţii Antroposofice, a cărei conducere o preia acum Rudolf Steiner, şi la o nouă organizare a Şcolii Superioare Libere pentru Ştiinţa Spirituală, de asemenea sub conducerea sa.

1924-1925

• În toamna anului 1924 cade bolnav la pat. Ampla sa activitate de susţinere de conferinţe şi cursuri încetează. Pe patul de suferinţă continuă scrierea biografiei sale, ***Cursul vieţii mele*** (*Mein Lebensgang*). În colaborare cu Ita Wegman, medic, publică lucrarea ***Fundamente pentru o lărgire a artei vindecării*** (GA 27). În scrisori şi „maxime" „deschise", Rudolf Steiner se adresează regulat membrilor şi le oferă impulsuri pentru o adâncire spirituală a muncii lor..

• La 30 martie 1925 Rudolf Steiner încetează din viaţă la Dornach.

Walter Kugler

NOTE
Asupra acestei ediţii

Cursul vieţii mele a apărut iniţial sub forma a 70 de articole publicate succesiv între 9 decembrie 1923 şi 3 aprilie 1925 în „Das Goetheanum", revistă săptămânală pentru antroposofie şi tripartiţie socială de la Dornach. Încetând din viaţă la 30 martie 1925, Rudolf Steiner nu a putut să încheie seria de articole şi să le publice sub formă de carte. De prima ediţie a cărţii s-a îngrijit soţia şi, în acelaşi timp, colaboratoarea sa cea mai apropiată, Marie Steiner-von Sivers. Ea a împărţit cele 70 de articole publicate în revistă în 38 de capitole. Materialul ediţiei din 1925, apărută la Editura Filosofico-Antropsofică din Dornach, constituie textul de bază pentru actuala ediţie. De atunci, *Cursul vieţii mele* a apărut în numeroase ediţii şi a fost tradusă în multe limbi.

Drept completare la *Cursul vieţii mele* indicăm ambele volume ce cuprind corespondenţa lui Rudolf Steiner, apărute în ediţia Opere complete (GA 38 şi GA 39), apoi „Studii despre Rudolf Steiner", ca şi seria de scrieri „Beiträge zur Rudolf Steiner Gesamtausgabe. Veröffentlichungen aus dem Archiv („Contribuţii la ediţia Opere complete de Rudolf Steiner. Publicaţii din Arhivă"), Dornach, 1961 ş.u., conţinând numeroase documente autobiografice, ca şi eseuri şi materiale ordonate după perioadele de viaţă şi părţile corespunzătoare lor din opera lui Rudolf Steiner.

Următoarele volume de articole şi de corespondenţă din Rudolf Steiner, ediţia Opere complete, sunt citate prescurtat în notele referitoare la text, după cum urmează:

GA 29 Colecţie de articole despre dramaturgie, 1889-1900, Dornach, 1960.

GA 30 Bazele metodice ale antroposofiei, 1884-1901. Colecţie de articole despre filosofie, ştiinţele naturii, estetică şi psihologie, Dornach, 1989.

GA 31 Colecţie de articole despre cultură şi istorie contemporană, 1887-1901, Dornach, 1989.

GA 32 Colecţie de articole despre literatură, 1884-1902, Dornach, 1971.

GA 33 Biografii şi schiţe biografice, 1894-1905, Dornach, 1992.

GA 34 Lucifer – Gnosis. Articole fundamentale despre antroposofie din revistele „Luzifer" şi „Lucifer-Gnosis", 1903-1908, Dornach, 1987.

GA 35 Filosofie şi antroposofie. Culegere de articole, 1904-1923, Dornach, 1984.

GA 38 Scrisori, vol. 1, 1881-1890, Dornach, 1985.

GA 39 Scrisori, vol. 2,1890-1925, Dornach, 1987.

Note la text

1. *Părinţii lui Rudolf Steiner*. Johann Steiner (n. 23 iunie 1829, Geras – 22 ianuarie 1910, Horn) şi Franziska Steiner, n. Blie (Horn, 8 mai 1834-24 decembrie 1918, Horn). Ei au fost înmormântaţi la Horn. Pe piatra funerară se poate citi un distih, compus de Rudolf Steiner la moartea tatălui său: „Sufletu-i odihneşte în a lui Christos împărăţie/ Gândurile celor dragi sunt cu el."

2. *Kraljevec*: Situat la 20 km vest de confluenţa râurilor Mur şi Drava, lângă calea ferată, în Croaţia de astăzi.

3. *m-am născut la 27 februarie 1861*: Într-un fragment autobiografic (nedatat) Rudolf Steiner notează: „Naşterea mea este pe 25 februarie 1861. Două zile mai târziu am fost botezat." – O scrisoare de la Eugenie Bredow către Rudolf Steiner, din 25 februarie 1921, sugerează că în

realitate ziua sa de naştere a fost pe 25. Vezi şi „Beiträge", nr. 49/50, p. 4 şi urm. Botezul catolic a avut loc la 27 februarie 1861 în Drascovec, cu numele Rudolf Joseph Lorenz Steiner. Naşi de botez au fost Lorenz Deim şi Josepha Jakl.

4. *Preotul bisericii Sf. Valentin*: P. Robert Andersky, Ordinul cistercian.

5. *Fraţii şi surorile*: Leopoldine Steine (Pottschach, 1864-1927, Horn); Gustav Steiner (Pottschach, 1866-1941, Scheibbs, Austria de Jos). Scrisorile către părinţi, frate şi soră, vezi în GA 39.

6. *care putea fi urcat în trei sferturi de ceas*: Capela Sf. Rosalia se află la nord-est de Neudörfl, în apropiere de şoseaua spre Pöttsching, pe locul cel mai înalt dintre cele două localităţi. Ea mai exista în 1970, ascunsă, în orice caz, între clădirile noi ridicate între timp de jur-împrejurul ei. Mai trebuie să se aibă în vedere faptul că în perioada amintită nu exista nici un drum spre Pöttsching. Această capelă a sfintei Rosalia e singura la care se potriveşte descrierea amănunţită făcută de Rudolf Steiner. O altă capelă, situată la patru ore de mers de la gara Neudörfl, nu intră în discuţie, tocmai din acest motiv (comunicare a lui Konrad Donat, Brema). Vezi „Beiträge", nr. 83/84.

7. *Heinrich Karl Ferdinand Marie Dieudonné de Artois, duce de Bordeaux. Conte de Chambord*, Paris, 1820-1883, castelul Frohsdorf de lângă Wiener-Neustadt.

8. *învăţătorul suplinitor*: Heinrich Gangl. Persoană despre care nu se cunoaşte nimic.

9. *o carte de geometrie*: De Franz Mocnik.

10. *Portret al contelui Széchenyi*: Istvan, conte de Széchenyi, 1792-1860, supranumit „Marele ungur". Reformator proeminent, a susţinut abolirea ghildelor, a iobăgiei ţăranilor şi impozitarea nobilimii. Fondator al Academiei Ungare de Ştiinţe (1825), ulterior ministru al

muncii şi al comerţului. Portretul său se afla pe atunci în multe birouri administrative şi săli de clasă. Copia realizată de Rudolf Steiner după un astfel de portret s-a păstrat. Vezi raportul şi copia în „Beiträge", nr. 83/84, p. 40 şi urm.

11. *preotul din Neudörfl*: Franz Maraz, preot în Neudörfl în anii 1860-1873, apoi capelan la Odenburg, unde a avut funcţii înalte.

12. *Solemnitatea limbii latine şi a cultului*: cuvântul „des", conform manuscrisului.

13. *Un medic din Wiener-Neustadt*: Dr. în ştiinţe medicale Carl Hickel, Neutischein, 1813-1905, Wiener-Neustadt. Grav bolnav şi aproape orb, încă îi mai scria lui Rudolf Steiner la 6 ianuarie 1893. Comp. „Contribuţii la ediţia Opere complete de Rudolf Steiner", nr. 49/50.

14. *De-abia acum devenisem un „elev bun"*: În rapoartele anuale ale şcolii e numit, cu începere din clasa a 2-a, un elev excelent.

15. *Directorul şcolii*: Heinrich Schramm, director şi inspector al şcolilor landului (1868-1874), conduce Şcoala Reală Superioară din Wiener-Neustadt. Articolul a apărut în 1873, iar cartea „Mişcarea generală a materiei drept cauză fundamentală a tuturor fenomenelor din natură" în 1872, la Viena.

16. *În clasa a treia ne-a venit un profesor care întruchipa cu adevărat „idealul" care stătea în faţa sufletului meu*: Laurenz Jelinek. El le-a fost diriginte din clasa a 3-a până într-a 6-a. În „Neunten Jahresbericht" („Anuarul al nouălea" al şcolii), 1873/74, el a publicat articolul: „Fracţiile şi descompunerea unui număr întreg într-o sumă de numere întregi, dintre care e dat cel mai mare."

17. *De-abia mai târziu am intrat în relaţii sufleteşti mai apropiate cu un alt profesor*: Georg Kosak (Viena, 1836-1914, Graz).

18. *„Critica raţiunii pure" a lui Kant*: în prefaţa la ***Ştiinţa ocultă***, scrisă în 1909, apare: „Studiul său din Kant a început la 16 ani", GA 13, ediţia a 30-a, p. 11.

19. *Profesorul de chimie era un om excepţional*: Hugo von Gilm (Innsbruck, 1831-1906, Wiener-Neustadt), frate vitreg cu poetul Hermann von Gilm.

20. *De la vârsta de cincisprezece ani am început să dau ore de meditaţii*: Despre acest lucru relatează un elev, Albert Pliwa: „Pe când eram în clasa a 5-a, tatăl meu căuta un băiat demn de încredere drept corepetitor pentru mine. Prof. Jelinek l-a ales pe Rudolf Steiner. Eu repetam cu el în fiecare zi toate temele." După un an, Rudolf Steiner reuşise să-l facă să ajungă un elev eminent, unul dintre cei trei care au luat mai târziu examenul de maturitate cu calificativul „excelent": Steiner, Deutsch şi Pliwa.

21. *Profesor de limba şi literatura germană în ultimele trei clase superioare*: Josef Mayer. A publicat în Anuarul 13 al şcolii, din 1878: „Teoria imaginii din punctul de vedere al logicii şi al psihologiei", la care s-ar putea să se fi referit Rudolf Steiner la p. 46, în legătură cu natura imaginilor poetice.

22. *Mi-am cumpărat o „Introducere în filosofie" şi o „Psihologie".* Ambele de Gustav Adolf Lindner, Viena, 1866, resp. 1858.

23. *Profesorul de istorie şi geografie*: Franz Kofler, din Tirol. A scris în 1879, în Anuarul 14 al Şcolii Reale Superioare din Wiener-Neustadt, Austria de Jos, articolul: „Era glaciară în perioada diluvionară şi cauzele sale", care a fost retipărit în 1927 de către C. S. Pickt, într-o ediţie pentru uz privat.

24. *Abia în ultima clasă a şcolii reale am avut un profesor care m-a cucerit prin felul său de a preda istoria*: Albert Loger. Comp. „Beiträge", nr. 49/50.

25. *Aşa că am luat „ Teoria ştiinţei" pagină cu pagină şi am rescris-o în felul meu*: Din acest manuscris au rămas câteva pagini. Dacă Rudolf Steiner nu a dus munca până la capăt sau dacă celelate pagini s-au pierdut, nu se cunoaşte. Fragmentul păstrat este reprodus în „Beiträge", nr. 30, p. 26-30.

26. *Karl Julius Schröer*, Pressburg, 1825-1900, Viena. Din 1867 profesor de literatură la Şcoala Tehnică Superioară din Viena. Rudolf Steiner i-a făcut un portret cuprinzător în: „Despre enigma omului. Lucruri rostite şi nerostite în gândirea, viziunea, cugetarea unui şir de personalităţi germane şi austriece", Berlin, 1916, GA 20. Vezi şi GA 38 şi GA 39.

27. *Robert Zimmermann*, 1824-1898, filosof şi estetician, în perioada 1861-1895 profesor la Universitatea din Viena. Din scrierea lui Zimmermann *Antroposofia în rezumat – Schiţă a sistemului unei concepţii ideale despre lume pe un fundament realist* (Viena, 1882), Rudolf Steiner a preluat noţiunea de antroposofie. Vezi conferinţa lui Rudolf Steiner „Psihologia artei", în ***Artă şi cunoaşterea artistică***, GA 271, p. 206.

28. *Franz Brentano*, Marienburg pe Boppard, 1838-1917, Zurich, un nepot al lui Clemens Brentanos, până în 1873 teolog catolic, apoi profesor de filosofie la Wiirzburg şi Viena. Rudolf Steiner i-a dedicat un necrolog în 1917, în scrierea ***Despre enigmele sufletului***. Comp. articolele despre Brentano în: „Gândirea Goetheanumului în mijlocul crizei culturale a epocii prezente", GA 36, Dornach, 1961, p. 153-169.

29. *Mi s-a întâmplat atunci să cunosc un om simplu din popor*: Felix Koguzki (Viena, 1833-1909, Trumau). În jurnalul său, care s-a păstrat, găsim însemnarea: „Dl Steiner, tânăr, studios, locuieşte la Inzersdorf, m-a vizitat duminică, 21 august 1881, în afara serviciului; din păcate,

nu eram acasă. Dl Steiner mi-a făcut o a doua vizită, vineri, 26 luna curentă." (Emil Bock: „Rudolf Steiner. Studii referitoare la viaţa şi opera sa", Stuttgart, ediţia a 3-a, 1990.)

30. *Misterul timpului*: Comp. Schiţa autobiografică (Barr, 1907) în: Rudolf Steiner/Marie Steiner-von Sivers, ***Corespondenţă şi documente, 1901-1925***, GA 262, Dornach, 1967. Vezi şi: Hella Wiesberger, „Der biographische Entstehungsmoment der Zeit-Erkenntnis" (Momentul biografic de apariţie a cunoaşterii timpului) şi „Die Zeit-Erkenntnis als «Grundnerv» als anthroposophischen Forschungsanfanges" (Cunoaşterea timpului ca „nerv fundamental" al începerii cercetării antroposofice"), în „Beiträge", nr.49/50, p.15-28 şi „Conferinţa autobiografică" din 4 februarie 1913, în „Beiträge", nr 83/84, p. 18.

31. F*riedrich Theodor Vischer*, Ludwigsburg, 1807-1887, Gmunden am Traunsee.

32. *Am găsit la el, într-un paragraf din operele sale*: în „Altes und Neues" (Vechi şi nou), ediţia a 3-a, Stuttgart, 1881, p. 223, apare aşa: „Avem nevoie de o corectare a noţiunii de timp..." Vezi şi conferinţa din 12 mai 1917 de la Stuttgart, în „Beiträge", nr. 49/50, p. 26.

33. *Edmund Reitlinger*, Pesta, 1830-1882, Viena, „Freie Bleicke" („Priviri libere"), Berlin, 1874.

34. *tânăr minunat de orientare idealistă*: Emil Schönaich (Troppau, 1860-1899, ibidem). El activa deja în 1882 pentru „Freie Schlesische Presse" din Troppau, în care au apărut şi câteva articole de Rudolf Steiner. Ele s-au pierdut, în parte, odată cu numerele din primii ani de apariţie ai revistei „Freie Schlesische Presse". Comp. „Beiträge", nr. 51/52, Dornach, 1975.

35. *o altă prietenie de tinereţe, plină de însemnătate pentru mine*: Cu Rudolf Ronsperger. Rudolf Steiner i-a

evocat amintirea în „Magazin für Literatur", 1900, într-un articol intitulat „Ein Denkmal" (Un monument). Editat în GA 31. Vezi şi scrisorile către Rudolf Ronsperger în GA 38.

36. *Am legat o prietenie foarte caldă*: Cu Moriz Zitter. Vezi şi nota 99.

37. *Aici trebuie să evoc... unui prieten*: Numele său este Josef Köck. Comp. „Beiträge", nr 55.

38. *Cu un alt coleg din Wiener-Neustadt*: Rudolf Schober. Mai ales datorită lui s-au putut afla numele prietenilor de tinereţe menţionaţi de către Rudolf Steiner. Comp.: „Beiträge"(Contribuţii) ,nr. 49/50,51/52,54 şi 55.

39. *Dezbateri parlamentare*: în anul 1886, conform cu ***Despre enigma omului****. Lucruri rostite şi nerostite în gândirea, viziunea şi cugetarea unor personalităţi germane şi austriece*, GA 20 Dornach, 1984, p. 122.

40. *Bartholomäus Carneri*, Cavaler de (Trient, 1821-1909, Marburg, Drau). Vezi şi articolul: „Bartholomäus Carneri, eticianul darwinismului", în GA 30, şi prezentarea din ***Despre enigma omului***, GA 20.

41. *Ernst von Plener*, Eger, 1841-1923, Viena.

42. *Georg Lienbacher*, Kuchel, 1822-1896, Kuchel.

43. *Eduard Gregor*, Steyr, 1827-1907, Lschten, Praga.

44. *Franz Ladislaus Rieger*, Semil, 1818-1903, Praga.

45. *Otto Hausner*, Brody în Galiţia, 1827-1890, Lemberg.

46. *Tobias Gottfried Schröer*, Pressburg, 1791-1850, Pressburg. Comp. ***Despre enigmele omului***, GA 20, p. 90 şi urm.

47. *obiceiurile populare de Crăciun*: vezi: „Jocuri de Vicleim din folclorul vechi. Jocurile de la Oberufer", Dornach, 1981 şi „Discurs despre jocurile de Vicleim din folclorul vechi", GA 274; apoi articolul: „Despre obiceiurile

populare de Vicleim. O amintire de Crăciun", în: „Gândirea Goetheanumului în mijlocul crizei culturale a epocii prezente, 1921-1925, GA 36, Dornach, 1961.

48. *Lucra la editarea şi prefaţarea părţii a doua din „Faust"*: Schröer a publicat o ediţie comentată din *Faust* de Goethe (două părţi, 1881, ediţie nouă, Basel, 1882) şi a prelucrat pentru seria „Literatura Naţională Germană" a lui Kürschner dramele lui Goethe în 6 volume. „Istoria literaturii germane" scrisă de el a apărut în 1853 la Pesta, „Poezia germană a secolului XIX în apariţiile ei cele mai importante. Prelegeri populare", 1875, Leipzig.

49. *Am descoperit forma senzorial-suprasenzorială despre care vorbeşte Goethe*: În „Geschichte meines botanischen Studiums" (Istoria studiilor mele de botanică), în „Naturwissenschaftliche Schriften'' (Scrieri de ştiinţele naturii), editată şi comentată de Rudolf Steiner în „Deutsche National-Litteratur" a lui Kürschner, vol I, p.79 şi urm, GA 1a), Goethe scria: „Aşa cum plantele se lasă cuprinse într-o singură noţiune, aşa şi mie îmi devenea tot mai clar că această idee putea fi trăită într-un mod şi mai înalt: o provocare care pe atunci îmi plutea înainte ca o formă senzorială a unei plante originare suprasenzoriale". La aceasta se referă Rudolf Steiner în introducerea sa la primul volum, atunci când spune: „Formei ideale, tipului organismelor îi este caracteristic tocmai faptul că aceasta constă din elementele spaţial-temporale, şi de aceea i-a apărut şi lui Goethe ca o formă senzorial-suprazenzorială" (p. LXX).

50. ***Despre enigmele sufletului***, Berlin, 1917, GA 21.

51. *Şi din câteva linii Goethe a desenat sub ochii lui Schiller*: Vezi Goethe, „Naturwissenschaftliche Schriften", editată şi comentată de Rudolf Steiner în „Deutsche

National-Iiteratur", seria Kürschner, vol. 1 (1884), ediţia Domach, 1975, GA 1a, expresia: „Eveniment fericit",p. 111.

52. *Am fost recomandat ca meditator unei familii cu patru copii*: La recomandarea consilierului Dr. Walser, soţia negustorului vienez Ladislaus Specht s-a adresat în iunie 1884 lui Rudolf Steiner cu rugămintea, dacă nu era dispus să preia funcţia de meditator în casa lor. Luna următoare el a preluat sarcina şi a început instruirea celor patru fii: Richard, Arthur, Otto şi Ernst, până în toamna anului 1890. Copilul care a atras în mod special atenţia lui Rudolf Steiner era Otto. Vezi aici documentarea amănunţită „Rudolf Steiner als Hauslehrer und Erzieher. Wien 1884-1890" (Rudolf Steiner ca meditator şi educator. Viena, 1884—1890), în „Beiträge", nr 112. Despre părinţii copiilor Rudolf Steiner vorbeşte în cap. XIII.

53. *Eduard von Hartmann*, Berlin, 1842-1906, Berlin. Scrisorile lui Rudolf Steiner către Eduard von Hartmann şi ale acestuia către Rudolf Steiner, în GA 38 şi GA 39.

54. *Joseph Kürschner,* Gotha, 1853-1902, în timpul unei călătorii în Tirol. Corespondenţa dintre Karl Julius Schröer, Joseph Kürschner şi Rudolf Steiner despre editarea scrierilor de ştiinţele naturii ale lui Goethe (1882-1884) a fost publicată în „Beiträge", nr. 46, 1974. Vezi şi GA 38 şi GA 39.

55. ***Teoria cunoaşterii în concepţia despre lume a lui Goethe***: „Linii fundamentale ale unei teorii a cunoaşterii în concepţia despre lume a lui Goethe, cu referire specială la Schiller, totodată un supliment la Scrierile de ştiinţele naturii ale lui Goethe", în seria lui Kürschner, „Deutscher National-Literatur" („Literatura naţională germană"), Berlin şi Stuttgart, 1886, GA 2.

56. *în afară de acest prieten şi... surorile sale*: Acest prieten se numea Walter Fehr, sora mai mare Johanna, cea

mică Radegunde, numită Gundi. Ea a murit în 1903, la 35 de ani. Tatăl lor, Joseph Eduard, era doctor în filosofie şi drept. În casa Fehr mai veneau prietenii Köck şi Schober. Comp.: „Beiträge", nr. 55, Dornach, 1976. Vezi scrisorile către Gundi şi Walter Fehr în GA 38, p. 168-174 şi, respectiv, GA 39, p. 63-65.

57. *Marie Eugenie delle Grazie*, Weisskirchen, Ungaria, 1864-1931, Viena.

58. *foileton despre poetă*: „Poezia germană în prezent" (referitor la Marie Eugenie delle Grazie). În: „Freie Schlesische Presse", an. VI, Troppau, 1886 (6 aprilie), reeditat în: „Culegere de articole despre literatură, 1884-1902", GA 32, p. 114-124.

59. *Eu am scris... un articol*: „Natura şi idealurile noastre". Scriere dedicată autoarei lui „Hermann" (M. E. delle Grazie), Viena, 1886; reeditat în GA 30, p. 237-240; de asemenea în Rudolf Steiner „Morală şi creştinism", texte despre etică, ediţie de buzunar, 717, Dornach, 1994, p.10-15.

60. *cuvintele lui Goethe*: „Cunoaşte-te şi trăieşte cu lumea în pace!": din poezia *Zueignung* (*Dedicaţie*) (versul 64).

61. *Laurenz Müllner*, Gross-Grillowitz, Mähren, 1848-1911, Meran. Comp. relatările despre Müllner în: ***Despre enigma omului***, GA 20, p. 185 şi urm.

62. *Wilhelm Neumann*, Viena, 1837-1919, Mödling, lângă Viena. Despre Neumann comp. cu conferinţa a 3-a din ***Filosofia lui Toma d'Aquino***, GA 74.

63. *Adolf Stöhr*, St. Polten, 1855-1921.

64. *Goswine von Berlepsch*, Erfurt, 1845-1916, Viena.

65. *Emilie Metaja*, Viena, 1855-1938, Viena.

66. *Fritz Lemmermayer*, Viena, 1857-1932, Viena. Vezi şi: Friedrich Lemmermayer, *Amintiri despre Rudolf*

Steiner, Robert Hamerling şi alte câteva personalităţi ale vieţii spirituale austriece din anii '80, Stuttgart, 1929. Numeroase scrisori ale lui Rudolf Steiner către Lemmermayer în GA 38.

67. *Alfred Stroß*, 1860-1888.

68. *Hans Brandstetter*, Michelbach, lângă Graz, 1854-1925, Graz.

69. *Karl Werner*, Hafnerbach, 1821-1888,Viena.

70. ***Filosofia libertăţii****. Liniile fundamentale ale unei concepţii moderne despre lume*, Berlin, 1894, GA 4.

71. *Joseph Kitir*, Aspang am Wechsel, 1867-1923, Viena.

72. *Fercher von Steinwand*: Steinwand în Mölltal, Karintia de Sus, 1828-1902, Viena. Numele său civil este Johann Kleinfercher. Referitor la el Rudolf Steiner scrie în ***Despre enigma omului***, GA 20, p. 99-107 şi în GA 32, p.124-126.

73. *Helena Petrovna Blavatsky*, Ekaterinoslav, sudul Rusiei, 1831-1891 Londra. Vezi în special p. 424 şi urm. şi nota 227 (Societatea Teosofică).

74. *Introducerea amănunţită... la volumul al doilea la... Operele de ştiinţele naturii ale lui Goethe*: Volumele cu scrierile de ştiinţele naturii ale lui Goethe editate de Rudolf Steiner au apărut astfel: vol. I – 1883, vol. II – 1887 vol. III – 1890, vol. IV 1 şi 2 – 1897; reeditate în Opere complete, Dornach, 1975 (GA 1a-e). O ediţie separată a tuturor introducerilor a apărut cu titlul: Rudolf Steiner, ***Introducere pentru scrierile de ştiinţele naturii ale lui Goethe***, GA 1.

75. *Robert Hamerling*, Kirchberg am Wald, Austria de Jos, 1830-1889, Graz. Din corespondenţa cu Hamerling s-au păstrat numai două scrisori de la Hamerling, din 30 ianuarie 1887 şi din 11 mai 1888. Comp. În legătură cu Hamerling: ***Culegere de articole referitoare la literatură,***

1884—1902, GA 32; ***Despre enigma omului***, GA 20 şi conferinţa: „Robert Hamerling, un poet, un gânditor şi un om", în ***Despre înţelegerea lumii spirituale***, GA 154.

76. *„Goethe ca părinte al unei noi estetici"*: Conferinţa a fost prezentată la 9 noiembrie 1888 şi ea a apărut ca publicaţie separată la „Deutsche Worte", Viena, 1889. În GA 30, p. 23-46 şi în ***Artă şi cunoaştere artistică***, 1985, GA 271.

77. *Alfred Formey, Dessau*, 1844-1901, Nagy-Bellcz.

78. *Christine Hebbel*, Braunschweig, 1817-1910, Viena.

79. *Ihma Willborn-Seiler*. Vezi şi dedicaţia „Ce stă scris în această cărticică..." pe cartea „Linii fundamentale ale unei teorii a cunoaşterii în concepţia despre lume a lui Goethe" în: „Wahrspruchworte" (***Maxime***), GA 40.

80. *Friedrich Schlögl*, Viena, 1821-1892, Viena.

81. *Deutsche Wochenschrift („Săptămânalul german")*, Berlin, Viena. „Organ pentru interesele naţionale ale poporului german". Ca redactor-şef figurează dr. Karl Niesser. În realitate, Rudolf Steiner a redactat revista de la începutul lunii ianuarie 1888 până la 18 iulie 1888, dată la care revista şi-a încetat apariţia, din vina editorului ei de atunci, dr. Joseph Eugen Russel. Articolele lui Rudolf Steiner apărute aici au fost editate în GA 31 şi GA 30.

82. *Viktor Adler*, Praga, 1852-1918, Viena.

83. *Engelbert Pernerstorfer*, Viena, 1850-1918, Viena. În anii 1881-1904 a fost conducătorul revistei „Deutsche Worte" (Cuvinte germane), în care au apărut două articole de Rudolf Steiner. Compară cu nota 76.

84. *„să ne orientăm printre aceste feluri diferite..."* Goethe, „ Vorarbeiten zu einer Physiologie der Pflanze" (Studii preliminare pentru o fiziologie a plantelor), în: Goethe, „Naturwissenschaftliche Schriften", editată şi comentată de Rudolf Steiner în „Deutsche National-

Literatur" a lui Kürschner, vol 4/2 (1897), reeditată la Dornach, 1975, GA 1e, p. 152.

85. *Eduard von Hartmann*, cu care am corespondat mulţi ani pe teme filosofice: Vezi nota 53.

86. *Marie Lang*, 1858-1934.

87. H. P. Blavatsky, vezi nota 73.

88. *Franz Hartmann*, Donauwörth, 1838-1912, Kempten.

89. *Rosa Mayreder*, Viena, 1858-1938, Viena. Vezi şi scrisorile de la şi către R. Mayreder în GA 38 şi GA 39. O editare a corespondenţei dintre Rudolf Steiner, Rosa Mayreder şi Moriz Ziter este planificată pentru seria „Rudolf Steiner Studien" (Rudolf Steiner – studii).

90. *Hugo Wolf*, Windischgrätz, 1860-1903, Viena. Libretul la opera sa „Der Corregidor" a fost scris de Rosa Mayreder (1896).

91. *Karl Mayreder*, Viena, 1856-1935, Viena. Arhitect, profesor la Şcoala Tehnică Superioară.

92. *Friedrich Eckstein*, Perchtoldsdorf lângă Viena, 1861-1939), Viena. Vezi GA 38 şi GA 39, precum şi amintirile lui Eckstein intitulate „Alte unnennbare Tage" (Zile de odinioară inefabile) (1936), ediţie nouă, Viena, 1992.

93. *în volumul al doilea din ediţia mea a scrierilor de ştiinţele naturii ale lui Goethe*: vezi nota 74.

94. *„Basmul-enigmă" al lui Goethe*: Vezi notele 221 şi 235.

95. *„Nunta chimică a lui Christian Rosenkreutz"*: Pusă pe hârtie de Johann Valentin Andreae în 1616. Transpusă în limba germană literară modernă de Walter Weber şi editată împreună cu un articol (1917-1918) de Rudolf Steiner: „Nunta chimică a lui Christian Rosenkreutz", în Editura Zbinden, Basel, 1978.

96. *dramele-misteriu scrise de mine mai târziu*: ***Poarta iniţierii*** *(Iniţierea). Un mister rosicrucian*, Berlin, 1910; ***Încercarea sufletului****. Imagine scenică din viaţă ca epilog la «Poarta iniţierii»*, Berlin, 1911; ***Păzitorul Pragului****. Procese sufleteşti în imagini scenice*, Berlin, 1912; ***Trezirea sufletelor****. Procese sufleteşti şi spirituale în imagini scenice*, Berlin, 1913. împreună au apărut ca „Patru drame-misteriu", GA 14.

97. *Fritz Breitenstein*, Mühlbach, Transilvania, 1858-1915, Oradea şi Amalie Breitenstein, Sibiu, 1860-1942, Viena. Comp. GA 38. Amalie Breitenstein s-a căsătorit a doua oară cu Julius Breitenstein (Mühlbach, Transilvania, 1870 – 1950, Mühlbach), fratele primului ei soţ.

98. *Conferinţă la Sibiu*: 29 decembrie 1889. Vezi „Beiträge", nr 61 /62.

99. *Vechiul meu prieten/ prietenul meu de mulţi ani*: Moriz Zitter, prieten până la sfârşitul vieţii sale (mai 1921) şi cu Rosa Mayreder. El a scos la Sibiu revista„Deutsche Lesehalle für alle Stände" („Sala de lectură germană pentru toate stările sociale"), împreună cu: „Ein freier Blick in die Gegenwart" (O privire liberă în prezent) de Rudolf Steiner (1884; apărut în GA 30). Zitter semna alături de Rudolf Steiner şi O. E. Hartleben ca editor al revistei „Magazin für Literatur", Berlin.Vezi şi GA 38 şi GA 39.

100. *„Rembrandt ca educator"*: A apărut în 1890, anonim „Von einem Deutschen" (De la un german). Autor: Julius Langbehn, ediţia a 60-a, 1925.

101. *În familia acestui băiat* :Vezi nota 52.

102. *Articolul despre „Homunculus"*: în „Deutsche Wochenschrift", 1888, nr. 16-17, editat în GA 32, p. 145-155.

103. *Antisemitism*: Vezi, pentru aceasta, articolul lui Rudolf Steiner din revista „Mitteilungen aus dem Verein zur Abwehr des Antisemitismus", septembrie-decembrie

1901, editat în GA 31, p. 382-420; de asemenea, articolul despre „Judenstaat" (Statul evreiesc) de Theodor Herzl, în „Magazin für Literatur", 25 septembrie 1897, sub titlul „Nostalgia evreului după Palestina", editat în GA 31,p. 196-201.

104. *Ignaz Brüll*, Prossnitz, 1846-1907, Viena.

105. *Josef Breuer*, Viena, 1842-1925, Viena.

106. *Examen de doctorat*: Vezi documentaţia amănunţită „Rudolf Steiner Dissertation" (Dizertaţia lui Rudolf Steiner), în Rudolf Steiner Studien, vol 5, Dornach, 1991.

107. *„Înţelegerea conştienţei umane cu ea însăşi"*: Problemele fundamentale ale teoriei cunoaşterii cu o privire specială asupra Teoria ştiinţei a lui Fichte. Prolegomene la înţelegerea conştienţei filosofice cu ea însăşi (1891). Sub formă extinsă, ca ***Adevăr şi ştiinţă****. Preludiu la o «Filosofie a libertăţii»*, Weimar, 1892. GA 3.

108. *Heinrich Ludwig Wilhelm von Stein*, Rostock, 1833-1896, Rostock. Lucrare: „Şapte cărţi despre istoria platonismului. Cercetări asupra sistemului lui Platon şi a raportului său cu teologia şi filosofia de mai târziu", 3 volume, Göttingen, 1862, 1864 şi 1875.

109. *Otto Willmann, „Istoria idealismului"*: Vezi nota nr. 241.

110. *„Despre câştigul concepţiilor noastre din lucrările de ştiinţele naturii ale lui Goethe, publicate de Arhiva Goethe-Schiller"*: 1891, reeditată în GA 30, p. 265-288.

111. *Bernhard Ludwig Suphan*, Hordhausen, 1845-1911, Weimar. Vezi şi GA 38 şi GA 39.

112. *Walther von Goethe*, Weimar, 1818-1885, Leipzig.

113. *Arhiducesa Sophie Luise von Sachsen-Weimar*, Prinţesă a Ţărilor de Jos (Haga, 1824-1897, Weimar).

114. *Gustav von Loeper*, Wedderwill, Pomerania, 1822-1891, Berlin.

115. *Herman Grimm*, Kassel, 1818-1901, Berlin. Citat deseori de Rudolf Steiner. Articole despre Herman Grimm în GA 30 şi GA 36.

116. *Wilhelm Scherer*, Schönborn, Austria de Jos, 1841-1886, Berlin.

117. *Erich Schmidt*, Jena, 1853-1913, Berlin.

118. *uneori mă impresiona în mod de-a dreptul neplăcut ceea ce făcea Suphan*: Comp. aici observaţiile amare referitoare la Suphan în Scrisorile lui Rudolf Steiner, GA 39.

119. *Julius Wahle*, Viena, 1861-1940, Dresda, în anii 1921-1928, conducător al Arhivei Goethe-Schiller din Weimar.

120. *studiul său*: Herman Grimm, „Prelegeri despre Goethe", ediţia a 8-a, Berlin, 1903, Prelegerea 16.

121. *Arhiducele Karl Alexander*, Weimar, 1818-1901, Weimar.

122. *arhiducele moştenitor Karl August*, cap. St. Martin.

123. *arhiducesa moştenitoare Pauline*, Stuttgart, 1852-1904, în timpul călătoriei de la Roma la Veneţia. Despre ea Rudolf Steiner povesteşte în scrisoarea din 21 martie 1891 către Pauline Specht.

124. *Reinhold Köhler*, Weimar, 1830-1892, Weimar.

125. *„Fantezia – creatoare de cultură"*: Conferinţa din 25 noiembrie 1891. Prezentare în „Weimarischen Zeitung" (Gazeta de Weimar) din 28 noiembrie 1891. Editată în „Beiträge", nr 99/100.

126. *Cealaltă conferinţă*: „O concepţie unitară despre natură şi limitele cunoaşterii", Viena, 20 februarie 1893, editată în GA 30, p. 47-60.

127. *Ernst Haeckel*: „Monismul ca punte de legătură între religie şi ştiinţă. Crezul unui cercetător al naturii", prezentată în 9 octombrie 1892 la Altenburg, cu ocazia jubileului de 75 de ani al Societăţii pentru Cercetarea Naturii din Osterland, Bonn, 1892.

128. *Hermann von Helmholtz*: „Presimţirile lui Goethe despre idei viitoare din ştiinţele naturii", conferinţa din 11 iunie 1892 ţinută la Adunarea Generală a Asociaţiei Goethe, Weimar, „Deutsche Rundschau" (Cronica germană), vol. 72.

129. *Când îmi îndreptam privirea spre Haeckel*: în „Morfologia generală a organismelor" (Berlin, 1866), vorbeşte despre Goethe pe patru pagini. Se spune, printre altele, textual: „Lucrul cel mai important, însă, pe care trebuie să-l subliniem aici în legătură cu Goethe ca naturalist şi pe care nimeni nu l-a apreciat la justa lui valoare, după câte credem, e faptul că îl putem celebra ca întemeietorul teoriei originii în Germania." Cea de a patra conferinţă a „Istoriei creaţiei naturale" (Berlin, 1868) are titlul: „Teoria evoluţionistă după Goethe şi Oken".

130. *Aşa am ajuns să-l cunosc pe Haeckel personal*: întâlnirea cu Haeckel (Potsdam, 1834-1919, Jena) a avut loc în 17 februarie 1894. Scrisorile adresate lui Haeckel şi primite de la el, în GA 39.

131. *Heinrich vonTreitschke*, Dresda, 1834-1896, Berlin.

132. *Ludwig Laistner*, Esslingen, 1845-1896, Stuttgart. Lui i-a dedicat Rudolf Steiner volumul: Operele lui Goethe (Ediţia Sophie), Secţiunea a II-a, vol. 11: Referitor la ştinţele naturii. O teorie generală despre natură, partea 1, Weimar, 1893 – dedicaţia e scrisă de mâna sa – prin cuvintele: D-lui dr. Ludwig Laistner, cu caldă simpatie. Rudolf Steiner; vezi Scrisori vol. II, Dornach, 1953; Scrisori II (1891-1924), GA 39.

133. *Hans Olden*, Frankfurt am Main, 1859-1932, Wiesbaden.

134. *Gabriele Reuter*, Alexandria, 1859-1941, Weimar. Vezi şi Gabriele Reuter: „De la copil la om, povestea tinereţii mele", Berlin, 1921, p. 450 şi urm.

135. *Otto Erich Hartleben*, Clausthal, 1864-1905, Salò am Gardasee.

136. *Otto Harnack*, Erlagen, 1857-1914. El şi-a căutat moartea în râul Neckar, în ziua morţii lui Goethe.

137. *„Societatea pentru Cultură Etică"*: Ramura germană a fost întemeiată de W. Foerster şi Georg von Gizycki în anul 1892 la Berlin.

138. *Eu am scris... un articol aspru*: O „Societate pentru cultură etică", în „Die Zukunft" („Viitorul"), 29 octombrie 1892. Un alt articol a publicat în „Litterarischen Merkur" din 10 octombrie 1892. Ambele articole publicate în GA 31, p. 146-176.

139. *I-am trimis* ***Filosofia libertăţii*** *imediat... lui Eduard von Hartmann*: în articolul său „Ştiinţa spirituală ca antroposofie şi teoria cunoaşterii contemporane: personal-impersonal" (în „Das Reich", iulie 1917, retipărit în GA 35, p. 307 şi urm) Rudolf Steiner scrie că i-a oferit personal cartea sa, ***Filosofia libertăţii***, lui Eduard von Hartmann.

140. *exemplarul său ...cu adnotări marginale amănunţite*: O parte a acestor observaţii se află în facsimil în „Dokumente zur «Philosophie der Freiheit»"(***Documente pentru „Filosofia libertăţii"***), GA 4a, p.350 şi urm. În acelaşi volum sunt redate complet notele marginale şi comentariile făcute de Hartmann (p. 345-420).

141. *Friedrich Nietzsche*, Röcken lângă Lucerna, 1844—1900, Weimar. Bolnav din 1889. Referitor la disputa lui Rudolf Steiner cu Nietzsche şi cu Arhivele Nietzsche, vezi articolele din GA 31, p. 453-614;

Documentaţia „Rudolf Steiner şi Arhiva Nietzsche. Scrisori de la Rudolf Steiner, Elisabeth Förster-Nietzsche, Fritz Koegel, Constantin Georg Naumann, Gustav Naumann şi Ernst Horneffer, 1894-1900", Studii Rudolf Steiner, vol. VI, Dornach, 1993; de asemenea, prezentarea din D.M. Hoffmann, „Despre istoria Arhivei Nietzsche. Elisabeth Förster-Nietzsche, Fritz Koegel, Rudolf Steiner, Gustav Naumann, Josef Hofmiller. Cronică, studii şi documente", Berlin, New York, 1997, unde (p. 721-737) se găseşte un catalog al cărţilor lui Nietzsche din biblioteca lui Rudolf Steiner, precum şi un registru privind 500 de menţiuni ale lui Nietzsche în opera lui Rudolf Steiner.

142. ***Nietzsche, un luptător împotriva epocii sale***, Weimar, 1895, GA 5.

143. *Elisabeth Förster-Nietzsche*, Röcken lângă Lucerna, 1846-1935, Weimar. Scrisorile adresate ei au apărut în Scrisori II (1891-1924), GA 39.

144. *Fritz Koegel*, Hasserode, 1860-1904, Bad Kösen. Din 1894 până în 1897 este editor al operelor lui Nietzsche.

145. *Mai târziu am ajuns la conflicte grele cu doamna Elisabeth Förster-Nietzsche*:Vezi nota 154.

146. *care m-a condus la prima dintre numeroasele vizite ...în camera lui Friedrich Nietzsche*: Prima vizită la Arhiva Nietzsche a avut loc în primăvara anului 1894. Într-o notiţă (NB 321) găsim însă descrierea întâlnirii cu Nietzsche bolnav ca fiind datată la 22 ianuarie 1896, adică imediat după reorganizarea bibliotecii Nietzsche, despre care se relatează în acest capitol din *Cursul vieţii mele*. În acord cu aceasta, Rudolf Steiner scrie în finalul acestui capitol despre „Vederea sufletului lui Nietzsche în 1896 în faţa mea". Steiner a menţionat această întâlnire de mai multe ori în conferinţele sale şi a subliniat că l-a întâlnit o

singură dată pe Nietzsche. Vezi şi „Rudolf Steiner şi Arhiva Nietzsche" *loc. cit.*,p. 32-37.

147. *Sufletului meu i se înfăţişa această privelişte*: Sufletul lui Nietzsche... infinit de frumos în lumina lui spirituală; „infinit de frumos", conform manuscrisului.

148. *adevărul că ea mi-a fost inspirată de imaginea lui Nietzsche ...*: ***Friedrich Nietzsche, un luptător împotriva epocii sale*** a apărut în primăvara anului 1895. Compară cele două date furnizate de Rudolf Steiner despre întâlnirea sa cu Nietzsche bolnav, în nota 146.

149. *Eugen Dühring*: Compară numeroasele consideraţii referitoare la Eterna reîntoarcere şi Eugen Dühring, în articolele şi conferinţele lui Rudolf Steiner (în ordine cronologică): GA 39: p. 363; GA 5: p. 123, 135, 187 ş.u.; GA 31: p. 509-614; GA 51: p. 43; GA 53: 1.12.1904, p. 179; GA 108: 10.6.1908, p. 290 ş.u.; GA 57: 20.3.1909, p. 374 ş.u.; GA 18: p. 546; GA 65: 23.3.1916, p. 537; GA 170: 21.8.1916, p. 190 ş.u.; GA 190: 6.4.1919; p. 131 ş.u.; GA 332a: 28.10.1919, p. 141 ş.u.; GA 322: 1.10.1920, p. 70; GA 204: 22.4.1921, p. 120 ş.u.; GA 78: 31.8.1921, p. 63 ş.u.; GA 78: 1.9.1921, p. 68; GA 207: 9.10.1921, p. 141; GA 235: 8.3.1924, p. 130 ş.u.

150. Vezi şi „Rudolf Steiners Interpretation der Ewigen Wiederkunft des Gleichen" (Interpretarea lui Rudolf Steiner privind eterna reîntoarcere), în „Despre istoria Arhivei Nietzsche", p. 463-473.

151. *Relaţia mea cu Arhiva Nietzsche*: vezi nota 154.

152. *Apolo şi Dionysos*: Vezi Nietzsche, „Naşterea tragediei din spiritul muzicii", Leipzig, 1872.

153. ***Concepţia despre lume a lui Goethe***, Weimar, 1897, GA 6.

154. *Voi relua aici gândurile mele de atunci*: Este vorba despre articolele lui Rudolf Steiner din anul 1900 împotriva Arhivei Nietzsche şi a conducătoarei acesteia,

Elisabeth Förster-Nietzsche, apărute în „Magazin für Literatur" şi alte reviste, editate în GA 31, p. 505-614. Citatele provin din articolul: Aşa-numita eterna reîntoarcere, de Nietzsche. O urmare a răspunsului meu la articolul lui E. Horneffer „O apărare a aşa-numitei «eterne reîntoarceri» a lui Nietzsche", GA 31, p. 550-553.

155. *Aforism 203 ...aforism 22... „Măsura întregii forţe este determinată...":* Această expresie se află în lucrarea de referinţă astăzi, „Operele critice complete ale lui Nietzsche", de Coli/ Montinari, printre fragmentele din primăvara – toamna anului 1881, publicate postum.

156. *Aforism 43 ... Aforism 234 ... „istoria viitoare... "*. Acestă expresie se află în lucrarea de referinţă astăzi, „Operele critice complete ale lui Nietzsche", de Coli/ Montinari, printre fragmentele din primăvara – toamna 1881, publicate postum.

157. *prietenul de care mă legasem în anii primei tinereţi*: Moriz Zitter. Vezi şi nota 99 şi scrisorile, mai ales cea adresată Rosei Mayreder la 20 august 1895, în GA 39, p. 260 ş.u.

158. *Articol din nr. 16 din „Magazin für Literatur"*: „Concepţia modernă despre lume şi curentul reacţionar", publicat în GA 30, citatul, p. 416 ş.u.

159. *Otto Fröhlich... imaginea lui Zarathustra*: Tabloul menţionat al lui Otto Fröhlich trebuie să se fi pierdut. Rudolf Steiner a scris despre acesta într-un articol publicat la 31 martie 1895 în „Deutschland. Weimarische Landeszeitung", republicat în ***Cunoaşterea culorilor***, GA 291a, p. 281 ş.u. La p. 243 a aceluiaşi volum se află şi o opinie ulterioară a lui Fröhlich despre propriul său tablou.

160. *Paul Wiecke*, Elberfeld, 1864-1944,Dresda.

161. *Richard Strauss*, München, 1864-1949, Garmisch.

162. *Heinrich Zeller*, Voitswinkel, Bavaria de Jos, 1856-1934, Weimar.

163. *Hans Bronsart von Schellendorf*, Berlin, 1830-1913, München.

164. *Agnes Stavenhagen*, Winsen, lângă Hanovra, născută 1862.

165. *Bernhard Stavenhagen*, Greiz, 1862-1914, Genf.

166. *Gustav Mahler*, Kalischt, Boemia, 1860-1911, Viena.

167. *Eduard von der Hellen*, Wellen, Hannovra, 1863 – 1927, Stuttgart, filolog. După despărţirea de Arhiva Goethe – Schiller, în perioada octombrie 1894 – februarie 1895 a fost împreună cu Fritz Koegel co-editor la Arhiva Nitezsche. Vezi şi opiniile lui Rudolf Steiner referitoare la aceasta, în GA 39, p. 230 şi 237 ş.u.

168. *Heinrich Fränkel*, n. Leipzig, 1859.

169. *Anna Eunike*, Beelitz, lângă Potsdam, 1853-1911, Lankwitz, lângă Berlin. Din 31 octombrie 1899 Anna Steiner. Scrisorile adresate ei au apărut în GA 39.

170. *August Fresenius*, Wiesbaden, 1850-1924, Wiesbaden.

171. *într-o miscellanea... foarte scurtă*: Goethe despre concepţia lui Faust, „Goethe-Jahrbuch" (Anuarul Goethe), vol. 15, 1894.

172. *Fiindcă, de fapt, nu se petrecuse nimic*: Compară nota 154 şi Scrisorile lui Rudolf Steiner către Maximilian Harden, în GA 39.

173. *Franz Ferdinand Heitmüller*, Hamburg, 1864-1919, Berlin.

174. *Joseph Rolletschek*: Giessaus, Boemia, 1859-1934, Weimar. Pseudonim: Joseph Rollet.

175. *Max Christlieb*, Wiblingen, Württemberg, 1862-1914, Berlin. Întors din Japonia, a tradus în limba germană multe scrieri ale lui Ralph Waldo Trine.

176. *că această librărie edita o gazetă*: „Literarischer Merkur", Weimar. Săptămânal de critică şi bibliografie. Editura lui Hermann Weissbach. Redacţia: Curt Weissbach. Conţine 45 de articole ale lui Rudolf Steiner din anii 1891-1893. Compară volumele cu articolele din GA 29-32.

177. *Dagobert Neuffer*, Gross-Bescherek, Ungaria, 1851-1939.

178. *Bustul lui Hegel*: Acest bust al lui Hegel a fost păstrat până astăzi în moştenirea Rudolf Steiner. O imagine a sa este în „Beiträge", nr. 30, p. 15. Mai târziu acest bust a stat alături de cel al lui Fichte şi al lui Schelling în sediul ramurii Societăţii Teosofice din Berlin. Pentru congresul Societăţii Teosofice de Rusalii 1907, desfăşurat la München, Rudolf Steiner a aşezat aceste trei busturi în faţa pupitrului vorbitorului. Vezi ***Imagini ale unor peceţi şi coloane oculte***, GA 284, p. 43.

179. *Rudolf Schmidt*, Copenhaga, 1836-1899, Frederiksborg (Copenhaga). Vezi, de asemenea, GA 38 şi GA 39.

180. *Conrad Ansorge*, Buchwald, Silezia, 1862-1930, Berlin.

181. *Introducere la „Maxime în proză" de Goethe, editate de mine*: „Scrierile de ştiinţele naturii ale lui Goethe", editate şi comentate de Rudolf Steiner, în seria lui Kürschner „Deutsche National Literatur", vol. IV/2 (189), reeditare, Dornach, 1975, GA le, p. 339-348.

182. *Concepţii despre lume şi viaţă în secolul XIX*, vol. I, Berlin, 1900, vol. II, Berlin, 1901. Apărute drept vol. XIV şi XIX în: „La sfârşitul secolului. Retrospectivă asupra 100 de ani de evoluţie spirituală". Antologie, editată de Siegfried Cronbach.
Ulterior lucrarea a fost reeditată, cu numeroase completări, cu titlul ***Enigmele filosofiei, o expunere schiţată a istoriei acestora***, GA 18.

183. ***Enigmele filosofiei, o expunere schiţată a istoriei acestora***, GA 18.

184. *Eu am vorbit odată la Frankfurt am Main privitor la „Concepţia despre natură a lui Goethe”*: Concepţia despre natură a lui Goethe conform celor mai noi lucrări publicate de Arhiva Goethe, conferinţa din 27 august 1893, publicată în: „Berichte des Freien Deutschen Hochstifts zu Frankfurt am Main”, 1894, inclusă în GA 30, p. 69-85.

185. *un fizician, important în domeniul său*: Salomon Kalischer, Thorn, 1845-1924, Berlin. A scris: „Legătura lui Goethe cu ştiinţele naturii şi semnificaţia aceştia”, Berlin, 1878; a publicat în Ediţia Hempel a Operelor lui Goethe, scrierile de ştiinţele naturii; mai târziu, în Ediţia Sophie, Teoria culorilor (volumele 1-5 ale secţiunii a 2-a, 1890-1906). Despre întâlnirile lui Rudolf Steiner cu Kalischer în Arhiva Goethe-Schiller, comp. „Beiträge”, nr. 46, p. 13; precum şi „Cunoaşterea culorilor în opera lui Rudolf Steiner” – schiţă biografică de Hella Wiesberger, în Rudolf Steiner, ***Cunoaşterea culorilor***, GA 291a.

186. *Redacţia revistei „Magazin für Literatur”*: „Magazin für Literatur”, Berlin, fondat în 1832 de Joseph Lehmann, editat, înainte de a fi preluat de către Rudolf Steiner, de Otto Neumann-Hofer, redactor-şef: Paul Schettler, Editura lui August Deubner din Berlin. La 10 iulie 1897 sarcina a fost preluată de Rudolf Steiner şi Otto Erich Hartleben. În 1898 şi 1899 li se alătură şi Moriz Zitter. Redactor-şef: dr. Rudolf Steiner, Berlin. Editura lui Emil Felber din Weimar, mai târziu a lui Siegfried Cronbach din Berlin, în perioada 17 martie-29 septembrie 1900 Rudolf Steiner e singurul redactor. La această dată „Magazinul” trece la Johannes Gaulke şi Franz Philips.

187. *Otto Julius Bierbaum*, Grünberg, Silezia de Jos, 1865-1910, Dresda. În 1890 a devenit colaboratorul revistei „Die Gesellschaft” („Societatea”).

188. *Frank Wedekind*, Hanovra, 1864-1918, München.

189. *Paul Scheerbarth*, Danzig, 1863-1915, Berlin. Lucrarea sa: *Tarub, vestita bucătăreasă a Bagdadului*, a apărut în 1897. Compară, de asemenea, „Ich liebe Dich! Ein Eisenbahn-Roman mit 66 Intermezzos", Berlin, 1897. Despre aceste lucrări şi despre versurile personale ale lui Widmung Scheerbarth scria Rudolf Steiner în scrisoarea sa către Anna Eunike din 5 martie 1897, GA 39, p. 333 ş.u.

190. *Walter Harlan*, Dresda, 1867-1931, Berlin.

191. *Pe lângă aceasta, mi-a mai revenit sarcina de a deschide reprezentaţia printr-o scurtă prezentare (conférence)*: La 23 ianuarie 1898 la Berlin. Publicată în „Magazin für Literatur", 1898, editată în GA 29, p. 248-253.

192. *„Un poet vienez"*: în GA 32, p. 185-190.

193. *Articol despre Rudolf Heidenhain*: în, GA 30, p. 549-551.

194. *într-una din conferinţele de la „Societatea literară liberă"*: „Principalele curente din literatura germană din perioada revoluţiei (1848) şi până în prezent, conferinţa a 5-a: Importanţa lui Ibsen şi a lui Nietzsche pentru viaţa spirituală modernă", în GA 33, p. 123-126.

195. ***Creştinismul ca fapt mistic***, Berlin, 1902. Cu dedicaţia: Contelui şi contesei Brockdorff, precum şi dragilor mei prieteni vienezi, Rosa Mayreder şi Moriz Zitter. Începând cu ediţia a 2-a adăugită, titlul se completează cu: „şi misteriile Antichităţii", GA 8.

196. *Max Stirner*, alias Kaspar Schmidt (Bayreuth, 1806-1856, Berlin). Opera sa principală: *Der Einzige und sein Eigentum* (Unicul şi proprietatea sa), Leipzig, 1845. Rudolf Steiner a scris în mai multe locuri despre Stirner, de exemplu, în: ***Enigmele filosofiei*** (1914), GA 18; ***Individualismul în filosofie***, GA 30, p. 143-148; ***Friedrich Nietzsche, un luptător împotriva epocii sale***, GA 5, p. 95-

100; în scrisoarea către Rosa Mayreder din 20 august 1895, GA 39, p. 253-256.

197. *John Henry Mackay*, Greenock, Scoţia, 1864-1933, Berlin. Vezi şi: GA 39.

198. *Anarhism individualist*: Într-un schimb public de scrisori cu John Henry Mackay, Rudolf Steiner a luat următoarea poziţie faţă de anarhism: „Până acum am evitat să aplic cuvântul «anarhism individualist» sau «teoretic» concepţiei mele despre lume. Pentru că preţuiesc prea puţin astfel de denumiri. Dacă cineva îşi exprimă opiniile în mod clar şi pozitiv în scrierile sale: de ce mai este nevoie să le definească printr-un astfel de cuvânt accesibil? De un astfel de cuvânt oricine leagă reprezentările tradiţionale bine cunoscute, fapt ce face ca să devină incert ceea ce are de spus persoana respectivă. Eu îmi exprim gândurile; îmi precizez ţelurile. Personal nu am nici o nevoie să îmi desemnez modul de gândire printr-un cuvânt uzual. Dacă însă, în sensul că astfel de lucruri ar putea fi decise, ar trebui să spun dacă cuvântul «anarhist individualist» este aplicabil concepţiei mele, atunci ar trebui să răspund cu un «Da» necondiţionat". („Magazin für Litteratur", 30 septembrie 1898, retipărit în GA 31, p. 284.)

199. ***Mistica în zorii vieţii spirituale moderne şi raportul ei cu concepţiile moderne despre lume***, Berlin, 1901, GA 7. De la ediţia a 2-a (1924), în titlu se schimbă: „*zu* modernen" cu „*zur* modernen".

200. *căsătorie civilă*: Căsătoria a avut la 31 octombrie 1899, la Primăria din Berlin, martori fiind John Henry Mackay şi Otto Bock.

201. *direcţia Şcolii de educaţie a muncitorilor din Berlin*: Comp.: Johanna Mücke/Alwin Alfred Rudolph, „Amintiri despre Rudolf Steiner şi despre activitatea desfăşurată de el la Şcoala de educaţie a muncitorilor din Berlin, 1899-1904", Basel, 1979; precum şi Documentaţia

amănunţită a lui Walter Kugler în „Beiträge", nr 111: Rudolf Steiner ca profesor la Şcoala de educaţie a muncitorilor din Berlin şi din Spandau, 1899-1904.

202. *Wilhelm Liebknecht*: Griessen, 1826-1900, Charlottenburg.

203. *Jubileul Gutenberg*: „Fapta lui Gutenberg ca punct de referinţă în evoluţia culturii", în GA 31, p. 341-354.

204. Activitatea lui Rudolf Steiner în cadrul Şcolii de educaţie a muncitorilor s-a desfăşurat de la 13 ianuarie 1899 până la 23 decembrie 1904.

205. *Despre „arta elocinţei" eu spun*: „Despre arta oratoriei" în GA 29, p. 97-106.

206. *Marie von Sivers*, Wlotzlawek, Polonia, 14 martie 1867-27 decembrie 1948, Beatenberg, Elveţia. Din 24 decembrie 1914, Marie Steiner. Compară Rudolf Steiner / Marie Steiner-von Sivers, ***Corespondenţă şi documente, 1901-1924***, GA 262 şi „Marie Steiner-von Sivers – O viaţă pentru antroposofie. O documentaţie biografică în scrisori şi documente", editată de Hella Wiesberger, Dornach, 1989.

207. *Ludwig Jacobowski*, Strelno, 1868-1900, Berlin. Rudolf Steiner a scris „O imagine a vieţii şi caracterului poetului", ca introducere la volumul de poezii *Ausklang* (*Acord final*), editat de el postum, care cuprinde şi un elogiu închinat operei literare a lui Jacobowski. Acest articol şi altele despre Jacobowski în: ***Biografii şi schiţe biografice, 1894-1905***, GA 33, p.l79-213; ***Culegere de articole despre literatură, 1884-1902***, GA 32. Vezi şi scrisorile către Marie Stona în GA 39.

208. *„Die Gesellschaft" („Societatea")*: Ludwig Jacobowski o edita împreună cu M. G. Conrad, la Dresda şi Leipzig. Aici au apărut mai multe articole ale lui Rudolf Steiner despre Haeckel, în special, aici apare prima dată eseul „Haeckel şi adversarii săi", 1899.

209. *„Die Kommenden" („Cei ce vin")*: După moartea lui Ludwig Jacobowski (2 decembrie 1900) Rudolf Steiner a condus mai departe asociaţia literară „Die Kommenden". Vezi şi amintirile lui Stefan Zweig referitoare la acest cerc, în autobiografia sa, *Lumea de ieri* (*Die Welt von Gestern*), cap. 4, precum şi catalogul de expoziţii al Galeriei berlineze, Berlin din 1984, „Berlin um 1900" („Berlinul la 1900"). Vezi şi Walter Kugler, „Rudolf Steiner în cercul Kommenden", în revista lunară „Die Drei", caiet 9/1985, p 607 şi urm.

210. *Marie Stona* (alias Marie Scholz, n. Stonawski), castelul Strzebowitz, lângă Troppau, 1861-1944, idem. Vezi şi GA 39.

211. *carte... sunt cuprinse contribuţia prietenilor săi*: „Ludwig Jacobowski în lumina vieţii", editat de Marie Stona, Breslau, 1901, împreună cu articolul „Loki" de Rudolf Steiner, retipărit în GA 32, p. 415-420.

212. *Martha Asmus ... Paul Asmus*: Vezi, pentru aceasta, „Beiträge", nr. 79/80, p. 16-20.

213. *Friedrichshagener*: Cerc de poeţi care a jucat un rol pe scena literaturii şi artei berlineze la răspântia secolelor XIX-XX. Vezi „Friedrichshagener Dichterkreis" („Cercul de poeţi Friedrichshagener"), în „Handbuch literarisch-kultureller Vereine 1825-1933" („Manual al uniunilor de artă şi literatură 1825-1933", Stuttgart, Weimar, 1998, p. 112 ş.u.

214. *Bruno Wille*, Magdeburg, 1860-1928, Lindau. El a întemeiat în 1900 Societatea „Giordano Bruno".

215. *Wilhelm Bölsche*, Köln, 1861-1939, Oberschreiberhau, Riesengebirge.

216. *„Filosofia eliberării prin mijloace pure", contribuţie la pedagogia genului uman. Berlin*: S. Fischer, 1894. Vezi şi recenzia critică a lui Wille Bruno la Filosofia libertăţii a lui Rudolf Steiner în „Neue Revue" (Viena) din

15 august 1894; retipărită în ***Documente pentru «Filosofia libertăţii»***, GA 4a, p. 453-462.

217. *Şcoala Superioară Liberă*: Rudolf Steiner şi-a început activitatea de conferenţiar la „Şcoala Superioară Liberă" la 15 octombrie 1902 cu un ciclu, „Istoria Germaniei de la migraţia popoarelor până în secolul XII" şi a încheiat-o la 19 decembrie 1905, printr-o serie de conferinţe: „De la popoarele germanice la populaţia orăşenească" (Bazele Evului Mediu). În măsura în care au rămas autoreferate sau referate, conferinţele ţinute la „Şcoala Superioară Liberă" au apărut în: ***Despre filosofie, istorie şi literatură***, GA 51.

218. *Societatea „Giordano Bruno"*: Rudolf Steiner a susţinut la 30 noiembrie 1900 prima conferinţă la Asociaţia „Giordano Bruno", iar ultima la 3 mai 1905. Vezi şi „Beiträge", nr 79/80: Rudolf Steiner şi Asociaţia Giordano Bruno. Materiale despre cursul vieţii sale, Berlin, 1900-1905. Documentare şi comentariu de Walter Kugler.

219. *Wolfgang Kirchbach*, Londra, 1857-1906, Bad Nauheim.Vezi şi GA 39.

220. *conferinţa mea fundamentală despre antroposofie*: Monism şi teosofie. Conferinţă din 8 octombrie 1902, în sala Bürger de la Primăria Berlinului, în faţa Asociaţiei Giordano Bruno, urmată de o serie de discuţii la 15 octombrie. Relatarea concludentă din „Der Freidenker" (Liber-cugetătorul), 1 noiembrie 1902, a fost retipărită în ***Despre filosofie, istorie şi literatură***, GA 51.

221. *Friedrich Eckstein*: Vezi nota 92. Scrierea sa „Komenius und die böhmischen Brüder" (Comenius şi Fraţii de Boemia), texte alese şi introducere de Friedrich Eckstein, Leipzig, 1922.

222. *Revelaţia secretă a lui Goethe. Cu ocazia aniversării a 150 de ani de la naşterea sa*: 28 august 1899: Reapărut în GA 30, p. 86-99. O nouă prelucrare a articolului

se găseşte în: „Natura spirituală a lui Goethe în revelarea ei în *Faust* şi în basmul despre şarpe şi floarea de crin", Berlin, 1918, GA 22. Comp. şi p. 179 şi urm. din vol. anterior şi „Revelaţia secretă a lui Goethe în «Basmul despre şarpele verde şi frumoasa Lilie»", Dornach, 1982.

223. *contesa Sophie von Brockdorff*, născută von Ahlefeldt, Damgaard, Iütlanda, 1848-1906, Algund lângă Meran.

224. *Cay Lorenz conte von Brockdorff*, Neumünster, 1844—1921, Meran.

225. *o expunere amplă despre Nietzche*: Conferinţa datată 22 septembrie 1900 nu a putut fi dovedită documentar până acum.

226. *o a doua conferinţă*: Conferinţa datată 29 septembrie 1900 nu a putut fi atestată documentar până acum.

227. *Societatea Teosofică*: Theosophical Society a fost întemeiată la 17 noiembrie 1875 de H. P. Blavatsky, împreună cu colonelul Henry Steel Olcott (1832-1907), la New York. Curând după aceea sediul a fost mutat în India. Compară nota nr. 73 şi: ***Istoria şi condiţiile Mişcării antroposofice în raport cu Societatea Antroposofică***. *Un îndemn la autocugetare*, opt conferinţe la Dornach, iunie 1923, GA 258.

228. *Notiţă defavorabilă despre teosofi*: „Teosofii". În «Magazin für Litteratur» din 4 septembrie 1897, retipărit în GA 32, p. 194-196.

229. *mi-am ţinut conferinţele*: 27 de conferinţe prezentate la Biblioteca Teosofică din Berlin, între 6 octombrie 1900 şi 27 aprilie 1901.

230. ***Mistica în zorii vieţii spirituale moderne***: Vezi nota 199.

231. *Annie Besant*, Londra, 1847-1933, Adyar, India. În mai 1907, după moartea preşedintelui fondator, H. S.

Olcott, a fost aleasă ca preşedinte al Societăţii Teosofice. Vezi în special p. 428 şi urm. şi nota 227 (Societatea Teosofică), apoi diferitele expuneri despre Annie Besant în: ***Lucifer-Gnosis, Culegere de articole, 1903-1908***, GA 34.

232. *Şedinţele de întemeiere*: Din 19 şi 20 octombrie 1902.

233. *Conferinţă prezentată în faţa unui public neteosofic*: La 20 octombrie 1902, în Cercul „Die Kommenden", conferinţa a 3-a dintr-un ciclu de 27 de conferinţe cu titlul generic: „De la Zarathustra la Nietzsche. Istoria evoluţiei omenirii pe baza celor mai vechi concepţii orientale despre lume şi până în prezent." Cu ultima conferinţă din acest ciclu Rudolf Steiner şi-a încheiat activitatea de conferenţiar în Cercul „Die Kommenden", la 6 aprilie 1903, începută la 13 septembrie 1900, prin cuvântarea comemorativă „Personalitatea lui Friedrich Nietzsche".

234. *De la Buddha la Christos*: 24 de conferinţe, de la 3 octombrie 1901 până la 27 martie 1902. De la aceste conferinţe nu s-au găsit stenograme sau notiţe.

235. *Conferinţă despre Faust de Goethe*: în „Natura spirituală a lui Goethe în revelarea ei în *Faust* şi în basmul «Despre şarpe şi floarea de crin», în GA 22.

236. *Editura filosofic-antroposofică*: Vezi nota 254.

237. *seria de conferinţe...**Creştinismul ca fapt mistic***: 24 de conferinţe la Biblioteca Teosofică din Berlin, în perioada 19 octombrie 1901-26 aprilie 1902, GA 8. Vezi nota 195, apoi scrisoarea către Wolfgang Kirchbach din 2 octombrie 1902, GA 39, p. 420-423.

238. *Bertram Keightley*, 1860-1949.

239. *George R.S. Mead*, 1863-1933.

240. *„Reflecţiile de Anul Nou ale unui eretic"*: Retipărit în GA 30, p. 379-383.

241. *Otto Willmann*: „Istoria idealismului", 3 volume, Braunschweig, 1894-1897.

242. *„Concepţii despre lume şi viaţă în secolul XIX"*: Vezi nota 182.

243. *Şi i-am dedicat cartea mea*: „Profesorului Dr. Ernst Haeckel, autorul îi dedică această carte cu o cordială preţuire".

244. *„Haeckel şi adversarii săi"*: Apărută sub formă de carte în 1900. Reeditată în GA 30, p. 152-200. Vezi şi nota 208, „Societatea".

245. *O altă antologie*: „Secolul XIX în cuvinte şi imagini". Istoria politicii şi culturii de Hans Kraemer în colaborare cu alţi autori, în antologie: Rudolf Steiner, „Literatură – Viaţa spirituală," Berlin, 1900. Retipărit în: „Biografii şi schiţe biografice, 1894-1905", cu titlul: „Literatură şi viaţă spirituală în secolul XIX", GA 33.

246. *„Egoismul în filosofie"*: Leipzig, 1899. Retipărit cu titlul: „Individualismul în filosofie", în GA 30, p. 99-152.

247. *Teosofia mea*: ***Teosofie****. Introducere în cunoaşterea suprasensibilă despre lume şi menirea omului*, Berlin, 1904, GA 9.

248. *băiatul hindus*: Jiddu Krishnamurti, Madras, India, 1895-1986, Ojai/California. Ca adult, Krishnamurti s-a distanţat de rolul care fusese gândit pentru el, în discursul memorabil din 2 august 1929 de la Societatea „Steaua Orientului". Acest discurs este redat în „Erde und Kosmos" („Pământ şi Cosmos"). Revistă pentru cunoaşterea antroposofică a naturii şi omului (Schönau/ Schwarzwald), 2/1987, p. 59-62.

249. *Wilhelm Hübbe-Schleiden*, Hamburg, 1846-1916, Göttingen. Vezi Norbert Klatt, „Teosofie şi antroposofie. Noi aspecte despre istoria lor în opera lui Wilhelm Hübbe-Schleiden", Göttingen, 1993.

250. *revista lunară „Luzifer”*: Nr. 1-7, iunie-decembrie 1903, apoi, „Lucifer-Gnosis”, nr. 8-35, ianuarie 1904-mai 1908. Editată sub formă de carte drept: ***Lucifer-Gnosis****. Articole de bază pentru antroposofie şi comunicări din revistele «Luzifer« şi «Lucifer-Gnosis», 1903-1908*. GA 34.

251. ***Cum se dobândesc cunoştinţe despre lumile superioare?***: Apărută sub formă de articole, Berlin, 1904-1905. Prima ediţie sub formă de carte, Berlin, 1909, GA 10.

252. ***Din Cronica Akasha***: Apărută sub formă de articole, Berlin, 1904-1908. Prima apariţie sub formă de carte, Dornach, 1939, GA 11.

253. *colonelul Olcott*: Vezi nota 227.

254. *Editura filosofic-antroposofică*: Iniţial: Editura filosofic-teosofică. Din 1915, Editura filosofic-antroposofică. Scrierea amintită este: „Schiller şi epoca noastră”. Note luate la conferinţele ţinute în perioada ianuarie-martie 1905 la „Şcoala Superioară Liberă” de la Berlin. Apare în: ***Despre filosofie, istorie şi literatură***, GA 51. Lucrarea menţionată a apărut în 1905 în ramura Besant-Zweig a Societăţii Teosofice din Berlin, editată de Marie von Sivers şi Johanna Mücke, fiind deschizătoare de drum pentru întemeierea editurii în 1908. Vezi şi cap. 6, „Editoare şi redactoare a lui Rudolf Steiner”, în: „Marie Steiner-von Sivers – O viaţă pentru antroposofie”. O documentare biografică de Hella Wiesberger, în „Studii despre Rudolf Steiner”, vol. 1, ed. 2, Dornach, 1989, p. 353. şi urm.

255. *Necesitatea de a cumpăra ...* ***Filosofia libertăţii***: Vezi şi: „Marie Steiner-von Sivers – O viaţă pentru antroposofie”. O documentare biografică de Hella Wiesberger, în „Studii despre Rudolf Steiner”, vol.1, ed. 2, Dornach, 1989, p. 358 ş.u., şi în: ***Documente pentru «Filosofia libertăţii»***, GA 4a, p. 430.

256. *o conferinţă într-un cerc restrâns la Jena*: Conferinţa cu tema Nietzsche a avut loc la 1 martie 1905, la invitaţia Societăţii Filosofice din Jena.

257. *Max Scheler*, München, 1874-1928, Frankfurt.

258. *am spus cu toată claritatea*: toate acestea sunt o formalitate: Vezi cele două scrisori din 25 şi 30 noiembrie 1905, adresate Mariei von Sivers, scrise la o zi, respectiv la şase zile de la eveniment, în: Rudolf Steiner, Marie Steiner-von Sivers, ***Corespondenţă şi documente***, GA 262.

259. *Ciclul de la Paris*: ***Cosmogonie***, 18 conferinţe prezentate din 25 mai până în 14 iunie 1906. Apărute cu un rezumat făcut de Edouard Schuré şi completate prin notiţele luate de auditori, în GA 94.

260. *Edouard Schuré*, Strassburg, 1841-1929, Paris.

261. *Dimitri Sergheevici Merejkowski*, St. Petersburg, 1865-1941, Paris.

262. *Minsky*: Pseudonim pentru Nikolai Maximovici Vilenkin, născut Glubokoe (Vilna), 1855.

263. *corp fizic, corp eteric, ca mijlocitor al fenomenelor de viaţă – corpul astral, ca mijlocitor al fenomenelor de simţire şi voinţă – şi „purtătorul Eului"*. Completare conform cu manuscrisul.

264. *Pauline von Kalckreuth*, Düsseldorf, 1856-1929, München.

265. *Sophie Stinde*, 1853-1915, München.

266. *Ludwig Deinhard*, Deidesheim,Rheinpfalz, 1847-1917, München.

267. *Helene von Schewitsch*, născută von Dönniges, München, 1845-1911, München.

268. *Congresul teosofie de la München*: Vezi ***Imagini ale unor peceţi şi coloane oculte. Congresul de la München, Rusalii 1907 şi efectele sale***, GA 284.

269. *Reconstituirea dramei de la Eleusis de către Schuré*: Sfânta dramă de la Eleusis cu prologul „Răpirea

Proserpinei", reconstituită de Edouard Schuré, tradusă de Marie Steiner-von Sivers, transpusă în ritmuri libere de Rudolf Steiner, Dornach, 1939.

EPOCI DIN ISTORIA PĂMÂNTULUI ȘI PERIOADE GEOLOGICE

(cf. G. WACHSMUTH – Die Entwicklung der Erde)

REPETAREA FAZELOR MAI VECHI LA UN NIVEL SUPERIOR	ERA	ÎMPĂRȚIREA ÎN EPOCI		FAUNA	FLORA	FORMAREA ȘI STRUCTURA PĂMÂNTULUI
REPETAREA VECHIULUI SATURN	FAZE COSMICE	1. EPOCA POLARĂ		Stadii cosmice preliminare ale formării sistemului solar Formarea sferei și a corpului lui Saturn		Diferențierea prin contracție a sferelor planetare
REPETAREA VECHIULUI SOARE		2. EPOCA HIPERBOREANĂ		Formarea sferei și a corpului lui Jupiter Formarea sferei și a corpului lui Marte Separarea Pământului și a Soarelui Pământul, organism planetar (înglobând și Luna) începe să evolueze în jurul Soarelui		
REPETAREA VECHII LUNI	PALEOZOIC	3. EPOCA LEMURIANĂ	INCEPUT	Epocă vitalizată Biosfera generatoare Diferențierea învelișurilor și a nucleului Archaic	Procese de schimb în atmosferă. Compuși albuminoizi Coloizi – suspensii Primele forme animale și vegetale în atmosfera vitalizată.	Formarea straturilor periferice. Atmosfera (TABLOU IV)
REPETAREA EPOCII POLARE ÎN EPOCA LEMURIANĂ						Precipitare de substanțe primitive, viitoare roci primare
REPETAREA EPOCII HIPERBOREENE ÎN EPOCA LEMURIANĂ				Diferențierea internă și formarea straturilor Cambrian Silurian Devonian	Nevertebrate marine Trilobiți. Brahiopode. Corali. Pești primitivi Înmulțirea cochiliilor calcaroase	Forme vegetale primitive între două ape, alge, varec. Primele plante de uscat.	Sedimentare. Tendința de formare a unei suprafețe terestre plastice. Atmosferă apoasă și caldă.
MIJLOCUL EPOCII LEMURIENE			MIJLOC	Carbonifer Permian Triasic	Amfibii Reptile	Ferigi Criptogame Lycopode Păduri de conifere	Cutarea suprafeței terestre (climat tropical în emisfera nordică) (Tendință puternică dar trecătoare de durificare)
SFÂRȘITUL EPOCII LEMURIENE			SFÂRȘIT	Jurasic Cretacic Scufundarea Lemuriei	Archeopterix Animale uriașe Saurieni Mamifere inferioare Păsări cu dinți Saurieni	Ferigi arborescente Primii arbori foioși și plante cu flori angiosperme	Ieșirea „Lunii Purificarea atmosferei Puternice transgresiuni marine. Mobilitate reînoită a suprafeței terestre. Scufundarea Lemuriei
EPOCA ATLANTEANĂ	NEOZOIC (CENOZOIC)	4. EPOCA ATLANTEANĂ	1. Tertiar: Paleocen	Primele copitate sălbatice. Mamifere superioare Vite Primate	Continuarea diferențierii plantelor până la flora actuală.	Atmosferă caldă încă, dar în curs de răcire. Deformarea plastică a Pământului până în Cuaternar. (TABLOU VII, VIII, IX) Glaciații Scufundarea Atlantidei
			2. Eocen			
			3. Oligocen			
			Miocen			
			Pliocen			
			4. Cuaternar: Diluvium	(Schelete umane)		
			5. Glaciații (TABLOU X)	Nici o nouă specie, însă modificări geografice ale florei și ale faunei.		
			6.			
			7. Scufundarea Atlantidei			
EPOCA POST-ANTLANTEANĂ		5. EPOCA POST-ATLANTEANĂ	1. Vechea Indie	Actuală	Actuală	Creșterea căldurii și micșorarea căldurii pe Pământ (TABLOU XI)
			2. Vechea Persie			
			3. Egipt-Caldeea			
			4. Grecia – Roma			
			5. Astăzi			
			6.			
			7.			

STADII PRELIMINARE ȘI PERIOADE EVOLUTIVE IN ORGANISMUL COSMIC

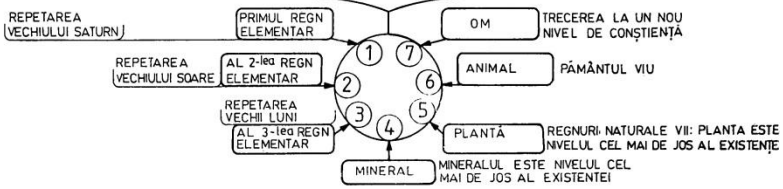
(cf. G. WACHSMUTH – Die Entwicklung der Erde)

7. STĂRI PLANETARE

(NIVELURI DE CONȘTIENȚĂ)

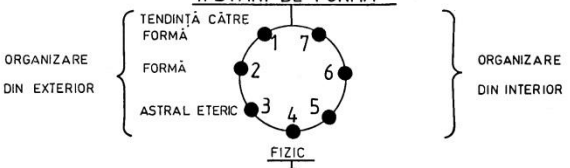
1	2	3	4	5	6	7
VECHIUL SATURN	VECHIUL SOARE	VECHEA LUNĂ	PĂMÂNT	JUPITER	VENUS	VULCAN

7. REGNURI DE VIAȚĂ

ETER DE CALDURĂ	ETER DE LUMINĂ	ETER CHIMIC	ETER DE VIAȚĂ
-CALDURĂ-	-AER-	-APĂ-	-PĂMÂNT-

7. STĂRI DE FORMĂ

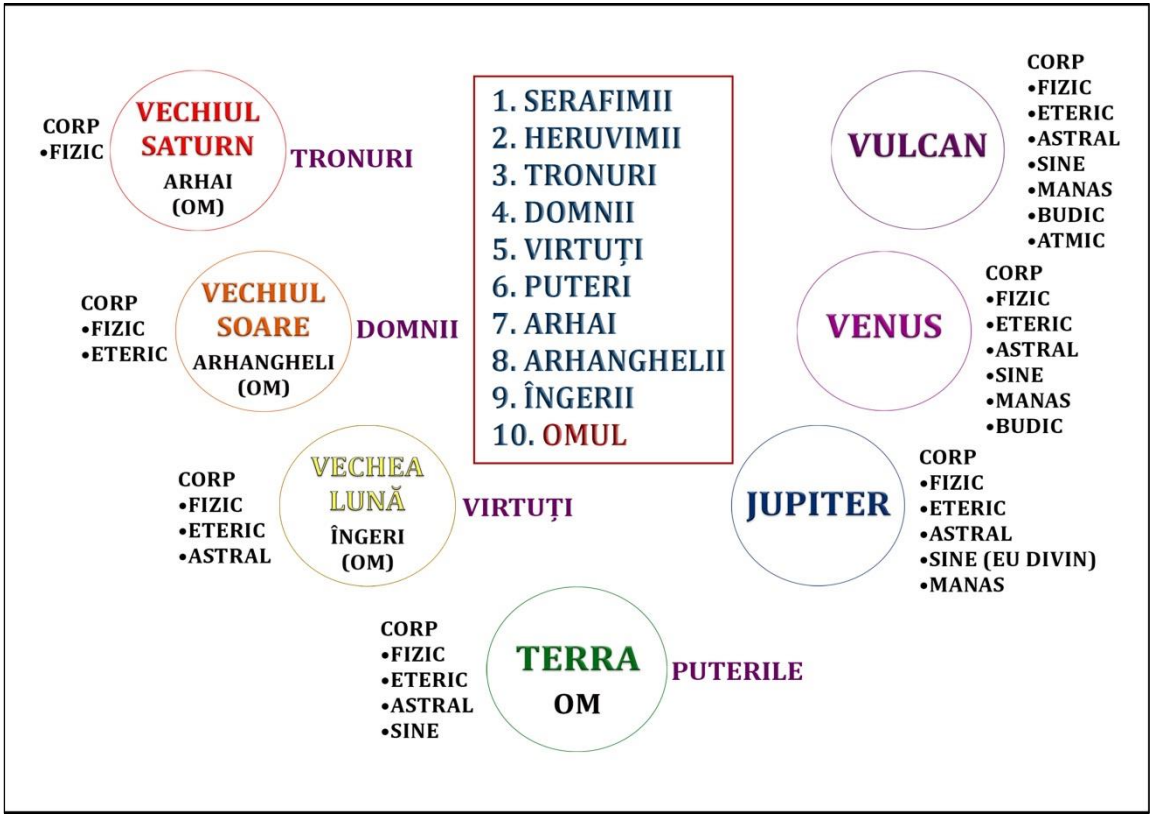

FIZIC

STAREA FORMEI FIZICE

7. EPOCI (TABLOUL III)

1	2	3	4	5	6	7
POLARĂ	HIPER-BOREANĂ	LEMURIANĂ	ATLANTEANĂ	POST-ATLANTEANA		
SEPARAREA LUI SATURN	SEPARAREA LUI JUPITER A LUI MARTE ȘI A SOARELUI	IESIREA LUNII		7 CIVILIZAȚII: 1. VECHEA INDIE 2. VECHEA PERSIE 3. EGIPT-CALDEEA 4. GRECIA-ROMA 5. ASTĂZI 6. 7.		
		SCUFUNDAREA LEMURIEI	SCUFUNDAREA ATLANTIDEI			

CORP
•FIZIC
VECHIUL SATURN
ARHAI (OM)
TRONURI
CORP
•FIZIC
•ETERIC
VECHIUL SOARE
ARHANGHELI (OM)
DOMNII
CORP
•FIZIC
•ETERIC
•ASTRAL
VECHEA LUNĂ
ÎNGERI (OM)
VIRTUȚI
CORP
•FIZIC
•ETERIC
•ASTRAL
•SINE
•MANAS
TERRA
OM
PUTERILE
1. SERAFIMII
2. HERUVIMII
3. TRONURI
4. DOMNII
5. VIRTUȚI
6. PUTERI
7. ARHAI
8. ARHANGHELII
9. ÎNGERII
10. OMUL
VULCAN
CORP
•FIZIC
•ETERIC
•ASTRAL
•SINE
•MANAS
•BUDIC
•ATMIC
VENUS
CORP
•FIZIC
•ETERIC
•ASTRAL
•SINE
•MANAS
•BUDIC
JUPITER
CORP
•FIZIC
•ETERIC
•ASTRAL
•SINE (EU DIVIN)
•MANAS